

ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกาย
ในราชอาณาจักรไทย

และ

ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวน
ในสมัยรัตนโกสินทร์
ซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทย

พระครูศุภญาณมัสมณาจารย์ (โพธิ์เย็น เข่า)

เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย

รวบรวมและเรียบเรียง

๖๗8

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961129880

สมบัติห้องสมุด

ผลอากาศเอก หะริน	บ/กพ/ ๖๖๖
มอบให้	เลขทะเบียน ๐๙๑
	เลขหมู่ ๐๑ ๖๖๖๖ ๖๖๐๙

หนังสือประวัติพระสงฆ์อันมีภายในราชอาณาจักรไทย และประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทยนี้ ท่านพระครูคุณาภิรมสมาจารย์ (โงเรียน-เป่า) เจ้าคณะใหญ่หน้กภายใน ได้รวบรวมเรียบเรียงขึ้น ได้เคยพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นายคิ (ฮ่อ) ศรีวิจิตร พี่ชายของท่านมาครั้งหนึ่ง และพิมพ์เป็นอนุสรณ์แจกในงานเลื่อนสมณศักดิ์ของท่านเองอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าในฐานะเป็นผู้คุ้นเคยและเคารพนับถือในพระคุณท่านมานาน ได้รับหนังสือเล่มนี้มาจากพระคุณท่าน อ่านแล้วเห็นว่าเป็นสาระประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์และศาสนาที่น่าวรู้เรื่องหนึ่ง

ฉนั้น ในโอกาสที่บุตรธิดาและญาติ ๆ ได้ร่วมทำบุญบำเพ็ญกุศลฌาปนกิจศพ คุณแม่สาย กุลละวณิช ผู้ที่เป็นคนขายที่ข้าพเจ้าเคารพนับถืออย่างสูงผู้หนึ่ง ซึ่งท่านได้เคยมีอุปการะคุณแก่ข้าพเจ้า โดยได้อบรมสั่งสอนและให้ความอนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้าด้วยดีตลอดมา

เพื่อสนองกตเวทิตาคุณของท่านเป็นครั้งสุดท้าย ข้าพเจ้าจึงได้ขออนุญาตพระเดชพระคุณท่านพระครูคุณาภิรมสมาจารย์ ขอหนังสือที่ท่านจัดพิมพ์ไว้ นั้น นำมาเพื่อถวายพระภิกษุสงฆ์ และแจกแก่บรรดาญาติ มิตร และท่านผู้มีเกียรติ ที่มาร่วมในการบำเพ็ญกุศลงานฌาปนกิจศพ คุณแม่สาย กุลละวณิช ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันที่ ๓๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

หากหนังสือนี้จะเกิดคุณประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านผู้ใดประการใด ๆ ก็ดี ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนกุศลนี้ แก่ คุณแม่สาย กุลละวณิช ขอวิญญานของท่านจงสถิตยในสุคติภพนั้น เทอญ.

จากหลาน

ฉลอง สุขประทับ

๓๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

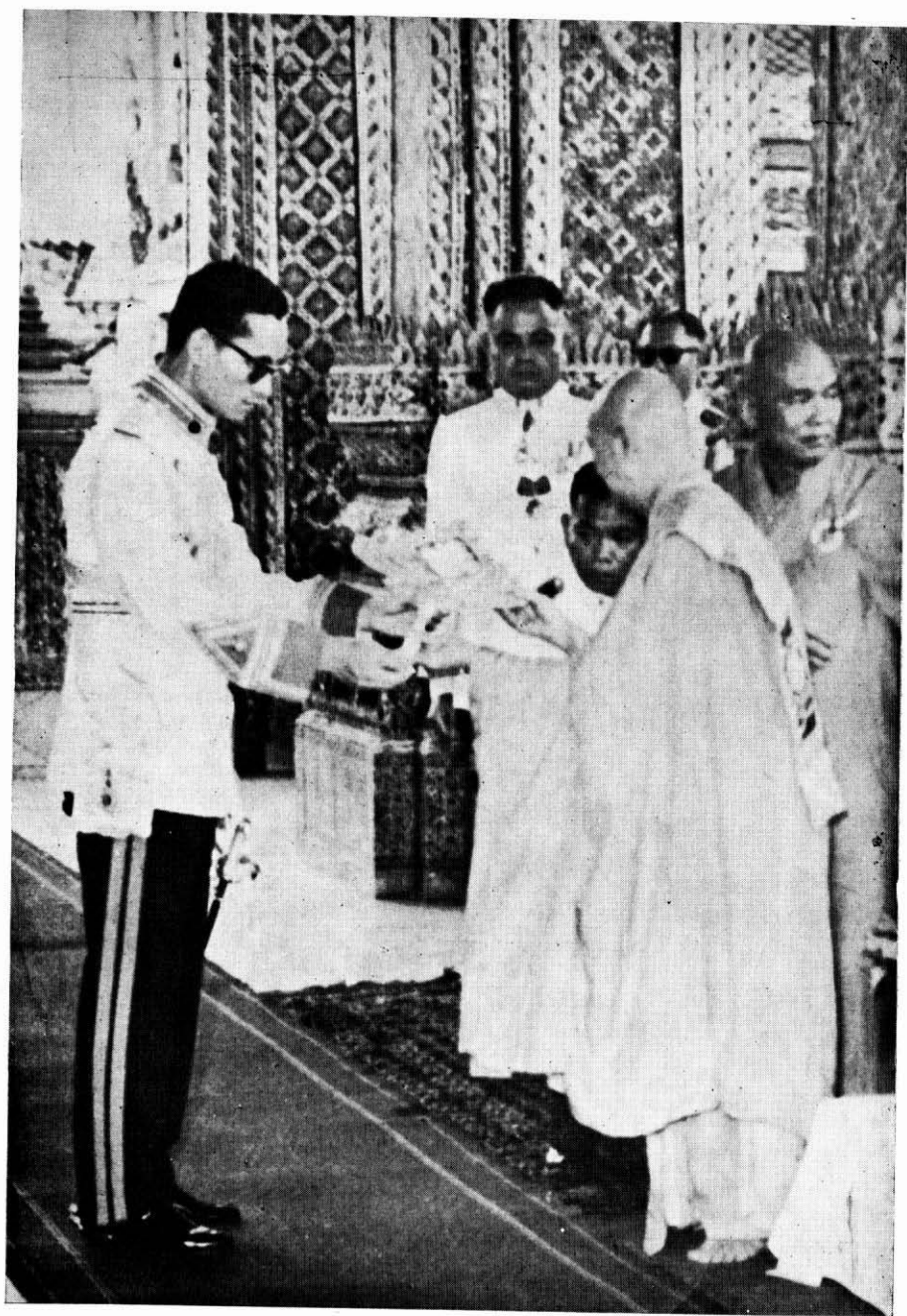
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงแต่งตั้งสมณศักดิ์พระสงฆ์อนัมนิกาย และจีนิกาย

ในภาพ ทรงประเคนพัดยศแก่พระครูคุณานันท์สมณาจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า)

เจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย

เมื่อ วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

พัตย์ประจำตำแหน่งพระครูคณานัมสมาจารย์
เจ้าคณะใหญ่หน่อกษัตริย์

ลักษณะพัตย์พระครูคณานัมสมาจารย์

เจ้าคณะใหญ่หน่อกษัตริย์

ทรงพัตเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ พุ่มข้าวบิณฑ์แบบสีแดงสลักรูปและม้วน

ปักเส้นคนทอง ค้ำงายอดงา

พดัยศปรจจำค้ำหน่งพระกรบรหารอนัมพรต
รองเจ้าคณะหญ่อนัมนิกาย

ลักษณะพดศพระกรบรหารอนัมพรต

รองเจ้าคณะหญ่อนัมนิกาย

ทรงพดเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์
ทรงพดเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์

บั๊กโศกคณทอง ค้ำมงาขอดง

คำนำ

เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ให้ พระครูบริหารอนัมพรด (โพธิ์เย็น เป้า) วัดชัยภูมิการาม จังหวัด พระนคร เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกายแห่งประเทศไทย เป็น พระครูคุณา-
นัมสมณจารย์ ซึ่งเป็นสมณศักดิ์สัญญาบัตรสูงสุดของคณะสงฆ์อนัม-
มิกายแห่งประเทศไทย อันนับเป็นพระมหากรุณาธิคุณ และเป็นเกียรติ
แก่พระครูคุณาณัมสมณจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า) ตลอดจนวงการคณะสงฆ์
อนัมมิกายในประเทศไทยอย่างแท้จริง

คณะศิษยานุศิษย์พร้อมด้วยบรรดาท่านผู้มีเคารพนับถือ และคุ้นเคยในพระครูคุณาณัมสมณจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า) ได้ร่วมกัน
จัดงานเพื่อรับและฉลองสมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานเป็นงานภายในชั้น
ณ วัดชัยภูมิการาม พระนคร ในวันที่ ๕ และวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ.
๒๕๐๗ และงานครั้งนี้ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง “ประวัติพระสงฆ์
อนัมมิกายในราชอาณาจักรไทย” และเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของ
ชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทย”
ซึ่งพระครูคุณาณัมสมณจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า) ได้รวบรวมและเรียบ
เรียงขึ้น เพื่อแจกจ่ายแก่ท่านผู้มาแสดงมุทิตาจิตในงานนี้ และขอ

ให้ข้าพเจ้าเขียนข้อความเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ รวมทั้งแสดงความรู้สึก
ของข้าพเจ้าต่อพระครูคุณานัมสมณาจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า) ด้วย

ความจริง ข้าพเจ้ากับพระครูคุณานัมสมณาจารย์รูปนี้ มีความ
คุ้นเคยและนับถือกันมาเป็นเวลานานปี พอที่ข้าพเจ้าจะทราบได้ว่า
ท่านเป็นผู้มั่นคงในพระธรรมวินัยตามลัทธิมหานิกาย และได้บริหารงาน
คณะสงฆ์อนัมนิกายแห่งประเทศไทยด้วยดีมาโดยลำดับ นับตั้งแต่มี
หน้าที่เป็นเจ้าอาวาสโดยยังมิได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ จนได้รับ
แต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะสงฆ์อนัมนิกาย เมื่อเดือน เมษายน
ศกนี้ และได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์จนถึงขั้นสูงสุดในครั้งนอก
ด้วยซึ่งเป็นภาระอันหนักให้เห็นคุณค่าความดีว่า ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยดี
โดยตลอดควรแก่การยกย่องสรรเสริญ และเป็นที่น่าหวังได้ว่า ท่านจะ
เป็นผู้บริหารคณะสงฆ์อนัมนิกายแห่งประเทศไทยให้เจริญด้วยสุปฏิปัตติ
และเป็นทางแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของสาธุชน ให้เกิดความเรียบร้อย
เป็นผลดีแก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนาตามลัทธิมหานิกายสืบ
ไปตลอดกาลนาน

สำหรับคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าเคยเขียนเป็นคำนิยม
ไว้แล้วครั้งหนึ่ง เมื่อจัดพิมพ์ครั้งแรกในงานอาปนกิจศพ นายดี
ศรีวิจิตร พี่ชายของพระครูคุณานัมสมณาจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า) ณ วันที่
๑๕ เมษายน ๒๕๐๗ จึงขอให้นำลงพิมพ์ไว้ด้วยพร้อมทั้งคำนำซึ่ง
ท่านผู้รวบรวมและเรียบเรียงได้เขียนไว้ และเชื่อว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็น

(๓)

ประโยชน์แก่ผู้ที่มีความสนใจในเรื่องคณะสงฆ์อนัมนิกายแห่งประเทศไทย และเรื่องราวอันเป็นประวัติศาสตร์ระหว่างชนเชื้อชาติไทยและเชื้อชาติญวนในกรณีดังต่อไปนี้

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานอำนวยการโดยขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยอันเป็นสรณะมมงคล จงดลบรรดาลและอภิบาลรักษา ท่านพระครูคุณานันท์สมณาจารย์ (โผเรียน เป้า) ให้เจริญรุ่งเรืองงอกงามในพระพุทธศาสนา ปราศจากโรคาพาธ บำราศอยู่ปัทวันตราย ประสบความเกษมสันต์สวัสดิ์ ในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เทอญ.

สมเด็จฯ พจนานุกรม

(สมเด็จพระมหาวีรวงศ์)

วัดมกุฏกษัตริยาราม

๕ ธันวาคม ๒๕๐๗.

คำนิยม*

ของ

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

วัดมกุฏกษัตริยาราม

พระครูบริหารอนัมพรต (เป้า) วัดชัยภูมิการาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย ได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ประวัติพระสงฆ์อนัมมิกายในราชอาณาจักรไทย” และเรื่อง “ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทย” รวมเป็นหนังสือเล่มใหญ่ มีเรื่องต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระสงฆ์อนัมมิกายในประเทศไทย ตลอดจนเรื่องประวัติศาสตร์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญวนในสมัยรัตนโกสินทร์โดยละเอียด ฉะนั้นหนังสือเล่มนี้จึงเป็นหนังสือค่าน่าอ่านเล่มหนึ่ง เพราะให้ความรู้และมีหลักฐานที่ควรสนใจปรากฏอยู่ครบครัน

ความจริง พระครูบริหารอนัมพรต (เป้า) เป็นผู้กำเนิดในประเทศไทย โยมมารดาเป็นไทย ส่วนโยมบิดาเป็นจีน แต่ท่านได้บรรพชาและอุปสมบทในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหานิกายแห่งอนัมมิกายโดยตลอด มีหน้าที่บริหารคณะสงฆ์อนัมมิกาย และได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นต้นและเจริญในสมณเพศโดยลำดับจนมีสมณศักดิ์ชั้นสูง และได้มีหน้าที่เป็นถึง

* พิมพ์ครั้งแรก งานมาปนกิจศพ นายดี ศรีวิจิตร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๐๗

ผู้ทำการในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกายในปัจจุบัน ฉะนั้น การที่ท่านได้พยายามรวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ขึ้น ตลอดจนจัดพิมพ์เผยแพร่ จึงแสดงให้เห็นประจักษ์ชัดว่า เป็นผู้มีความสามารถเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ เพราะรอบรู้เรื่องราวประวัติความเป็นมาของพระพุทธศาสนาฝ่ายอนัมมิกาย และสนใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องระหว่างประเทศไทยกับประเทศญวนตั้งแต่อดีต แล้วได้ทำเป็นหลักฐานไว้เพื่อผู้สนใจได้ทราบเรื่องนั้น ๆ โดยถูกต้องตามเป็นจริง อันจะเป็นคุณประโยชน์ต่อไปกระทั่งถึงอนุชนในอนาคตชั่วกาลนาน

ข้าพเจ้าขออนุโมทนา และขอแสดงความชื่นชมด้วยความยินดีที่พระครูบริหารอนัมพรต (เป้า) ผู้ทำการในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย ได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ขึ้น พร้อมทั้งได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสอันควร และที่พอใจเป็นพิเศษ คือ เป็นที่หวังได้ว่า คณะสงฆ์และทางราชการ จะได้ผู้มีความรู้ ความสามารถอันเหมาะสม ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์อนัมมิกายในประเทศไทย ให้มีความเจริญ และเป็นที่เรียบร้อยสืบต่อไปอย่างแท้จริง.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า
(สมเด็จพระมหาวีรวงศ์)

วัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร

๑๕ เมษายน ๒๕๐๗

คำนำ*

เมื่อดำริจะทำการฉาปนกิจศพ นายดี (ฮ้อ) ศรีวิจิตร พี่ชาย
ร่วมบิดามารดาเดียวกันกับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงมีความประสงค์จะพิมพ์
หนังสือที่มีคุณประโยชน์สักเรื่องหนึ่ง เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์สำหรับเป็น
เครื่องสนองพระคุณท่านผู้มีเมตตาและมีไมตรี ซึ่งได้กรุณาให้เกียรติมา
ร่วมในงานครั้ง^{๕๕} และเพื่ออุทิศส่วนกุศลวิทยาทาน^{๕๕}แด่พี่ชายที่ล่วงลับไป
แล้วด้วย

ข้าพเจ้าได้อธิกานีตในสกุลชนเชื้อชาติไทยและจีน กล่าวคือ
โยมหญิงเป็นไทย ส่วนโยมชายเป็นจีนชกเกียน ด้วยเหตุ^{๕๕} จึงต้องขอ
เล่าประวัติอันเป็นเรื่องส่วนตัวของข้าพเจ้าเองลงไว้ประกอบในคำนำหนังสือเล่มนี้สักเล็กน้อย

โยมหญิงของข้าพเจ้ามีนิวาสสถานอยู่ใกล้เคียงกับวัดเขตนานูญ -
ญาราม (ญวนเรียกว่าวัดเพียกเตียนต้อ จีนเรียกว่าวัดชกเตียงยี่) ซึ่ง
ตั้งอยู่ย่านกลางของตลาดขวาง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี โยมหญิง
เป็นผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาฝ่ายอนัมนิกาย หงมนำใจฝาก
ใฝ่ต่อการทำบุญกุศล มั่นด้วยการบริจาคทานรักษาศีล เป็นอุบาสิกาประจำ
วัดเขตนานูญญารามตลอดถึงวาระสุดท้ายที่ชีวิตของท่านได้ดับสูญไป

*พิมพ์ครั้งแรก ฉาปนกิจศพนายดี ศรีวิจิตร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร
เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๐๓

โยมขายได้ถึงแก่กรรมเมื่อข้าพเจ้ายังไม่เติบสา ครั้นต่อมา ข้าพเจ้ามีอายุได้เพียง ๖ ปี โยมหญิงก็ถึงแก่กรรมอีก เป็นอันว่าข้าพเจ้า ต้องกำพร้าทั้งบิดาและทั้งมารดาตั้งแต่นั้น ๆ ก่อนหน้าที่โยมหญิงจะถึง แก่กรรมได้นำข้าพเจ้าไปฝากเรียนหนังสือไทยอยู่กับท่านอาจารย์หล่ง ที่ วัดเขตนานบุญญาราม จนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ข้าพเจ้ามีอายุ ๑๐ ปี ญาติ ๆ ได้จัดการอุปการณกิจศพโยมหญิง ข้าพเจ้าจึงได้บรรพชาเป็นสามเณรใน สำนักของท่านอาจารย์หล่ง และอยู่ที่วัดเขตนานบุญญารามตลอดมา

ครั้น พ.ศ. ๒๔๖๓ ทางคณะสงฆ์อนัมนิกายได้ส่งย้ายท่านอาจารย์ หล่งจากวัดเขตนานบุญญาราม เข้ามาเป็นเจ้าอาวาสวัดอนัมนิกายาราม ตำบลบางโพ อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร ข้าพเจ้ามิได้ติดตามท่านมา ด้วยในระยะนั้นเพราะญาติ ๆ เห็นว่ายังอายุน้อยนัก จนรุ่งขึ้นอีกปีหนึ่ง คือ พ.ศ. ๒๔๖๔ ท่านอาจารย์หล่งได้กลับออกไปเยี่ยมเยียนวัดเขตนานบุญ ญาราม จังหวัดจันทบุรี ก่อนที่ท่านจะเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ ได้ชวนให้ ข้าพเจ้าไปอยู่ด้วย คราวนี้ไม่มีญาติผู้ใดขัดข้อง ข้าพเจ้าจึงได้ติดตาม ท่านอาจารย์หล่งเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ด้วยในปีนั้น โดยพำนักอยู่ที่วัดอนั มนิกายาราม ตำบลบางโพ อำเภอดุสิต จังหวัดพระนคร ซึ่งท่านอาจารย์- หล่งเป็นเจ้าอาวาส

ต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านอาจารย์หล่งได้อาพาธและถึง มรณภาพในคืนนั้น เมื่อได้ทำการอุปการณกิจศพท่านแล้ว พ.ศ. ๒๔๖๗ ข้าพเจ้าจึงได้ย้ายสำนักจากวัดอนัมนิกายารามไปอยู่กับพระคุณท่าน พระ

ครุบริหารอนัมพรต (เวียงหมาง) ที่วัดกุศลสมาคร ตำบลสัมพันธวงศ์
อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร และพอถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ ข้าพเจ้า
ได้รับหมายเกณฑ์ทหาร เมื่อใกล้จะถึงกำหนดคัดเลือกทหาร ข้าพเจ้า
จึงได้ลาเพศสิกจากสามเณรไปรับการคัดเลือก แต่ปรากฏว่าร่างกายของ
ข้าพเจ้าไม่ได้ส่วนลัดพอ จึงได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นทหาร จากนั้น
มาอีกปีหนึ่ง คือ พ.ศ. ๒๔๖๐ ข้าพเจ้าจึงได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุ
อนัมนิกาย ณ วัดกุศลสมาคร จังหวัดพระนคร โดยพระคุณท่านพระ
ครุบริหารอนัมพรต (เวียงหมาง) ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบท
ข้าพเจ้า (ในบั้นนั้นเอง พระคุณท่าน พระครุบริหารอนัมพรต(เวียงหมาง)
ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระครูคุณานันสมณาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่อนัมนิกาย อันเป็นตำแหน่งสูงสุดของคณะสงฆ์ฝ่าย
อนัมนิกายในประเทศไทย) หลังจากอุปสมบทแล้วข้าพเจ้าได้พำนักอยู่
ในวัดกุศลสมาครติดต่อกันมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ วัดชัยภูมิการาม วัง
เจ้าอาวาสลง พระคุณท่าน ท่านพระครูคุณานันสมณาจารย์ (เวียงหมาง)
จึงมีบัญชาให้ข้าพเจ้าย้ายไปเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาส และ
เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าพเจ้าจึงได้รับตราตั้งเป็นเจ้าอาวาส
วัดชัยภูมิการาม ทั้งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์โดยลำดับดังนี้

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์
เป็น องพนกรโกศล (ตำแหน่งรองปลัดซ้าย)

วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็น องสฺตบพวรว (ตำแหน่งปลัดซ้าย)

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็น องสรภาณมธุรส (ตำแหน่งปลัดขวา)

วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็น พระครูบริหารอนัมพรต (ตำแหน่งรองเจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย)

วันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้รับตราตั้งให้เป็น พระอุปัชฌาย์ในคณะสงฆ์อนัมมิกาย

และเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๗ พระครูคุณานันท์สมณาจารย์ (บันเรือง บา) เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย อาพาธได้มอบหมายให้ทำการในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย และต่อมาพระครูคุณานันท์สมณาจารย์ (บันเรือง บา) ได้มีหนังสือทูลเกล้าฯ ขอพระราชทานลาออกจากสมณศักดิ์และหน้าที่ทุกอย่างเพราะได้เดินทางกลับประเทศเวียดนามเหนือ จึงเป็นผู้ทำการในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกายติดต่อกันมาตั้งแต่วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ จนถึงปัจจุบัน

วันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสมณานัมบริหารอีกตำแหน่งหนึ่ง

ข้าพเจ้าดำรงชีวิตในสมณเพศโดยบรรพชาและอุปสมบทในพระพุทธศาสนาอนันนิกาย และมีภาระในการบริหารคณะสงฆ์อนันนิกายเป็นเวลากว่า ๓๐ ปี จึงมีความตั้งใจที่จะรวบรวมและเรียบเรียงเรื่องราวประวัติความเป็นมาของพระสงฆ์อนันนิกายในราชอาณาจักรไทยและเรื่องประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทยขึ้น เพื่อให้เป็นหลักฐานพอที่จะอำนวยความสะดวกความเข้าใจแก่ท่านผู้สนใจทั่วไป จะได้ทราบเรื่องราวทั้งปวงโดยละเอียดและเป็นประโยชน์แก่อนุชนทั้งหลายสืบไปภายหน้าด้วย

ในการนี้ ข้าพเจ้าได้พยายามเลือกสรรและค้นคว้าหาหลักฐานจากเอกสารและหนังสือต่าง ๆ เท่าที่มีท่านผู้รู้หลายท่านได้เรียบเรียงไว้แล้วนำมาใช้เป็นหลักในการรวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ ซึ่งข้าพเจ้าจำต้องขอล่าวไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า เท่าที่หนังสือเล่มนี้สำเร็จขึ้นได้โดยข้าพเจ้าเพียงเป็นผู้รวบรวมเนื้อเรื่องจากเอกสาร และหนังสือหลายเล่มด้วยกัน อาทิเช่น หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กับสำนวนนิพนธ์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้หลักฐานรายละเอียดบางตอนจากจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓ (ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ) เป็นต้น หาใช่เป็นข้อเขียนทั้งสิ้นของข้าพเจ้าไม่ เพราะข้าพเจ้าได้เรียบเรียงเพิ่มเติมและสอดแทรกเรื่องควรทราบลงไว้เป็นตอนๆ ไปด้วยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้หากจะมีข้อความใดผิดพลาดปรากฏอยู่ ข้าพเจ้าขออ้อมรับความผิดนั้นแต่เพียงผู้เดียว และ

จะได้ปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง เรียบร้อย ในการพิมพ์ครั้งต่อไป ส่วน
ความดีของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งใจน้อมอุทิศถวายและอุทิศแด่
ท่านผู้ทรงนิพนธ์และนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ อันข้าพเจ้าได้รวบรวมมาเป็นเล่ม
โดยทั่วกัน

นอกจากนี้ ยังมีเหตุเร้าใจให้ข้าพเจ้าจัดทำหนังสือเล่มนี้ขึ้นอีก
หลายประการ คือ หนึ่ง, บรรดาท่านผู้เป็นบูรพาจารย์ช่วยบริหาร
ปกครองคณะสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยแต่อดีต ล้วนทรงพระคุณ
และมีความดีควรแก่การจดจำรำลึกถึงพระคุณท่าน แต่นับวันท่านบูรพา-
จารย์เหล่านั้นจะมีข้อหายไปจากความทรงจำของศิษยานุศิษย์ และอนุชน
ทั้งหลายเป็นลำดับ จึงต้องการทำเป็นประวัติแต่ละยุค ๆ ของท่านบูรพา-
จารย์นั้น ๆ ไว้ให้เป็นหลักฐานเพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงสืบไป สอง, เรื่อง
ราวของพระพุทธศาสนาอนัมนิกาย และเรื่องอันเกี่ยวกับประเทศญวน
ซึ่งเป็นประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงกับประเทศไทยนั้น เป็นเรื่องที่ผู้
สนใจอย่างมากในปัจจุบัน และการรวบรวมเรื่องนี้เป็นเล่ม จำต้องแทรก
เรื่องที่เกี่ยวข้องรวมหมดทั้งเรื่องของประเทศไทย ประเทศญวน และ
ประเทศเขมรไว้ด้วย เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้แลเห็นภาพเหตุการณ์ในระหว่าง
สามประเทศนี้เมื่อครั้งสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยละเอียดอีกด้วย อันจะ
เป็นเหตุให้เกิดความภาคภูมิใจว่า ประเทศไทยเรานั้น เป็นที่พึ่งพำนัก
แก่ประเทศใกล้เคียงทั้งหลายมาแต่ครั้งอดีต คล้ายต้นโพธิ์หรือต้นไทร
นอกจากจะมีผลไว้ให้ผู้วิหคได้บริโภคมะพร้าวไทยแล้ว ยังมีร่มเงาระงับ
ร้อนให้ผู้อาศัยได้มีกำลังและความสุขตลอดเวลาที่มาพึ่งพิงอีกด้วย สาม,

เพื่อเป็นเครื่องส่งเสริมให้ผู้รักทางประวัติศาสตร์ได้ไว้อ่านระดับความรู้ให้กว้างขวางสืบไป ด้วยเหตุดังกล่าว ข้าพเจ้าจึงพยายามรวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น พร้อมทั้งได้วางลำดับ พ.ศ. กับ จ.ศ. เทียบคู่กันไปทุกตอนเพื่อผู้สนใจได้ค้นหาศักราชได้ง่ายขึ้น

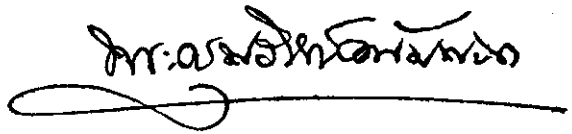
การจัดทำหนังสือเล่มนี้ เมื่อแรกเข้าใจว่าพอจะค้นคว้าและจัดพิมพ์สำเร็จเรียบร้อยได้ภายในเวลาเพียง ๑ ปี เมื่อแล้วเสร็จจะได้กำหนดงานฉาปนกิจขายพร้อมทั้งทำบุญอุทิศแด่โยมชาย โยมหญิง พร้อมกันอีกด้วย แต่การนั้นกลับผิดความคาดหมายที่กำหนดไว้ เพราะมีงานประจำเกิดขึ้น ทั้งงานวัด ทั้งงานทางคณะสงฆ์ และกิจอื่นๆ อีกมากอย่าง ทำให้ไม่สะดวกที่จะทำงานอันมุ่งหมายให้แล้วเสร็จในเร็ววันได้ จึงเมื่อเวลาล่วงเลยมาและพิจารณาเห็นว่า เรื่องต่างๆ ที่รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นไว้พอจะพิมพ์เป็นเล่มขนาดใหญ่พอสมควรได้แล้ว จึงยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน โดยจะได้พยายามทำเล่มต่อไปในโอกาสหน้าอีกเท่าที่จะทำได้

ข้าพเจ้าขอขอบพระเดชพระคุณ เจ้าประคุณ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อุภูชาโย) วัดมกุฏกษัตริยาราม จังหวัดพระนคร เป็นอย่างยิ่งที่ได้โปรดกรุณาให้คำนิยามต่อหนังสือเล่มนี้ อันนับว่าเป็นเกียรติและเป็นสิริมงคลอย่างสูง

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออุทิศผลบุญอันเกิดจากวิทยาทาน ซึ่งข้าพเจ้าได้ตั้งใจเสียสละกำลังกาย กำลังสติปัญญา และกำลังทรัพย์

๗

จัดทำขึ้นด้วยความศรัทธาอันบริสุทธิ์ ของได้สัมฤทธิ์ผลบังเกิดวิบาก
สุขสมบัติอันไพศาลสนองแด่โยมชาย โยมหญิง ของข้าพเจ้า ตลอดจน
นายดี (ฮ่อ) ศรีวิจิตร พี่ชายของข้าพเจ้า ตามควรแก่ฐานะนิยม ใน
สัมปรายภพนั้น ๆ อันมีสุขาวดีเป็นจุดหมายปลายทาง เทอญ ฯ

(พระครูบริหารอนัมพรต)

ผู้ทำการในหน้าที่เจ้าคณะใหญ่อนัมมิกาย

วัดชัยภูมิการาม เขาวราช พระนคร

๑๕ เมษายน ๒๕๐๗

พุทธ:ดร.ดกนันทะโมลี

(พระครุคุณานัมมสมาจารย์)

เจ้าคณะใหญ่นิกายเถรวาทแห่งประเทศไทย

เรื่อง

ประวัติพระสงฆ์ชั้นมณิกายในราชอาณาจักไทย
และประวัติการเปลี่ยนแปลงของชนเชื้อชาติญวน
ในราชอาณาจักไทย

ประวัติ

พระสงฆ์อันมิกายในราชอาณาจักรไทย

ปรากฏตามพงศาวดารของญวนในประเทศไทยว่า
ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๖ ได้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองเวอันเป็น
ราชธานีของประเทศญวน พวกกบฏรุกเข้ามาชิงเมืองเว
และฆ่าฟันพลเมืองรวมทั้งเชื้อพระวงศ์เสียเป็นอันมาก
พวกราชวงศ์และพลเมืองของญวนต่างพากันหลบหนี
ภัยกันหลายทาง

ครั้งนั้น องค์เชียงซุนพระราชบุตรองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าเมืองเวได้อพยพพวกพ้องและพลเมืองมาอาศัยอยู่ที่เมืองฮ่าเคี้ยงซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับแดนเขมร พวกซบดลได้ยกกองทัพติดตามมา องค์เชียงซุนเห็นว่าเหลือกำลังที่จะต่อสู้ จึงได้อพยพครอบครัวและพลเมืองหนีภัยเข้ามาในประเทศไทย เพื่อขอพึ่งพระบารมีอยู่ในพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๕ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงโปรดรับไว้ และทรงพระราชทานที่ดินตอนถนนพาหุรัด ให้เป็นที่ตั้งภูมิลำเนาของญวนพวกของเชียงซุน ครั้งนั้นเรียกกันว่าย่านญวนพาหุรัด และต่อมาสถานที่ตอนนั้นได้ถูกสร้างเป็นถนนจึงเรียกว่าถนนพาหุรัดมาจนทุกวันนี้

ครั้นต่อมาของเชียงซุนคึกจะหนีออกไปเพื่อคึกอ่านทำการกู้ชาติ
ความนั้นทรงทราบถึงพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์จึงรับสั่งให้ประหารชีวิต
ของเชียงซุนเสีย ญวนพวกของเชียงซุนเป็นญวนพวกแรกที่อพยพเข้ามาอยู่
ในประเทศไทยหลังจากกรุงศรีอยุธยาได้เสียแก่พม่าชาติแล้ว

ต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ ครั้นนั้นมีพระราชนักคา
ของพระเจ้าเมืองเวียงพระองค์หนึ่ง มีนามว่าของเชียงลือ เมื่อแรกได้หนี
ศัตรูมาอาศัยอยู่ที่เมืองไช้ฮ่อน ประชาชนพลเมืองไช้ฮ่อนมีความเคารพ
นับถือมาก ถึงกับยกย่องให้ครองเมืองไช้ฮ่อนเพื่อต่อสู้ศัตรู แต่ไม่สามารถ
ต่อสู้ศัตรูได้ จึงได้พากันอพยพหนีมาอาศัยอยู่ที่เกาะกระบือเขตแดนคนเขมร
ครั้นนั้นพระยาชลบุรีได้คุมเรือรบไปลาดตระเวนทางชายทะเลพบเข้า จึงได้
ช่วยเหลือนำเข้ากรุงเทพพระมหานคร เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๕ ซึ่งเป็นปี
ที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพระ-
กรุณาโปรดฯไว้ และได้พระราชทานที่ดินริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศ
ตะวันออกเรียกตำบลครอกกระบือ ซึ่งเป็นที่ตั้งสถานทูตโปรตุเกสทุกวันนี้
ให้เป็นที่ตั้งฐานของญวนพวกของเชียงลือ ต่อมาได้มีพวกญวนที่เคารพ
นับถือของเชียงลือทราบข่าวว่าของเชียงลือเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ต่างก็พา
กันอพยพครอบครัวติดตามเข้ามาเนือง ๆ พวกญวนที่เข้ามาครั้งของเชียงลือ
เห็นจะมีมากด้วยกัน จึงปรากฏว่าของเชียงลือได้นำพวกพ้องญวนตามเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไปทำศึกสงครามกับพม่าหลายครั้ง

ของเชียงลือเข้ามาอยู่ประเทศไทยได้ ๔ ปี ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๙

ของเชียงสือได้เขียนสารทูตลาวางไวบนโตะที่บูชามีข้อความว่า “ตั้งแต่ข้า
พระพุทธเจ้าได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิราชสมภาร พระองค์ได้ทรงพระกรุณา
ทำนุบำรุงเป็นเฮนกประการ ถึงกับทรงพระกรุณาพระราชทานกองทัพไทย
ไปช่วยสมทบตีเมืองไซ่ง่อนก็ครั้งหนึ่ง แต่การยังไม่เป็นผลสำเร็จ เนื่องจาก
ขณะนั้นประเทศไทยกับพม่ากำลังทำสงครามติดพันอยู่ ถ้าจะรอคอยต่อไป
ก็เกรงว่าพวกพ้องทางโน้นจะเรวรน และจะกราบถวายบังคมทูลลาโดยเบ็ด
เผือกเกรงจะมีการชักข้อ จึงจำเป็นต้องขอกราบบังคมทูลลาหนีไปเพื่อ
คิดอ่านหาทางกู้ชาติต่อไป ถ้าได้บ้านเมืองคืนเมื่อใดจะกลับมาเป็นข้าขอบ
ขัณฑสีมาสืบไป ” ครั้นนั้นของเชียงสือได้หนีไปรวบรวมพลอยู่ที่ตำบลเกาะกูด
เมื่อชาวของเชียงสือหนีครั้งนั้นทรงทราบถึงพระกรรณพระบาทสมเด็จพระ-
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระองค์มีได้ทรงถือโทษ แต่กรมพระราชวังขวมนหา-
สรสี่หนาททรงพิโรธชั้เคืองมาก ถึงกับรับสั่งให้ย้ายญวนพวกพ้องของ
เชียงสือให้ไปอยู่ที่ตำบลบางโพ อำเภอคุลิก สืบเชื้อสายตลอดมาจนทุกวันนี้
ต่อมาเมื่อพวกญวนก่อพวพเข้ามาในประเทศไทยภายหลังของเชียงสือ

อีก ๓ คราว คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อมีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้าแผ่นดินญวนมีนาม
ได้ประกาศห้ามมิให้คนญวนถือศาสนาคริสต์น ได้จับพวกญวนที่เข้าวัดมา
ทำทารุณกรรมต่าง ๆ ครั้นนั้นพวกญวนเข้าวัดถือศาสนาคริสต์นได้พากัน
อพยพลี้ภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์ในประเทศไทยมากมาย

พวกญวนที่อพยพเข้ามาครั้งนั้นได้แยกกันเป็น ๒ พวก คือพวกหนึ่ง
ให้ไปอยู่จังหวัดจันทบุรี อีกพวกหนึ่งให้เข้ามาอยู่จังหวัดพระนคร พวกที่

เข้ามาอยู่ในพระนคร ได้รับพระราชทานที่ดินคำยลสามแสนให้เป็นที่ตั้ง
 ถิ่นฐานของพวกญวนเข้าวัด

ครั้งที่ ๒ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ ครั้นนั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงหเสนี ต้นตระกูล สิงหเสนี) ได้ยกพลไปตีเมืองญวน ได้
 ครอบครองญวนส่งเข้ามาถวายเมื่อปลายปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๓ พวกญวน
 ที่ส่งเข้ามาครั้งนั้นก็มีสองพวกเช่นเดียวกัน คือพวกหนึ่งนับถือพระพุทธ
 ศาสนา พวกหนึ่งนับถือคริสต์ศาสนา ส่วนพวกที่นับถือพระพุทธศาสนา
 นั้น ให้ไปอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรีเพื่อรักษาป้อมเมืองใหญ่ ส่วนพวกที่
 นับถือคริสต์ศาสนานั้น ให้ไปรวมอยู่กับพวกญวนเข้าวัดที่คำยลสามแสนใน
 กรุงเทพฯ

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พวกญวนทั้ง ๒ พวกที่กล่าวมานี้ คือพวกญวน
 ที่นับถือศาสนาคริสต์ ให้ย้ายไปสังกัดเป็นทหารปืนใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวร
 (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วังหน้า) คือพวกญวนพระยานคร
 สิงหนาท

ส่วนพวกญวนเมืองกาญจนบุรี ที่มีความปรารถนาจะเข้ามา
 กรุงเทพฯ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ญวน
 พวกนั้นเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ริมคลองผดุงกรุงเกษม ที่ทรงรับสั่งให้ชุกชั้น
 ใหม่ และทรงโปรดให้ไปสังกัดเป็นทหารปืนใหญ่ ฝ่ายวังหลวง

ครั้งที่ ๓ เมื่อปีชวศ พ.ศ. ๒๓๘๓ มีเรื่องราวปรากฏตามจดหมายเหตุว่า ขณะนั้นกองทัพไทยกับกองทัพเขมรร่วมกันรบพุ่งขับไล่กองทัพญวนที่
 ตั้งชุมนุมอยู่ในเขตแดนเขมร ครั้นนั้นพวกญวนได้ตกอยู่ในที่ล้อมหลายแห่ง

และยังเชิญให้เกิดโรคระบาดขึ้นในกองทัพญวน พวกญวนก็หนีโรคระบาด
ออกมายอมสวามิภักดิ์กับเจ้าพระยาบดินทรเดชาประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ
เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ส่งเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัว พระองค์ก็ทรงรับไว้ และโปรดให้ญวนพวกนั้นไปอยู่รวมกันกับพวก
ญวนที่ตำบลบางโพซึ่งได้เข้ามาครั้งองค์ข้างลือ

อนึ่ง พวกญวนที่เข้ามาในประเทศไทยนั้นได้ถือคตินิยมต่างกันเป็น
สองพวก คือพวกหนึ่งนับถือพระพุทธศาสนา อีกพวกหนึ่งนับถือคริสต์-
ศาสนา พวกที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นเมื่อตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่ใดก็ได้
สร้างวัดขึ้น ณ ที่นั้น แล้วนิมนต์พระสงฆ์ญวนมาอยู่ปกครองรักษาวัดเพื่อ
ประกอบกิจตามลัทธิพิธีทางฝ่ายศาสนาที่ตนนับถือ

ส่วนพวกญวนที่นับถือคริสต์ศาสนาก็ได้สร้างโบสถ์ขึ้นเพื่อประกอบ
กิจตามลัทธิพิธีทางฝ่ายศาสนาของตน โดยมีฝรั่งบาทหลวงเป็นผู้ควบคุม
เช่นเดียวกัน.

บัดนี้ จะขอกล่าวถึงพระสงฆ์อนัมนิกายที่นับถือ
พระพุทธศาสนาพร้อมกับได้สร้างวัดขึ้นในประเทศไทย
นับแต่ญวนพวกแรกที่เข้ามาครั้งองค์ข้างขุนสมัยพระเจ้า
กรุงธนบุรีเป็นลำดับมา คือวัดญวนได้สร้างขึ้นดังนี้

ครั้งแรกได้สร้างขึ้น ๒ วัด คือ:-

(๑) วัดกามโล่เตือ (วัดทิพย์วารีวิหาร) ตั้งอยู่หลังสถานี

ตำรวรารบ้านหม้อ จังหวัดพระนคร (เก็บขึ้นเป็นวัด
พระจีนไปแล้ว)

- (๒) วัดโห้บั่นต้อ (วัดมณฑลสมาคม) ตั้งอยู่หลังวังบูรพา
ภิรมย์ ต่อมารัฐบาลต้องการที่ดินนั้นสร้างถนน พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ทำผาติกรรม
ตามแบบพระสงฆ์ไทย แล้วทรงพระราชทานที่ดินริมถนน
แปลงนาม อำเภอสัมพันธวงศ์ พระนคร ให้เป็นที่สร้าง
วัดมณฑลสมาคมขึ้นใหม่ ส่วนวัดเดิมให้ยุบทำเป็นถนนไป

ครั้งที่ ๒ พวกญวนเข้ามาในสมัยของเขียงสือในรัชกาลที่ ๑ ได้
สร้างวัดขึ้นอีก ๒ วัด คือ:-

- (๓) วัดกรีนเข็งต้อ (วัดอุภัยราชบำรุง) ตั้งอยู่ริมถนนเจริญกรุง
ตำบลตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร
(๔) กว้างเพือกต้อ (วัดอนันนิภาคาราม) ตำบลบางโพ
อำเภอสุทศิ์ จังหวัดพระนคร

ครั้งที่ ๓ พวกญวนที่เข้ามาสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้สร้างวัดขึ้น
อีก ๓ วัด คือ:-

- (๕) วัดกรีนถ่อต้อ (วัดถาวรรวราม) ตั้งอยู่จังหวัด
กาญจนบุรี

- (๖) วัดเกียกเพือกต้อ (วัดสมณานัมมวิหาร) ตั้งอยู่ริมคลอง
ผดุงกรุงเกษม อำเภอศุภกิจ จังหวัดพระนคร
- (๗) วัดเพือกเตียนต้อ (วัดเขตนามบุญญาราม) ตั้งอยู่จังหวัด
จันทบุรี

ครั้งที่ ๔ ได้มีพวกพ่อค้าชาวจีนและญวนได้ช่วยกันสร้างขึ้น

อีก ๔ วัด

- (๘) วัดไผ่เพือกต้อ (วัดกุศลสมาคร) ตั้งอยู่ตำบลสัมพันธวงศ์
อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร
- (๙) วัดตู่หนานต้อ (วัดชัยภูมิการาม) ตำบลจักรวรรดิ
อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร
- (๑๐) วัดตู่เตต้อ (วัดโลกานุเคราะห์) ตำบลจักรวรรดิ
อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร
- (๑๑) วัดเปียนเพือกต้อ (วัดบำเพ็ญเงินพรต) ตำบลจักรวรรดิ
อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร (ขณะนี้เข็นวัดพระเงิน
ไปแล้ว)

และต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้มีพวกพ่อค้าหาตใหญ่ได้
สร้างขึ้นที่จังหวัดสงขลาอีก ๑ วัด คือ:-

- (๑๒) วัดถาวราราม (สาขา) ตั้งอยู่ตำบลหาตใหญ่ อำเภอ
หาตใหญ่ จังหวัดสงขลา

รวมวัดญวนในประเทศไทยเวลานี้มีทั้งหมด ๑๐ วัด

อนึ่ง พระสงฆ์ญวนในประเทศไทย ครั้งแรกได้อุปสมบทจากประเทศญวนเข้ามา แต่เห็นจะมีเพียงสมัยรัชกาลที่ ๑ เท่านั้น ครั้นต่อมาประเทศไทยกับประเทศญวนเกิดเป็นศัตรูกันตลอดสมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นเหตุให้ประชาชนพลเมืองทั้งสองฝ่ายไปมาติดต่อกันไม่สะดวก พระสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยจึงได้จัดระเบียบแบบแผนและพิธีการต่าง ๆ ตลอดจนการอุปสมบทขึ้นใหม่ในประเทศไทย พระสงฆ์ญวนผู้ใหญ่ที่ควรจะกล่าวนามถึงก็มี พระครูคณานัมสมาจารย์ (ซึ้ง) และพระครูคณานัมสมาจารย์ (เหี้ยมกร่วม) ท่านทั้งสององค์นี้ เมื่อยังเยาว์วัยได้เดินทางติดตามบิดามารดาเข้ามาประเทศไทยเมื่อรัชกาลที่ ๓ ต่อมาได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์อนัมนิกายขึ้นในประเทศไทย

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ประเทศไทยกับประเทศญวนได้เลิกเป็นศัตรูกันแล้ว ได้มีพระสงฆ์ญวนจากประเทศญวนออกมาสืบพระพุทธศาสนาเข้ามาประเทศไทย และเป็นสมัยที่ประเทศญวนได้เสียดเอกราชแก่ฝรั่งเศสแล้ว

แต่บัดนี้พระสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยกับพระสงฆ์อนัมนิกายในประเทศญวน ก็ได้ขาดกันซึ่งวัตรสัมพันธ มิได้มีการติดต่อกันแต่ครั้งนั้น ต่างฝ่ายต่างถือคตินิยมตามภูมิประเทศอันเป็นถิ่นที่อยู่ของตน พระสงฆ์อนัมนิกายในประเทศไทยได้ปรียปรุงแก้ไขระเบียบประเพณี และการปฏิบัติพระธรรมวินัย ให้คล้ายตามพระสงฆ์ฝ่ายบ้านเมืองไทยขึ้นหลายอย่าง

ปฐมเหตุ ที่พระสงฆ์อนัมนิกายจะได้รับการยกย่องขึ้นในทาง

ราชการนั้น เป็นคำบอกเล่ากันต่อ ๆ มาว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ระหว่าง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชนั้น พระองค์มีความ
สนพระทัยใคร่จะทราบลัทธิประเพณีและการปฏิบัติของพระสงฆ์อนัมนิกาย
ว่าเป็นมาอย่างไร จึงได้นิมนต์ องค์ซึ่ง เจ้าอาวาสวัดญวนตลาดคน้อยมา
สอบถาม องค์ซึ่ง ได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย
นับแต่บัดนั้น องค์ซึ่ง ก็เป็นที่ต้องพระอิริยาบถ และมีโอกาสเข้าเฝ้าแทน
ได้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ครั้นเมื่อ บั๊กน ยังเป็นโทศก พ.ศ. ๒๓๙๔ จ.ศ. ๑๒๑๓
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้น
เป็นรัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาได้อุปถัมภ์ องค์ซึ่ง ในการ
ช่วยปฏิสังขรณ์วัดญวนตลาดคน้อยขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาได้ทรงยกย่อง
พระสงฆ์อนัมนิกายขึ้นเป็นพระพิธีหลวงอีกแผนกหนึ่ง เพื่อเข้าเฝ้าถวาย
พระพรในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาประจำปีทุกปีตลอด
มาถึงกาลปัจจุบันนี้

มูลเหตุที่พระสงฆ์อนัมนิกายจะได้ประกอบพิธีงักเต็กถวายเป็นทาง
ราชการนั้น ปรากฏว่าเมื่อครั้งกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
(พระราชชนนีในรัชกาลที่ ๕) ได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ.
๒๔๐๔ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ วันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๕
พระสงฆ์อนัมนิกายได้ประกอบพิธีงักเต็กถวายเป็นครั้งแรก

ต่อมาถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล (วังหน้า) ได้เสด็จสวรรคต เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๘
พระสงฆ์อนัมนิกายได้ประกอบพิธีฌตึกถวายเป็นครั้งที่ ๒ ณ วันศุกร์ที่ ๘
กุมภาพันธ์ ๒๔๐๘

และงานพระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ได้
ทรงโปรดให้มียกเลิกพระสงฆ์อนัมนิกายพระราชทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๑๐

ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริย-
ธรรมาธิบดี ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ตรงกับ
วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง นับเป็นรัชกาลที่ ๕
พระองค์ได้ทรงประพฤติปฏิบัติบำเหน็จตามแบบอย่างพระบรมชนกนาถ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นว่าทรงมีพระราชศรัทธา
อุปถัมภ์กษัตริย์ราชวงศ์สยามให้สืบราชสมบัติสืบมาจนบัดนี้
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถได้เคยทรงอุปถัมภ์ไว้แล้วครั้งก่อน จึง
เป็นเหตุให้ทรงพระราชทานนามว่า วัดอภัยราชบำรุง ต่อมาได้มี
การพระราชทานนามวัดวัดอนัมนิกายและวัดจีนิกายขึ้นภายหลังสืบมาจน
ถึงกาลปัจจุบันนี้

กองเด็กหลวงที่เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่องานถวายพระ
เพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔)

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ พระสงฆ์อนัมนิกายได้ประกอบพิธีก่เต็กถวายเป็นครั้งแรก ต่อมาในงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นงานใหญ่มหิพาร กำหนดงาน ๓ วัน ๓ คืน เริ่มแต่วันที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖, มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ พระสงฆ์อนัมนิกาย และพระสงฆ์จีนนิกายได้ประกอบพิธีก่เต็กถวายร่วมกัน.

อาศัยเหตุที่พระสงฆ์อนัมนิกายและพระสงฆ์จีนนิกาย ได้ประกอบพิธีก่เต็กถวายในครั้งนั้นแล้ว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรารภถึงความภักดีของพระสงฆ์อนัมนิกายและพระสงฆ์จีนนิกาย จึงทรงดำริว่าพระมหากษัตริย์ก่อน ๆ ได้เคยพระราชทานสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์มอญเช่นอย่างพระสงฆ์ไทย ครั้นนี้ก็เห็นสมควรที่จะแต่งตั้งพระสงฆ์อนัมนิกายและพระสงฆ์จีนนิกาย ให้มีสมณศักดิ์ชั้นบ้างเช่นเดียวกัน

แต่ พระสงฆ์อนัมนิกาย พระสงฆ์จีนนิกาย นิยดื้อพระพุทธรูปศาสนา ลัทธิมหายาน จะประกอบกิจตามลัทธิพิธีทางฝ่ายพระศาสนาโดยเข้าร่วมกับพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์มอญหาได้ไม่ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พนักงานจัดระเบียบสมณศักดิ์พระสงฆ์อนัมนิกาย พระสงฆ์จีนนิกาย ขึ้นอีกแผนกหนึ่งต่างหาก และให้เล็กลัทธิพระคณาจารย์ที่มีคุณสมบัตินั้นไว้ด้วยพร้อมและเหมาะสม แต่งตั้งขึ้นเป็นพระครู เป็นปลัด เป็นรองปลัด และผู้ช่วย ส่วนพระสงฆ์จีนที่เป็นหัวหน้า ให้แต่งตั้งขึ้นเป็นพระอาจารย์ (เทียบด้วย

พระครูวิสุตสนา) มีฐานานุกรมเป็นปลัดซ้าย ปลัดขวา เช่นเดียวกับ
พระสงฆ์ญวน พระราชทานสัญญาบัตรมีราชทินนามกับพดัยศ ซึ่งจำลอง
แบบพระสงฆ์ไทย แต่ทำเป็นขนาดย่อม.

ประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรสมณ
ศักดิ์ ตั้งแต่เริ่มแรกถึงกาลปัจจุบัน

ครั้งแรกในระหว่างนี้ยังไม่มีฐานานุกรม

- (๑) พระครูคณานัมสมณาจารย์ (ชิง) วัดอุภัยราชบำรุง
ตำบลตลาดน้อย พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (เหี้ยมกร่วม) วัดอนัมนิกายาราม
ตำบลบางโพ พระนคร

ครั้งที่ ๒ เมื่อมีฐานานุกรมแล้ว

- (๑) พระครูคณานัมสมณาจารย์ (เหี้ยมกร่วม) วัดอนัมนิกา
ยาราม บางโพ พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ชื้อกา) วัดโลกานุเคราะห์
พระนคร
- (๓) องค์ภวามธุรส (ปลัดขวา วังยังไม่มีตัว) วัดชัยภูมิ
การาม พระนคร

- (๔) ของสุตยทยวร (ปลัดซ้าย จี๋หลือย) วัดสมณานัมบริหาร
พระนคร
- (๕) ของสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา ว้างยังไม่มีตัว) วัดมงคล
สมาคม หลังวังบูรพา พระนคร
- (๖) ของพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย องเหล) วัดกุศลสมาคร
ท้ายตลาดจักรวรรดิ พระนคร
- (๗) ของอนนตสรภัญ (ผู้ช่วย ทันเคี้ยก) วัดอุภัยราชบำรุง
ตลาดน้อย พระนคร

๕๔
ครั้งที่ ๓

- (๑) พระครูคณานัมสมาจารย์ (จี๋หลือย) วัดสมณานัม
บริหาร นางเล็ง พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ยังไม่มีตำแหน่ง) วัดโลกา
นเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๓) ของสรภานมอรุส (ปลัดขวา ทันเคี้ยก) วัดอุภัยราชบำรุง
ตลาดน้อย พระนคร
- (๔) ของสุตยทยวร (ปลัดซ้าย กรุงเอ็ง) วัดอนันนิกาหาราม
บางโพ พระนคร
- (๕) ของสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา ยังไม่มีตำแหน่ง) วัดมงคล
สมาคม หลังวังบูรพา พระนคร

- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย เจริญเวียง หลวงอนันตสังฆการ ลาสิกขาบท) วัดสมณานัมบริหาร พระนคร
- (๗) องอนนตสรณัญญ (ผู้ช่วย ทนตัน ลาสิกขาบท) วัดชัยภูมิการาม พระนคร

๕
ครั้งที่ ๔

- (๑) พระครูคณานัมสมณาจารย์ (ทันเคี้ยค) วัดอุภัยราชบำรุงตลาดน้อย พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ว่างยังไม่มีตำแหน่ง) วัดโลกา-นเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๓) องสรวาณมธุรส (ปลัดขวา เหมิกโงน-บ๊วย) วัดมงคลสมาคม ถนนเปล่งนาม พระนคร
- (๔) องสุตยทบวร (ปลัดซ้าย เวียงหมาง-มก) วัดกุศลสมาคร จักรวรรดิ พระนคร
- (๕) องสรพนสุนทร (รองปลัดขวา เพือกเกียน) วัดสมณานัมบริหาร นางเล็ง พระนคร
- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย ยึกเคี่ยม ลาสิกขาบท, กิมเลี่ยน มรณภาพ) วัดชัยภูมิการาม จักรวรรดิ พระนคร

- (๗) ของอนนตสรภัญญ์ (ผู้ช่วย กริ่งลิน) วัดอนันนิทายาราม
บางโพ พระนคร

๕๔
ครั้งที่ ๕

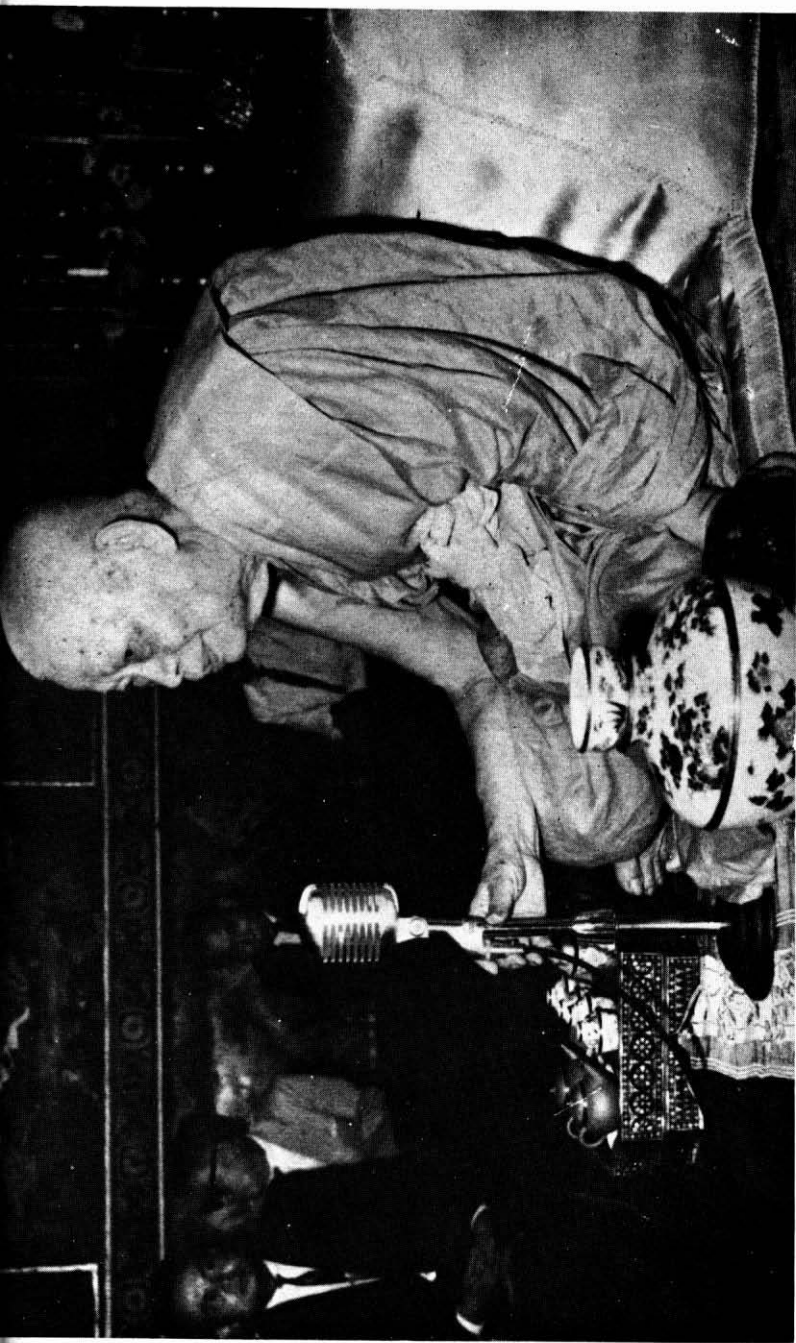
- (๑) พระครูคณานันต์สันตจารักษ์ (เหมิกโงน-ขี้บ) วัดมงคล
สมาคม แปลงนาม พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (เวียงหมาง-มก) วัดกุศลสมาคร
จักรวรรดิ พระนคร
- (๓) ของสรวาณมธุรส (ปลัดขวา อานาน) วัดอุภัยราชบำรุง
ตลาดน้อย พระนคร
- (๔) ของสุตยทบวร (ปลัดซ้าย ว่างเยื้อง) วัดอนันนิทายาราม
บางโพ พระนคร
- (๕) ของสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา จันกรู) วัดสมณานัม
บริหาร นางเลิ้ง พระนคร
- (๖) ของพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย เสียนคาย ลาสิกขาบท)
วัดโกลานเคาระห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๗) ของอนนตสรภัญญ์ (ผู้ช่วย ลูกกรี่) วัดชัยภูมิการาม
จักรวรรดิ พระนคร

ครั้งที่ ๖

- (๑) พระครูคณานัมสมาจารย์ (เวียงหมาง-มก) วัดกุศล
สมาคร จักรวรรดิ พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ว่างไม่มีตำแหน่ง) วัดอนันนิกา
ยาราม บางโพ พระนคร
- (๓) ของสรภาณมธุรส (ปลัดขวา เขียววลี) วัดโลกานุเคราะห์
จักรวรรดิ พระนคร
- (๔) ของสุตยทบวร (ปลัดซ้าย ทองมิน) วัดมงคลสมาคม
ถนนเปล่งนาม พระนคร
- (๕) ของสรพนสุนทร (รองปลัดขวา ยังไม่มีตำแหน่ง) วัด
สมณานัมบริหาร นางเลิ้ง พระนคร
- (๖) ของพนกรโกศล (รองปลัดซ้าย ยังไม่มีตำแหน่ง)
วัดอุภัยราชบำรุง พระนคร
- (๗) ของอนนตสรณัญญ (ผู้ช่วย ลูกกรี่) วัดชัยภูมิการาม
จักรวรรดิ พระนคร

ครั้งที่ ๗

- (๑) พระครูคณานัมสมาจารย์ (เวียงหมาง-มก) วัดกุศล
สมาคร จักรวรรดิ พระนคร

๕ สมเด็จพระสังฆราช

ทรงประทับบนประธานในพิธีแต่งตั้งเจ้าคณะใหญ่หนนิกาย

ณ พระอุโบสถวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ทองมิน) วัดมงคลสมาคม
แปลงนาม พระนคร
- (๓) องสรภณมธุรส (ปลัดขวา ไผ่ซ้าย-คู้) วัดอุภัยราชบำรุง
ตลาดน้อย พระนคร
- (๔) องค์ศุภยทวาร (ปลัดซ้าย เทียนเกลี้ยง ลาสึกขาบท)
วัดสมณานัมบริหาร นางเลิ้ง พระนคร
- (๕) องสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา ขันเรือ่ง-ขา) วัดโลกา
นุเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย ไผ่เวียน-เข้า) วัดชัยภูมิ
การาม จักรวรรดิ พระนคร
- (๗) องอนนตสรภัญ (ผู้ช่วย ขางถุ่น-หลี่ ลาสึกขาบท)
วัดอนันนิการาม บางโพ พระนคร

ครั้งที่ ๘

- (๑) พระครูคณานัมสมาจารย์ (เวียงหมาง-มิก) วัดกุศล
สมาคร จักรวรรดิ พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ไผ่ซ้าย-คู้) วัดอุภัยราชบำรุง
ตลาดน้อย พระนคร
- (๓) องสรภณมธุรส (ปลัดขวา ขันเรือ่ง-ขา) วัดโลกา
นุเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร

- (๔) องสุตฺตยทบวร (ปลัดซ้าย โผเรียน-เข้า) วัดชัยภูมิการาม จักรวรรดิ พระนคร
- (๕) องสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา บ่าวเอ็ง) วัดสมณานัมบริหาร นางเลิ้ง พระนคร
- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย ย้ากเหมิง) วัดมณฑลสมาคม แปลงนาม พระนคร
- (๗) องอนนตสรณัญ (ผู้ช่วย พ้องเคี้ยว-ไฝ) วัดถาวราราม จังหวัดกาญจนบุรี

๕๔
ครั้งที่ ๕

- (๑) พระครูคุณานัมสมณาจารย์ (โผซ้าย-ตั้ง) วัดอุทัยราชบำรุงตลาดน้อย พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ปั้นเรือ-บา) วัดโลกานุเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๓) องสรภาณมธุรส (ปลัดขวา โผเรียน-เข้า) วัดชัยภูมิการาม จักรวรรดิ พระนคร
- (๔) องสุตฺตยทบวร (ปลัดซ้าย บ่าวเอ็ง) วัดสมณานัมบริหาร นางเลิ้ง พระนคร
- (๕) องสรพจนสุนทร (รองปลัดขวา ย้ากเหมิง) วัดมณฑลสมาคม แปลงนาม พระนคร

- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย พ้องเคี้ยว-ไผ่) วัดถาวรวาราม กาญจนบุรี
- (๗) องอนนคสรภัญญ์ (ผู้ช่วย คันทิน เฉลิม สระบัว) วัดอนัมนิกายาราม บางโพ พระนคร

๕๔
กรรท ๑๐

- (๑) พระครูคณานันตสมาจารย์ (ขึ้นเรือ-บา) วัดโลกนาเคราะห์ จักรวรรดิ พระนคร
- (๒) พระครูบริหารอนัมพรต (ไผ่เวียน-เข้า) วัดชัยภูมิการาม จักรวรรดิ พระนคร
- (๓) องสรวาณมธุรส (ปลัดขวา ย้าวเอ็ง) วัดสมณานิกรบริหาร นางเล็ง พระนคร
- (๔) องสุตยทบวร (ปลัดซ้าย ย้ากเหมิง) วัดมงคลสมาคม แปลงนาม พระนคร
- (๕) องสรวนสุนทร (รองปลัดขวา พ้องเคี้ยว ไผ่) วัดถาวรวาราม กาญจนบุรี
- (๖) องพจนกรโกศล (รองปลัดซ้าย คันทิน เฉลิม สระบัว) วัดอนัมนิกายาราม บางโพ พระนคร
- (๗) องอนนคสรภัญญ์ (ผู้ช่วย กั้นเจี้ยว เจริญ) วัดกุศลสมาคร จักรวรรดิ พระนคร

ปลูกพระศรีมหาโพธิ์

อนึ่ง เห็นสมควรจึงได้รวบรวมประวัติพระศรีมหาโพธิ์ จากประเทศอินเดียและลังกานำเข้ามาปลูกตามวัดพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทยไว้ด้วย เพราะพระศรีมหาโพธิ์เป็นปูชนียวัตถุสำคัญในพระพุทธศาสนาเหมือนกัน

เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๒

ครั้งประเทศลังกาได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของอังกฤษแล้ว แต่ประเทศไทยกับประเทศลังกาก็ยังมีการติดต่อกันทางพระพุทธศาสนาอยู่ ครั้นนั้นพระสังฆราชเมืองลังกา ได้ให้พระสงฆ์อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๑ ต้น เข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ จังหวัดพระนคร

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาอุทิศหา ในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามหลวง และทรงอุทิศทุนในการสร้างพระไตรปิฎก และการศึกษาพระปริยัติธรรม ตลอดจนการแปลพระคัมภีร์ต่างๆ จากภาค

ภาษามคธมาสู่ภาคภาษาไทย นับว่าวิทวาทธรรมและหนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนาสมัยนั้นในพระนคร ได้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ มากกว่ารัชกาลในสมัยก่อน ๆ

ต่อมาในสมัยหนึ่ง ซึ่งได้มีการเลือกสรรพระภิกษุสงฆ์ที่นิยมการอุทก ๗ รูป มีพระอาจารย์ดี พระอาจารย์เทพ เป็นหัวหน้า ได้ออกไปสืบพระพุทธศาสนา จากประเทศลังกาเข้ามา ครั้นนั้นได้ค้นพระศรีมหาโพธิ์มา ๓ ต้น ได้ทรงพระราชทานไปปลูกไว้ดังนี้ คือ

วัดสระเกศ ทางด้านหน้าวัด จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

วัดสุทัศน์ แดงสัถยคตมหาสถาน จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

วัดมหาธาตุ จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

ต่อมาสมัยรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เมตตาพระศรีมหาโพธิ์จากพุทธคยาเข้ามา และทรงโปรดให้เพาะเป็นต้นขึ้นแล้วทรงพระราชทานไปปลูกไว้อีก ๒ แห่ง คือ

วัดบวรนิเวศน์ จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ๑ ต้น

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดให้นำเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่ได้มาจากพุทธคยา เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔

ที่ยังคงเหลือเมล็ดพันธุ์อยู่ ทรงรับสั่งให้เพาะเป็นต้นขึ้นแล้วทรงพระ
ราชทานไปปลูกไว้ ๔ แห่ง คือ

วัดเทพศิรินทราวาส จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

วัดกนิเณศธรรมประวัติ ยางปะอิน

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑ ต้น

วัดมณีชลขันธ์ จังหวัดลพบุรี ๑ ต้น

วัดอภัยราชบำรุง (วัดฉนวนตลาดคน้อย) จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

ต่อมาครั้งสุดท้าย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ค้นพระศรีมหาโพธิ์
มาจากเมืองพุทธคยา ๒ ต้น ทรงโปรดพระราชทานไปปลูกไว้ที่

วัดเบญจมบพิตร จังหวัดพระนคร ๑ ต้น

วัดอัมมวงศนิมิตร เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ๑ ต้น

จบเรื่องประวัติพระสงฆ์อนัมนิกายในราชอาณาจักรไทย (โดย-
ย่อ) เพียงเท่านี้.

ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติญวน
ในราชอาณาจักรไทย
สมัยต้นรัตนโกสินทร์

องเชียงสือ

เมื่อปีขาลจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ พ.ศ. ๒๓๒๕ พวกญวนไกเซิน เจ้าเมืองกุกุยเียนได้ยกกองทัพมาตีเมืองไซ่ง่อน องเชียงสือยกไพร่พลออกต่อสู้ แต่สู้ไม่ได้ ครั้งแรกได้ขอกองทัพเขมรออกไปช่วยสมเด็จเจ้าฟ้าทะละหะ (มู) กับสมเด็จเจ้าพระยา (ชู) ให้พระยากลาโหม (ปก) ยกกองทัพออกไปช่วยองเชียงสือ ได้ประทะสู้รบกันที่ทุ่งป่ายูงกองทัพพระยากลาโหมสู้กองทัพพวกญวนไกเซินไม่ได้ ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก พระยากลาโหมตายในที่รบ

องเชียงสือ ได้อพยพครอบครัวและไพร่พลลงเรือหนีมาอาศัยอยู่ที่เกาะกระบือ เขตแดนเขมร

ครั้งนั้นพระยาชลบุรี กับพระระยอง นำเรือไปลาดตระเวนสกัดถึงเกาะกระบือ ได้พบองเชียงสือที่นั่น องเชียงสือได้เล่าเรื่องราวให้ฟัง พระยาชลบุรีกับพระระยองได้ทราบบ้างว่า องเชียงสือเป็นบุตรขององคางเวียงหลานพระเจ้าแผ่นดินญวน ได้เสียดบ้านเมืองแก่ข้าศึกหนีมา ก็มีความเมตตาสงสาร จึงได้ชักชวนองเชียงสือให้เข้ามาอยู่ในกรุงฯ ที่แรกองเชียงสือยังลังเลใจอยู่ ได้พูดว่า องเชียงซุนผู้เป็นอาว์ได้หนีเข้ามาอาศัยพระบารมีครั้งก่อนก็ถูกฆ่าตาย พระยาชลบุรีตอบว่า ยัคนั้นได้เปลี่ยนแผ่นดินใหม่แล้ว พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้มีน้ำพระทัยเมตตากรุณา โอโยฮัม

อารักขาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาก ไม่เหมือนพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน องค์เชียง
ลือก็เกิดความเลื่อมใสยอมมากับพระยาชลบุรี และขอฝากฝังตัวเป็นบุตร
บุญธรรมพระยาชลบุรีด้วย

ที่แรก พระยาชลบุรี ได้นำองค์เชียงลือกับพวกพ้องเข้ามาพักอยู่
เมืองชลบุรีก่อน แล้วส่งข่าวเข้ามาทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกทรงทราบ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาชลบุรี
นำองค์เชียงลือเข้ามากรุงเทพมหานคร ณ ปีชวด เดือน ๔ รศ. ๒๓๒๕
๑๑๔๔ พ.ศ. ๒๓๒๕

องค์เชียงลือเข้ามาครั้งนั้นมีอายุได้ ๓๓ ปี ได้ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ชดเชยของเชียงลือเช่นเดียวกับนิกองเอง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องค์เชียงลือกับพวกพ้องไปตั้งถิ่นฐาน
อยู่ที่คันสำโรง ค่ายลคอกกระบือ ภายหลังสถานที่นั้นได้พระราชทานให้
กงสุลโปรตุเกสอยู่ต่อมาจนทุกวันนี้ ได้ทรงพระราชทานยศ และเบี้ยหวัด
เงินปีให้กับองค์เชียงลือดังนี้คือ ๑ ถาดหมากทอง ๒ คณเฑาะทอง ๓ กระบี่
ยี่ทอง ๔ กลดคันสีน กับเบี้ยหวัดปีละ ๕ ชั่ง ส่วนมารดาของเชียงลือกับ
พวกญาติที่มาด้วย ได้ทรงพระราชทานเบี้ยหวัดให้ตามสมควร และอนุญาต
ให้พวกพ้องขององค์เชียงลือทำมาหากิน เข้าออกตามท้องทะเลได้โดยไม่
ต้องขออนุญาตผ่านด่าน

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องค์เชียงลือเข้าเฝ้าทุกวัน เวลาจะ
เข้าเฝ้าวันละ ๒ แรมมีขากันร่วม โปรดให้เข้าเฝ้าข้างเฉลียงพระที่นั่ง
อมรินทรวินิจฉัยทางซ้ายวันคก นับชาติสมาธิตามประเพณีญวน

พระสงฆ์หม่อมมณีกายในประเทศไทย

ประชุมในพระอุโบสถวัดสระเกศราชววิหาร
เนื่องในงานรับตราตั้งเป็นเจ้าคณะใหญ่หน่อ้นมณีกายแห่งประเทศไทย
ของ พระครูคณานันสมณจารย์ (โพธิ์เรน เป้า)

ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ใต้ทรงมีพระราช
 คำรัสให้องเชียงสือเรียบเรียงพงศาวดารเกี่ยวกับประเทศญวน เริ่มต้นลำ-
 กับมาจนถึงองเชียงสือเสียดำรงอาณาจักรญวนให้แก่พวกกบฏโกเซิน

องเชียงสือสั่งให้องเบ็ด ขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้เรียบเรียง ดังต่อไปนี้

เริ่มตั้งแต่เมืองต่งเกียเป็นราชธานีของประเทศญวน

สมัยนั้นมีกษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้ากิมเยือง ใต้
 ปกครองประเทศสืบเชื้อสายกษัตริย์มาได้ ๖ พระองค์ องค์ที่ ๖ ทรงพระ-
 นามว่า หงเยือง

ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินกรุงจีน ได้ขยายอำนาจให้เลี้ยวทางเป็น
 แม่ทัพ ยกไพร่พลมาตีเมืองต่งเกีย จับพระเจ้าหงเยืองกับเชื้อพระวงศ์มา
 เสียดิน แล้วเลี้ยวทางขึ้นเป็นเจ้าเมืองต่งเกีย และเป็นประเทศราชขึ้น
 กรุงจีน

ต่อมาได้เกิดผู้มีบุญขึ้น มีนามว่าเล่เหล่ย เป็นคนเผ่าญวน ตั้ง
 บ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านลำเซิง วันหนึ่งเล่เหล่ยฝันว่า มีเทพยดาองค์หนึ่ง
 มาบอกว่าการไปจะไ้เป็นกษัตริย์ และจะให้คู่ปราชผู้มีบุญญานามว่าเหวียน-
 ต้าย วันรุ่งขึ้นเข้าไปที่ห้วยน้ำ ก็จะได้พบดวงตราประจำตำแหน่งกษัตริย์
 กับกระบี่อาญาสิทธิ์แล้วให้เก็บรักษาไว้

รุ่งเช้า เล่เหล่ยกไปที่ห้วยน้ำ ก็พบดวงตรากระบี่อาญาสิทธิ์
สมดังที่เทพยดาเจ้าฝัน ก็ได้นำมาปรึกษาไว้

ฝ่ายเหวียนต้าย ไท้พเนจรเที่ยวมาถึงศาลเจ้าร้างแห่งหนึ่ง ก็ได้
เข้าไปอาศัยพักนอนในศาลเจ้านั้น ได้เกิดนิมิตฝันว่า มีเทพยดามายบอก
ว่า ท่านจะได้พบผู้มีบุญชื่อเล่เหล่ ซึ่งต่อไปจะได้เป็นภกษัตริย์ ส่วนตัวท่าน
จะได้เป็นมหาอุปราช ท่านจงไปหาเล่เหล่ ณ ตำบลบ้านลำเชิง ให้สังเกต
ดูเวลาพลบค่ำ ถ้าเรือนหลังไหนมีรัศมีพุ่งขึ้นจากหลังคา นั่นแหละคือ
บ้านผู้มีบุญ

วันรุ่งขึ้น เวลาพลบค่ำเหวียนต้ายก็เที่ยวไปตามบ้านเรือนต่าง ๆ
ก็เห็นเรือนหลังหนึ่งมีรัศมีพุ่งจากหลังคาสมดังความฝัน เหวียนต้ายก็เข้าไป
หาเล่เหล่ในบ้านนั้น ต่างก็ได้ถามข้อสงสัยซึ่งกันและกัน และเล่า
ความฝันสู่กันฟัง เหวียนต้ายขอคูดวงตรากระบี่อาญาสิทธิ์ จนหาย
สงสัยแล้ว และได้ทำความตกลงกันว่า เล่เหล่จะเป็นผู้เกลี้ยกล่อมผู้คนอยู่
ทางตำบลบ้านลำเชิง ส่วนเหวียนต้ายรับอาสาไปเกลี้ยกล่อมผู้คนทาง
ต้งเกีย

เมื่อทั้งสองฝ่าย ต่างเกลี้ยกล่อมผู้คนได้มากแล้ว ก็ร่วมกันยก
เข้าตีเอาเมืองต้งเกียไว้ได้และจับเจ้าเมืองฆ่าเสีย เล่เหล่ยกได้ตั้งตัวขึ้น
เป็นเจ้าเมืองต้งเกีย ส่วนเหวียนต้ายได้เป็นมหาอุปราช

ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินกรุงจีน ได้ทราบว่าเล่เหล่ยกกับเหวียนต้าย
เป็นกบฏ จับเจ้าเมืองต้งเกียฆ่าเสีย จึงรับสั่งให้ยกกองทัพไปปราบปราม
เมืองต้งเกีย (แม้ทัพที่ยกกองทัพไปครั้งนั้นไม่ปรากฏนาม)

ฝ่ายเล่เหล่ย์เจ้าเมืองและเหวียนต้ายมหาอุปราช ได้ทรวายข่าวว่า พระเจ้ากรุงจีนยกไพร่พลมาปราบปรามก็ตกใจ จึงแต่งทูตไปเจรจาความ เมืองกับแม่ทัพจีน ให้ทูตนำทองคำหล่อเท่าตัวเป็นของกำนัลให้แม่ทัพจีน ได้รับไว้แล้วมีหนังสือบอกเข้าไปเมืองหลวง กรายทูตให้พระเจ้าแผ่นดิน ทรงทราบ พระเจ้าแผ่นดินกรุงจีนก็มีท้องตราออกมาถึงแม่ทัพให้แต่งตั้ง เล่เหล่ย์เป็นเจ้าเมืองต่งเกียสไป เมื่อเสร็จธุระแล้วแม่ทัพจีนก็ยกกองทัพ กลับประเทศจีน

เมื่อเล่เหล่ย์ได้เป็นเจ้าเมืองต่งเกียแล้ว ก็แต่งตั้งเหวียนต้ายเป็น มหาอุปราชบริหารกิจการบ้านเมืองแต่ผู้เดียว

เหวียนต้ายมหาอุปราชนี้มีบุตร ๒ คน หญิง ๑ ชาย ๑ หญิง ผู้พี่ชื่อ กงจิว ชายผู้น้องชื่อจิวเตียน ต่อมาได้ยกนางกงจิวผู้พี่ให้เป็นภรรยา ของคินเกียม ซึ่งเป็นขุนนางอยู่ในเมืองต่งเกีย และเมื่อเหวียนต้ายเห็น ว่าตัวแก่ชราลงแล้ว ส่วนจิวเตียนบุตรก็ยังเยาว์วัยนัก จึงคิดจะตั้งคินเกียม บุตรเขยเป็นมหาอุปราชแทนไปพลางก่อน จึงได้นำความกราบทูลเล่เหล่ย์ เจ้าเมือง เจ้าเมืองก็มีโศกซึ้ง จึงแต่งตั้งคินเกียมเป็นมหาอุปราชต่อไป ต่อมาเมื่อมีชันษามานเหวียนต้ายก็ถึงแก่กรรมลง

ส่วนคินเกียมมาคิดว่า เมื่อจิวเตียนน้องภรรยาเติบโต และสามารบริหารกิจการบ้านเมืองได้แล้ว ก็ต้องคืนตำแหน่งหน้าที่ให้ จึงคิดหาอุบายที่จะกำจัดจิวเตียนเสีย นางกงจิวทราบความคิดสามีเช่นนั้นก็หาอุบายได้จึงได้กระซิบแนะนำน้องชายให้ทำเป็นคนเสียจริตไปพลางก่อนแล้วจะคิดหาหนทางแก้ไขให้ เมื่อจิวเตียนแกล้งทำเป็นเสียจริตแล้ว นางกงจิว

จึงพูดกับสามว่า จวเตยนเสียจริตเช่นนั้นจะเลี้ยงไปก็จะอับอายขายหน้า
 ชาวบ้านเขา ควรจะขับไล่ออกไปเสียจากบ้านเมือง ดินเกยมไม่ทันได้คิด
 ก็เห็นพ้องด้วย จึงได้กราบทูลให้เจ้าเมืองต่งเกียทราบ พระองค์ก็มีโศก
 ข้างอนุญาติให้ทำตามความประสงค์ของดินเกยม ดินเกยมก็ให้ผู้คุมนำจว-
 เตยนลงเรือเล็กไปปล่อยที่ป่าโอ้ว ซึ่งเป็นป่าสำหรับปล่อยนกไทยที่
 เขาวงศ์ ป่านนี้อยู่ห่างจากเมืองต่งเกีย ระยะทางเดินประมาณ ๑๕ วัน
 เมื่อผู้คุมปล่อยจวเตยนแล้วก็เลยอยู่กับจวเตยนในป่าน

ต่อมา จวเตยนได้พยายามเกลี้ยกล่อมของสมผู้คนในป่าน เมื่อ
 มีผู้คนสมัครเป็นพรรคพวกมาแล้ว จึงได้สร้างเมืองขึ้นที่ป่าน ให้ชื่อว่า
 เมืองเว

ต่อมา ความได้ทราบถึงดินเกยมพี่เขย จึงให้องค์เขายกทัพไป
 จับจวเตยน ได้เกิดสู้รบกัน องค์เขาสู้รบไม่ได้หนีกลับเมืองต่งเกีย

ฝ่ายจวเตยน เกรงจะเกิดสงครามกับพี่เขยคิดพันกันไปนาน จึง
 แต่งทูตให้นำเครื่องบรรณาการไปเฝ้าจากพี่เขยเพื่อขอขลไทยตัว และขอ
 อ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้น เจ้าเมืองต่งเกียเห็นด้วย และให้มโหตรออก
 ไปแต่งตั้งจวเตยนเป็นเจ้าเมืองเวสืบไป

จวเตยนก็ไปปกครองเมืองเว สืบเชื้อสายมาอีก ๖ คนช้วน คือ

๑. จวเตยน บุตรเหวียนต้าย ๒. จวส่าย บุตรจวเตยน

๓. จวเทิง บุตรจวส่าย ๔. จวเหียน บุตรจวเทิง

๕. จวคาง บุตรจวเหียน ๖. องค์เขวชู้เวียง บุตรจวคาง

ครั้นถึง สมัยต่งเขวชู้เวียงเจ้าเมืององค์ ๖ ก็ได้ตั้งแข่งเมืองตน

โดยไม่ยอมขึ้นกับเมืองต่งเกีย เจ้าเมืองต่งเกียจึงให้ยกกองทัพมาตีเมืองเว
หลายครั้ง แต่เอาชนะไม่ได้ องเชียงว่องจึงให้ตั้งค่ายทางบกเพื่อขึงกัน
ข้าศึกที่อำเภอโม้ตัก อัยรมแม่น้ำชงยันทางทิศวันออก ติดต่อเขตแดน
เมืองต่งเกีย ค่ายโม้ตักในปัจจุบันคือ เมืองกว๋างบั้น ส่วนทางน้ำนั้นให้
เอาโซ่ซึ่งแม่น้ำชงเยไว ขึงกันพวกต่งเกียไม่ให้ขึ้นไปเมืองเวได้ เมือง
ต่งเกียกับเมืองเวจึงขาดการติดต่อกันหลายปี ต่างตั้งเป็นเอกราชด้วยกัน
ทั้งสองฝ่าย

องเชียงว่อง มีบุตรรวมด้วยกัน ๕ คนคือ

๑. องตักมู ๒. องคางเวือง ๓. องเท็งกวาง ๔. อง-

เซียงชุน ๕. องท้านเวือง

องตักมูผู้ใหญ่มีบุตรชายคนเดียวชื่อ องหวางตน ต่อมาองตักมูถึง

แก่กรรม องคางเวืองพี่ที่ ๒ มีบุตรรวมด้วยกัน ๓ คนคือ องยาวา อง-

เซียงลือ องเหมิง

องคางเวืองนั้นได้ถึงแก่กรรมก่อนบิดา และต่อมาองเซียงว่อง

ก็ได้ถึงแก่กรรม องหวักพ้อขุนนางผู้ใหญ่ก็ได้ยกย่ององเท็งกวางบุตรที่ ๓
ขึ้นเจ้าเมืองเว องเท็งกวางได้บริหารกิจการบ้านเมืองสืบทอดแต่ผู้เดียว

ครั้นนี้ มีโจรป่าพวกหนึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่แถบเมืองกุยเป็น หัวหน้า

ชื่อ อ้ายกรมฮอก อ้ายกรมฮอกมีบุตรชาย ๓ คน คนโตมีนามว่า อ้าย
หยาก คนที่ ๒ ชื่อ อ้ายบาย คนที่ ๓ ชื่ออ้ายตาม รวมสามคนพี่น้อง

ต่อมาอ้ายกรมฮอกหัวหน้าโจรผู้บิดาตาย พี่น้องทั้งสามจึงได้เชิญ

ขึ้นแสหมอดูมาให้ช่วยเลือกสำรวจชัยภูมิที่สำหรับฝังศพบิดา หมอดูแนะ

นำว่าที่เขากว้างนามมีชัยภูมิสำหรับทำสงครามชัยคี่ ภูเขาเป็นรูปปากมังกร ถ้าผู้ใดตั้งศปิตามาราศาลงในที่นั้น บุตรหลานก็จะได้รับความเจริญยิ่ง ๆ ทั้งสามพี่น้องก็ใจจึงได้ไปทำการขุดหลุมที่ภูเขาปากมังกรตามคำซินแส หมอคุณแนะนำ

เมื่อขุดหลุมลงไปในพื้นที่นั้นก็ได้พบไหใหญ่สองใบ ปรากฏว่ามีทองคำแท่งเต็มทั้งสองไห ทั้งสามพี่น้องก็ได้เอาทองคำนั้นมาเก็บรักษาไว้ พร้อมกับนำศพบิดาฝังลงในที่นั้นแทน ต่อมาทั้งสามพี่น้องได้นำทองคำแท่งนั้นออกจำหน่ายเพื่อนำเงินมาใช้ช่วยช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก และทั้งกองเกลี้ยกล่อมผู้คนอยู่ในย่านนั้น ให้เข้ามาเป็นสมัครพรรคพวก

ครั้งนั้นทางเมืองเว้ องค์เท็งกวางภยัตริย์เมืองเว้กับของหวักพัชอุปราชา มิได้เอาใจใส่ต่อกิจการบ้านเมืองเพละเลเลินลุ่มหล่งค่อสตร์ และเล่นการสนุกต่าง ๆ ไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม กกชี้ราษฎรพลเมืองได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ

อ้ายหยาก อ้ายยาย อ้ายคาม ทั้งสามเห็นว่าย่านเมืองกำลังเดือดร้อน พระเจ้าแผ่นดินและมหาอุปราชไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรมเพละเลเลินลุ่มหล่งในทางสนุกต่าง ๆ จึงเห็นเป็นโอกาสที่จะแย่งชิงเอาบ้านเมืองมาเป็นของตนเสีย จึงได้หารือกันว่าทางเมืองกว้างนามเจ้าเมืองเป็นคนแก่ชรา ควรจะให้อ้ายยายพี่คนกลางซึ่งเป็นคนมีสติปัญญาดีให้เข้าไปขอทำราชการอยู่ด้วย เพื่อจะได้มีโอกาสเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้ามาเป็นสมัครพรรคพวกให้มาก ส่วนอ้ายหยาก อ้ายคาม เป็นผู้ตั้งกองเกลี้ยกล่อมผู้คนอยู่ทางเข้า เมื่อตกลงกันแล้วจึงให้จัดทองคำแท่ง แท่งละ ๑๐ คำดั่ง หลาย

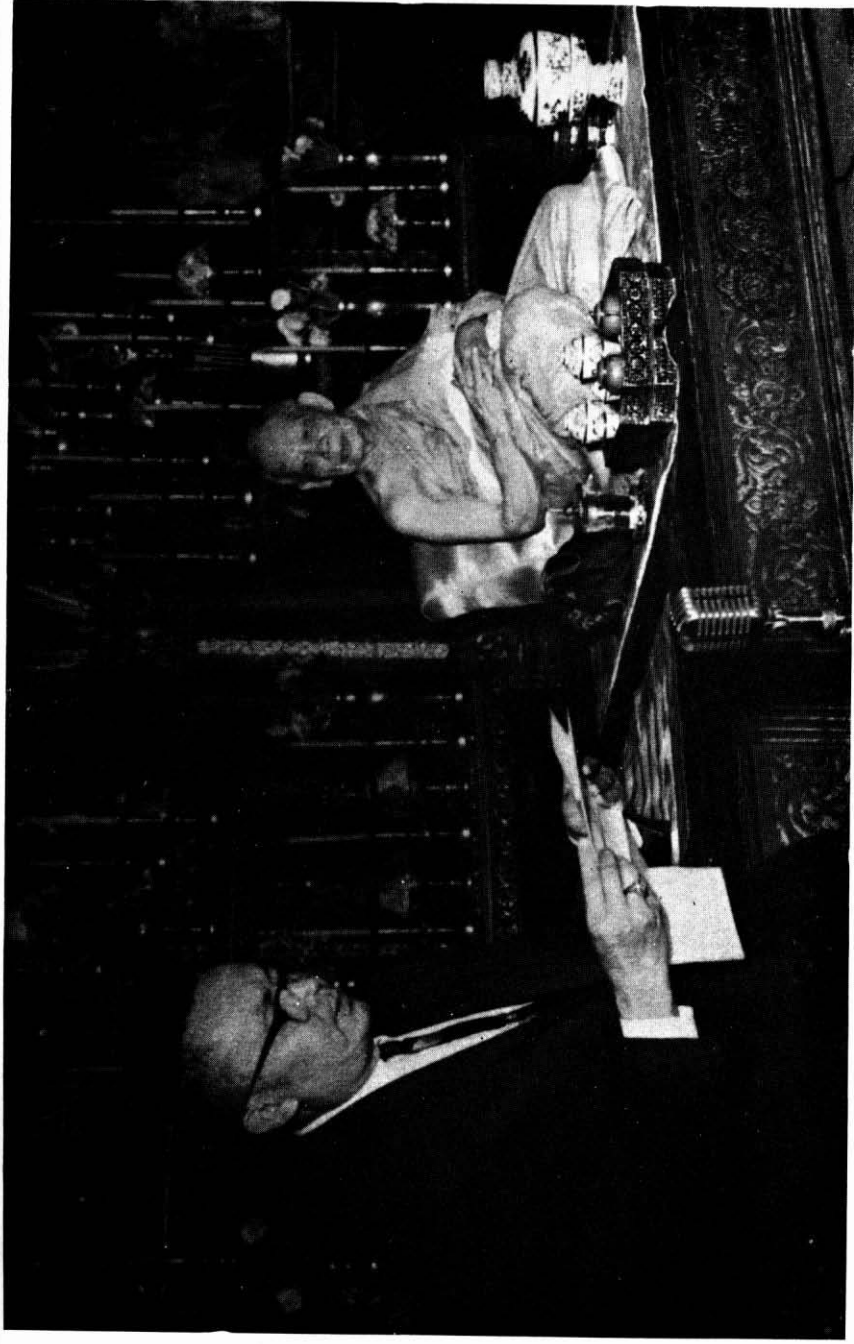
ลียแห่ง เพื่อนำไปเป็นกำนัลให้แก่เจ้าเมือง แล้วอ้ายยายก็เดินทางไ้หา
เจ้าเมืองกว้างนามเพื่อขอทำราชการอยู่ด้วย เจ้าเมืองกว้างนามมีใจเมตตา
รับไว้ อ้ายยายเป็นคนฉลาดเฉลียวประจบประแจงดี เจ้าเมืองกว้างนามมี
ความรักใคร่มาก ต่อมาได้มอบหมายให้อ้ายยายทำหน้าที่แทนคนต่อไป
อ้ายยายก็ได้พยายามเกลี้ยกล่อมผู้คนเข้ามาเป็นสมัครพรรคพวกมากมาย

กิตติศัพท์ของพี่น้องทั้งสาม ก็เลื่องลือแพร่หลาย คนทั้งหลายจึงได้
ขนานนามพี่น้องทั้งสามว่า เป็นองญวนทั้งสามพี่น้อง ต่อมาเจ้าเมืองกว้าง
นามถึงแก่กรรมลง อ้ายยายก็ได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองกว้างนามแทน
การที่อ้ายหยาก อ้ายยาย อ้ายตาม ทั้งกองเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เป็นสมัคร
พรรคพวกนั้น ได้มีข่าวล่องรู้ไปถึงองค์หวักพั้มหาอปราธเมืองเว้ องค์หวักพั้ม
จึงสั่งให้องพั้มมาขุนนางนายทหาร ยกทัพมาตีเมืองกว้างนาม อ้ายยายผู้
สำเร็จราชการเมืองกว้างนาม ได้มีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมองพั้มมาแม่ทัพว่า
ที่ข้าพเจ้าคิดการใหญ่ครั้งนี้เห็นว่า พระเจ้าแผ่นดินกับมหาอปราธไม่ตั้งอยู่
ในความยุติธรรม เชื้อถือนแต่พวกประจบสอพลอ เมื่อได้เข้าเมืองแล้วก็
จะยกย่ององหวางตนขึ้นเป็นเจ้าเมืองต่อไป องพั้มมาแม่ทัพก็เลยเข้าด้วยกับ
องยาย องยายจึงได้มีหนังสือไปถึงโจรพี่น้อง ให้ยกไพร่พลที่เกลี้ยกล่อม
ได้เข้ามาสมทบกับองพั้มมา

แล้วมีหนังสือไปยังเมืองต่งเกี้ยว กษัตริย์เมืองเว้ไม่ตั้งอยู่ในความ
ยุติธรรม ราษฎรพลเมืองได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ ข้าพเจ้าจะยกกอง
ทัพไปกำจัดเสีย แล้วจะยกองหวางตนขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อไป และขอ กองทัพ
เมืองต่งเกี้ยวมาช่วยด้วย เมื่อเจ้าเมืองต่งเกี้ยวได้ทราบข้อความในหนังสือต่ง

นั้น ก็เห็นพ้องด้วย จึงให้องครักษ์มาเป็นแม่ทัพยกไพร่พลมาช่วยอีกทัพหนึ่ง
 ฝ่ายกองทัพองครักษ์มา ก็ยกกองทัพโรย่ายกมาทัพหนึ่ง
 ฝ่ายองขามมหาอุปราชเมืองกว้างนามยกมาทัพหนึ่ง
 องครักษ์พื่อนายทหารใหญ่เมืองต่งเกียยกมาทัพหนึ่ง
 ทั้งสามทัพยกมาถึงก็โจมตีเขาเมืองเว้ได้โดยง่าย เนื่องจากขุน
 นางข้าราชการและพลเมืองต่างเขาใจออกห่างสิ้น ไม่มีผู้ใดคิดออกต่อสู้
 ขงกัณเมือง องเท้งกวางเจ้าเมืองเว้เห็นดังนั้นก็ตกใจ พากองเชียงซุนน้อง
 ชายกับองขาม องเชียงสือ องเหมิง หลานทั้งสามหนีมาอยู่เมืองไซ่ง่อน
 ส่วนองหวางคนนั้นไม่หนี เพราะรู้ข่าวว่าเขาจะยกตัวขึ้นเป็นกษัตริย์เมืองเว้
 แม่ของหยาก องขาม องคาม ก็ได้เมืองเว้แล้ว ก็ส่งองหวางคน
 ไปไว้ที่เมืองกุยเก็นฝ่ายองทางบุตรที่ ๕ หนีไม่ทันถูกแม่ทัพเมืองต่งเกียจับได้
 นำไปเมืองต่งเกีย ฝ่ายองหวางคนมาคิดได้ว่าพวกโจรเล่นไม่ซื่อ จะเอาตัว
 เป็นเง็กเจงหน้า เมื่อการสำเร็จแล้วเขาคงฆ่าตัวเสีย จึงได้หาวิธีกับคน
 ใช้สนิทลอบลงเรือเล็กหนีมาอยู่เมืองไซ่ง่อน เพื่อหาทางคิดอ่านตีเมืองเว้
 คืน แต่ยังไม่มีทันยกทัพไป องหยาก องขาม องคาม ก็ยกทัพเข้ามากตี
 เมืองไซ่ง่อนเสียก่อน ขงกัณเท้งกวาง องหวางคนฆ่าเสีย

ฝ่ายองเชียงซุน ได้หนีไปอยู่เมืองบันทายมาศ องเชียงซุนมีบุตร
 ชายชื่อ องหลิง บุตรหญิงชื่อ มู่เซ ไทยเรียกว่า โกลิน เมื่อพระเจ้า
 กรุงธนบุรียกกองทัพไปตีเมืองบันทายมาศ จึงนำองเชียงซุนกับครอบครัว
 มาเลี้ยงไว้ เมื่อปลายแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียพระจิต นั้ทางใน
 เห็นไปว่าองเชียงซุนกลืนแพ้ศรเม็ดใหญ่ลงไปในท้อง จึงรับสั่งมาเฝ้าเพื่อ

พ.อ. ปิ่น มุทุกันต์ อธิบดีกรมการศาสนา

อ่านพระบัญชาแต่งตั้งเจ้าคณะใหญ่หนนิกาย

ไต่ถามดู องเชียงซุนไม่รับ ภายหลังมีผู้กราบทูลว่าจะหนี จึงรับสั่งให้
ประหารชีวิตทั้งบุตรชายด้วย ค้นหาเพื่อขจรกัไม่ได้ แต่โกเงินบุตรหญิงรับ
สั่งให้เอาไปเลี้ยงไว้ในวัง

ฝ่ายองยาบา องเชียงสือ องเหมิง ซึ่งโค่นกษัตริย์ของพม่าหลบ
อยู่ในป่าแขวงเมืองไช่ฮั่นอง หยากได้สืบจับตัวได้แต่องยาบากับองเหมิง
ไปฆ่าเสีย ส่วนองเชียงสือหนีไปได้

เมื่อองหยากปรามปรามเมืองไช่ฮั่นเรียบร้อยแล้ว ก็ตั้งตัวขึ้นเป็น
พระเจ้าแผ่นดินเรียกว่าไคเจิง ตั้งเมืองกุกุเป็นเป็นราชธานี ตั้งองยาบอง
คนกลางเป็นเจ้าชื่อ องฮักปันเอียง ไปเป็นเจ้าเมืองไช่ฮั่น ตั้งองคาม
น้องเล็กเป็นเจ้าชื่อ องล่องเอียง ไปรักษาเมืองเว

เจ้าเมืองต่งเกียจึงกล่าวหาว่าสามพี่น้องไม่ซื่อตรง หลอกหลวงให้
ยกทัพมาช่วยตีเมืองเว เมื่อตีได้เมืองเวแล้วจะยกขององวางคนขึ้นเป็น
กษัตริย์ ครั้นตีได้แล้วกลับตั้งตัวเป็นกษัตริย์เสียเอง เจ้าเมืองต่งเกียจึงได้
คุมเชิงอยู่ไม่ยอมอ่อนน้อมเข้าด้วย

ฝ่ายองล่องเอียงเจ้าเมืองเว เห็นว่าเจ้าเมืองต่งเกียไม่ยอมเข้าด้วย
จึงคิดกันจะไปตีเมืองต่งเกีย โดยคิดอุบายขึ้นให้เขียนธงของเชียงสือ
แล้วยกไปตีเมืองต่งเกีย ฝ่ายขุนนางข้าราชการเมืองต่งเกียเห็นดังนั้น เข้า
ใจว่าองเชียงสือไปเกลี้ยกล่อมผู้คนไต่ยกมา จึงเปิดประตูเมืองให้โดยไม่มี
ความสงสัย องล่องเอียงเห็นโค่นกษัตริย์เข้าประตูเมืองได้ จับพวกขุน
นางข้าราชการพรรคพวกของเจ้าเมืองฆ่าเสีย ส่วนตัวเจ้าเมืองนั้นเสียใจ

ถึงกับกระอักโลหิตตาย อุปราชก็เชือกคอตาย

องค์ต้องเอียงไค้แต่งตั้งองเจี๊วทาง บุตรของกวางศรี หลานเจ้าเมือง
ตั้งเกียให้เป็นเจ้าเมือง ครั้นแล้วองค์ต้องเอียงไค้กวากัดอันเอาทรัพย์สมบัติ
พร้อมด้วยศาสตราวุธขึ้นใหญ่่นัวยรวรรวมไปไว้ที่เมืองเว้ทงสัน

ฝ่ายองเจี๊วทาง เจ้าเมืองตั้งเกียมีความซัดเคืองมาก จึงมีหนังสือ
ลัษกรายทูลพระเจ้ากรุงจีนให้ทราบและขอกองทัพมาช่วย พระเจ้าแผ่นดิน
จีนรับสั่งให้จึงตั้งเจ้าเมืองกวางตั้งเป็นแม่ทัพยกมา ไค้สู้รบกับกองทัพต้อง
เอียงไค้แตกกลับไป องเจี๊วทางเจ้าเมืองตั้งเกียกับพรรคพวกก็พากันหนีไป
อาศัยอยู่ประเทศจีน องค์ต้องเอียงไค้ตั้งให้องกวี่ผู้บุตรเป็นเจ้าเมืองตั้งเกีย
แล้วยกทัพกลับเจ้าเมืองเว้ ค่อมำองค์ต้องเอียงไค้ช่วยถึงแก่กรรม พวก
ขุนนางข้าราชการก็ยกย่ององกลัษบุตรที่ ๒ ขึ้นเป็นเจ้าเมืองเว้

ฝ่ายองเชียงสือ เมื่อหนีกับพวกกบฏพลัดกับพี่น้อง ไค้ไปอยู่ในป่า
ซ้อ บ้านโกเตา เป็นบ้านเขมรลับแล ซัดสนเสี้ยมอาหาร ใช้อ้ายบุคน
สนิทให้ไปเที่ยวหาอาหารมาเลี้ยงกัน อ้ายบุลงเรือไปเมืองเต็กเซี่ยและไค้
พบกับองศรีเจ้าเมือง อ้ายบุเล่าเรื่ององเชียงสือให้ฟัง เจ้าเมืองเต็กเซี่ย
ความก็ซัดเสี้ยมอาหารมอญให้อ้ายบุนำมาให้องเชียงสือ และพูดว่าถ้าขาด
เหลือเสี้ยมอาหารเมื่อไคร้ให้อ้ายบุไปเอา องเชียงสืออาศัยอยู่บ้านเขมร
ลับแลประมาณ ๓ ปี พวกญวนที่ไปตั้งในป่าหลายพวก ทราบว่าองเชียง
สือเป็นเชืของเจ้าเจ้านายหนีมาอยู่บ้านเขมรลับแลในบ้านไค้รับความลำบาก
มาก ต่างก็นำเอาเสี้ยมอาหารไปให้องเชียงสือทุกพวก

ครั้นนั้นจันทักกับพวกญวนไค้คิดอ่านหารอกันว่า องโกเซินเป็น

กบฏจับเจ้านายฆ่าเสียมากมาย พวกเราคงคิดอ่านตีเอาบ้านเมืองคืนให้
กับองเชียงสือจงได้

จันทน์เป็นหัวหน้าเกลี้ยกล่อมพวกญวนพวกจีนเมืองไซ่ง่อน เมื่อได้
สมัครพรรคพวกมากแล้วก็ยกเข้าตีปล้นเอาเมืองไซ่ง่อนได้ หมายย้ายกิน
เมืองเจ้าเมืองไต้หวันไปอยู่เมืองกุยเยิน จันทน์ตั้งตัวขึ้นเป็นองกงเซ็น แล้ว
จึงแต่งคนไปเชิญองเชียงสือเข้ามาเป็นเจ้าเมืองไซ่ง่อน องเชียงสือจึงตั้ง
กงเซ็นเป็นองเทืองกงขุนนางผู้ใหญ่

ต่อมาองเทืองกงจะคิดเป็นกบฏเจ้าเมืองเสียเอง จึงปรึกษากับจันทน์
เป็นพรรคพวกของตัวเพื่อหาทางทำร้ายองเชียงสือเสีย ฝ่ายฮ้ายบู่วางที่ซอ
สัถย์ขององเชียงสือ ได้เสกสุราเมาไปเที่ยวนอนตามโรงเรือนเงินญวนต่างๆ
ได้ข่าวแล้วรอกันว่าองเทืองกงขุนนางผู้ใหญ่จะคิดฆ่าองเชียงสือเสีย ฮ้ายบู
ก็รีบนำความมายกให้องเชียงสือทราบ องเชียงสือจึงคิดหาอุบายให้จึงทำ
เป็นป่วย ให้กินม่านไว้ในที่พัก ๓ ชั้น แล้วให้คนสนิทถืออาวูล่มอยู่ใน
ม่าน ๒๐ คน สั่งว่าถ้าองเทืองกงมาเยี่ยมอาการไข้ ถ้าจะคิดร้ายก็คงจะมี
อุบายนำยาพิษมาให้เรากิน เมื่อเรารับยามาพิจารณาดู ถ้าเห็นว่าเป็นยา
พิษจริงก็จะเทเสีย และจะเคาะกระโถนเป็นสัญญาณให้พวกที่ซ่อนอยู่ออก
มาจับตัวทันที สั่งแล้วองเชียงสือก็แกล้งทำเป็นป่วย เมื่อองเทืองกงรู้ว่า
ว่าองเชียงสือป่วยก็มาเยี่ยมแล้วนำเอายาคืดตัวมาถวายหนึ่ง เมื่อองเทือง
กงมาถึงองเชียงสือก็พูดว่า เมื่อข้าพเจ้ารู้ว่าท่านป่วยก็รีบมาเยี่ยมนำยามา
ถวาย แล้วจึงหยิบห่อยาออกมาให้องเชียงสือตรวจดู เรียกเอาหม้อยาจับ
ใจวูมาค้มยา ครั้นเมื่อยาเค็ดเห็นว่าเป็นยาพิษก็ลงใจในหม้อยา

แล้ววินได้ช่วยให้องเชียงสือ องเชียงสือเห็นสมควรความคึกจึงรับด้วยยามา เอาตะเกียบงาจุ่มลงในถ้วยยา ก็เห็นเป็นคราบดำติดขึ้นมา กรูไต่หนที่หัว เป็นยาพิษจึงเคาะกระโถนขึ้นเป็นสัญญาณ พวกคนสนิทที่ชุมนุมอยู่ก็กรูกัน ออกมาจับของเถียงกงนำไปฆ่าเสียแต่เวลานั้น องเชียงสือจะให้ฆ่าบรรดาจีน ที่เป็นสมักรพรรคพวกขององเถียงกงเสียอีก จีนแฉ่งเล็กเป็นพ่อค้าผู้ใหญ อยู่ในเมืองไซ่ง่อนจึงเข้าไปพบกับองเชียงสือว่า ท่านจะให้ฆ่าพวกจีนเมืองไซ่ง่อนเสียหรืง เขาจะยอมให้ท่านฆ่าได้ที่ไหน เมื่อเขาจำเป็นเขาก็ต้องสู้ แล้วพวกโกเชินก็จะมาที่เมืองไซ่ง่อนคืน คึกภายนอกก็ยังไม่รวมคาย คึกภายในก็จะเกิดขึ้นอีก ขอท่านจงคิดดูให้ถี่ ควรจะเอาใจพวกนี้ไว้ดีกว่า องเชียงสือคิดได้ก็เห็นด้วยจึงให้คงไว้

ครั้นต่อมาโกเชินก็ยกทหารมาตีเมืองไซ่ง่อนอีก องเชียงสือคิดว่า จะสู้รบกับพวกโกเชิน ก็เกรงว่าพวกจีนจะเป็นกบฏขึ้น พลางทำแล้วก็จะถอนตัวยาก จึงได้ปรึกษากับพวกพ้องของตัวว่า ควรจะหนีเข้ามาเขตแดนไทยไปพลางก่อน เมื่อตกลงเห็นพ้องกันแล้วจึงได้อพยพครอบครัวและไพร่พลลงเรือแล่นออกจากปากน้ำสมิถ์ออกทะเลมาพักอยู่ที่เกาะกระบือ จนเมื่อพระยาชลบุรุษกับพระระยองไปลาดตระเวนทางชายทะเลพบเข้า ก็ชักชวนให้เข้ามาเฝ้าพระเจ้าบรมมหาราชอยู่ในกรุงเทพฯ ๖

สันจดหมายเหตุพงสาวดารองเชียงสือเพียงเท่า.

ทัพพระยานครสวรรค์ไปตีเมืองไช้ฮ่งฮั่น

ปีเถาะ เบญจศก จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๒๖ ใต้ทรงพระ-

กรุณาโปรดให้พระยานครสวรรค์ ยกกองทัพออกไปยังกรุงกัมพูชา ให้
เกณฑ์ไพร่พลเขมรออกไปบรรจบด้วย แล้วยกไปรบญวนที่เมืองไช้ฮ่งฮั่น
ให้ธงเขียวสี่ พระยานครสวรรค์ถวายเป็นมงคลยกกองทัพออกไปยัง
กรุงกัมพูชาตามคำรัส ครั้นถึงกรุงกัมพูชาแล้วก็เกณฑ์ไพร่พลเขมรเข้า
บรรจบยกทัพเรือลงไปเมืองญวน เมืองจึงร้องเจ้าเมืองไช้ฮ่งฮั่นแจ้งว่า
กองทัพไทยยกล่วงแดนเข้าไป จึงเกณฑ์ทัพเรือให้นายทหารเมืองไช้ฮ่งฮั่น
ยกมาต่อสู้รบป้องกันเมืองสระแถกอันเป็นเมืองขึ้น ได้สู้รบกันเป็นสามรอบ
พระยานครสวรรค์มีฝีมือเข้มแข็งได้ยกทัพเรือตีกองทัพญวนแตกพ่ายไป
หลายครั้ง ได้เรือรบและเครื่องศาสตราวุธขึ้นใหญ่น้อยและไพร่พลญวน
เป็นอันมาก แล้วกลับส่งคืนให้กับแม่ทัพญวน

พระยาวิชิตณรงค์กับพวกข้าหลวงเห็นว่าพระยานครสวรรค์กระทำ
ผิด คิดการกบฏมีใจเข้าด้วยข้าศึก จึงบอกกล่าวไทยเข้ามากรุงเทพฯ
กราบทูลพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ เมื่อ
ใต้ทรงทราบหนังสือบอกก็ทรงพิโรธมีพระคำรัสให้ข้าหลวงถือท้องตรา
ออกไป ให้เรียกกองทัพพระยานครสวรรค์กลับคืนกรุงเทพพระมหานคร
ทรงให้เสนาบดีพิจารณาไต่สวน เมื่อได้ความจริงแล้วจึงทรงคำรัสให้เอาตัว

พระยานครสวรรค์กับขุนนางพรรคพวกรวม ๑๒ คนที่ร่วมคิคนั้นไปประหารชีวิตเสียที่ป่าช้าวัดโพธาราม

ทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ไปตีเมืองไชย่งอน

ครั้นถึงเดือน ๕ ปีมะโรง ฉศก จ.ศ. ๑๑๔๖ พ.ศ. ๒๓๒๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ เป็นแม่ทัพยกพล ๕,๐๐๐ คน ยกกองทัพเรือไปตีเมืองไชย่งอนคืนให้อังเชียงสี และโปรดให้อังเชียงสีไป ณ กองทัพด้วย ส่วนทัพบกนั้นโปรดให้พระยาวิจิตณรงค์เป็นแม่ทัพไปทางเมืองเขมร ให้เกณฑ์ไพร่พลเมืองเขมรไปสมทบด้วย พระยาอภัยภูเบศร์ ได้เกณฑ์ไพร่พลเขมร ๕,๐๐๐ คนมอบให้พระยาวิจิตณรงค์สมทบยกกองทัพไทยยกไปทางเมืองจันทราแตก ถึงแพรวพระขามันได้สู้รบกับกองทัพญวนโกะจีนหลายครั้ง ญวนสู้ไม่ได้ถอยไป พระยาวิจิตณรงค์ยกเลยไปเมืองเขมรมาราย ยกเข้าตีค่ายญวนบ้านป่าขุง

ส่วนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ท้าวพระยานายทัพนายกอง และองเชียงสีกราบบังคมลายกกองทัพเรือออกไปทางทะเลถึงเมืองบันทายมาศ ได้เกณฑ์กองทัพพระยาราชาศรัยสุพระยาทศดาเมืองบันทายมาศเข้าบรรจบทัพแล้วยกไป เข้าปากน้ำเมืองป่าสัก ไปตั้งอยู่คลองวามะนาว ฝ่ายญวนโกะจีนได้ตั้งค่ายรักษาอยู่ที่ปากคลองวามะนาว ทางที่จะไปเมืองจันทราแตกและเมืองลงโท ไชย่งอน กองทัพ

กรมหลวงเทพหริรักษ์จะคิดตกลงไปไม่ได้อีกจนมาตั้งค่ายอยู่บนบก หมายจะ
ตีค่ายบกของญวนให้แตกเสียก่อน แล้วจึงจะยกทัพเรือลงไป จึงไม่คิด
ระวังหลัง ครั้นน้ำขึ้นพวกญวนก็เอาเรือรบลัดมาทางคลองของเจืองออกแม่น้ำ
ใหญ่ แล้ววกมายึดปากคลองวามะนาวด้านหลังไว้ ฝ่ายทัพญวนข้าง
ปากคลองลำน้ำเมืองไซ่ง่อนก็ยกตีเข้ามา ทางฝ่ายลำน้ำสมิถอกก็ตีรุกหลัง
เข้าไป กองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ตกอยู่ในระหว่างศึกกระหนาบก็แตก
ต้องทิ้งเรือรบขึ้นบกหนีไป ครั้นนั้นเป็นเทศกาลเดือน ๑๒ หนาน้ำ นำนอง
เต็มไปทั่วทุ่ง ไพร่พลกองทัพไทยได้รับความลำบากต้องลุยน้ำหนีมา ส่วน
กรมหลวงเทพหริรักษ์นั้น ทหารจับกระบือได้ตัวหนึ่งมาให้ขี้หนีมาเข้าแดน
กรุงกัมพูชาได้

เมื่อทางกองทัพยกไทยเขมรรู้ว่ากองทัพเรือแตกแล้ว ก็เลยทิ้ง
ค่ายย้ายขึ้นบกกลับมา

เมื่อกองทัพญวนมีชัยชนะแล้วก็มีได้ติดตาม เกือบเรือรบและเครื่อง
ศาสตราวุธเป็นอันมาก และจับเชลยที่หนีไม่ทันบ้าง แล้วได้เลิกทัพกลับ
ไซ่ง่อน

ส่วนกองทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ก็ยังแข็งสู้ก็มาพักอยู่เมือง
กัมพูชา แล้วบอกข่าวการที่เสียทัพแก่ข้าศึกเข้ามารุงเทพพระมหานคร
กราบทูลให้ทรงทราบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชา-
จิราชนครพิโรธดำรัสให้มีตราเรียกกองทัพกลับเข้ากรุงเทพพระมหา-
นคร ลงพระราชอาญาจำสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพ-

ทวิรัถย์ และข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเสียดพิณแก่ข้าศึกนั้น ครั้นต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอกธง ๒ พระองค์ กราบทูลขอพระราชทานโทษ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงเทพทวิรัถย์กับขุนนางทั้งหลายพบนโทษด้วยกันทั้งสิ้น

องเชียงสือหนีจากกรุงเทพ ฯ

เมื่อ จ.ศ. ๑๑๔๘ พ.ศ. ๒๓๒๘

เมื่อองเชียงสือ ได้เข้ามาพึ่งโพธิสมภารอยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ได้โดยเสด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทำศึกบ้าง โดยเสด็จไปช่วยราชการบ้าง เมื่ออยู่ในพระนครก็เข้าเฝ้าทุกวัน

ในระหว่างที่องเชียงสืออยู่ในกรุงเทพ ฯ นั้น ก็ได้ฝึกซ้อมพวกญวนหก ญวนรำกระดาน ฝึกซ้อมสิ่งทีโกล่อ้แก้วสำหรับแสดงในเวลากลางวัน ฝึกซ้อมสิ่งทีโศคายแก้วสำหรับแสดงในเวลากลางคืน เป็นการแสดงแบบญวนถวายเป็น

ได้โปรดเกล้าฯ ให้แสดงหน้าพลับพลา เวลาที่มีการมหรสพเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้ ครั้นต่อมาองเชียงสือได้หารือกับพวกพ้องของตัวว่า นับแต่ได้หนีข้าศึกเข้ามาพึ่งพระบารมีอยู่ พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงชุบเลี้ยงให้มีความสุข และทรงโปรดให้ยกทัพออกไปตีเมืองไซ่ง่อนครั้งถึง ๒ ครั้ง แต่ก็ไม่สำเร็จ บัดนี้พระเจ้าอยู่หัวมีกังวลด้วยเรื่องการค้าพม่า ซึ่งขณะนั้นยังรบพุ่งติดพันกันอยู่ จะเป็นธุระให้กับเราคงไม่ได้ ครั้นจะกราบทูลลาก

พระสงฆ์ภิกษุในพระพุทธศาสนา

ถ่ายในพระอุโบสถวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
งานรับตราตั้งจากคณะใหญ่สามัญแห่งประเทศไทย

ของ พระครุคณานันท์สมณารย (เปา)

[illegible]

เกรงพระราชอาญา ควรจะหนีไปก่อนเมื่อปรึกษาเห็นพ้องกันแล้ว จึงได้เขียนหนังสือถวายบังคมทูลลาไว้ที่โต๊ะบูชา แล้วส่งให้องกรำนองผู้นำเรือใหญ่ไปคอยที่เกาะสีชัง

ครั้นเวลาพลบค่ำ องค์เชียงลือก็ได้เชิญนายจันทร์ นายอยู่ นายเมือง ตำรวจของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นคนคุ้นเคยกันมาเลี้ยงสุราที่เรือนของเชียงลือ องค์เชียงลือได้ให้แพรย่นสีทับทิมเป็นรางวัลคนละผืน นายจันทร์ นายอยู่ นายเมือง เมื่อดึกจนาคไม่รู้สึกรู้สีกตัว องค์เชียงลือให้จับนายจันทร์ นายอยู่ นายเมือง มัดมือซ้อนไว้ที่ท้องเรือ แล้วพาครอบครัวกับพวกญวนเก่าพร้อมด้วยของใช้ของเจ้ากรมช่างสลัก องค์หีบเจ้ากรมช่างไม้ องค์เกาโลเจ้ากรมช่างหล่อ รวม ๓ คน ลงเรือถอนสมอรีบแจวไปในเวลากลางคืนวันนั้น เรือ ๔ ลำ คนประมาณ ๑๕๐ คน คำวันนั้นชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงได้ทราบ จึงนำความมาแจ้งแก่พระยาพระคลัง พระยาพระคลังได้นำความนั้นมากราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระราชวงษ์บรมมงคลให้ทรงทราบ กรมพระราชวงษ์บรมฯ ทรงซักเคืองเป็นอันมาก จึงทรงรับสั่งให้เรียกผู้พายลงเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยเรือข้าราชการพอสมควร ได้เสด็จตามไปโดยเร่งด่วน พอรุ่งสว่างก็แลเห็นเรือของเชียงลือที่ปากอ่าว

ฝ่ายองค์เชียงลือ เมื่อเรือออกปากอ่าวสมุทรปราการ ก็เกิดขัดลมใช้ใบไม้ได้ องค์เชียงลืออุบายหนีบนภูเขาเทพยดาตั้งอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าออกไปทำศึกชนะ ได้บ้านเมืองคืน ก็ขอให้ลมพัดส่งเรือให้ไปได้โดยสะดวก

เด็ก ขณะเมื่อลมยังไม่พัดมี ฝูงเขียงลือเหลื่อมไปเห็นเรือพระที่นั่งตามมา
ก็ตกใจ จึงเร่งให้แจวเรือหนีโดยเร็ว เรือพระที่นั่งเป็นเรือพายก็เร่งโกล้เข้า
มาทุกที ฝูงเขียงลือเห็นว่าหนีไม่พ้น ถ้าไทยจับได้ครึ่งคนจะฆ่าเสีย
มิฉะนั้นก็จะถูกจำคุกตลอดชีวิต เราเป็นคนไม่มีวาสนาเสียแล้วจะอยู่ไปอีก
หนักแผ่นดิน จึงชักกระบี่ออกจะเชือดคอ ฝูงภูเวกระโศกเข้าชิงเอากระบี่
ไว้ได้ แล้วพูดพล่อยว่า จะฆ่าตัวตายก่อนไม่สมควร เมื่อตอนจะหนีก็โดน
เสียงทนายแล้วว่าจะปล่อยภัย และบุญบารมีของท่านก็ถึงขีดกำหนดจะเป็น
พระเจ้าแผ่นดินอยู่แล้ว ฤๅนี้เป็นหน้าล้มแล้ว มีแต่จะพักออกไปทางเดียว
ขณะนี้ยังเข้านักลมจึงสงบ อีกสักประเดี๋ยวคงจะมีลม พอสักครู่
บังเอิญลมพัดมาอย่างแรง เรือฉวนทั้ง ๔ ลำ ทั้งแล่นใบทั้งแจวก็ห่างเรือ
พระที่นั่งออกไป

ส่วนเรือพระที่นั่ง เห็นมีลมแรงพัดมาจะตามไม่ทันจึงหันเรือกลับ
องเขียงลือเห็นดังนั้นก็ตกใจ ให้ปล่อยใบเร่งไปให้ถึงเรือใหญ่ที่รอคอยที่เกาะ
สีชัง แล้วจึงพูดกับองฉวนทั้งหลายว่า เราหนีรอดมาครึ่งคนเพราะพระ-
เจ้าแผ่นดินไทยเมตตา ห้ามท่านมิให้ชักชิงเรือพวกเราที่ไปมาหาเกินตาม
ท้องทะเล เราจึงหนีมาได้โดยสะดวก บัดนี้เราควรจะพักที่ไหนก่อนจึงจะดี
จงจงจึงพูดว่าควรจะพักอยู่ที่เกาะกุดจะดีกว่าที่อื่น ด้วยเกาะกุดอยู่ในเขต
แดนไทย ข้าศึกไม่อาจลาคะระแวงถึง ส่วนน้ำจืดก็มีบริบูรณ์ของเขียงลือก็
เห็นด้วย จึงสั่งให้เอาตัวนายจันทร์ นายอยู่ นายเมื่อง ไปเรือลำเดียว
กับองเขียงลือ ส่วนเรือเล็ก ๔ ลำนั้น องเขียงเจ้ากรมช่างสลักไปลำหนึ่ง
องหัยเจ้ากรมช่างไม้ไปลำหนึ่ง องเกาโลเจ้ากรมช่างหล่อไปลำหนึ่ง พร้อ

ถ้วยเรือของเชียงลือรวมเป็น ๕ ลำ ได้ออกเรือพร้อมกันในคืนวันนั้น เดินทางไป ๗ วัน ๗ คืนก็ถึงเกาะกุก เกาะกุกเวลานั้นหาไม่มีผู้คนอยู่ไม่

ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จติดตามของเชียงลือมานั้น เมื่อเห็นไม้ทันทิงเสด็จกลับมากลยทูลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบว่า ได้ตามองเชียงลือไปถึงปากอ่าวจนจะจับตัวได้ออยู่แล้ว พอดีเกิดลมว่าวพัดมาก็ตามไม้ทันทิงกลับมากลยขอพระราชทานเรือรบออกไปติดตาม จับองเชียงลือมาถวายให้จงได้ ฝ่ายพวกข้าหลวงที่ไปค้นบ้านองเชียงลือค้นได้หนังสือมาถวาย ๑ ฉบับ มีข้อความว่า

ข้าพระพุทธเจ้า องเชียงลือ เข้ามาพึ่งพระบรมบุญญาพิณหาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ชุบเลี้ยงไว้รับความสุข มีคนมีความวิตกถึงบ้านเมืองยิ่งนัก ครั้นจะกราบถวายบังคมทูลลากลับไป ก็เกรงพระราชอาญา จึงต้องคิดอ่านหนีไปด้วยความจำเป็น ไซ้จะคิดอ่านกลับมาเป็นศัตรูประทุษร้ายหามิได้ จะขอเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทไปนกว่าชีวิตจะหาไม่ การถวายบังคมทูลลาไปครั้งนี้ จะไปตั้งกองเกลี้ยกล่อมช่องสมผู้คนที่เอาเมืองคืนให้จงได้ แม้ขัดสนขึ้นกระสุนดินดำเหลือนำลงประการใด ก็ระบอเข้ามาขอรับพระราชทานขึ้นกระสุนดินดำ และกองทัพออกไปช่วยนกว่าจะสำเร็จการ เมื่อได้บ้านเมืองคืนแล้ว จะมาขอเป็นเมืองขึ้นขอบเขตลือมาสืบไป

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบข้อความในหนังสือนั้นแล้ว ก็ทรงมีพระบรมราชโองการตรัสห้ามสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า อย่าไปตามจับเขาเลย เขาเห็นว่าเราช่วยกระเขาไม่ได้ด้วยมีศึกกิดพันกันอยู่ทางนี้

เขาจึงหนีไปก่อกบฏที่บ้านเมืองเขาค้น เรามิรู้คุณแก่เขาเขียนด้วยมือแล้วด้วยเท้ามิยั้งครว

สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ กราบทูลว่า องค์เชียง
ลือชื่อนั้นละไว้ไม่คิดตามเอาตัวมา นานไปถ่ายหน้าเมื่อล่วงแผ่นดินนี้แล้ว
ก็จะทำความลำบากแก่ใครอื่นแก่ลูกหลานเราเป็นแน่แท้ องค์เชียงลือเข้ามา
อยู่กรุงเทพ ฯ หลายปี ได้รับความคันลึกหนักเบาในการบ้านเมืองของเราทุก
อย่าง ทางเมืองสมุทรปราการก็ยังไม่มื่ออะไรป้องกันข้าศึกศัตรูทางทะเลได้
ถ้าองค์เชียงลือกลับใจเป็นศัตรูกับเราแล้วจะลำบาก ถ้าไม่ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ติดตามองค์เชียงลือแล้วก็ขอรับพระราชทานทำข้อมเมืองขึ้น
ที่ปากลัด พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุญาตให้ทำข้อมขึ้นที่ใดลัดตนโพธิ์ การ
ยังไม่ทันสำเร็จก็มีศึกพม่ามาคิดเมืองอีก

พระราชทานเรือเครื่องศาสตราวุธช่วยของเชียงลือ

เมื่อ จ.ศ. ๑๑๔๔ พ.ศ. ๒๓๓๐ องค์เชียงลือเมื่อหนีไปตั้งอยู่ที่
เกาะภูเก็ตแล้ว ต่อมาก็ตีเข้าดัดแคลนเสบียงอาหาร ถึงกับต้องกินเนื้อเต่ากับ
มันกลอย

วันหนึ่ง องค์เชียงลือได้เห็นเรือแล่นเข้ามาใกล้เกาะลำหนึ่ง องค์
เชียงลือตกใจกลัวว่าจะเป็นศัตรู จึงให้ครอบครัวหลบหนีไปซ่อนอยู่ในป่า
แล้วให้ห้องจวงลงเรือเล็กไปถามดู ฝ่ายจีนชื่อนสามีอำแดงโคตชาวญวนเมือง
จันทบุรีบอกว่า ได้บรรทุกข้าวสารจะนำไปจำหน่ายที่เมืองเขมาและเมือง
เทกเซียบ ๓๐ เกวียน เรือต้องพายุกัดเข้ามา

องจงจึงบอกกับจันทน์ว่า องเชียงสือเชื้อสายเจ้าเมืองญวนหน้กับมาอยู่เกาะนี้ ให้จันทน์ไปเฝ้าองเชียงสือด้วยกัน จันทน์เห็นว่าเรือลำเดียวหลงเข้ามา จะไม่ไปหาองเชียงสือก็เกรงอันตราย จึงคิดว่าควรจะทำคุณไว้ดีกว่า แล้วก็ลงเรือไปช่วยองจงขึ้นไปหาองเชียงสือ องเชียงสือพูดว่า เรามาอยู่เกาะกุดนี้มานานแล้วผู้คนนอกอยากไม่มีข้าวจะกิน เรามีเงินตราที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน ๑๗ ชั่ง ๑๐ ตำลึง จะขอซื้อข้าวสารตามแต่จะขายให้ จันทน์ตอบว่าท่านมาอยู่ที่นี่ก็การขาดเสบียงอาหาร ข้าวสารของข้าพเจ้ามีอยู่ ๓๐ เกวียน ขอถวายให้ท่านทั้งสิ้นไม่คิดเอาราคา องเชียงสือดีใจจึงเขียนหนังสือสัญญาประทับตรามังกรมอบให้จันทน์ไว้สั่งว่า ถ้าข้าพเจ้าออกไปตีได้บ้านเมืองคืนเมื่อใดแล้ว ให้จันทน์นำหนังสือนี้ไปหาจะตอบแทนคุณให้ถึงขนาด แล้วองเชียงสือก็ให้คนไปขนข้าวที่เรือจันทน์ขึ้นมา ส่วนจันทน์ก็ลาองเชียงสือกลับจันทบุรี

ฝ่ายทางกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่า องเชียงสือหนีไปอาศัยอยู่ที่เกาะกุด จึงโปรดให้จัดเรือตระเวนหลายลำพร้อมด้วยปืนกระสุนดินดำ ให้กรมการเมืองตราคำสั่งไปพระราชทานแก่องเชียงสือที่เกาะกุด และสั่งให้องเชียงสือช่วยลาดตระเวนสกัดกั้นเมื่อองเชียงสือได้รับพระราชทานเรือลาดตระเวนและเครื่องศาสตราวุธก็ดีใจ จึงนำสมัครพรรคพวกลงเรือยกไปตีเมืองเขมา เมืองประมวนสอ แล้วแต่งให้เรือออกไปลาดตระเวนสกัด จับสลักญวนได้บ้าง ที่ยอมเข้าสวามิภักดิ์ของเชียงสือบ้าง องเชียงสือได้ให้ฆ่าหัวหน้าสลักเสียคนหนึ่ง เอาศีรษะใส่ถังมอบให้พระยาราชานครศรีสุ่งเข้ามากรุงเทพมหานคร

เมื่อของเชียงสือพักอยู่เกาะกูดนั้น ได้ให้จูงจวนออกไปสืบกิจการบ้านเมืองตลอดถึงไซ่ง่อน องจวนกลับมากล่าวว่าได้ไปเกลี้ยกล่อมผู้คนเมืองพระตะพัง สมควรเข้าด้วยเป็นอันมาก แล้วองจวนได้พาของเชียงสือไปพักอยู่ที่ปากน้ำ เมืองยาสัก

ต่อมาองโหเตงคึก องทองยุงยาน พ้นองไต่ฟ้าครอครวหันมาทางเมืองลาว และได้ตามหาของเชียงสือเข้ากรุงเทพ ฯ

เจ้าพนักงานได้นำขึ้นกราบบังคมทูลทราบบ้างละของธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า องเชียงสือนั้นให้ไปอาศัยอยู่ตอนล่างใกล้ทะเล จึงหนีไปได้โดยสะดวก

ส่วนญวนพวกนั้นควรให้ไปอยู่เสียดอนบน ถึงจะคิดหนีออกไปก็ลำบากและไม่สะดวก จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าให้ญวนพวกองโหเตงคึก องทองยุงยาน นำครอครวขึ้นไปอยู่ตำบลบางโพธิ์

พระยาลงนำหนังสือของเชียงสือทูลเกล้าถวายพระเจ้าอยู่หัว

ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาถึงพระยาลงให้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ข้าพเจ้าได้หนีข้าศึกมาพึ่งพระบารมีพระเดชพระคุณ ทรงพระมหากรุณาโปรดเมตตาให้กองทัพออกไปตีเมืองญวนคืน การก็ยังไม่สำเร็จเพราะกรุงเทพ ฯ คึกพม่ารบติดพันกันอยู่ อันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระกรุณาแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมาก เมืองประเทศราชทั้งปวงก็ยอมรับกันอยู่ทั่วไป ข้าพเจ้าได้รับหนังสือของเจ้า

เมืองคงเกี่ยวกับพวกพ้องญวนซึ่งเป็นข้าเก่าของญูและบิคา ให้ออกไปคิกอ่าน
 เอาบ้านเมืองคืน จะกราบถวายบังคมทูลลาที่เกรงพระอาญาจะไม่ทรงโปรด
 จึงทำหนังสือทูลลาแจ้งเหตุการณ์ถวายไว้ที่โต๊ะบูชาแล้วนั้น บัณฑิต ไก่ทราย
 ว่าพวกญวนที่รบพุ่งกับพวกกบฏไคเซ็นแพ้หนีมาไม่มีที่พึ่ง จึงเที่ยวเป็นโจร
 ผู้ร้ายปล้นสดมภ์ตามท้องทะเล ข้าพเจ้าได้ย่ำรายปรามไม่ยอมมีทั้งพยศร้าย
 จึงได้ตัดศีรษะหัวหนามอบให้เจ้าเมืองบันทายมาศส่งเข้ามาถวายเมื่อครั้ง
 ก่อนนั้น

ครั้งนี้ ข้าพเจ้าให้กายดาวคุมเครื่องยศที่โปรดพระราชทานไว้แก่
 ข้าพเจ้า คือ กระบี่ขบถอง คณโฑทอง ถาดหมากทอง เข้ามาถวายคืน
 ขอรับพระราชทานไว้แต่เรือตระเวนและบันกระสุนดินดำ ที่พระราชทาน
 ออกไปไว้ลาดตระเวนเท่านั้น ข้าพเจ้าจะออกไปทำศึกกับไคเซ็นต่อไป ถ้า
 เสร็จการแล้วจะส่งมาถวายคืน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบแล้ว ได้โปรดเกล้าฯ
 พระราชทานบันกระสุนดินดำเพิ่มเติมออกไปให้อีก กายดาวก็กราบถวาย
 บังคมทูลลากลับไปแจ้งให้องเชียงสือทราบ.

องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาขอพระราชทานองโห่เตืองตึก
 และกระสุนดินดำ

ขั้วอก สัมฤทธิ์ศึก เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ.

๒๓๓๑ องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาถวาย ๑ ฉบับ ข้อความว่าตามที่ไต่
ไปรศพระราชทานสิ่งของออกไปกับกายทวนนั้น ระยะทางไกลหนทางไป
มากันดาร ข้าพเจ้ารู้สึกในพระมหากรุณาธิคุณเหลือล้น

บัดนี้ทางพวกไตเซ็น นายทัพนายกองและไพร่พลอลเวงยุ่งกันไม่
เป็นปกติ ไต่หันมาหาข้าพเจ้าทั้งหลายพวก ข้าพเจ้าทราบดีว่า องโห่เต็ง
ตัก องทงยุงยาน ซึ่งเป็นขุนนางของข้าพเจ้าเดิมถูกพวกไตเซ็นจับได้และ
ไต่หันเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องโห่เต็งตัก องทงยุงยาน วั
ความ^๕คิดหนักเฝ้าการศึกษาอยู่

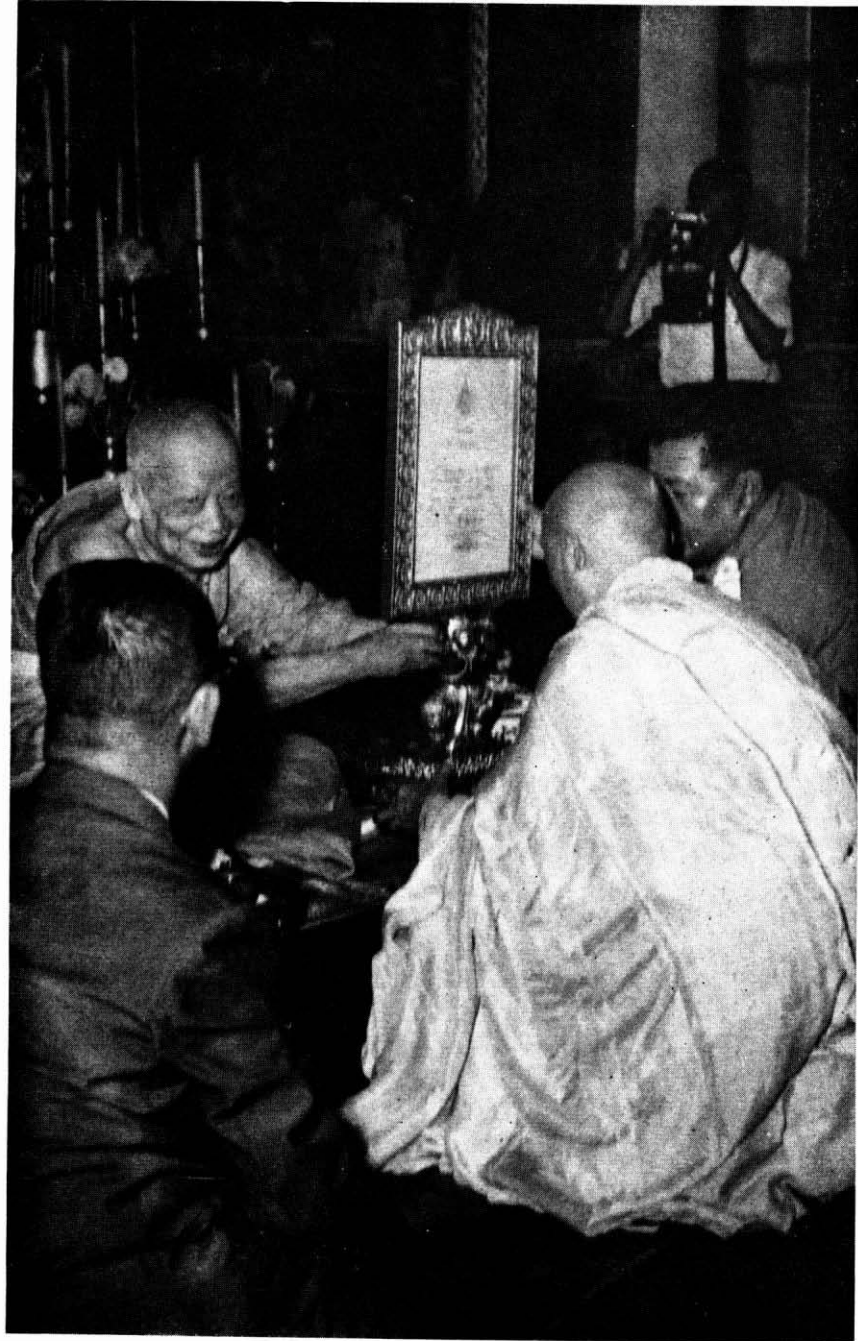
จึงขอพระราชทาน องโห่เต็งตัก องทงยุงยาน ออกไปช่วย
สงครามด้วย พร้อมกับขอพระราชทานขึ้นและกระสุนดินคำเพิ่มเติม มอบ
ให้องโห่เต็งตัก องทงยุงยาน นำออกไปด้วย

พระราชทานเรือรบและกระสุนดินคำช่วยองเชียงสือ

ได้พระราชทานเรือรบให้องโห่เต็งตัก ๑ ลำ องทงยุงยาน ๑ ลำ
พร้อมด้วยขึ้นและกระสุนดินคำช่วยการศึกแก่องเชียงสือ

องโห่เต็งตัก องทงยุงยาน ออกไปพร้อมด้วยกายทวน พยง-
เชียงสือที่ปากน้ำเมืองยาลัก

องเชียงสือได้ตั้งกองเกลี้ยกล่อมพวกญวนและพวกเขมรเข้ามาเป็น
ทหารได้เป็นอันมากแล้ว ก็ยกเป็นทัพเรือขึ้นไปถึงแพรวกทะเลิง พวกญวน
ไตเซ็นชื่อ องคกเขม เป็นแม่ทัพยกมาจากเมืองไซ่ง่อนได้สู้รบกัน องคก-

สมเด็จพระสังฆราช

มอบตราตั้งเจ้าคณะใหญ่หน่อนันนิกายแต่ พระครูคุณานัมมสมาจารย์ (โพธิ์เย็น เป้า)
(เมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูบริหารอนัมพรต)

ณ พระอุโบสถวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗

เขมสไม่ได้นึกกลับไป ของเชียงสือก็ได้รับพลเพิ่มเติมขึ้นอีกมาก เพราะพวก
ญวนทั้งหลายโดยมากเคารพนับถือเจ้านายอยู่

ครั้นแล้วของเชียงสือก็ยกกองทัพตามไปตีเอาเมืองไซ่ง่อนได้โดย
ง่าย

องเชียงสือถวายต้นไม้เงิน, ทอง, ครั้งที่ ๑

ได้พระราชทานกำลังช่วยของเชียงสือ

ครั้น บั๊วอก สัมฤทธิ์ศึก เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๐
พ.ศ. ๒๓๓๑ องเชียงสือมีหนังสือเข้ามาถวาย ๑ ฉบับ มีข้อความว่า
เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ องเชียงสือได้เมืองไซ่ง่อน เมืองโลกนาย
เมืองบาเวีย

ข้าพระพุทธเจ้าองเชียงสือ คิดถึงพระเดชพระคุณ จึงให้ช่างที่มีฝีมือ
จัดทำต้นไม้เงิน ๑ ต้น ต้นไม้ทอง ๑ ต้น ถวายฝีมือลายสร ทั้งต้นกับกระดาง
สูง ๒๐ นิ้ว ให้องไ้โฮคุมเข้ามาทูลเกล้าถวาย โปรดรับไว้บูชาที่หอ
พระเจ้า

ในหนังสือแจ้งว่า อ้ายเชียงซำ ผู้รักษามืองไซ่ง่อนแตกทัพหนีมา
อยู่เมืองป๋าสัก และขอพระราชทานยืมเรือรบ ๓๐ ลำ กับปืนหน้าเรือ ปืน
ท้ายเรือ กระสุนดินดำ และขอกองทัพเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เขมร ๓,๐๐๐
คน จะให้ดัดผมเป็นไทยยกไปช่วยตีเมืองป๋าสักกับอ้ายเชียงซำ

ไต้โปรกเกล้า ๆ ให้องโยโฮ ฮ่องโฮเทิงคัก ฮ่องโกจัต ไปเลือก
เรือรบไต้เรือที่ ๕ ลำ นอกนั้นชำรุด พระราชทานขึ้นบกไปลงไปด้วย ๗๐
กระบอก กระสุนคืนสำหรับเรือพร้อม และมีทอ้งตรา ออกไปให้เจ้า
พระยาอภัยภูเบศร์ จักกองทัพนเรนทร์ไปช่วยของเชียงลือ

เมื่อเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ กัยของเชียงลือ ยกกองทัพไปถึงเมือง
ป่าสักก็เข้าล้อมไว้ อ้ายเชียงลือ ก็เข้าหาของเชียงลือ ฮ่องเชียงลือให้พระ-
ยาจักรี (แกบ) เขมร รักษาเมืองป่าสักไว้ เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ก็ยกกลับ
เมืองเขมร

ปราบปรามเมืองตานี

ครั้น ปีระกา เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ.
๒๓๓๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฮ่องเชียงลือ ๑ ฌบับ มีข้อความว่า ถ้า
ฮ่องเชียงลือมีศึกมาตีคเมื่อไร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะให้ยกกองทัพ
ไปช่วย แต่จะไปทางบกนั้นระยะไกลนัก ส่วนทางน้ำนั้นเรือรบที่กรุงเทพ ฯ
มีอยู่เพียง ๗๐-๘๐ ลำเท่านั้น บรรจุไพร่พลได้น้อย ถ้าหากของเชียงลือ
ว่างการศึก ขอให้จัดการต่อเรือกลไฟให้สัก ๖๐-๗๐ ลำ กัยเรือกลไฟอย่าง
นี้สำหรับเป็นเรือพระที่นั่งส่งเข้ามาถวายด้วย ส่วนครอบครัวของฮ่องโฮเทิงคัก
ทั้งชายหญิงประมาณ ๖๓ คนนั้น ไต้มอยให้องโกจัตคุมออกไปด้วย

ต่อมาถึงปีระกา เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ฮ่องเชียงลือได้มีหนังสือ
ตอบเข้ามาว่า เมื่อปีระกา เดือน ๑๑ จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ราชยา

แขกเมืองตานีให้นำกุศาสั่งถือหนังสือ และนำเอาขึ้นคร่าทอง ๒ กระบอก
 ค่ายค้ำทอง ๒ เล่ม แหวนทองประดับเพชรเข้ามาให้เป็นของกำนัล ใน
 หนังสือนั้นว่า ราชาทานีมีความพยายามอยู่กับกรุงเทพพระมหานคร และ
 จะยกทัพไปตีกรุงเทพ ฯ ขอให้้องเชียงสือยกกองทัพเรือเข้ามาช่วยตีกรุง-
 เทพ ฯ ด้วย แต่้องเชียงสือไม่ยอมรับสั่งของและได้ตอบไปว่า เมืองเชียง-
 สือเลียบ่านเมืองแก่พวกกบฏไต่เซ็น ได้หันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์อยู่ในกรุง-
 เทพ ฯ ยังระลึกถึงพระเดชพระคุณอยู่ จึงให้นำสิ่งของนั้นกลับคืนไป ส่วน
 ทวนักกุศาสั่งนั้น จะนำส่งเข้ามาก็เห็นว่าเป็นแต่เพียงนายเรือเล็ก ๆ และ
 ประเพณีของประเทศจีนกับประเทศญวนห้ามทำร้ายผู้ถือหนังสือ

ส่วนต้นฉบับหนังสือของราชานัน ให้พระยาพิมลวรวิ พระราช
 มนตรีนำเข้ามาทูลเกล้าถวาย

เมื่อทรงทราบแล้วได้ทรงดำริว่า ราชานันเป็นแต่เทือกเถาเจ้าเมือง
 ตานีเก่า มีใจกำเริบโอหังนัก ไม่เจียมตัวว่าเป็นเมืองเล็ก คิดอาหาญจะ
 มาตีเอาเมืองใหญ่ จะปล่อยละไว้ก็จะไปเที่ยวยุยงแห่ชักชวนเมืองแขกทั้งปวง
 พลอยเป็นกบฏกันไปหมด

จึงดำรัสสั่งให้ พระยากลาโหมราชเสนา บิดาเจ้าพระยายมราช
 (ทองสุข) เป็นแม่ทัพเรือ กับนายพัน นายกอง ยกไปตีเมืองตานีให้สู้รบ
 กันเป็นสามารรถ ราชาทานีสู้กองทัพพระยากลาโหมไม่ได้จึงหนีไป กองทัพ
 ไทยได้ติดตามจับพระยาคานีได้ที่กุฎิพระสงฆ์ ณ วัดแห่งหนึ่ง พระยากลา-
 โหมให้รองจำไว้อย่างมั่นคง แล้วกวาดต้อนครอบครัวเมืองตานีส่งเข้ามา
 กรุงเทพพระมหานคร

มีรับสั่งให้เอาตัวพระยาคานีจำคุกไว้ตลอดชีวิต

องเชียงสือถวายข้าวสาร

เมื่อพระกา เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๓๒ ณ เดือน ๕
แรม ๑ ค่ำ องเชียงสือได้จัดข้าวสาร ๒๐๐ เกวียน เข้ามาถวายตามที่มี
ท้องตราออกไป

องเชียงสือตั้งตัวเป็นเจ้านมกัก และถวายต้นไม้เงิน, ต้นไม้
ทอง, ครองฑ๒

บ่จอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ องเชียงสือตั้งตัวเป็น
เจ้านมกัก รับสั่งให้องโยโฮ องเบ็กเลื่อง องโคยเวียน คุมต้นไม้เงิน
ต้นไม้ทอง พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ ระบายแก้ว ๑ คู่ เเชิงเทียน
๑ คู่ กระบอก ๑ คู่ ถ้วยอย่างเรือพระที่นั่งที่ระต่อถวาย ๑ ลำ เข้ามาทูล
เกล้าถวาย และมีหนังสือให้องโยโฮ ถิอเข้ามาถึงพระยาพระคลัง และ
บอกว่ายื่นฝนแล้ง อาณาประชาราษฎรเมืองไซ่ง่อนทำนาไม่ได้ผล ถ้าหาก
มีเรือสินค้าออกไปค้าขาย ณ เมืองไซ่ง่อน ขอให้บรรทุกข้าวสารออกไป
จำหน่ายด้วย จะได้เป็นกำลังต่อการศึกสงครามต่อไป

ข้อความปรากฏตามหนังสือของยอนครอเฟ็ค

ทูตอังกฤษประจำเมืองไทย

ข้อความปรากฏในหนังสือของยอนครอเฟ็ค ผู้ที่เคยเป็นทูตอังกฤษ

ประจำเมืองไทยและเมืองญวนเขียนไว้ว่า ในระหว่างที่องค์เชียงสืออยู่กรุง-
เทพานั้น ได้มีสมรภพพรรคพวกขององค์เชียงสือที่เมืองไซ่ง่อนไปติดต่อกับ
สังฆราชอาตรังฝรั่งเศส ซึ่งสอนศาสนาคริสต์อยู่ที่เมืองไซ่ง่อน และได้
รับการแนะนำจากสังฆราชอาตรังว่า ให้ไปขอกำลังฝรั่งเศสมาช่วย โดย
สังฆราชอาตรังรับเป็นผู้ติดต่อให้

พรรคพวกของเชียงสือจึงส่งข่าวลับมาให้ทราบ จึงเป็นเหตุให้อง-
เชียงสือหนีกลับเมืองญวน ครั้นองค์เชียงสือหนีมาอยู่ที่เกาะกุกแขวงเมือง
ตราดแล้ว จึงได้ส่งบุตรชายขององค์เชียงสือองค์หนึ่งให้สังฆราชอาตรัง
นำไปประเทศฝรั่งเศสด้วย และได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ โดยได้
ตกลงทำสัญญากันดังนี้คือ

ฝ่ายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ ยินยอมมิให้เรือรบ ๒๕ ลำ ให้พล
ทหารฝรั่งเศส ๕ กรม กับทหารชาวอาเซียที่ถอนมาจากอินเดียน ๒ กรม
ให้ทุนของเชียงสืออีกเป็นราคาหนึ่งล้านเหรียญ แต่คิดเป็นตัวเงินสกลครั้งหนึ่ง
เป็นเครื่องศาสตราวุธครั้งหนึ่ง

ฝ่ายของเชียงสือยอมให้สัญญาว่า ถ้าตั้งอาชยานเมืองคืนได้ทั้งหมด
จะยอมยกแผ่นดินส่วนหนึ่งตอนแหลมขัณฑ์และอ่าวตุรันกับเกาะทั้งหลายที่อยู่
ในหมู่เกาะนั้น กับทั้งแผ่นดินชายฝั่งทะเลยาว ๑,๕๐๐ เส้น กว้าง ๓๐๐ เส้น
ให้กับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖

ถ้าหากมีการรบพุ่งกับฝรั่งเศสถึงแดนที่องค์เชียงสือยกให้ องค์เชียง-
สือ จะเกณฑ์ทหารให้ ๖๐,๐๐๐ คน ไปช่วยในการสงคราม หรือฝรั่งเศส
จะต้องทำศึกสงครามกับทางภาคอินเดียน ยอมให้เกณฑ์พลเมืองญวนไป

ช่วยรบ ๔๐,๐๐๐ คน นอกนั้นยังยอมให้ประโยชน์ในการค้าขายแก่ฝรั่งเศสอีกหลายอย่าง

เรื่องที่องเชียงสือได้ทำสัญญาตกลงกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ นั้น คงมิได้แจ้งให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ แต่การนั้นก็มิได้เป็นไปตามสัญญา ข้อตกลง ด้วยยังเชิญให้เกิดการจลาจลขึ้นที่กรุงปารีสเสียก่อน ถึงกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ พร้อมด้วยครอบครัวได้ถูกพวกปฏิวัติจับขัง และประหารชีวิตเสีย เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๓๓๕

ครั้งนั้นสังฆราชอาครัง ก็ได้พยายามวิ่งเต้นช่วยเหลือองเชียงสือ โดยหาได้นายทหารที่ชำนาญการทัพศึก เป็นชาวฝรั่งเศสและชาวอังกฤษ ไซริชบ้างรวม ๑๕ คน ส่งไปช่วยองเชียงสือ องเชียงสือจึงต้องอาศัยกำลังช่วยเหลือทางกรุงเทพฯ เท่านั้น

ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้พระราชทานเรือรบและเครื่องศาสตราวุธ กระสุนดินดำ ช่วยเหลือองเชียงสือทุกคราวที่กราบบังคมทูลขอมา องเชียงสือได้ทำศึกกับพวกโคเชินถึง ๓ ปี จึงได้ได้อาณาเขตญวนตอนใต้ได้ เมื่อปีจอ โทศก จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ แล้วตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าอนัมก๊ก

พวกญวนโคเชินได้รบกับกองทัพเวียงจันทร์

ครั้งนั้น พระเจ้ากรุงศรีรัตนาคณหุต เวียงจันทร์ บอกลงมาว่า องดองเียบอง องตัก องแอม ตั้งให้องเจียงบา องเจียงเวียง เป็นแม่ทัพ

คุมไพร่พลโตเซ็น ๓,๐๐๐ คน กับกองทัพลาวเมืองพนม ๓,๐๐๐ คน รวม
พล ๖,๐๐๐ คน ยกมา เจ้าเวียงจันทน์แต่งทัพเข้าสู้รบกับกองทัพญวน
ทั้งเกียตเมืองพนม กองทัพญวนตั้งเกียตสู้ไม่ได้ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก
เกียตไคร่ครองศาสตราวุธมากมาย จับพวกลาวได้ นายภู ทหาร นายทอง
นายปาน กับไพร่พล ๓๐ คน เข้ามากรุงเทพมหานคร โปรดให้นำ
ตัวนายภู ทหาร นายทอง นายปาน กับพวกญวน ๓๐ คน ส่งไปให้กษัตริย์
ของโยโซ ของเม็กเล็ง ของโคยเวียง นำไปถวายพระเจ้าอนัมก๊ก

พระเจ้าอนัมก๊กกล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์

ปีกุน จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ เจ้าอนัมก๊กกล่าวโทษเจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์ ครั้นนั้นพระเจ้าอนัมก๊กมีศุภอักษรฝากมากับเรือจีนตงพ่อค้า
เข้ามาถวาย ๑ ฉบับ มีข้อความกล่าวโทษหลวงจำนง ชุนสนิทเสน่หา
ข้าหลวงว่า ไปลักผู้หญิงญวนเข้ามาไม่บอกกล่าวให้ทราบ พวกท่านจับได้
ยึดตัวหญิงนั้นไว้เสีย หลวงจำนงชุนสนิทเสน่หาโกรธมากพูดว่า เมื่อเข้า
มากรุงเทพฯ จะกราบทูลพระเจ้าอยู่หัว

ต่อมาชุนสมุทรต่างภาษา ได้เชิญท้องตราออกไปว่า พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชดเคืองมาก รัชสั่งให้มารับเอาขึ้นที่ทรงพระราช-
ทานยืมคืนกลับไปให้สัน ของเชียงสือสั่งให้เจ้าหน้าที่เก็บรวบรวมขึ้นเสร็จ
เรียบร้อยแล้วภายใน ๘ วัน แล้วส่งมอบให้ชุนสมุทรต่างภาษานำเข้ามาถวาย

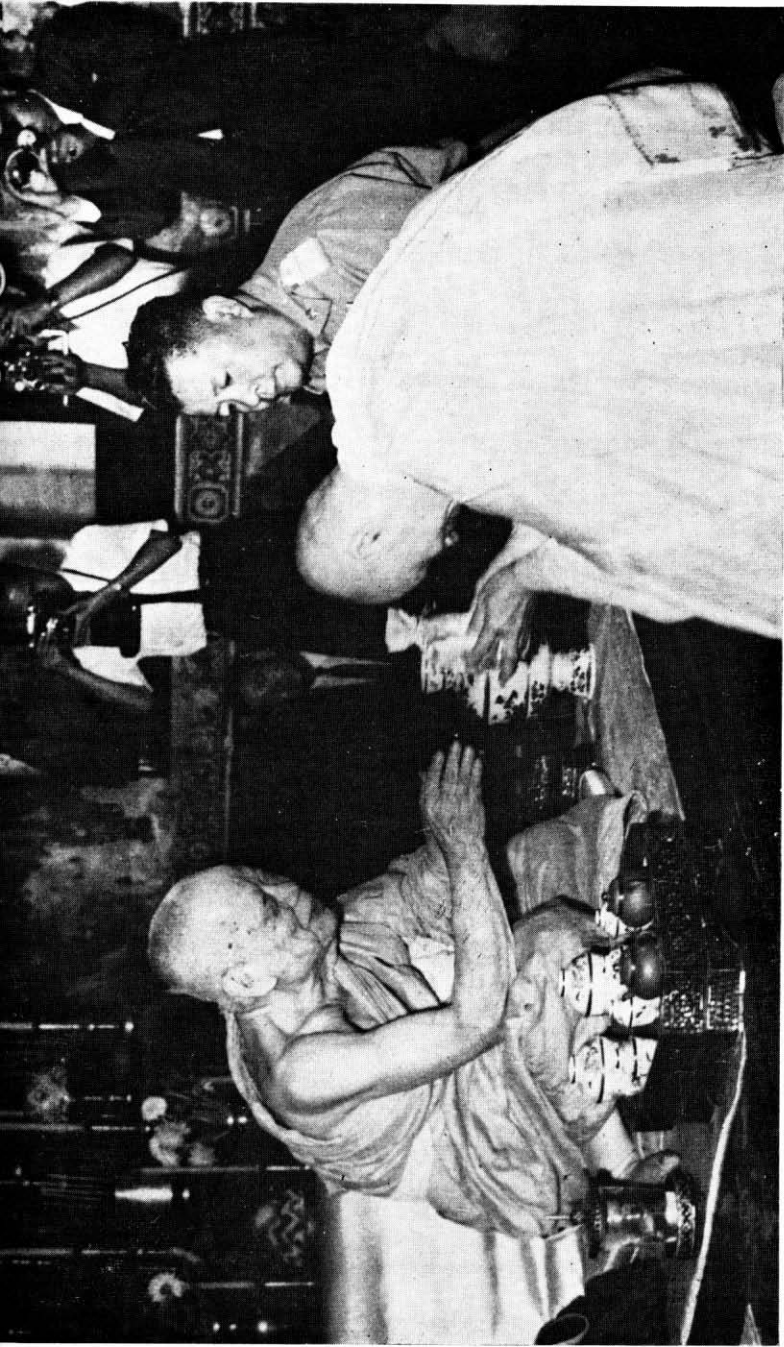
ชุนสมุทรต่างภาษาทำเชื่อนแซไปเที่ยวเล่นเบี้ย เล่นผู้หญิง ทำ

ให้เสวยราชการ อนึ่งไต่กล่าวโทษเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ว่า ไต่เกณฑ์กอง
ทัพเขมรต่อเรือรบขึ้นมาก เจ้าอนันท์ก็ให้คนไปสืบไต่ความว่าเจ้าพระยา
อภัยภูเบศร์ต่อเรือรบขึ้นนั้นเพื่อจะยกมาทำร้ายเจ้าอนันท์ พระเจ้าอนันท์ก็
จะต่อสู้กับเกรงพระราชอาญา ด้วยมีพระเดชพระคุณเหลือล้นที่จะทดแทน
รู้ไปถึงไหนก็จะหาว่าเป็นคนอติบุญ

จึงขอพระบารมีพระเดชพระคุณเป็นที่พึ่งด้วย ส่วนเรือรบที่รับสั่ง
ให้ก่อนนั้น เมื่อเสร็จแล้วจะส่งมาถวายในเดือน ๕ เดือน ๑๐ ปีนั้น ทั้งนี้
เกรงว่าเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ หลวงจางง ขุนสนิทเสน่หา ขุนสมุทรต่าง
ภาษา คงจะเอาความเท็จมาทูลทั้งสิ้น ถ้ามิเห็นความสัตย์จริงคงกราบทูล
มานี้ ขอให้สืบสวนจากข่าวที่ออกไปด้วยกับข้าหลวงทั้งสามนาย ควรมิ
ควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีหนังสือ คอยไปถึงพระเจ้า
อนันท์กว่า ด้วยเรื่ององล้องเชียง องค์ก องค์แอม สั่งให้้องเจียงมา ้อง
เจียงเวียง เป็นแม่ทัพยกไพร่พลมาตีเวียงจันทร์ เจ้าเมืองเวียงจันทร์ไต่ยก
กองทัพออกไปต่อรบด้วยกองทัพญวนเมืองพวน ทิพยวนเมืองพวนแตก
พ่ายไป

อนึ่ง ว่าเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ คิดเป็นเล่ห์หนามต่อพระเจ้า
อนันท์ว่า พระเจ้าอนันท์กระดิกถึงพระเดชพระคุณหาโกรธไม่ ความซัดที่
พระยาอภัยภูเบศร์กล่าวโทษพระเจ้านันท์นั้น ปรากฏในหนังสือทั้ง ๓
ฉบับนั้นแล้ว แต่พระเจ้าอยู่หัวมิไต่ทรงเชื่อถือ ไต่คอยฟังข่าวทางพระเจ้า
อนันท์ก็หายไป มิไต่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้ามาแจ้งราชการเลย จึงซึ่งพระ-

สมเด็จพระสังฆราช

ทรงมอบตราประจำตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่หนนิกาย

วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๕๐๗

ทัยอยู่ บัดนี้ได้ทราบข้อความจากหนังสือของพระเจ้าอนันตมกแล้วก็สิ้นสงสัย เห็นว่าพระเจ้าอนันตมกนั้นคงต่อความซื่อสัตย์สุจริตและกตัญญูอยู่ จึงรู้สึกพอพระทัยเป็นอันมาก ด้วยสมเด็จพระทัยที่หมายมั่นไว้ว่า จะทำนุบำรุงเจ้าอนันตมกให้สืบเชื้อสายเจ้านายเมืองฉนวนต่อไป

ส่วนทางกัมพูชาแล้ว ก็ตั้งพระทัยทำนุบำรุง จะให้นกทองเองออกไปครอบครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินตามเดิม พระนครทั้งสองก็จะได้เป็นทองแผ่นเดียวกัน อาณาประชาราษฎรทั้งหลายก็จะอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน

ที่เห็นว่าเจ้าอนันตมกยังลังเลอยู่ จึงให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ออกไปว่าราชการกรุงกัมพูชา เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ก็ไม่ใช้เชื้อสายวงศ์กษัตริย์ ซึ่งเจ้าอนันตมกก็แจ้งอยู่แล้ว ถ้าเสร็จการสร้างพระนครแล้วก็จะให้นกทองเองออกไปปกครองกรุงกัมพูชาสืบไป

ข้อที่ ขอร้องให้เรือพ่อค้าบรรทุกข้าวสารออกไปจำหน่าย ณ เมืองไซ่ง่อนนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ย้าवर้องแก่ยรรพาพ่อค้าทั้งหลายที่จะนำสินค้าออกไปจำหน่าย ณ เมืองไซ่ง่อน ตามที่หนังสือบอกมานั้นแล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสิ่งของไป

พระราชทานเจ้าอนันตมก

ปีกุน จ.ศ. ๑๑๕๓ พ.ศ. ๒๓๓๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ไ้รับสั่งให้มอบสิ่งของไปพระราชทานคือ ม้าผู้สีขาวสูง ๒ ศอกเศษ ๑ ตัว
 ม้าผู้สีแดงสูง ๒ ศอกเศษ ๑ ตัว เครื่องานม้าไทยคร่ำเงิน ๑ สำรับ
 แขนฝรั่ง ๑ สำรับ พรมใหญ่ ๑ ผืน คีลาปากนก ๑๐,๐๐๐ อัน คีลา
 ฝนหมึก ๑ อัน หมึกจีน ๑ หีบ แพร่มังกรอย่างที่ดีต่าง ๆ ๑๐ ม้วน
 พ้องใหญ่ ๔ พ้อง กลองญวน ๑ ใบ ธงมังกร ๓ คัน กระดาษแพรสี
 ต่างกัน ๒๐ ม้วน มอบให้พระราชมนตรี ขุนสีเสนา ออกไปกับองไ้โฮ
 องเบ็ดเลื่อง องโคโยเวียน ซึ่งนำคันไม้เงินคันไม้ทองเข้ามาถวาย คุมออก
 ไปพระราชทานเจ้าอนั๊ก

ส่วนเรื่องหลวงจำนง ขุนสนิทเสนาหา ขุนสมุทรต่างประเทศ ซึ่ง
 ทูลกล่าวโทษพระเจ้าอนั๊กนั้นหาได้ทรงตอบไปไม่

พระเจ้าอนั๊กก็มีหนังสือขอซื้อปืนและเหล็ก

ครั้นถึงยี่สิบ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑ ค่ำ จ.ศ. ๒๓๓๔ พระเจ้าอนั๊ก
 ก็มีหนังสือเข้ามาขอซื้อปืนคาบศิลา ๑,๐๐๐ กระบอก เหล็กทำซุงหนัก
 ๑,๐๐๐ ทาย แล้วส่งเปลญวนเข้ามาถวาย ๓๐ ชุด เรือรบที่สั่งให้ต่อ
 ๗๐ ลำส่งเข้ามาถวาย เรือนั้นโปรดให้นำไปไว้ที่แหลมบางอ้อ เมื่อวันที่
 พฤษหิภัย เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ แล้วพระราชทานตอบคือเหล็กทำซุง
 ๒๐๐ ทาย ปืนลำกลึงเปล่า ๒๐๐ กระบอก ออกไปพระราชทานพระ-
 เจ้าอนั๊ก

พระเจ้าอนันท์ก็มีศุภอักษรเข้ามาขอให้ ไปตีเมืองตังเกี๋ย

พระเจ้าอนันท์ก็มีศุภอักษรให้ไปตีเมืองตังเกี๋ย ปีชวศ พ.ศ. ๑๑๕๔ พ.ศ. ๒๓๓๕ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ พระเจ้าอนันท์ก็มีหนังสือเข้ามาถวาย ๑ ฉบับ มีข้อความดังต่อไปนี้

ขุนนางของเจ้าอนันท์คนหนึ่งได้ถูกองคมนตรีของจับไป เมื่อตีเมือง ไช้เก๋นแตก องคมนตรีได้แต่งตั้งให้เป็นขุนนางอยู่เมืองเว้ ขุนนางผู้นี้มีความจงรักภักดีต่อเจ้าอนันท์อยู่ องคมนตรีจะคิดการร้ายใด ๆ ก็ได้นั้น หนังสือลับส่งข่าวแจ้งมาให้เจ้าอนันท์ทราบทุกคราว

บัดนี้ว่าองคมนตรีแต่งตั้งให้นายทัพนายกองออกไปตั้งอยู่ที่เมือง ตังเกี๋ย และได้ข่าวว่าเมืองลาวจับทูตขององคมนตรีที่ไปเมืองพม่า ส่งเข้ามากรุงเทพพระมหานครได้ทรงโปรดให้จำคุกไว้

องคมนตรีมีความโกรธและผูกพยาบาทพูดว่า จะยกกองทัพไปตี เขาเมืองลาวและเมืองเขมร เมื่อได้แล้วจะเลยยกกองทัพยก กองทัพเรือ มาตีเขากรุงเทพ ฯ

ถ้ากองทัพไทยจะยกไปตีองคมนตรี ขอให้ยกไปทางเหนือ ไปตี เขาเมืองตังเกี๋ยก่อน

ส่วนทางเจ้าอนันท์จะได้ยกกองทัพยกกองทัพเรือไปตีเมืองกุยเียน และเมืองเว้ ถ้าจะยกไปตีเมื่อไรโปรดมีทั้งตราออกไปนัดหมายให้ทราบ จะได้เตรียมกองทัพไว้มากไปพร้อมกัน

โปรดให้พระยาพระคลังมีหนังสือตอบไปยังเจ้าอนัมก๊ก

ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๔
พ.ศ. ๒๓๓๕ โปรดให้พระยาพระคลังมีหนังสือตอบแจ้งไปว่า ญวนเมือง
ตั้งเกี่ยกับทพมาคี่เมืองเวียงจันทร์นั้น กองทัพเมืองเวียงจันทร์ได้ยกออกไป
ล้อมที่เมืองพวน กองทัพญวนเมืองตั้งเกี่ยสู้ไม่ได้แตกหนีไป พวกลาวได้
กวาดต้อนเอาไพร่พลไว้ได้ประมาณ ๔,๐๐๐ คน ซึ่งจะต้องเลี้ยงมีความ
พยายามทะระยกมาคี่เมืองลาว เขมร และกรุงเทพ ฯ นั้น ตามแต่เขาเกิด
หาวิตกไม่

ข้อซึ่งพระเจ้าอนัมก๊ก มีหนังสือสนทนาก็ให้ไปตีเมืองกยเป็น เมืองเว
พร้อมกันนั้น บัคนทางกรุงเทพ ฯ กำลังตระเตรียมกองทัพหัวเมืองฝ่ายควน
ออก และกองทัพกรุงเทพ ฯ อยู่ เนื่องจากแมงจันจาพม่า เจ้าเมืองทวาย
ได้มาสวามิภักดิ์ขึ้นกับกรุงสยาม แมงจันจายพวกขุนนางพม่า จะขอรับ
อาสาไปตีเมืองเมะตะมะ เมืองว่างกั การศึกเมืองอังวะคงจะเป็นที่อยู่
จะต้องคิดทำให้เสร็จก่อน เมื่อจะยกออกไปทำแก่องต้องเลี้ยงเมื่อไรจึงจะมี
ทั้งทราออกไปนัดหมาย ขอให้พระเจ้าอนัมก๊กจงพยายามรักษาเมืองไว้
ให้มั่นคง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ส่งสิ่งของออกไปพระราชทานพระ-
เจ้าอนัมก๊ก มอบให้องเบ็คเลื่องที่เป็นทูตเข้ามา แพร่มังกรสีม่วง ๒ สีคำ ๒
กระชาย ๑ หีบ หมึก ๑ หีบ

พระเจ้าอนันท์กษัตราให้หัวเมืองช่วยการทัพ และถวายต้นไม้เงิน, ทอง, ครั้งที่ ๓

ปีฉลู เดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ ร.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖

พระอนันท์ก มีหนังสือให้้องเบ็ดเลื่องเข้ามาถวายมีข้อความว่า
เจ้าอนันท์กจะยกไปตีเมืองกยเบิน ขอตราสำหรับทัพออกไปเมืองลาว ขัต
สนเสบียงอาหารจะได้ซื้อซื้อได้โดยสะดวก กับขออนุญาตให้ญวน ๘ คน
ไปเมืองลาว ให้ลาวจกเสบียงอาหารส่งขึ้นไปเมืองตังเกี๋ย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระราชทานตราอุปพระ
อาทิตย์ทรงพระราชรถ ๑ ตรา ทราประจำนัก ๑ ทวง ทราพระราชสีห์
สำหรับเดินทางไปเมืองลาว ๑ ฉบับ มอบให้้องเบ็ดเลื่องออกไปพระราชทาน
พระเจ้าอนันท์ก

ครั้นปีฉลู เดือนห้า ขึ้น ๓ ค่ำ พระเจ้าอนันท์กก็ได้จกต้นไม้
เงิน ทอง กับเรือพระที่นั่งรูปมังกร ๑ ลำ กระลำพัดหนัก ๑๐ กำลึงเงิน
๕๕ ขมงหนัก ๕ หาบ น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาบ ให้้องเบ็ดเลื่อง ้องเบ็ดจก
นำเข้ามาทูลเกล้าถวาย

ญวนโตเงินขอเป็นไมตรี

ปีฉลู เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ ร.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ องกันดิน
บุตรของล้องเบื่องแห่งทุกเข้ามาทางบก ๖ นาย ขอเป็นไมตรีกับกรุงเทพ-
พระมหานคร มีข้อความว่า

องค์เชียงสือหนีเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ไม่รู้จักพระคุณ กลับหนีออกไปตั้งตัวเป็นเจ้าอนมกัณแล้วไปตั้งเอาเมืองพุกเวียง เมืองมินคาง เมืองเทียนซัน ถ้ากองทัพองกันดินที่ทัพองเชียงสือแตกก็จะหนีเข้ามาเขตแดนไทย ขอให้กองทัพไทยจับส่งถวาย ทางพระราชไมตรีก็จะมิยักยาวไปกว่าชั่วฟ้าดิน

จัดค่ายขนจามรีแดง ๕๐๐ พูเข้ามาถวาย หากทางกรุงเทพพระมหานครจะต้องการสิ่งไรให้มีพระราชสาส์นแจ้งออกไปให้ทราบ จะจัดส่งเข้ามาถวาย และมีข้อความอื่น ๆ อีกหลายประการ โปรดให้มีพระราชสาส์นตอบออกไป มีข้อความว่า

กรุงเทพฯ นี้ ดำรงด้วยทศพิธราชธรรมเสมอ มิได้คิดเบียดเบียนแก่บ้านเมืองใหญ่น้อยและลูกค้ำวณิชนานาประเทศ มีเมตตากรุณา เป็นต้น อุปมาดังเขาพระสุเมรุราช และมหาสาครสมุทร อันเป็นอาศัยแก่เทวามนุษย์ ตลอดจนฝูงมีจาชชาติทั้งปวง หรือเสมือนพฤษชาติอันใหญ่เป็นที่อาศัยแก่สกุลนักษัตรชาติที่เข้ามาพึ่งพิง กระทำรงรวักฟองครันสกุลนโปตกมีชนบิภยวิบุรณแล้วก็บินไปทั่วทิศานุทิศ โดยความปรารณานาสกแห่งตน และซึ่งครั้งก่อนองเชียงสือแตกจากเมืองโลกนาย หนีเข้ามาพึ่งกรุงเทพฯ ก็ทำนุบำรุงเลี้ยงให้เป็นสุขโดยตระกูลอันสูงศักดิ์สุริวงค์แล้ว ก็กลับคืนไปสู่เมืองโลกนาย อุปไมยเหมือนสกุลนักษัตรอันมียักหางวิบุรณ และบินไปสู่ประเทศแห่งตนโดยปราศจากภัยอันตราย ก็เป็นที่ยินดีแห่งกรุงโดยกรุณาหารังเกียจมิได้ และซึ่งองเชียงสือไม่อยู่แต่เมืองโลกนาย ยกกองทัพไปรุกรบตีบ้านเมืองใหญ่เจดแดนเมืองตังเกี๋ย เมือง

ตั้งเกยแต่งกองทัพต้องเชิงสือแตกคันทันนั้น ความข้อนั้นเป็นระยะทางไกล
ยังหาแจ้งเหตุผลแน่ตระหนักไม่ และซึ่งว่ากองทัพเมืองตั้งเกยจะยกมาคั
องเชิงสือ ขอให้กรุงแต่งกองทัพไปตั้งอยู่ปลายคันทัน แล้องเชิงสือ
แตกหนีมาช่วยจับให้ เจ้าตั้งเกยจะตอบแทนสนองพระคุณนั้น ฝ่ายกรุง
มีผู้ที่จะเจรจาโต้ตอบสถานใด ด้วยเหตุว่าทำคุณแล้วจะให้กลับเป็นโทษนั้น
ผิดพระราชาประเพณีธรรม ประการหนึ่ง กิตติศัพท์จะเลื่องลือไปในนานา
ประเทศใหญ่่น้อยทั้งปวง จะหาว่ากรุงเทพพระมหานครเห็นแก่ลาภสักการ
ของเมืองตั้งเกยเพียงเล็กน้อย ก็ช่วยจับกุมองเชิงสือส่งไปให้ไม่มีความ
เมตตาการุณา ความครหาข้อนั้นก็จะปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดิน เป็นการไม่
สมควร

อันกรุงเทพ ฯ จะประพฤติกการกระทำใด ก็แต่ครองไว้ซึ่งทศพิช-
ราชธรรมตามประเพณี เจ้าตั้งเกยเป็นข้าศึกกัน ถ้าจะให้ระงับว่ากล่าวทั้ง
สองฝ่ายพอจะเจรจาได้ อนึ่ง ซึ่งว่าไม่รู้จักเขตแดนขอบเขตหิมาลัยราชธานี
เขตแดนซึ่งกันและกันอยู่สิ้น เจ้าตั้งเกยผู้ทรงปัญญาดำรงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน
ขอให้ทำวิงชอยเถิด

เหตุฉนวนไตเซ็นได้รับพระราชสาส์นตอบแล้วถวายบังคมลาไป

เมื่อปีชวด เดือนยี่ จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๓๗ เจ้าอนัมก๊กให้
องเชียงสือ องโกยเวียง เป็นทูตถือหนังสือเข้ามากราบทูลข่าวสดไป ได้
โปรดให้คัดสำเนาพระราชสาส์นฉนวนไตเซ็นไปแจ้งแก่เจ้าอนัมก๊กทราบ

พระเจ้าอนันท์ก็ถวายต้นไม้เงิน, ทอง, ครั้งที่ ๕

ปีเถาะ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘
พระเจ้าอนันท์ก็ถวายต้นไม้เงิน ทอง กับกะล่ำพัตหนัก ๑๐ คำลึง ช้าง
หนัก ๕ หาบ น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาบ ให้องไ้โฮ ้องพ้อกรงคุมเข้า
มาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วทูลว่า ช้างที่พระราช-
ทานออกไป ๒๐ เชือกนั้นได้รัยไว้แล้ว

การพระเมรุบรมอัฐิสมเด็จพระชนกธิเบศ

ครั้นปีเถาะ จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๓๘ การที่พัตถักไ้ว่างลง
เมื่อสมเด็จพระชนกธิเบศสวรรคตนั้น เป็นเวลาที่บ้านเมืองเกิดการจลาจล
พระราชวงศานุวงศ์ได้กระจัดกระจายพลัดพรากกัน บัดนี้บ้านเมืองสงบเป็น
ปรกติแล้ว

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระพี่นาง สมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้โปรดให้สร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่
และเครื่องมหรสพสมโภชเหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้ง
กรุงเก่า

พระเจ้าอนันท์และองสมเด็จพระนารายณ์รามาศิเบศ เจ้ากรุงกัม-
พูชา ได้ทูลถวายว่า จึงให้ทูตคุมสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าถวายช่วยในงาน
เมรุทั้งสองเมือง

พระมหาเถรานุเถระกรรมการมหาเถรสมาคม

ครั้นยี่มะโรง อัฐศก จ.ศ. ๑๑๕๘ พ.ศ. ๒๓๓๕' เมื่อการสร้าง
พระเมรุเสร็จแล้ว วันขึ้น ๑๓ ค่ำ ไปรทให้แห่พระบรมสารีริกธาตุออกมา
สู่พระเมรุ มีการมหรสพสมโภช ๓ คืน ๓ วัน

ครั้นวันแรม ๑ ค่ำ จึงแห่พระบรมอัฐิขึ้นสู่พระเมรุมาศ อนึ่ง
ในการมหรสพสมโภชพระบรมอัฐิครั้งนี้ ก็มีโขนชักกรอกโรงใหญ่ โขน
วังหลวงและวังหน้า แล้วผสมโรงเล่นกลางแปลง เล่นคอนคึกทศกรรณัฐ
ยกทัพกับ ๑๐ ชุน ๑๐ รด โขนหลวงเป็นทัพพระรามยกไปทางพระบรม-
มหาราชวัง โขนวังหน้าเป็นทัพทศกรรณัฐ ยกออกจากพระราชวังยว
มาเล่นกันในท้องสนามหน้าพลับพลา ถึงกัณยานันยาเหรัยรางเกวียน ลาก
ออกมาถึงกันคังสนั่นไป ครั้นวันแรม ๔ ค่ำ เชิญพระบรมธาตุแห่กลับ
เวลาบ่ายนั้น ถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิด้วยไม้หอมต่าง ๆ และในเวลา
ที่ถวายถวายพระเพลิงพระบรมอัฐินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับ
สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ช่วยกันทรงเชิญ
พระจิตกาธานซึ่งประดิษฐานพระบรมอัฐิด้วยพระหัตถ์ จนถวายพระ-
เพลิงเสร็จ รุ่งขึ้นไปรทเกล้าให้แห่พระอังคารไปลอยตามประเพณี

พระเจ้าอนัมกัถวายต้นไม้เงิน, ทอง, ครั้งที่ ๕

ครั้นยี่มะเส็ง เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๙ พ.ศ. ๒๓๔๐ พระ
เจ้าอนัมกัถไถ้จัตต้นไม้เงิน, ทอง, กับกะลำพัตหนัก ๑๐ ตำลึง เกรียงนำชา

เล่มมทอง ๑ ตำรับ ขึ้นทองเหลือง ๕ นิ้ว พร้อมด้วยลูกกระสุนขึ้น ๔ กระ-
บอก ขึ้นเหล็กพร้อมด้วยลูกกระสุน ๕ นิ้ว ๑๖ กระบอก ขีผึ้งหนัก ๕ หาบ
น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาบ มอบให้องโฮกุน องบินไป คุณเข้ามาทูลถวาย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชทานสิ่งของตอบแทนคือ ดินประสีวหนัก ๕๐๐ หาบ
แพรมังกรเล่นน้ำ ๑๐ ม้วน เรือแผ่นม้ามักินยาว ๘ วา ๒ ศอก ๑ ลำ
พายสำหรับเรือ ๒๖ เล่ม มอบให้องโฮกุน องบินไป คุณออกไปพระราช-
ทานพระเจ้านมกัก

โปรดให้กองทัพเขมรไปช่วยพระเจ้านมกัก

ครั้นขอมแม่ เกือน ๓ แรม ๗ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๖๑ พ.ศ. ๒๕๔๒
พระเจ้านมกักมีศุภอักษรถวายขึ้นบาเหียงเข้ามาอีก ๑๐ กระบอก และ
ขอซื้อเหล็กหล่อออกไปหล่อกระสุนขึ้น ขอกองทัพลาวกองทัพเขมรออกไป
ช่วยรบเมืองแ่งอาน (ลาวเรียกว่า เมืองล่าน้ำ) เพื่อหวังไว้ให้พวก
ไตเซ็นพระว้างวังหลัง พระเจ้านมกักจะทำศึกได้โดยสะดวก

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดพระราชทานดินประสีวตอบแทน
ออกไปอีก ๕๐๐ หาบ เหล็กหล่อนั้นโปรดให้องทูตชายเชิงจกซื้อตามความ
ปรารถนา ส่วนกองทัพลาวและเขมรนั้น จะให้ออกไปเกณฑ์ให้ในแล้ง
หน้า ขณะนั้นจนเข้าฤดูฝนอยู่แล้ว กว่าจะเกณฑ์ได้ผู้คนพร้อมก็จะ
เข้าฤดูฝน จะยกไปเมืองแ่งอานก็เป็นระยะไกลกันดาร ไพร่พลก็จะป่วย

เจ็บมาก แต่จะให้เขมรออกไปช่วยพระเจ้าอนัมก๊กค้ำเมืองกุญเป็นก่อน จึง
 ไล่ไพร่เกล้านำให้มัทธองตราไปถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ (ปก) ไล่ให้
 พระยาวังแม่ทัพคุมไพร่พล ๕,๐๐๐ ยกไปเมืองลำควน พระยาวังไต่ควย
 คุมไพร่พลไว้ไม่อยู่ ต่างไล่หลบหนีกองทัพเสียเป็นอันมาก สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 ทะละหะ (ปก) จึงให้พระยาวังฆ่าเสีย แล้วเกณฑ์คน ๕,๐๐๐ ให้พระ-
 ยากลาโหม (พรหม) ยกไปช่วยพระเจ้าอนัมก๊ก

พระเจ้าอนัมก๊กถวายต้นไม้เงิน, ทอง, ครั้งที่ ๖

ปีระกา ตรีศก จ.ศ. ๑๑๖๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ เป็นปีที่ ๒๐ ใน
 รัชกาลที่ ๑ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ พระเจ้าอนัมก๊กจัดต้นไม้เงิน, ทอง,
 กีบะลำพุกหนัก ๑๐ ตำลึง ช้างหนัก ๕ หาย น้ำตาลทรายหนัก ๕
 หาย ให้อัญเชิญผู้รักษาเมืองไซ่ง่อน คุมเข้าทูลเกล้าถวายพระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดจัดของออกไปพระราช-
 ทานคอบพระเจ้าอนัมก๊ก คือ กินประสิทธิ์หนัก ๕๐๐ หาย แพร่มังกรสี
 ม่วง ๑ ม้วน แพร่มังกรสีน้ำเงิน ๑ ม้วน สีดำ ๑ ม้วน ให้อัญเชิญ
 คุมกลับไปพระราชทานพระอนัมก๊ก

พระเจ้าอนัมก๊กได้เมืองญวน และตั้งตัวเป็น

พระเจ้ากรุงเวียตนามบาลอง

ปีจอ จัตวาศก เป็นปีที่ ๒๑ ในรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๖๔

พ.ศ. ๒๓๔๕ พระเจ้าอนันท์วรราชดิษฐ์เสด็จเข้ามา ๑ รัชชปี มีข้อความว่า พระยาปลาโหมเขมร ซึ่งยกกองทัพออกไปตีกองทัพไคเซิน ซึ่งให้ตั้งค่ายล้อมเมืองกุยเบินอยู่นั้น พระยาปลาโหมหาได้ให้ไพร่พลออกรบพุ่งเหมือนกองทัพอื่นไม่ พวกขุนนางเขมรหลายคนได้แจ้งข่าวไปให้พระยาอนันท์ทราบดีว่า พระยาปลาโหมไม่สุจริตต่อพระเจ้าอนันท์ ได้มีหนังสือลี้ลับไปถึงวิตีเซาตัง วิตีโคยวง ขุนนางพวกไคเซินซึ่งตั้งล้อมเมืองกุยเบิน เมื่อพระเจ้าอนันท์ได้ทราบแล้ว ไม่รู้ที่จะทำประการใดได้ ครั้นที่เมืองกุยเบินจับตัวขุนนางพวกเวียง จึงถามดู ขุนนางพวกเวียงบอกว่า เมื่อพระยาปลาโหมมีหนังสือลี้ลับไปถึงวิตีเซาตัง วิตีโคยวงนั้น ขุนนางพวกเวียงเป็นผู้แปลหนังสือตักยักคำเขมรซึ่งแจ้งแก่นันท์ทราบดี

เมื่อพระยาปลาโหมเขมรได้ยกทัพกลับนั้น พระเจ้าอนันท์ได้จัดเงินทองแจกจ่าย ให้แก่พระยาปลาโหมเขมร พระยาปลาโหมจึงได้ยกทัพกลับเขมร ทราบแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งให้พระยาพระยาคลังมีหนังสือตอบพระเจ้าอนันท์มีข้อความว่า ได้ยกกองทัพยก กองทัพเรือไปตีเมืองกุยเบินได้แล้ว บัดนี้จะยกกองทัพไปตีเมืองตังเกี๋ย เมืองเวินั้น ถ้ามีราชการหนักเขาประการใดจงบอกมาให้ทราบ ส่วนพระยาปลาโหมเขมรไม่เชื่อตรงต่อเจ้าอนันท์นั้น ขอนันท์เลี้ยง นักเรา เขมรมีชื่อ ๕ คน ในกองทัพพระยาปลาโหมนั้นเข้ามา ได้กราบบังคมทูลให้ทราบแล้ว ถึงแม้พระยาปลาโหมจะเข้ามากราบทูลประการใดก็หาทรงเชื่อไม่ พระเจ้าอนันท์ก็กล่าววิตถกเลย

พระยาขลาโหมครั้ง^๕นั้น โทษผิดหนักหนา พระเจ้าอนันตโก^๖พยา-
ขามอดกดิน^๕ไม่ถือโทษ ซ้ำยังให้เงินทองพระยาขลาโหมเขมรอีก^๕นั้น ขอ
ขอบพระทัยพระเจ้าอนันตโก^๖ยิ่งนัก ถ้าพระยาขลาโหมเข้ามาแจ้งราชการ
เมื่อใดจะทำโทษให้

ใน^๕นั้น พระเจ้าอนันตโก^๖มีพระราชสาส์นส่งมาทางเมืองเวียงจันทน์
อีก ๑ ฉบับ บอกว่าตีได้เมืองเว^๕ ๗ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ตีได้เมืองตังเกี๋ย
เมื่อเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ จึงได้^๕ทั้งนั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ใช้นามว่า
ต้องเยืองยัต ๑ ลงพระนามในพระราชสาส์นว่า ตักกวางเทือง

พระเจ้าเวียตนามถวายของสนองพระคุณ

ปัจจุบัน เบญจศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ เป็นปีที่ ๒๒ ใน
รัชกาลที่ ๑ พระเจ้าเวียตนามมีพระราชสาส์นให้ทูตเข้ามาถึง เมื่อ^๕ปัจจุบัน
เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓๔๖

ข้อความในพระราชสาส์นว่า เมื่อ^๕จอจัตวาศก ได้ยกกองทัพยก
กองทัพเรือไปตีเมืองตังเกี๋ย จับได้วังเกร็ด^๕พี่น้องขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยเป็น
อันมาก และได้เมืองขึ้นของเมืองตังเกี๋ยรวม ๑๓ เมือง ต่อมาเมื่อ^๕
เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระเจ้าเวียตนามให้แต่งตั้งเครื่องสักการะกระทำสัง-
เวยพระอัยกา พระชนนี พระญาติวงศ์^๕ที่สิ้นพระชนม์ชีพไปแล้ว เอาควัง
เกร็ดกับพี่น้องพร้อมด้วยขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพวกวังเกร็ดที่เป็นกบฏ มา

ประหารชีวิตเสียที่หน้าโต๊ะบูชา พลักรรมสนองพระคุณพระญาติวงศ์ที่ถูกพวกกบฏทำร้ายสิ้นชีพไปแล้วนั้น

เมื่อเสร็จการเซ่นพลักรรมสนองพระคุณแล้ว พระเจ้าเวียงคนามคิดถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ที่ได้พระราชทานย่นกระสุนดินดำ สัปรดณัน เหล็กก้อน เหล็กหล่อ ค้อนดำ ค้อนขาว คีลาปากนก ออกไปพระราชทานย้าง ไปรคให้ซื้อไปย้าง เป็นกำลังแก้สงครามจึงได้ทำการศึกสำเร็จ จึงได้จับสิ่งของเข้ามาทูลเกล้าถวายสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงรายการต่อไปนี้คือ ทองคำ ๑๐ แท่ง เงิน ๑๐๐ แท่ง ง้าว ๑ เล่ม ขี่ผึ้ง ๔ หาย น้ำตาลทราย ๖๐ หาย แพรญวนสีต่าง ๆ ๒๕๐ พับ ส่วนของถวายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือ ทองคำ ๕ แท่ง เงิน ๕๐ แท่ง ขี่ผึ้ง ๔ หาย น้ำตาลทราย ๔๐ หาย แพรญวนต่างสี ๑๕๐ พับ จึงไปรคให้พระยามหาเทพเชิญทูลถวายบอกว่า พระราชสาส์นพระเจ้าเวียงคนามกับสิ่งของซึ่งถวายไปนั้น ได้รับแล้ว

ราชทูตไปเมืองญวน

เมื่อขลุ วันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปรคให้พระยาเพชรปรางค์ศรี-

สมุทรเป็นราชทูต หลวงราชนาคานรราชมนตรี เป็นอุปทูต นายเสนห์
มหากเล็ก เป็นตรีทูต ขุนศรีเสนาประชาบาลทองสี เชิญพระราชสาส์น
คุมสิ่งของเครื่องสำหรับกษัตริย์ออกไปพระราชทานพระเจ้าเวียตนามคือ
พระมาลาเบี่ยง ๑ องค์ พระภูษาเข็มชายคลุมประสมปักมีกรวยเชิง ๑
พระภูษาเข็มชายคลุมประสมปักมีสังเวียน ๑ พระภูษาคคลุมประสมปักหน้า
คอกไม้ ๑ ผืน รวม ๓ ผืน

เข็มชายทำเสื้อรวบแย่งปัก ๑ เกดัดพิมเสน ๑ พับ รวบรวมลิเลียบ
๑ พับ คชกฤษ ๑ พับ รวม ๔ พับ ตากทองคำเสื้อรวบปักค ๑ ม้วน
ตากกัณฑ์ ๑ ม้วน สุนัขพันธุ์ทองปักใหม่ ๑ ผืน ส่วนหน้าคอกไม้สีแสด
๑ ผืน สีแสด ๑ ผืน แพร่มังกรลายทอง ๔ ม้วน พระยานุมาศ ๑ ม้วน
พระกรร ๑ คัน เครื่องสูง ๑๐ บังสุรีย ๑ คัน บังแทรก ๖ คัน

เมื่อพระเจ้าเวียตนาม ทรงรับแล้วมีพระราชสาส์นตอบขอบพระคุณ
มา สั่งให้พระยาเพชรปราณีศรีสมุทร ราชทูต เข้ามาทูลว่า พระ
มาลานั้นเป็นของสูงไม่เคยสวม ขอดวายคืน ของทั้งปวงนั้นรับไว้แล้ว

พระเจ้าเวียตนามมีราชสาส์น ทูลเตือนให้ตั้งกรมพระราชวังบวร ฯ

ครั้นเช้าวัน เดือน ๕ จ.ศ. ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ พระเจ้าเวียต
นามมีพระราชสาส์นให้องกว้านเที่ยงดาว กำขามเจือง คุมสิ่งของเข้ามา
ทูลเกล้าถวายช่วยในการพระศพสมเด็จพระอนุชาธิราช ส่วนของถวาย
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นคือ ทองคำ ๕ ถัง เงิน ๕๐ ถัง แพร่ต่าง ๆ

๑๐๐ พับ ผ้าขาว ๑๐๐ พับ ส่วนสัถย์ปกรณัมพระอัฐิจูกรมพระราชวัง
 ขวร ๑ ^{๕๕} ขฝง ๕ หาย ผ้าขาว ๑๐๐ พับ น้ำตาลกรวด ๕ หาย น้ำตาล
 ทวาย ๓๐ หาย น้ำตาลบัก ๕ หาย พร้อมด้วยพระราชสาส์นเคื่อน
 เข้ามาถวาย ๑ คณับว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชซึ่งเป็นกรมพระราชวัง
 ขวร ๑ สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชราลงทุกวัน ยัง
 พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ ก็มีกำลังมากเสมอกันอยู่ การ
 ข้างหน้าเกรงจะไม่เรียบร้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอองค์ใหญ่
 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นดำรงที่เป็นกรมพระราชวังขวร ๑ จะได้มี
 กำลังและพาหนะมากขึ้น บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อย ทุกเช้ามาครั้งนั้นไม่
 ท้นการพระศพ ได้สัถย์ปกรณัมแต่พระอัฐิจูในพระราชวังขวร ๑ เสร็จการ
 ทูตจะขอถวายบังคมลากลับ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้จัดสิ่งของพระราชทาน
 คอยแทนพระเจ้าเวียงคนามคือ พระแสงขรรค์ดาบศิลาเครื่องทองคำ ๑ กระ-
 บอก เครื่องนาค ๑ กระบอก ขันแฝด ๑ กระบอก กลุ่มประชมบั๊กทองมา
 แต่เมืองเทศ ๑ ผืน พระอามะรงค์เพ็ชรมณฑปถมยาราวาชาวัก ๑ วง จัฟ
 เพ็ชรวังน้อย ๕๐ พลอยไพฑูรย์เม็ดใหญ่ ๑ พลอยสำหรับประดับเครื่อง
 วัคพระองค์ ๕ สุธั้นเทศหักทองขวาง ๒ สุธั้นเทศหินแดงแถบใหม่ ๑

ของส่วนพระองค์ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร
 สุนทร ขันดาบศิลาเครื่องเงินประดับเพ็ชรพลอย ๑ กระบอก กำมะหยั
 หุ้มเปลย์หักทองขวาง ๑ ผืน ลายทอง ๒ ผืน ทองคำเปลว ๕,๐๐๐ แผ่น

พระครุคณานัมสมาจารย์ (เป้า)

ถวายเครื่องไทยทานพระสงฆ์สามเณร

เจ้าพระยาสุรสีห์

เป็นของแสดคงความยินดีต่อพระเจ้ากรุงเวียงตนาม

ต่อมาถึงเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ราชทูตลากลับ

พระเจ้ากรุงเวียงตนามมีราชสาส์นถวายบรรณาการ

มีณัฐ ลัปคตก เดือนนี้ จ.ศ. ๑๑๖๗ พ.ศ. ๒๓๔๘ พระเจ้ากรุงเวียงตนามให้ชาวเขินญ่าซ่าย ซึ่งเป็นพี่พระยาราชานครชัยเจ้าเมืองมณฑลมาศ เป็นทูตเชิญพระราชสาส์นเข้ามา มีข้อความว่า เมื่อปีชวดฉก ข้าพเจ้าให้ทูตนำพระราชสาส์น เข้ามากราบถวายบังคมพระเจ้าอยู่หัว ทูตออกไปแจ้งว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตั้งใจทรงเมตตาข้าพเจ้าเสมอต้นเสมอปลาย ข้าพเจ้าคิดถึงพระเดชพระคุณ ขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเจริญด้วยศิริราชสมบัติ ขอให้อาณาประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน

ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ มีความสุขสำราญอยู่ ให้มีราชสาส์นออกไปให้ทราบด้วย

พระราชสาส์นลง ณ วันเดือนนี้ ขึ้น ๑ ค่ำ

หนังสือพระมเหสีพระเจ้ากรุงเวียงตนามถึงหญิงฉันทกของ คือ โกลเงิน บุตรของเชียงซุน (อาของพระเจ้าเวียงตนาม) ข้อความว่า เมื่อปีชวด ทูตเข้ามาถึงหญิงฉันทกของได้ฝากแหวนเพชรออกไปให้ ๑ วง

ไ้รับแล้ว ครั้นได้ฝากทองคำแท่งหนัก ๑๐ สลึงเงิน ๑ แท่ง กับเงิน ๕ ลิ่มหนักลิ่มละ ๑๐ ตำลึงเงิน เข้ามาให้ขบใจถึงหญิงถึงหงอกทอง

หนังสือขององเลโบถึงพระยาพระคลัง

ข้าล อัฐัก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๕ มีหนังสือองเลโบถึงพระยาพระคลัง ๑ ฉบับ มีข้อความว่า ของที่พระราชทานออกไปนั้นพระเจ้าเวียตนามไ้รับแล้ว ครั้นไ้จัดของถวายเข้ามา เครื่องานม้าทองคำแบบญวน ๑ สำรับ พระแสงดาบ ๒ องค์ แพรสีต่าง ๆ ๕๐ พับ

เมื่อพระยาราชาศรัยรู้ เจ้าเมืองบันทายมาศ ราชทูตจะกลับพระยาพระคลังฝากหนังสือถึงเลโบ ๑ ฉบับ มีข้อความว่า พระเจ้ากรุงเวียตนามถวายสิ่งของคือ เครื่องานม้าทองคำ ๑ สำรับ พระแสงดาบ ๒ องค์ แพรสีต่าง ๆ ๕๐ พับ เป็นส่วนของพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขอขอบพระทัยพระเจ้ากรุงเวียตนามเป็นอันมาก และขอฝากของไปพระราชทานแสดงความยินดีต่อพระเจ้าเวียตนามคือ พระภูษาวิภังค์สีม่วง ๑ สีแดง ๑ พระแสงขรรค์ดาบเครื่องทอง ๑ แพรวิภังค์คันทนามขนุน ๒ สาย ทรงสะพักกรองทองสีม่วง ๑ สีแดง ๑ เครื่องทองคำลายกนกประกับพลอย ๑ สำรับ และมีความว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่นั้น จะยกขึ้นดำรงที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปีล อัฐักนี้ พระองค์ทั้งปวงมีความสหายทุกพระองค์ ขอให้พระเจ้ากรุงเวียตนามอย่าไ้มีความวิตกเลย

ราชทูตไปเมืองญวน

ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๕ เป็นปีที่ ๒๕ ในรัชกาลที่ ๑ พระยารัตนมาศ พระยาสุริยวงศา กรายทูตว่า นายคำเทพ นายขนานมหาวงศ์ ๒ พันอง ทกไปอยู่เมืองตันซ้านาน จะขอให้ลงมาทำราชการในกรุงเทพ ฯ

จึงโปรดให้พระยาเชียงใหม่ขึ้นไปรับ พระยาเชียงใหม่กลับไปชักชวนครอบครัวเมืองตัน ๑๐๐ เศษ พวกญวนจึงได้ยกเอาพระยาเชียงใหม่ไว้ องค์โยจึงมีหนังสือกล่าวโทษพระยาเชียงใหม่ ส่งเข้ามาทางเมืองเขมร จึงได้ทรงทราบว่า พระยาเชียงใหม่ได้ทำการเกินรับสั่ง พระเจ้าเวียตนามไม่มีความจริงก็จะหาว่า ทางกรุงเทพพระมหานครให้พระยาเชียงใหม่ไปกวาดต้อนครอบครัวคนเมืองญวนเข้ามา

จึงรับสั่งให้ข้าหลวงขึ้นไปนำพระยาเชียงใหม่ลงมา ส่วนครอบครัวเมืองตันก็ส่งคืนกลับไป

จึงมีพระราชสาส์นแจ้งข่าวเรื่องพระยาเชียงใหม่ มอบให้พระยามนตรี พระยาราชวังสัน นายเสน่ห่มหาดเล็ก เป็นราชทูต ไปทางบก เพื่อทำสำรวจทางควย

พ.ศ. ๒๓๔๕ ราชทูตกราบบังคมลาออกเดินทางเมื่อ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. ๑๑๖๘ เป็นปีที่ ๒๕ ในรัชกาลที่ ๑ ทูตไปครั้งนี้รวมทั้งนายและไพร่รวม ๕๕ คน นำพวกลาวไปเป็นล่ามอีก ๑๖ คน รวม ๑๑๑ คน เดินทางออกจากเมืองลาวแต่ด่านกำโลไป

เจ้าเมืองกวังตรี ส่งข่าวไปยังกรุงเวียงคานาม ให้เจ้าพนักงานจับ
เรือมารับ เดือน ๘ ทศกาศาฬห ขึ้น ๑ ค่ำ ทูตพักอยู่ที่ท่งกวัน ได้นำ
เอาไข่มุกดำมาถวาย พวกทเป็นไข่มุกคือ พระยาจักรราชมนตรี นายเสนีที่
มหาดเล็กตรีทูต ไพร ๑๔ คน ลาวเวียงจันทร์ ๗ คน รวมผู้ที่เป็นไข่มุกเสีย
ชีวิตไปครั้งนี้ ๒๓ คน ที่เหลืออยู่ทั้งนายและไพร่ ๗๕ คน ลาวเวียงจันทร์
๕ คน รวม ๘๘ คน

พระเจ้ากรุงเวียงคานามมีราชสาส์นตอบมายให้ พระยาราชวังสัน
เชิญเข้ามา ยี่ชาล เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๖๘ พ.ศ. ๒๓๔๘
มีข้อความว่า การที่พระยาเชียงเงินก่อเหตุชักชวนนายคำเทพกษัตริย์
ครวไปนั้น พระเจ้าเวียงคานามมิได้มีความสงสัยแต่ประการใด ส่วน
ตัวหมื่นศรี ตัวเพี้ยเงิน อาสาภัยไพร่ที่ยักไฉน เมืองชองนั้น ได้ส่ง
ให้หมื่นสีไปปล่อยให้กลับบ้านเมืองแล้ว ครั้นจะให้ทูตกลับไปทางเมือง
ลาว เดินทางบกจะได้รับความลำบากมาก จึงได้ส่งทูตเข้ามากลาง
ทางเรือ ส่งให้เจ้าเมืองไซ่ง่อน และหัวเมืองจัตส่งเข้ามา ส่วนลาวเวียง
จันทร์ ๕ คน สมควรไปทางบก

ส่วนพระยาราชวังสันคนนั้น เป็นที่พระยาชลบุรี เมื่อครั้งพาด
เชียงสีเข้ามากรุงเทพ ฯ องเชียงสีมีความนัยดีมาก เป็นทูตไปครั้งนี้
มิได้อยู่ที่ท่งกวัน ได้จัดให้อยู่ที่ที่พักเป็นพิเศษ ได้ทำนุบำรุงด้วยเป็น
อย่างดี

เมื่อทูตญวนเข้ามากรุงเทพ ฯ ครั้งใด ก็มีของฝากเข้ามาทุกครั้ง

พระเจ้าเวียงคานามีพระราชสาส์นแสดงความยินดี ในการอุปราชภิเษก

ปีเถาะ นพศก จ.ศ. ๑๑๖๕ พ.ศ. ๒๓๕๐ พระเจ้าเวียงคานามให้ทูตนำราชสาส์นเข้ามามีข้อความว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจริญพระชนม์พรรษาขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้อุปราชภิเษกให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสืบไป อาณาประชาราษฎร์ได้ฟังพระบรมมิ่งมเป็นเป็นสุข กรุงเวียงคานามีความยินดียิ่งนัก

ได้ให้คำซ้าย กายเกอหินหลกเหา ราชทูต คุณสิ่งของเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

กะลำพักหนัก ๒ ชั่ง อบเชยอย่างคี่หนัก ๓ ชั่ง อบเชยอย่างกลางหนัก ๒ ชั่ง แพรสีต่าง ๆ ๓๐๐ พับ แพรเกวียนขาว ๑๐๐ พับ ผ้าขาวเนื้อดี ๕๐ พับ ผ้าขาวตึงเกย ๕๐ พับ

ส่วนของถวายกรมพระราชวังบวรสถานมงคล คือ แพรสีต่างกัน ๒๐๐ พับ แพรเกวียนขาว ๕๐ พับ ผ้าขาวเนื้อดี ๕๐ พับ ผ้าขาวตึงเกย ๕๐ พับ ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ ทูตญวนลากลับเมือง

ทรงมีราชสาส์นตอบ ให้ทูตญวนถ้อกลับไป มีข้อความว่า

ตามที่ แต่งให้คำซ้าย กายเกอหินหลกเหา ราชทูต คุณเครื่องราชบรรณาการมาถวายนั้น ได้ให้เจ้าพนักงานรับไว้ถูกต้องแล้ว ทรงยินดีมาก

อนึ่ง การที่พระเจ้าเวียงตานม มีความรักใคร่ต่อกรุงเทพ ฯ เสมอ
กันเสมอปลาย โดยไม่มีความรังเกียจนั้น ขอขอบพระทัยมาก และขอ
ให้พระเจ้ากรุงเวียงตานมทรงเจริญยิ่งในศิริราชสมบัติ สืบพระญาทิพระวงศ์
ครอบครองราชอาณาจักร ไพร่ฟ้าประชากรข้าขอบขัณฑสีมาอันยาวชั่ว
ฟ้าดินสลาย

ราชทูตญวนเข้ามาครั้งที่ ๑

เดือน ๕ ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระเจ้า
เวียงตานมบาลอง แต่งให้ทูตญวนเข้ามากรุงเทพ ฯ นำสิ่งของเข้ามาเป็น
๒ พวก พวกหนึ่งเข้ามารายถวายบังคมพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คุณสิ่งของเข้ามาสัปดาห์ แพร่เกวียนขาว
๑๐๐ พับ ผ้าขาวตึงเกีย ๑๐๐ พับ กับสิ่งของไทยธรรม คือ ช้างหนัก
๕ หาย น้ำตาลทราย ๕๐ หาย น้ำตาลขี้ก ๑๐ หาย น้ำตาลกรวด
๑๐ หาย เป็นของบำเพ็ญกุศล ถวายพระอุทิศส่วนพระราชกุศลสนอง
พระเดชพระคุณพระบรมศพ ทูตอีกพวกหนึ่ง เข้ามารายถวายบังคม
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสวยราชย์สมบัติใหม่ ทูลเกล้าถวายสิ่งของและ
เครื่องราชบรรณาการ พระเจ้าเวียงตานมลงยาทรงยินดีสั่งเข้ามาถวาย
คือ แพร่เกวียนขาว ๑๐๐ พับ แพร่เล็กต่างสี ๒๐๐ พับ แพร่แถบต่าง
สี ๑๐๐ พับ ผ้าขาวตึงเกีย ๑๐๐ พับ กระลำพักหนัก ๒ ชั่ง ขอบเชย ๓ ชั่ง
การรับพระราชสาส์นและรับราชทูตญวนครั้งนี้ รัชอย่างราชทูตหมอลี-

ยศเต็มเกียรติทุกประการ โดยโปรดให้จัดเรือเอาไชยไพบร์พระราชสาส์น
ถึงเมืองสมุทรปราการ และมีเรือกันยารับทูตญวน ๘ ลำ พร้อมด้วย
เครื่องประโคมดนตรี ให้ขึ้นมาจนถึงที่พักราชทูตญวนในกรุงเทพ ฯ เสด็จ
ออกรับพระราชสาส์นตามพระราชประเพณีแล้ว ต่อมาโปรดให้ราชทูต
ญวนเข้าเฝ้าทุกวันเหมือนขุนนางในกรุง อย่างเดียวกับเมื่อรัชกาลที่ ๑
และพระราชทานสำรับข้าวหวานเลี้ยงพวกทูตานุทูต พร้อมกับพระราชทาน
เบี้ยเลี้ยงแก่พวกไพร่พลที่มาด้วยตลอดเวลาที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ทูตญวนอยู่
ถึงเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ก็ถวายบังคมทูลลากลับไป

โปรดมีพระราชสาส์นตอบขอบพระทัยพระเจ้าเวียตนามบาลอง ให้
ราชทูตญวนเชิญออกไปพร้อมด้วยสิ่งของตอบแทนแสดงความยินดี คือ

พลอยจันทบุรีขนาดใหญ่นัก ๑ ชั่ง ขนาดเล็ก ๒ ชั่ง แพร่ต่วน
คำ ๒ ม้วน แพร่ต่วนสีม่วง ๒ ม้วน แพร่ชนอนลายทอง ๑ ม้วน ผ้าขาว
๓๐ พับ จันทเทศหนัก ๒ หาบ เหล็กก้อนหนัก ๑๐๐ หาบ เสืออ่อน
๒ ชัน ๕๐ ผืน ส่วนทูตานุทูตนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน
บำเหน็จรางวัลตามประเพณี

ญวนขอเมืองไยหมาด (คือเมืองฮ่าเตียง)

เมื่อทูตญวนเข้ามา ในรัชสมัย โทคก จุลกักราช ๑๑๑๒ พ.ศ.
๒๓๕๓ มีใบบอกมาเพื่อการถวายบังคมพระบรมศพ และถวายพระราชสาส์น

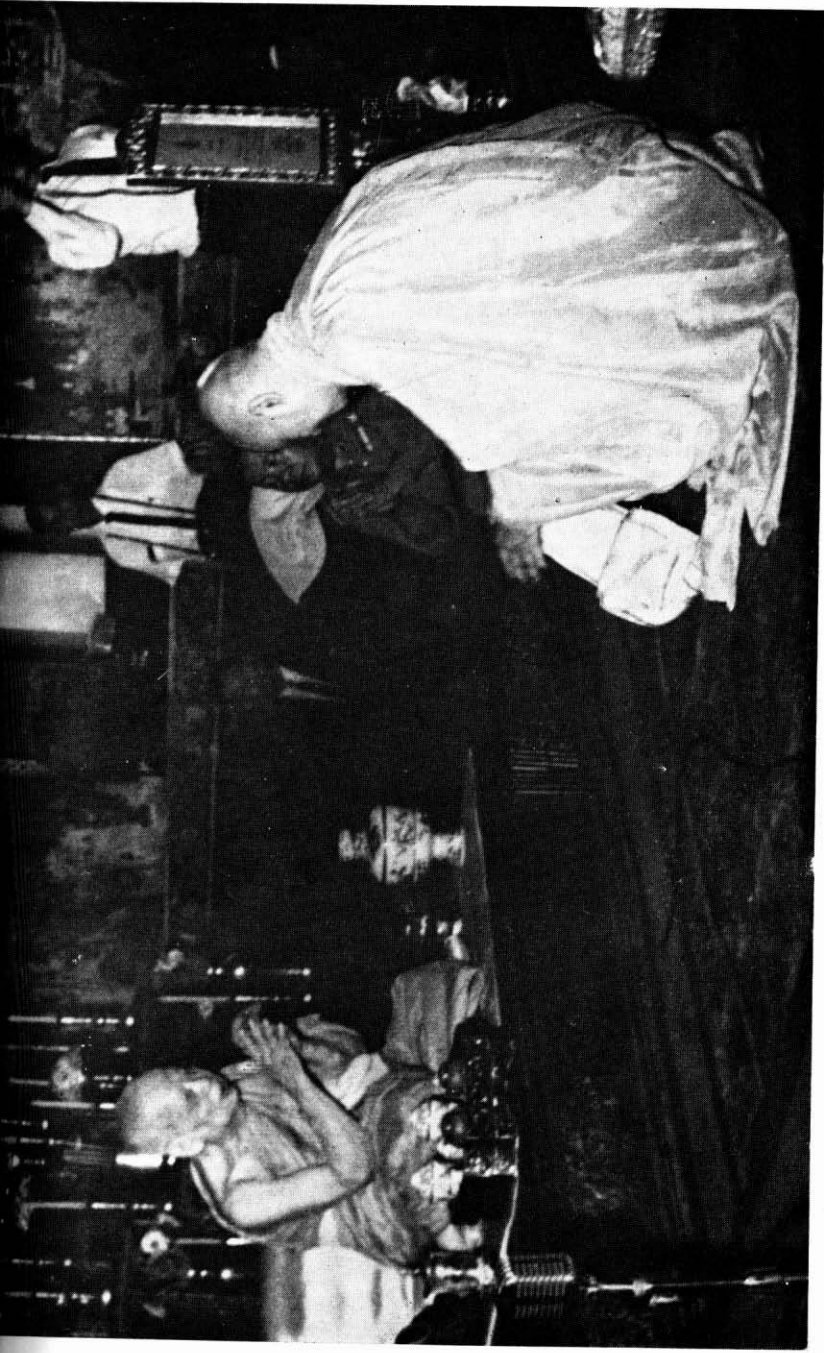
ทรงยินดีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ได้เสด็จผ่านพิภพ
อย่างเกษม

พระเจ้าเวียงคนามยาลอง มีพระราชสาส์นให้ทูตญวนเชิญเข้ามา
อีกฉบับหนึ่ง กล่าวโทษเจ้าเมืองไผทมาศ อ้างว่า เมืองไผทมาศเป็นเมือง
ขึ้นของญวนมาแต่เดิม

เมืองไผทมาศนี้ ญวนเรียกว่าเมืองซาเตียง ตั้งอยู่ริมทะเลปาก
คลองลัดที่จะเข้าสู่กรุงกัมพูชาได้โดยทางใกล้ เป็นที่สำคัญมากสำหรับ
การที่จะยึดอำนาจเหนือกรุงกัมพูชา

แม้เมื่อครั้งกรุงธนบุรี เสด็จยกทัพหลวงไปตีกรุงกัมพูชา ทัพเรือ
ก็ไปขึ้นที่เมืองไผทมาศ แต่เป็นเมืองอยู่ติดต่อกับญวนหล่อแหลมรักษายาก
มาแต่ครั้งกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อญวนมีอำนาจขึ้น จึงต้องการเมือง
ไผทมาศนี้ เพื่อจะให้มีความขึ้นเหนือกรุงกัมพูชา เพราะอาชุนมาถึงกรุง
กัมพูชาได้ง่าย ทั้งทางที่จะมาตามลำน้ำโขงจากเมืองไซ่ง่อน และจะเข้า
มาทางเมืองไผทมาศนี้ได้อีกทางหนึ่ง การที่พระเจ้าเวียงคนามยาลองให้
เข้ามายึดเมืองไผทมาศไว้ แล้วจึงมาทูลขอเช่นนั้น ก็ย่อมแสดงให้เห็นได้
ว่าญวนมีความมุ่งหมายจะครอบครองกรุงกัมพูชามาก่อนแล้ว แต่คอยหา
โอกาสอยู่เท่านั้น

ฝ่ายทางกรุงเทพฯ เมื่อได้ทราบราชสาส์นญวนเช่นนั้น ก็เข้าใจ
ความหมายของญวนได้ก็ แต่ในขณะนั้น ยังเกรงข้าศึกพม่าอยู่ จึงไม่คิด
เป็นศัตรูกับญวน อนึ่ง ญวนได้ยึดเมืองไผทมาศไว้แล้ว ถ้าไม่ให้อีกตั้ง

๘ สมเด็จพระสังฆราช

ทรงอวยพรเจ้าคณะใหญ่หน่มักาย

ส่งกองทัพไปขับไล่ญวน ก็เกิดรบพุ่งกันขึ้น จึงมีพระราชสาส์นตอบ
ยอมยกเมืองไซทมาศพระราชทานแก่พระเจ้ากรุงเวียตนามตามประสงค์

เกิดเรื่องเมืองเขมร ตอน ๑

ปีมะเมีย โทศก จ.ศ. ๑๑๗๒ พ.ศ. ๒๓๕๓ เมื่อพระมหาอุปโย-
ราช (นักษัตรสงวน) พระองค์แก้ว และพระยาเขมร ซึ่งสมเด็จพระอุไทย
ราชา ให้เข้ามาเฝ้าแทนตัว กลับออกไปในต้นปีมะเมียโทศกนั้น เป็นเวลา
ที่กรุงเทพฯ เกรงว่าจะมีศึกพม่ามาตี จึงมีศุภอักษรให้พระมหาอุปโยราช
ถอยออกไปถึงสมเด็จพระอุไทยราชา ให้เกณฑ์กองทัพเขมรเข้ามาช่วย
รักษาพระนคร สมเด็จพระอุไทยราชาก็ทำนุเสียด

ฝ่ายพระมหาอุปโยชา พระยาจักรี (แบน) พระยากลาโหม
(เมือง) พระยาสังคโลก ซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงกัมพูชา มีความ
เคารพนับถือทางกรุงเทพฯ เกรงจะมีความผิด จึงคิดอ่านจะเกณฑ์ผู้คน จะ
ยกมาช่วยราชการตามศุภอักษร

สมเด็จพระอุไทยราชาได้ทราบความก็โกรธ สั่งให้พระยาแสน
ทั้งห้า พระยาราชอาณา คู่มไพร่พลไปจับพระยาจักรี (แบน) พระยา
กลาโหม (เมือง) ไปฆ่าเสียทั้งสองคน ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๑ ค่ำ
ปีมะเมีย โทศก พ.ศ. ๒๓๕๓ ส่วนพระยาสังคโลก รู้ตัวหนีเข้ามารุ-

เทพ ๆ ส่วนทางกรุงกัมพูชา สมเด็จพระอุไทยราชาทำใบขอกแจ้งไปยัง
 ๒ ทาง คือแจ้งไปยังองคากุณญนผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนทางหนึ่ง
 อ้างว่าพระยาจักรี พระยาฉะลวาทิศมัยยงค์ให้แจ้งข้อต่อพระเจ้ากรุงกัมพูชา
 จะทำให้เมืองเขมรแตกแยกออกเป็นสองพวก ขอพระบารมีพระเจ้ากรุง
 เวียดนามเป็นทพอีกทางหนึ่ง สมเด็จพระอุไทยราชามีพระศุภอักษรตอบ
 เข้ามายังกรุงเทพ ฯ ว่า ไต่พระเตรียมเกณฑ์กองทัพเขมรจะเข้ามาตาม
 ศุภอักษรแล้ว แต่พระยาจักรี พระยาฉะลวาทิศมัย พระยาสังคโลกเป็นกบฏขึ้น
 จึงต้องงดกองทัพไว้แล้วให้เจ้าฟ้าทะละหะ กับพระองค์แก้ว มีใบขอกเป็น
 พยานเข้ามาอีกด้วยฉบับหนึ่ง

เมื่อทางกรุงเทพ ฯ ไต่ทราบศุภอักษรของสมเด็จพระอุไทยราชา
 แล้ว เห็นว่าการที่พระยาจักรี พระยาฉะลวาทิศมัย พระยาสังคโลก คบกัน
 กระเกณฑ์กองทัพโดยพลการนั้น ถึงแม้จะทำโดยตั้งใจสวามิภักดิ์ต่อ
 กรุงเทพ ฯ แต่การกระทำนั้นเป็นการละเมิดอำนาจพระเจ้ากรุงกัมพูชา
 และการก็ยังไม่ปรากฏว่าสมเด็จพระอุไทยราชาเอาใจออกห่างจากกรุงเทพ ฯ
 โดยเด็ดขาด และไม่ประสงค์ให้ปรากฏว่ากรุงเทพ ฯ เข้าข้างผู้ผิด จึงโปรด
 ให้เอาตัวพระยาสังคโลกคุมขังไว้

ข้างฝ่ายญวนเมืองไซ่ง่อน เมื่อองค์ากุณไต่รับหนังสือของสมเด็จพระ
 พระอุไทยราชาเห็นเป็นทีที่แก่งกองทัพญวนให้ก่อกบฏขึ้น คุมพล ๑ ยก
 ขึ้นมาตั้งอยู่ที่เกาะจัน ประสงค์จะให้สมเด็จพระอุไทยราชาเข้าใจว่าญวนจะ
 รั้งเป็นทพ

ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชา ครั้นรู้ว่ากองทัพญวนขึ้นมานั้นหลัง
เห็นเป็นช่องทางที่จะตีเอาเมืองปัตของ เมืองเสียมราฐคืน แต่ยังไม่เกรงว่า
กองทัพไทยจะยกมาทางใดทางหนึ่ง จึงได้แต่งกองทัพเขมรออกมารักษา
ตามด่านที่ต่อแดนไทยไว้ทุกทาง

ส่วนกองทัพญวนนั้นเห็นจะไม่ได้รับคำสั่งให้ทำการรุนแรงอย่างใด
จึงปรากฏว่า เมื่อกิมเค็งกรันไต่ยกมาถึง เห็นเหตุการณ์ในกรุงกัมพูชา
สงบอยู่ จึงมีหนังสือขึ้นมาถึงพระยาอภัยภูเบศร์ ผู้สำเร็จราชการเมือง
ปัตของ และต่อมาเมื่อเช้ากิมเค็งกรันก็ยกกองทัพคืนกลับเมืองไซ่ง่อน ทาง
กรุงเทพ ฯ เมื่อได้ทราบข้อความตามหนังสือกิมเค็งกรัน ซึ่งพระยาอภัย-
ภูเบศร์บอกเข้ามา จึงได้โปรดให้พระยาพิชัยธนฤทธิ พระยาอินทราธิปัต-
ติสราครองเมือง หลวงสุเรนทรนุชิต คุณไพบูลย์พอสสมควร ถือนั่งสัสนไป
เจรจาความเมืองกับกิมเค็งกรัน ครั้นออกไปถึงเมืองปัตของ ได้ข่าวว่ากิมเค็ง
กรันเลิกทัพกลับเมืองไซ่ง่อนแล้ว จึงพักอยู่เมืองปัตของ

เหตุเกิดเรื่องเมืองเขมร ตอนที่ ๒

ฝ่ายกรุงกัมพูชา ตั้งแต่ได้เกิดเหตุกักร้าวขึ้นในตอน ๑ แล้ว
ต่อมาสมเด็จพระอุไทยราชากับกองสงวน (มหาอุปโยราช) ก็เกิดความ
ระแวง ต่างไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ฝ่ายสมเด็จพระอุไทยราชานั้นนิยมข้าง
ฝ่ายญวน ข้างฝ่ายพระมหาอุปโยราชยังซื่อตรงต่อไทย ครั้นถึงเดือน ๓

ขึ้น ๓ คำ เวลากลางวัน พระมหาอุปโยราชกับพระยาเขมร ๗ นาย ไพร่
ประมาณ ๑๐๐ เศษ ไทหันล้มเจ้าพระอุไทยราชา มาตั้งอยู่เมืองโพธิสัตว์
ล้มเจ้าพระอุไทยราชาให้คนมาเกลี้ยกล่อมถึง ๒ ครั้ง พระมหาอุปโยราช
ก็ไม่ยอมกลับ และได้ยึดเอาตัวขุนนางเหล่านั้นไว้ด้วย ฝ่ายพระยาพิไชย-
รณฤทธิ พระยาอินทราธิบดี สี่หราชรองเมือง หลวงสุเรนทร์นุชิต ข้าหลวง
ไทย ซึ่งออกไปอยู่เมืองปัตตของกับเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ผู้รักษามืองปัตตของ
ได้ทราบเหตุดังนั้น ก็บอกเข้ามาทางกรุงเทพ ฯ ครั้นได้ทราบทรงดำริว่า
พี่น้องได้เกิดวิวาทกันใหญ่ ไทกับไต้หวันนางผู้ใหญ่เสีย ส่วนน้องสงวน
กันหนีไปอยู่เมืองโพธิสัตว์ ถ้าจะมีศุภอักษรออกไปว่ากล่าวไกล่เกลี่ยให้
สามัคคีกันนั้นเห็นจะไม่ได้ จำจะต้องให้มีกำลังออกไปด้วยจึงจะเป็นที่
ยำเกรง

จึงโปรดให้เจ้าพระยาโยมราช (น้อย) คุณกองทัพออกไปสมทบ
กับพระยาพิไชยรณฤทธิ พระยาอินทราธิบดีสี่หราชรองเมือง ซึ่งไปตั้งอยู่
ณ เมืองปัตตของแต่ก่อน และเชิญศุภอักษรออกไปว่ากล่าวไกล่เกลี่ยให้
พี่น้องสามัคคีกันเสีย เจ้าพระยาโยมราชได้ยกไปจากกรุงใน เดือน ๔
ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ล้มเจ้าพระอุไทยราชาได้แต่ง
กองทัพออกไปตามจับพระมหาอุปโยราชหลายทาง พระยาอภัยภูเบศร์
ผู้ว่าราชการเมืองปัตตของ จึงให้พระยาโกษา พระยาวิเศษ พระยาสุนทร
กรมการเมืองปัตตของ คุณกำลังลงไปเมืองโพธิสัตว์ คอยระวังห้ามปรามอยู่

ครั้นเจ้าพระยาบรมราชยกลงไปเมืองพิชัยของไค้ทราบความดังนี้ ก็ยก
กองทัพตามลงไปตั้งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์ สืบไค้ความว่า สมเด็จพระอุไทย
ราชาให้พระยาสังคโลก พระยาเอกราช พระยาเพชรเทโธ เจ้าเมืองลาด
ประเอือบ ยกกองทัพมาตั้งอยู่ที่ตำบลวิณนาทที่หนึ่ง เจ้าพระยาบรมราชจึง
คิดว่า ถ้าจะยกทัพเลยลงไปเมืองบันทายเพชรที่เกี่ยว หากว่าสมเด็จ
พระอุไทยราชายังไม่ทันรู้เหตุผลต้นปลายก็จะตื่นตกใจหนีไป จึงให้พระยา
อินทราธิบดีสี่หาราชรองเมืองมีหนังสือแจ้งไปให้สมเด็จพระอุไทยราชารู้ตัว
ก่อน สมเด็จพระอุไทยราชาก็ทำหนังสือหาตอบหนังสือไม่ เจ้าพระยา
บรมราชรอคอยอยู่เห็นหายไป จึงให้พระภักดินุชิตเชิญสุภอักษรแจ้งไปอีก
ครั้งหนึ่ง ครั้นถึงตำบลวิณนาท พระยาบรมราชเขมร พระยาพิษณุโลก
พระยาเพชรเทโธ ซึ่งคุมกองทัพมาตั้งค่ายกันทางอยู่ ไค้ยี่ศุภอักษรและ
คุมข้าหลวงผู้นั้นไว้ แล้วบอกไปถึงสมเด็จพระอุไทยราชา ๆ กลับให้พระยา
พระเขมรมาขับไล่พระภักดินุชิตข้าหลวงเสีย มิได้รับสุภอักษรนั้นไว้ พระ
ภักดินุชิตกลับมาแจ้งความแก่เจ้าพระยาบรมราช เจ้าพระยาบรมราชเห็นว่า
สมเด็จพระอุไทยราชาบังอาจออกหน้าคู้หมิ่นสิ้นยาเกรง ก็พานักองสงวน
ยกกองทัพลงไป พวกพระยาพระเขมรที่ตั้งค่ายอยู่ตำบลวิณนาท รู้ว่า
กองทัพไทยยกลงไปก็พากันหลบหนี ทิ้งค่ายเปล่าไว้ ส่วนพระยาสุรสงคราม
ซึ่งคุมกองทัพและเรือเสี้ยมมาถึงตำบลกระพวงหนึ่ง พยกองทัพเรือพระยา
ธรรมเทโธ พระยาโยธาสงคราม พระยามนตรีเสนาหา พวกพระยาทั้งสาม

ก็เอาขึ้นใหญ่หน้าเรืออิงพวกไทย แต่ไทยก็ไม่อิงตอบ เพียงแต่ให้รีบรุดลง
ไป ครั้นเรือใกล้กันเข้า พระยาธรรมเทโช พระยาโยธาสงคราม พระยา
มณฑลเสนาหา ก็ถอยทัพหนี พระยาธรรมเทโช ไซ้ให้พระยามณฑลสงคราม
ลงเรือเร็วรีบหนีไปทูลสมเด็จพระอุไทยราชา ว่ากองทัพเจ้าพระยามหา
ยกลงไปทางบกทางเรือ ผู้คนมากนักเหลือที่จะสู้รบได้ สมเด็จพระอุไทย
ราชาได้ทราบดังนั้น ก็อพยพครอบครัวรวบรวมทรัพย์สินสิ่งของ ลงบรรทุกเรือ
ล่องหนีไปจากเมืองบันทายเพชร เมื่อวันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ไปพัก
อยู่เมืองพนมเปญ

ฝ่ายนักองอิมซึ่งเป็นพระมหาอุปราช ถิ่นนักองคังซึ่งเป็นน้อง ต้อง
อพยพไปกับสมเด็จพระอุไทยราชาในเรือลำหนึ่ง ปรึกษากันว่า ถ้าจะไป
ด้วยสมเด็จพระอุไทยราชาผู้พี่จะพลอยเป็นกบฏไปด้วย ครั้นวันพฤหัสบดี
เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ ยี่สิบ จัตุลาคก์ จ.ศ. ๑๑๗๔ เวลากลางวัน นักอง
อิม นักองคัง จึงพาสมรรคพรรคพวกขึ้นบกหนีกลับมา รุ่งขึ้นสมเด็จพระ
อุไทยราชารู้ความเข้า ให้คนตามไปก็ไม่ทัน ฝ่ายพระยาสุรสงครามนาย
ทัพเรือลงไปถึงโพโคก เขมรบอกความว่า สมเด็จพระอุไทยราชาพาครอบครัว
ลงไปเมืองพนมเปญ พระยาสุรสงครามรีบตามลงไป หมายถึงห้าม
สมเด็จพระอุไทยราชาไว้ก็ไม่ทัน พยแต่เรือครอบครัวไพร่เขมร่วนวายอยู่
จึงประกาศข่าวร้องให้กลับขึ้นมายืนเรือตามเดิม

สมเด็จพระอุไทยราชาหนีไปอยู่เมืองไซ่ง่อน

ฝ่าย เจ้าพระยายมราช ครั้นยกลงไปถึงเมืองบันทายเพ็ชร ใต้
ความว่า สมเด็จพระอุไทยราชาอพยพครอบครัวหนีไปถึงเมืองไซ่ง่อน เมื่อ
วันเสาร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำแล้ว เจ้าพระยายมราชจึงมีหนังสือไปถึง
องค์ท่านฉะบับหนึ่ง ซึ่งแจ้งว่า กองทัพกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ยกลงไปเพื่อกระทำ
ร้ายต่อสมเด็จพระอุไทยราชาอย่างใด โปรดให้เจ้าพระยายมราชออกไปว่า
กล่าวไกล่เกลี่ยให้สมเด็จพระอุไทยราชาถอยมาขึ้นสมัศัสมานเป็นสามัคคีต่อ
กันอย่างเดิม อย่าให้แตกร้างกัน อันจะทำให้บ้านเมืองเกิดระจาลขึ้น สมเด็จพระ
อุไทยราชาและ องค์ท่านก็ทำนงเสียบไม่ยอมตอบเจ้าพระยายมราชแต่
ประการใด เจ้าพระยายมราชจึงต้องรอฟังราชการอยู่ที่เมืองบันทายเพ็ชร
และนักองอิม นักองด้วง ซึ่งหนีสมเด็จพระอุไทยราชากลับมาขึ้น เมื่อแจ้ง
ว่า เจ้าพระยายมราชกับนักองสงวนผู้พี่ มาตั้งอยู่เมืองบันทายเพ็ชรมาอยู่
กับนักองสงวน แล้วเจ้าพระยายมราชก็บอกข้าราชการเข้ามากรุงเทพ ฯ

ศึกไทยเหาะขึ้นพระชนม์

ครั้นได้ทราบข่าว ศึกไทยเหาะซึ่งเป็นพระชนม์ของพระเจ้าเวียงค-
นามบาลองขึ้นพระชนม์ จึงโปรดให้พระราชเสนาหาเป็นราชทูตเชิญพระ
ราชสาส์นออกไปคำนับศพศึกไทยเขา ตามประเพณีทางพระราชไมตรี

เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก จ.ศ. ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔
 และเจ้าพระยาพระคลังได้มีหนังสือไปถึงองเลโยดบัยหนึ่ง มีใจความว่า
 ขุนวิสุทธสงครามซึ่งออกไปเมืองไผทมาคกลับเข้ามารายทูลว่า ผู้รักษา
 เมืองไผทมาศบอกว่ามีหนังสือกรุงเวียตนามมาถึง เมื่อวันอังคาร เดือน ๑๑
 ขึ้น ๗ ค่ำ ว่าศึกไทยเขาสันพระชนม์ ครั้นจะทไ้ค้อยฟังพระราชสาส์น
 และหนังสือบอกเข้ามาก็ช้านัก จึงให้พระราชเสน่หาราชทูต หลวงสุริย-
 ภักดิ์ อุปทูต หลวงรัตนทิพ ตรีทูต คุมสิ่งของออกไปคำนับพระศัพทักไทย
 เขา ส่วนในสมเด็จพะเจ้าอยู่หัว มีผ้าขาวหน้าทอง ๒๐ พับ ผ้าขาวช่าห่าน
 ๒๐ พับ ผ้าขาวผืน ๒๐๐ ผืน ชีผิงหนัก ๓ หาย จันทรเทศหนัก ๕๐ ซึ่ง
 กฤษณาหนัก ๕๐ ซึ่ง เครื่องหอมปรุงแล้วหนัก ๕๐ ซึ่ง ส่วนในกรมพระ
 ราชวังบวรสถานมงคล ชีผิงหนัก ๑ หาย จันทรเทศหนัก ๑ หาย ไม้
 กฤษณาหนัก ๓๐ ซึ่ง ผ้าขาวช่าห่านสี ๑๐ พับ ผ้าขาวผืน ๑๕๐ ผืน
 เครื่องหอม

เกิดเหตุเรื่องเขมร ตอนที่ ๓

ฝ่าย เจ้าพระยายมราช (น้อย) ซึ่งยกกองทัพลงไปตั้งอยู่เมือง
 บันทายเพ็ชรนั้น ตั้งแต่มีหนังสือลงไปถึงสมเด็จพะเจ้าอยู่หัวราชธา และอง
 ท้าคุณเจ้าเมืองไซ่ง่อนแล้ว รอฟังอยู่ตลอดฤดูแล้งก็มิได้รับค้อยแต่ประการ
 ใด จึงเห็นว่าเป็นอุบายของญวนที่จะแกล้งถ่วงเวลาให้ไปถึงฤดูน้ำฝนให้เรือ

ไค้สะทวก แล้วญวนจะไต่ยกกองทัพเรือมาช่วยสมเด็จพะอุไทยราชาไค้
 สะทวก ถ้าหากขึ้นปล่อยไว้เช่นนั้นก็จะเสียเปรียบญวนมาก เพียงแต่เท่าที่
 ะรืออยู่ เติบียงอาหารก็ขัดสนเข้าทุกที เจ้าพระยายมราชจึงปรึกษากับ
 นักองสงวนซึ่งเป็นพระมหาอุปโยราช นักองค้อมซึ่งเป็นพระมหาอุปราช
 และนักองกว้างซึ่งเป็นน้องของสมเด็จพะอุไทยราชาทั้ง ๓ พระองค์ ว่าซึ่ง
 สมเด็จพะอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชาหนีไปเอาอำนาจญวนเป็นที่พึ่ง และ
 ฝ่ายเราก็ได้พுகเข้าไปโดยคืบแล้วทำนองเสียเช่นนั้น ความประพฤติกของสมเด็จ
 พะอุไทยราชาเป็นฐานกบฏโดยตรง จะระรือต่อไปไม่ได้จำจะต้องทำไป
 ตามเท่าที่จะเห็นสมควรและเป็นประโยชน์กับกรุงเทพ ฯ อย่างดีที่สุด นัก
 องค์ทั้งสามมีความสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพ ฯ จึงยอมทำตามคำแนะนำของ
 เจ้าพระยายมราชทุกประการ เจ้าพระยายมราชจึงให้เฝ้าเมืองพนมเปญ
 เมืองกระพงหลวง และเมืองบันทายเพ็ชร เสียทั้งสามเมือง เพื่อบริให้เป็น
 อาศัยของข้าศึก แล้วให้อพยพผู้คนเข้ามาตั้งอยู่เมืองปัตของ ให้พระยา
 อินทราธิบดีสีหราชรองเมืองคอยฟังราชการอยู่ที่เมืองบันทายเพ็ชร ส่วน
 เจ้าพระยายมราชก็พานักองทั้งสามเข้ามายังกรุงเทพ ฯ จึงโปรดให้เจ้า
 เขมรพักอยู่ที่บ้านเดิมของสมเด็จพระนารายณ์ราชวรมิสฐานบ้านเขมรทุก
 วันนั้น นักองสงวนซึ่งเป็นพระมหาอุปโยราชเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ได้ ๔ ปี
 ก็ป่วยถึงอนิจกรรม คงเหลืออยู่แต่นักองค้อมซึ่งเป็นพระมหาอุปราชกับนักอง
 ก้าง

ขณะเมื่อเจ้าพระยาบรมราชพานักพระองค์ทั้งสามเข้ามาขึ้น พระ
 ราชเสนาซึ่งเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปในการศุภกติกไทยเขาอยู่
 ที่กรุงเวียงตนาม จึงโปรดให้มีพระราชสาส์น ให้ขุนอนุรักษภูธร หมื่นสุนทร
 ภักดิ์ เชิญออกไปให้พระราชเสนานำขึ้นถวายพระเจ้าเวียงตนามชาลอง
 เจ้าเหตุการณ์ทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับกรุงกัมพูชาให้พระเจ้ากรุงเวียงตนามทราบ
 มีข้อความว่า ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง
 สมเด็จพระอภัยไทยราชามาตั้งแต่ยังเยาว์ จนได้ทรงอภิเษกเป็นพระเจ้ากรุง
 กัมพูชาก็มิได้มีความกตัญญูรู้พระเดชพระคุณ แม้เมื่อเสด็จสวรรคตก็
 บิดพลิ้วเสีย ไม่เข้ามาถวายบังคมพระบรมศพ ช้ายังประพฤตินองอาช
 แฉ่งข้อต่อกรุงเทพ ฯ มาหลายครั้งหลายคราว ครั้นให้ลงไปว่ากล่าวโดยกั
 หวังว่าจะให้เป็นการเรียบร้อย สมเด็จพระอภัยไทยราชากลับหลบหนีลงไปอยู่
 เลียบที่เมืองไซ่ง่อน จึงแจ้งความทั้งปวงมาให้พระเจ้ากรุงเวียงตนามทราบ
 ความจริงไว้ ขุนอนุรักษภูธรได้เชิญพระราชสาส์นไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อ
 วันอาทิตย์ เดือน ๔ บุรพาสาย แรม ๑๐ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก พ.ศ. ๑๑๗๔
 พ.ศ. ๒๓๕๕

ครั้นพวกทูตานุทูตกลับมาจากกรุงเวียงตนาม เชิญพระราชสาส์น
 จากพระเจ้ากรุงเวียงตนามชาลองตอบเข้ามาว่า เจ้าเมืองไซ่ง่อนมีหนังสือ
 บอกขึ้นไปถึงกรุงเวียงตนามว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้ภัยของทัพใหญ่ไป
 ตั้งอยู่แดนพนมเปญ เจ้าเมืองเขมรตกใจกลัวจึงหนีไปอยู่เมืองไซ่ง่อน กอง

ทัพไทยตั้งแค่นี้ไปอยู่เมืองเขมรเขียกเขียนไพร่พลเมืองเขมรให้ได้รับความ
เดือดร้อนนัก แม้แต่ระเนียดค่ายวังของสมเด็จพระอุไทยราชาที่รื้อเอาไป
เผาเสีย พระเจ้ากรุงเวียตนามคอยฟังราชสาส์นกรุงเทพ ฯ อยู่ จะรู้เหตุ
ผลกันปลาย ก็พอมิพระราชสาส์นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาออกไป ในพระ
ราชสาส์นมีความแจ่มแจ้งอยู่ว่า ขอให้พระเจ้ากรุงเวียตนามช่วยทรงพระ
คำริ อย่าให้เสียประเพณีเมืองใหญ่โอโยธัมเมืองน้อยดังนี้ พระเจ้ากรุง
เวียตนามเห็นว่าทางพระราชไมตรีทั้งสองพระนครจะยืดยาวต่อไป ก็เพราะ
ทั้งอยู่ในประเพณีภักดิ์ซึ่งอยู่ในสัจธรรมทั้งสองพระนคร ที่จริงนิกอง
สงวนนั้นเป็นข้าที่ไม่ทรงท้อเจ้า เป็นบุตรที่หาความกตัญญูไม่ เป็นน้องที่ไม่
ออกอ้อมค้อมพี่ โไทยของนิกองสงวนนั้นยิ่งใหญ่กว่าผู้อื่น แต่เมื่อคิดไปนิกอง
สงวนก็ยังทรงพระเยาว์อยู่ ถ้ารู้ว่าตัวมิตรับขอไทยค้อมพี่เสีย ก็พอจะหาย
โไทย ถ้าเป็นโตดังนี้แล้วเนือก็ยกกระดุกจะรวมกันได้ กรุงเวียตนามจะแต่ง
ให้ขุนนางพานักองจันทร (สมเด็จพระอุไทยราชา) กลับคืนเมืองเขมร
ขอให้กรุงศรีอยุธยาแต่งตั้งขุนนางผู้ใหญ่ออกไป พระเจ้ากรุงเวียตนามจะได้
ชี้แจงข้อความพร้อมกันกับขุนนางญวน พร้อมกันให้ฟ้าสมเด็จพระอุไทยราชา
กลับคืนเมืองเขมร อย่างนี้จึงจะควรกับสองพระนครอันใหญ่ ที่จะปลูกฝั่ง
ทำนุบำรุงเมืองน้อยขึ้น

เมื่อกรุงเทพ ฯ ได้ทราบความตามพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุง
เวียตนามดังนี้ ก็เข้าใจได้ว่าญวนจะถือทางสมเด็จพระอุไทยราชา เพราะ

เห็นว่าญวนได้เปรียบอยู่ คือได้ล้มเด็จพระอุไทยราชาไปไว้ในมือ ถ้าจะ
 ชักขวางก็จะต้องส่งกองทัพลงไปยึดเมืองเขมรในเวลาฤดูแล้ง และสถานที่
 อันเป็นชัยภูมิที่เสียเปรียบญวนในเชิงสงคราม อีกประการหนึ่ง ถ้าเกิด
 สงครามขึ้นทางใต้ก็จะเป็นเหตุให้พม่ายกกองทัพเข้ามาข้างเหนือ เพราะว่า
 คึกพม่าที่มาก็คือเมืองฉลง เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จ.ศ. ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒
 มีได้แตกยับเยินไปอย่างคราวก่อน ๆ พม่ายังมีทั้งกำลังและความมุ่งหมาย
 ที่จะหาโอกาสเข้ามาทำร้ายเมืองไทยอยู่ ด้วยเหตุเหล่านี้ จึงทรงพระราช
 คำริว่าควรรักษาทางพระราชไมตรีกับญวนไว้ดีกว่าที่จะให้เกิดเป็นอริกันขึ้น
 ในขณะนั้น จึงโปรดให้พระยามหาอำมาตย์เป็นราชทูต พระยาโยธาเป็น
 อุปทูต พระยาทองหล่อเป็นตรีทูต เชิญพระราชสาส์นไปกรุงเวียตนาม เมื่อ
 วันจันทร์ เดือน ๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีวอก จัตวาศก จ.ศ. ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕
 ครั้นไปถึงเมืองไซ่ง่อน องค์ท่านได้รับแต่พระราชสาส์นและกิจการเลี้ยง
 ทูตานุทูต มีข้าวให้หุงคูกู และมีการประลองยุทธอวดกำลังญวนหลายอย่าง
 เป็นต้นว่า เอาช้างศึกที่หัดไว้ออกสู้เสือ สู้ไฟ สู้ปืน ให้เห็นว่าช้างนั้นมีไ้
 ตกใจกลัว เข้าแย่งร้านไฟ และแทงเสือ เสี่ยงขึ้นสนั่นก็ไม่ถอยหนี เขาคน
 ไทยที่ลี้ภัยมามาก็ให้ช้างแทงจนตาย เป็นการอวดทูตไทยต่าง ๆ ครั้น
 รับรองที่เมืองไซ่ง่อนแล้ว องค์ท่านก็จัดหาหนังสือพระราชสาส์นและทูต
 ไทยขึ้นไปเมืองเว้ พระเจ้าเวียตนามยาลองรับทูตไทยคราวนั้น ตามความที่
 ปราบกฏในจดหมายเหตุ ว่าเป็นการที่คงพระทัยจะทำให้พวกทูตไทยเข้าใจว่า

ทรงยินดีในการที่จะรักษาทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม และแสดงให้ทุกคนเห็นกำลังและอำนาจของญวนด้วยประการต่าง ๆ เป็นต้นว่าให้ขุนนางพาไปเที่ยวดูบ้านเมือง ฉางข้าว ตึกดิน และที่ไว้เครื่องศาสตราวุธ แล้วจึงให้ทุกคน ผูกหัตถ์ประลองยุทธให้ทุกคนที่สนามนอกกำแพงเมืองไว้เป็นการใหญ่ ยิ่งกว่าที่เมืองไซ่ง่อนขึ้นไข่ก๊ก ให้ทำเป็นแผงยกไปตั้งเป็นค่ายสามชั้นห่างกันประมาณ ๓ เส้น หน้าค่ายนั้นยังกรุยู่หุ่นร้านไฟสลับกัน ๓๘ ร้าน มีคนถือปืนคาบศิลาปลายหอกอยู่ในค่ายประมาณชั้นละ ๑๐๐ คน มีธงทวนสลักรูปช้อน และมีกลองใหญ่ ๑ คู่ มีรั้วแดงกาง ๒ คัน มีคนห้ามทางเคแม่ทัพอยู่กับกลองสัญญาณของแม่ทัพ มีธงใหญ่อยู่กับธงธงนั้น ๕ คัน โดยมีสีเหลือง ๑ คัน สีแดงข้างละ ๒ คัน แล้วจึงตั้งกลองสัญญาณขึ้น ๓ ที ให้คนขึ้นม้ามานั่งห่างประมาณ ๓๐ คน มีม้าเทศสีขาว ๑ ม้า ห่างต่อมาข้างปลาย ๓๘ ข้าง ผูกสัปดาห์มีธงสีกลากแดงปักข้างละอัน สีขาวให้วิ่งเข้ามาทางหุ่นหน้าค่าย แล้วเสียร้านไฟ คนถือปืนอยู่ในแผงค่ายยิงปืนจุดพลุ ตีฆ้องกลองม้าพ่อ เสียงโห่ร้องฮือฮึง ข้างก็เข้ายอแย่งทางค่ายล้มกระจัดกระจาย แต่ทำอย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง เมื่อเสร็จการประลองยุทธแล้ว พระเจ้ากรุงเวียตนามมีรับสั่งให้ทูตานุทูตไทยเข้าไปเฝ้า รับสั่งว่าเรื่องเมืองเขมรนั้นให้สมเด็จพระอุไทยราชาไปขึ้นกรุงเทพฯฯ ดังเก่า และจะให้ตัวเข้าไปเฝ้าถึงกรุงเทพฯฯ ด้วย ที่สมเด็จพระอุไทยราชาทำผิดมาแต่ก่อนนั้น พระเจ้ากรุงเวียตนามขอพระราชทานโทษเสียสักครั้งหนึ่ง แล้วจึงให้องค์ท่านพร้อมกับพระยามหาอำมาตย์ พระยาราชโยธา พระทองหล่อ พาสมเด็จพระ

พระอุไทยราชามาสั่ง ณ เมืองบันทายเพ็ชร เมื่อเดือน ๔ ปีวอก จัตวาศก ๑๑๗๔ พ.ศ. ๒๓๕๕ สมเด็จพระอุไทยราชา ว่าเมืองบันทายเพ็ชรนี้เป็นที่ตอนไม่พอใจอยู่ ขอตงอยู่ที่เมืองพนมเปญ เพราะใกล้แม่น้ำ ครั้นส่งสมเด็จพระอุไทยราชาแล้ว พระยามหาอำมาตย์ พระยาราชโยธา ข้าหลวงไทยก็เดินบกมาเมืองปัตของ

ครั้นนั้น องค์ท่านทำสง่าอวดพวกไทยและเขมร แสดงให้เห็นว่าเป็นคนโอบอ้อมอารีมีเมตตาแก่ราษฎรเขมร หวังจะให้เขมรนับถือ ประกาศนายทัพนายกองไพร่พลของตัวอันเป็นจำนวนถึง ๒,๐๐๐ เศษ ไม่ให้ไปเที่ยวเย้ยขบเยียนเอาทรัพย์สินสิ่งของของพวกเขมร ตั้งแต่ผักคันหนึ่งเป็นต้นไป ถ้าใครไปเอาของที่มีเจ้าของมาแล้วจะประหารชีวิตเสีย วันหนึ่งองค์ท่านเห็นพวกญวนถือผักมาหนึ่งกำมือ จึงให้เอาตัวมาไต่ถาม ญวนผู้นั้นแจ้งว่าของชาวบ้านเขมรให้ โดยเต็มใจไม่ได้ข่มเหงเขา องค์ท่านคิดว่าในหมายประกาศห้ามว่า ไม่ให้ขโมยเขา ถ้าเขาให้โดยดีไม่มีโทษ ตัวทำผิดต้องตาย จึงสั่งให้เอาตัวไปประหารชีวิตเสีย แล้วเอาศีรษะมาเสียบไว้ สมเด็จพระอุไทยราชาจะให้สิ่งใดญวนก็ไม่รับ จึงให้จับสุนัขและจระเข้ไปส่งกองทัพญวน องค์ท่านว่า สุนัขและจระเข้ไม่มีเจ้าของให้รับไว้แจกจ่ายกันเป็นอาหาร องค์ท่านให้เขมรปลุกหอสถูปหลังหนึ่ง ตั้งไว้สำหรับบูชาพระนามพระเจ้ากรุงเวียตนาม แล้วตั้งกฎเกณฑ์ว่าเมื่อถึงวันขึ้น ๑ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ ให้สมเด็จพระอุไทยราชาและพระยาพระเขมรผู้ใหญ่ทั้งปวงแต่งเครื่องยศตามแบบญวน ซึ่งพระเจ้ากรุงเวียตนามพระราชทานนั้น ขึ้นไปค่านับที่บูชา

พระเจ้ากรุงเวียตนามทุกคน และให้ตั้งใจระลึกถึงพระเดชพระคุณ
 พระเจ้ากรุงเวียตนามอย่าให้ลืมเสีย แต่ความที่พระเจ้ากรุงเวียตนามรับสั่ง
 แก่ทูตไทย ว่าจะให้เมืองเขมรมาขึ้นกรุงเทพฯ ตามเดิม และจะให้สัมเฒ่า
 พระอุไทยราชาเข้ามาเฝ้าถึงกรุงเทพฯ นั้น จะเป็นเพียงรับสั่ง หรือว่าจริง
 คำกุนเห็นเป็นที่ของญวนจึงไต่พลิกแพลงเลื้อยอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ปรากฏ
 ปรากฏแต่เพียงว่า ตั้งแต่นั้นมาสัมเฒ่าพระอุไทยราชาก็มิได้เข้ามาเฝ้า
 เป็นแต่เพียงส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายตามธรรมเนียมทุกปี คือ
 ผ้าแพรไม้เลี่ยน ๕๐ ผืน ผ้าน้าย ๒๐๐ ผืน ขี้ผึ้งหนัก ๑ หาบ ครั่งหนัก
 ๑ หาบ รงหนัก ๑ หาบ น้ำรัก ๕๐ กระชอม ที่กรุงเทพฯ จะบังคับบัญชา
 สิ่งไรไปก็ไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ของบรรณาการจัมก้องเมืองญวนนั้น ขี้ผึ้ง
 ๑ หาบ กระวาน ๑ หาบ ครั่ง ๑ หาบ รง ๑ หาบ เร่ง ๑ หาบ งาช้าง
 ๑ หาบ นอระมาด ๒ ยอด พระเจ้ากรุงเวียตนามรับสั่งว่า เมืองเขมรเป็น
 เมืองยากจน เอาของไว้ส่งละเล็กละน้อย นอระมาด ๒ ยอด งา ๑ กิ่ง
 สิ่งของนอกนั้นก็เอาไว้ส่งละ ๑๐ ซ่งพอเป็นเกียรติยศ แล้วจักของคอบให้ทูต
 เขมรคุมมาพระราชทานสมเฒ่าพระอุไทยราชา ผ้าแพรลายมังกรทอง และ
 แพรอย่างอื่น ๆ กับผ้าขาวท้วย ตั้งแต่นั้นเมืองเขมรทั้ง ๓๔ หัวเมืองใหญ่ก็
 ไปขึ้นกับญวนฝ่ายเดียว ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ ไทยจึงไต่ค้น จึงจะ
 ปรากฏเรื่องราวต่อไปในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ การที่พวกญวน
 เอาใจเขมรท้วยแสดงให้ปรากฏการทำนุบำรุงด้วยความคิดต่าง ๆ ญวนได้ทำ
 เช่นนั้นไม่นานเท่าใด เมื่อเห็นว่าเขมรตายใจยอมอยู่ในอำนาจสิทธิขาดแล้ว

ญวนก็กระเกณฑ์ให้เขมรตัดไม้กิ่งไม้กระคายส่ง และเกณฑ์คนไปทำถนน
หนทางใช้สอยงานต่าง ๆ ของญวนตามใจชอบ ตลอดจนวัดวาอารามโบสถ์
วิหารและพระพุทธรูปพระเจดีย์ต่าง ๆ ในเมืองเขมร ก็รื้อเอาอิฐไปทำ
กำแพงเมืองบ้าง สร้างตึกและเก๋งที่อยู่ของญวนบ้าง พระพุทธรูปที่เป็น
ทองเหลืองก็เอาไปหลอมหล่อทำปั้นหลักขึ้นหามเล่น ใช้สอยพวกพระยา
พระเขมรตลอดจนไพร่ได้รับความเดือดร้อนทั่วไป จนพวกเขมรพากันคิด
กบฏขึ้นหลายพวก ญวนรู้ก็จับฆ่าเสียเป็นอันมาก

เรื่องเขมรตีเมืองปัตตบอง

ปีนั้น สัปดาห์ จ.ศ. ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ ฝ่ายข้างเมืองเขมร
ในเวลานั้นญวนให้ธงโปโฮกับข้าหลวงขึ้นมากำกับเมืองเขมรอยู่ สมเด็จพระ
อุไทยราชาปรึษาภักย์ของโปโฮว่า เมืองปัตตบองแต่ก่อนก็เป็นเมืองขึ้น
กับกรุงกัมพูชา เพิ่งตกไปเป็นเมืองขึ้นของไทย ไทยได้เมืองปัตตบองเป็น
ที่พักกองทัพและเสบียงอาหาร จึงสามารถทำการรบพุ่งกับเมืองเขมรได้
ถ้าเขมรได้เมืองปัตตบองกลับคืนมาแล้ว ไทยก็จะหมดที่มั่น เขมรจะไม่ต้อง
เกรงทัพศึกที่จะมาจากทางเมืองไทยต่อไป ธงโปโฮเห็นชอบด้วย แต่แนะนำ
ว่า การที่จะเอาเมืองปัตตบองคืนนั้น ให้เป็นเขมรต่อเขมรทำกันเอง ญวน
จะทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นเกี่ยวข้อด้วย ให้สมเด็จพระอุไทยราชาขอกเหตุ แต่ง
คนไปขอเกี่ยวนำสมศีลาแลมุลคังคาวินแขวงเมืองปัตตบอง ตามประเพณี

ถวายเครื่องไทยทาน

พระสงฆ์หลวงสดขมมงคลคาถา

ซึ่งเคยทำมาแต่ก่อน แต่ให้แบ่งเป็นกองทัพเข้าไป ถ้าเห็นพลเมืองปัตย์ของ
 กลัวเกรงอำนาจกองทัพ เมื่อเห็นได้ก็ให้ตีเอาเมืองเสีย ถ้าเห็นว่าที่
 เมืองปัตย์ของจะต่อสู้มั่นคงอยู่ จะตีเอาไม่ได้ ก็ทำเฉยเสีย เพียงไปเก็บแต่น้ำนม
 ศิลาแลมมูลค้างคาว สมเด็จพระอุไทยราชาเห็นชอบด้วย จึงแต่งให้สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) เป็นแม่ทัพ พระยาสังคโลกผู้น้อย เป็นทัพหน้า
 คุณกองทัพยกมาทาง ๑ ให้พระยายมราช พระยาโยธาสงคราม คุณกองทัพเรือยกมาอีกทางหนึ่ง
 ในเวลานั้น พระยารามกำแหงเป็นข้าหลวงอยู่ที่เมืองปัตย์ของกับพระยาอภัยภูเบศร์ ผู้ว่าราชการเมือง เมื่อได้
 ทราบว่าเขมรยกกองทัพล่วงเขตเข้าสามทาง มาตั้งประชุมทัพอยู่ที่บ้านโอระแวง
 ฝ่ายพระยารามกำแหง พระยาอภัยภูเบศร์ ได้ทราบความ จึงแต่งคนให้ไปห้ามกองทัพเขมร
 แต่เขมรไม่ฟัง จะเข้าไปเก็บน้ำนมศิลาแลมมูลค้างคาวตามเคย จะให้ไปหรือไม่ให้ไปก็จะไป แล้วก็ยกกองทัพ
 ล่วงเลยเข้ามาตั้งค่ายที่หนองจอก ๔ ค่าย ท้าวสมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) ตั้งที่
 บ้านอันลงกูย พระยาเอกราชตั้งค่ายอยู่ที่ริมเขาบานน เขมรยกล่วงหน้าไป
 ทางบ้านสลัง ตั้งขีตหลังทางเมืองโหนดอีกทาง ๑ พระยาอภัยภูเบศร์ จึงให้พระยาวงศา
 ธิราชคุมกำลังออกมารักษาบ้านนายคำราโว่ ครั้นนั้น พวกกองทัพเขมรที่ยกเข้ามา
 ในแขวงเมืองปัตย์ของ เทียวปล้นสดมภ์เก็บทรัพย์สินของราษฎรเรื่อยมา
 จนพวกที่มาทางเขาบานนมาปะทะกับกองทัพพระยาวงศาธิราชเกิดรบกันขึ้น
 พวกกรุงกัมพูชาสู้พวกเมืองปัตย์ของไม่ได้

สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) เห็นจะตีเอาเมืองปัตของไม่ได้ ก็ให้ถอยกองทัพกลับไปตั้งอยู่ที่เมืองโพธิสัตว์

โดยบอกพระยารามกำแหงและพระยาอภัยภูเบศร์ บอกเรื่องเขมรยกกองทัพล่วงแดนเมืองปัตของเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อเดือน ๖ ปีกุนยสัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พ.ศ. ๒๓๕๘ ได้ทรงทราบความทรงแกล้งพระทัยอยู่ เหตุด้วยพวกกรุงกัมพูชาเคยแต่งคนเข้ามาเก็บน่านมคิลาลมุลคังคาวเป็นประเพณีมาแต่ก่อน เกรงพวกเมืองปัตของจะเห็นการเล็กเป็นการใหญ่เกินไปกว่าเหตุ จึงโปรดให้พระยาอินทราธิปคิสีหราชรองเมือง กับพระยาพรหมบริรักษ์เป็นข้าหลวงรีบออกไปสืบเหตุการณ์ให้ได้ความจริง ก็ได้ความจริงทั้งโดยบอกเมืองปัตของ จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพกรุงเทพฯ ๑ สมทบกับกองทัพเมืองนครราชสีมา ให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัถย์ เป็นแม่ทัพยกลงไปตั้งรักษาเมืองปัตของไว้ แล้วให้เสนายกมีศุภอักษรแจ้งความไปยังเสนายกเมืองญวน ให้ทูลแก่พระเจ้าเวียตนามยาลองให้ทราบเหตุการณ์ที่ข้าหลวงญวนมาบอกข่มขู่ให้กำเริบขึ้น

พระเจ้าเวียตนามมีศุภอักษรตอบเข้ามากรุงเทพฯ ๖

ครั้นปีชวด รัชศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พ.ศ. ๒๓๕๙ เสนายกญวน มีศุภอักษรตอบเข้ามาว่า พระเจ้ากรุงเวียตนามยาลองได้ให้หินโปกักวาน เจ้าเมืองไซ่ง่อนเป็นข้าหลวงขึ้นไปไต่สวนที่กรุงกัมพูชา ได้

ความว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) กับพระยาสังคโลกผู้น้อง ได้ยกเข้าไปในแดน
 เมืองปัตของจริง แต่ไปเพื่อจะเก็บน่านมคิลาลมุลคังคาวตามประเพณี
 ที่เคยทำมาแต่ก่อน กำลังแลไพร่พลมิไปก็พอสมควร ทั้งได้บอกความ
 แก่นายค่านให้แจ้งความไปให้ผู้ว่าราชการเมืองปัตของทราบด้วย แล้ว
 ครั้นพวกกรุงกัมพูชาเข้าไปถึงค่าน พวกนายค่านเมืองปัตของหนอง
 เห็นขวไว ไม่ยอมให้พวกกรุงกัมพูชาเข้าไปเก็บน่านมคิลาลมุลคังคาว
 คังแต่ก่อน ทำให้พวกกรุงกัมพูชาเกิดความสงสัย สมเด็จพระเจ้าพระยา
 (ติ) จึงให้พวกพระยาพระเชมรคุมกำลังเข้าไปตั้งที่บ้านอันลงกุ่มก่อน แล้ว
 เกรงจะเกิดเหตุการณ์ร้าย สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) จึงติดตามเข้าไป หา
 ไล่ติดตามร้ายแต่อย่างไรไม่ เพราะเหตุที่พวกนายค่านเมืองปัตของได้
 อนุญาตแล้ว และภายหลังกลับก็ตกกันห้ามปรามพวกกัมพูชา จึงได้เกิด
 เป็นปากเสียงกันขึ้น พวกเมืองปัตของกลับยกกองทัพออกรบพุ่งพวกกรุง
 กัมพูชาบาดเจ็บล้มตายเข่นอันมาก ทั้งเกียรติเขาช้างแลเกวียนไปสิ้น
 แล้วยังไล่ติดตามพวกกรุงกัมพูชาไป จนถึงบ้านพระกำเนียน กวาคค่อน
 ครอบครวัรายฐวในเขตกรุงกัมพูชาไปกว่า ๔๐ บ้าน เป็นจำนวนชายหญิง
 ๑,๔๐๐ คนเศษ เจ้าเมืองไซ่ง่อนได้ใช้ให้ขุนนางไปตรวจทุกบ้าน ก็
 เห็นแต่เรือนเปล่า ได้ถามคนที่ยังเหลืออยู่ได้ความว่าพวกเมืองปัตของ
 กวาคค่อนเขาผู้คนไป ยังพวกออกญาสังคโลกน้องสมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ)
 นั้นก็หายไป จะตายหรือพวกเมืองปัตของจะจับไปได้ก็หาได้ความไม่
 เจ้าเมืองไซ่ง่อนได้ส่วนได้ความดังนี้ ซึ่งพระยารามกำแหง พระยาอภัย-

ญเบศร์มีไชยbokเข้าไปกราบทูลว่า พวกกรุงกัมพูชายกพลเข้ามาสวามิภักดิ์
 ทาง ให้ห้ามปรามให้กลับใจไม่ฟัง ขึ้นยกเข้าไปตั้งค่ายอยู่หนองจอก
 สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) ยกเข้ามาตั้งอยู่บ้านอันลงถนน คนประมาณ ๔,๐๐๐
 คนเศษ ยังกองทัพพระยาเอกราชยกเข้ามาตั้งอยู่บ้านสี่กั๊กหลังทางบ้าน
 โคนคไ้ แล้วกองทัพกรุงกัมพูชากวาดต้อนโคกระบือเก็บทรัพย์สินของ
 ราษฎรไป แล้วเข้านเมืองพัตย์ของก่อน จึงเกิดรบพุ่งกัน
 การที่พวกกรุงกัมพูชายกเข้าจับตัวตาย หาด้องกับเรื่องที่พระเจ้ากรุงเวียต-
 นามให้สืบสวนไ้ความไม่ จะฟังเอาว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูกนั้นยังไม่ได้
 จะต้องพิสูจน์ให้ ไ้ความจริงเสียก่อน อนึ่ง กรุงกัมพูชาถูกกวาดต้อนไปเป็น
 อันมากนั้นอีกข้อ ๑ ที่ว่าพวกกรุงกัมพูชายกเข้าไปถึง ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐
 คนไ้ไปก่อการรบพุ่งขึ้นก่อนนั้นจริงอยู่ ผิดกันแต่ผลความ การที่สมเด็จพระ
 เจ้าพระยา (ติ) ใช้ให้พวกกรุงกัมพูชายกกองทัพลงถนนเมืองพัตย์ของเข้า
 ไปนั้น ก็ไม่ได้ทูลความให้สมเด็จพระอูไทยราชาทราบ ที่ไปเกิดเหตุจน
 ถึงผู้คนล้มตายแลต้องถูกกวาดต้อนเข้าไปจากถิ่นฐานนั้น สมเด็จพระ
 พระยา (ติ) มีความผิดตามด้วยด้วยทกฏหมาย สมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ)
 ควรถูกเนิย ๔๐ ที่ หรือสถานหนักถูกเนิย ๕๐ ที่ อีกอย่าง ๑ ไ้
 มอขตัวสมเด็จพระเจ้าพระยา (ติ) ให้สมเด็จพระพระยาอูไทยราชาจำไว้แล้ว แต่
 โทษของข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองพัตย์ของ ซึ่งแต่เดิมไ้อนุญาตให้พวก
 กรุงกัมพูชาเข้าไปแล้ว ฝ่ายหลังกลับสั่งห้ามไม่ยอมให้เข้าไป และยัง

โทษที่ไล่ติดตามฆ่าฟันพวกชาวกรุงกัมพูชา แลกวาดต้อนเอาครอบครัว
ผู้คนไปอีกประการ ๑ ภูมิโทษมากกว่าสมเด็จเจ้าพระยา (ติ) เสียอีก
กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา จะชำระลงโทษข้าราชการเมืองปัตของ
อย่างไรบ้าง อนึ่งเมืองเขมรเป็นเมืองน้อย แต่ก่อนมากเป็นข้าขึ้นทั้งสอง
พระนครอันเป็นใหญ่ ได้พึ่งสองพระนครบำรุงไว้ จึงได้เป็นบ้านเป็นเมือง
ที่ไหนจะอาจทำความถึงเพียงนี้ ที่เกิดเหตุจนได้ความลำบากเดือดร้อน
ดังนี้ ก็เพราะพวกเขมรทำตามอย่างตามธรรมเนียมเดิม กับเชื่อว่าได้มี
หนังสือบอกไปยังเมืองปัตของแล้วจึงทวนไป จนเกิดความถึงผู้คนล้มตาย
เสียเป็นอันมาก จะเอาความนั้นเป็นโทษใหญ่อย่างไร ควรจะเอ็นดูโอบอุ้ม
ต่อผู้น้อย ถ้าจะเอาเป็นความผิดแก่กรุงกัมพูชาแต่ฝ่ายเดียว เกลียด
สองพระนครอันใหญ่จะหมองพระทัยกัน เท่ากับเห็นแก่น้อยปล่อยให้เสีย
ใหญ่ ขอให้กรุงเทพ ฯ คิดแต่ที่จะให้ดีขึ้นเสมอต้นเสมอปลายเถิด สัน
ความตามศุภอักษรเสนาบดีญวน เท่านั้น การครั้งนี้ก็สงขยอยู่มิไต่รพุง
กันอีก แลมิได้ตอบศุภอักษรญวนประการใด เป็นแต่เขมรแต่งกองทัพมา
ตั้งขัดด่านทางอยู่

ราชทูตญวนเข้ามาบอกข่าว

พระเจ้ายาลองสิ้นพระชนม์

ในต้นปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ ขณะนั้นได้เกิด
โรคระบาดขึ้น ราชทูตญวนเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เชิญพระราชสาส์นของ

พระเจ้าเวียตนามพระองค์ใหม่เข้ามาถวาย ทูลให้ทรงทราบว่า พระเจ้า
เวียตนามยาลของสันพระชนม์ เมื่อ ณ วันเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีเถาะ
เอกศก จุลศักราช ๑๑๔๑ พ.ศ. ๒๓๖๒

พระเจ้าเวียตนามยาลองนี้ คือองค์เชียงสือ ที่ปรากฏนามในพระราช
พงศาวดารราชการที่ ๑ เมื่อเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์อยู่ในกรุงเทพ ฯ จนมา
๓๓ ปี อยู่กรุงเทพ ฯ ได้ ๔ ปี ปีมะเมียธิศก จุลศักราช ๑๑๔๔ หนี
กลับไปทำศึกกับพวกขบถไท่เซินอยู่ ๒ ปี ด้ไ้เมืองไซ่ง่อนเมื่อปีวอก สัม
ฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๑๕๐ ทั้งตัวเป็นเจ้าอนัมกั ยอมเป็นประเทศราช
ในกรุงเทพ ฯ อยู่ ๑๕ ปี ครั้นปีจอจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔ ได้แผ่นดิน
ญวนคืนทั้งหมด จึงทั้งตัวเป็นพระเจ้ากรุงเวียตนามอยู่ได้ ๑๘ ปี สัน
พระชนม์ รวมพระชนม์ได้ ๗๒ ปี มีราชบุตรชายหญิงเป็นอันมาก ราช
บุตรที่เกิดด้วยอัศวมเหศวรของกง ให้ไปศึกษาวิชาอยู่ที่เมืองฝรั่งเศสกลับ
มาเช่นใช้พิษสันฉีพลเสีย ยิ่งแต่ราชบุตรเกิดแต่แม่เหศวรที่ ๒ สามองค์ หมูบัว
ต้องขึ้นสันฉีพลเสียแต่ครั้งไปรบเมืองกุยเป็น ๑ หมูกาม ๑ หมูกาย ต่อ
มาได้เป็นท้องเกียนฮาน ๑ หมูกามราชบุตรคนที่ ๒ จนมาอยู่ได้ ๓๐ ปี
จึงได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ได้ขนานนามแผ่นดินว่า มินมางว่าง
เต้ (จีนเรียกว่าฮ่องเต้คำไทยเรียกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ)

กลายเป็น ราชบุตญวนเข้ามาครั้งนั้น พร้อมกันไพร่พลรวม ๑๐ คน
ได้เป็นโรคระบาดตาย จึงโปรดให้รับจัดเครื่องราชบรรณาการตอบแทนแล
มีศุภอักษร โดยเจ้าพระยาพระคลังให้บุตญวนถืกลับไปถึงเสนาบดีญวน

แจ้งว่า ทางกรุงเทพ ฯ ยังมีความไข้เจ็บชุกชุม เมื่อความไข้ค่อยสงบแล้ว
จึงจะโปรดให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปคำนับพระศพพระเจ้ายาลอง
แลเจริญทางพระราชไมตรีตามประเพณี

จ.ศ. ๑๑๘๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ ครั้น ณ เดือน ๕ ปีมะโรง โทศกนั้น
จึงโปรดให้ พระยาทิพโกษา เป็นราชทูต หมั้นจิตรเสนห์เป็นอุปทูต หลวง
ส่ำแกงฤทธิรงค์เป็นตรีทูต เชิญพระราชสาส์นออกไปยังกรุงเวียตนาม
สิ่งของทรงยินดีถวายพระเจ้ากรุงเวียตนามพระองค์ใหม่ คือ หีบหมากเสวย
ทองคำ เครื่องลงยาราชาวดี ๑ เครื่องทองคำในหีบ ๑๐ คู่ ๑ ฝอยคู่ ๑
มีดกำหุ้มทองคำ ๑ ชองพลู ๑ ชองบุหรี ๑ บ้วนพระโอษฐ์ทองคำลงยา
ราชาวดี ๑ กล้องไม้แก้วหุ้มทองคำ ๑ กระเป๋ายาสืบกล้องเครื่องทองคำ ๑
แพรเงินกิมตัวน ๕ ม้วน แพร่มังกรเล่นน้ำ ๑๐ ม้วน แพร่ตัวนลาย ๕ ม้วน
สุหนักริมปักทองขวาง ๒ ผืน ผ้ายันตะหนี่ ๑๐ พับ โหมศ ๒๐ ม้วน แพร
กระบวนผูกทอง ๒๐ ม้วน ไหม ๑๐ ม้วน ผ้าแดงเทศ ๑๐๐ ผืน พิมเสน
หนัก ๒ ชั่ง น้ำมันจันทร์หนัก ๔ ชั่ง น้ำมันกระดังงา ๔ ชั่ง

สิ่งของช่วยในงานพระศพพระเจ้าเวียตนามยาลองผ้าขาว ๑๐๐ พับ
กฤษณา ๕๐ ชั่ง เครื่องหอมปรุงแล้ว ๕๐ ชั่ง จันทเทศหนัก ๕ หาย
น้ำตาลกรวดหนัก ๑๐ หาย น้ำตาลทราย ๒๐ หาย เงินสลึง ๑๐ ชั่ง

พวกทูตานุทูตที่ไปเมืองญวนครั้งนี้ กลับเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อ
ณ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ

พระเจ้ากรุงเวียตนามมีนมาง มีพระราชสาส์นตอบเข้ามาฉบับหนึ่ง

ใจความว่า (พระเจ้า) กรุงพระมหานครศรีอยุธยาให้ทูตานุทูตคุม
 สิ่งของออกไป ทรงแย้มช่วยในการพระศพนั้น (พระเจ้า) กรุงพระมหา
 นครศรีอยุธยาไม่ควรถือเสียดกันเสมอปลายขอขอบพระทัยยิ่งนัก บัดนี้
 ได้จักทองคำ ๕๐ ตำลึงเงิน เงิน ๖๐๐ ตำลึงเงิน มอบให้ทูตคุมเข้ามา
 ทรงแย้มขอให้ (พระเจ้า) กรุงพระมหานครศรีอยุธยาทรงพระเจริญ ะ
 ได้เป็นทางพระราชไมตรีสืบไป

ทูตกลับมาจากเมืองญวนครั้งนี้ ได้จักสำเนาหมายประกาศ
 พระเจ้าแผ่นดินญวนองค์ใหม่เข้ามาด้วย หนังสือประกาศญวนฉบับนี้ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ลงคำแปลไว้เต็ม
 อันที่จริงไม่เกี่ยวกับเรื่องพระราชพงศาวดารของไทย แต่โวหารแลขนบ
 จรรมนิยมญวนที่ปรากฏในประกาศฉบับนี้ น่าอ่านอยู่บ้าง จึงได้อาสา
 ค่อยไปเพิ่มเติมตามฉบับเดิมมีความว่า

“หนังสือประกาศ ด้วยเรามีกตัญญูรู้คุณบิดามารดา จึงได้เป็น
 เจ้าใหญ่แก่อาณาประชาราษฎร์ในแคว้นแคว้นแดนเมืองญวน เสด็จที่เราถือ
 กตัญญู จึงได้สมบัติซึ่งเป็นสินมรดกตามบิดาเราส่งโดยง่าย มิได้เห็นแก่
 เห็นคเห็นอัยสิ่งใด อุปมาเหมือนหนึ่งสวมเสื้อແຕ່ງตัวเกินสยายเข้ามา
 ครองราชสมบัติ ดังนี้ ด้วยเทพยดาเอ็นดูเรา อันว่าราชสมบัตินั้นจะได้แก่
 ผู้มีบุญ ซึ่งท่านแต่ก่อนได้รักษาแผ่นดินมาหลายชั่วคนกำหนดถึง ๒๐๐ ปี
 เศษ ครั้นตั้งแต่ ๑๐๐ ปีเศษมาแล้ว สมบัติบ้านเมืองญวนระจกกระจาย
 ไป อาณาประชาราษฎร์ได้ความเดือดร้อน วังค้ำ บิดาเราทรงพระ
 อุตสาหะไม่คิดเห็นคเห็นอัย ออกนำพักนำแรงปรายข้าศึกศัตรู เมืองญวน

จึงได้รวบรวมเป็นปรกติรายคาบเหมือนสร้างแผ่นดินใหม่ อันพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ซึ่งได้ทำนุบำรุงเมืองมาแต่ก่อนเป็นอันมาก หามิเกียรติยศเหมือนหนึ่งว่างคำวชิราเราไม่ อันว่างคำวชิราเรานั้น มีบุญคุณหนึ่งลงมาแต่ฟากฟ้า ครั้นได้เสวยราชย์แล้ว ก็ตั้งอยู่ในสัจจธรรม เมตตาแก่อาณาประชาราษฎร ตั้งพระทัยแต่ที่จะบำรุงบ้านเมือง จะเห็นเห็นอภัยไม่ได้คิดแก่พระองค์เป็นทุกข์อันแทนขุนนางแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินตลอดมาได้ ๑๘ ปี บัดนี้ท่านสิ้นทุกข์ไปหาที่สงบแล้ว เหตุทั้งนี้ก็เพราะเทพยดาให้เป็นไปอุปมาเหมือนหนึ่งภูเขาใหญ่พังลงถ้าเหว แลค้นไม้ใหญ่เล็กทั้งปวงก็หวั่นไหวเสถียรกันทั่วกัน ตัวเราก็อพยโยกโยกในบิคาหาสิ่งใดจะเปรียบได้ ซึ่งบิคาได้มอราชสมบัติให้แก่เรานั้นก็ด้วยความเมตตาการุณา ส่วนผู้ที่รักษาสถาบันนั้น อุปมาเหมือนผู้ที่นั่งอยู่บนกิ่งไม้ อันสูง หรือเหมือนคนขี่เรือโคลงจะต้องรักษาตัวอยู่ตลอดเวลา อนึ่ง ไท้อาศัยขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีอายุทำการมาแต่ก่อน ให้ช่วยว่ากล่าวตักเตือน ประการหนึ่งกฎหมายตัวอย่างธรรมเนียมแบบแผนสำหรับรักษาศรี ซึ่งจะรักษาแผ่นดินให้เป็นสุขมีอยู่ประการใดที่ท่านทั้งหลายช่วยเอามาชี้แจ้งสั่งสอนเราด้วย แล้วการพระศพบาลของสียแปดอันนี้ ก็ได้จัดแจงที่ไว้พระศพ การทั้งปวงเสร็จในเดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ครั้นเดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ได้จารึกพระนามว่างคำวชิราเข้าไว้ในหอท้ายเขี้ยวสำหรับเช่น แล้วได้คำนับพระศพเช่นลัทธิคตามธรรมเนียม ณ เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกัน เชิญให้เราขึ้นนั่ง ณ พระที่นั่งไทยว่าเขี้ยว แล้วเชิญ

หนังสือรับสั่งวางคำซึ่งมอบราชสมบัติให้แก่เรา นั้น มาอ่านในที่ประชุม
ขุนนาง เราได้เสวยราชย์ในเวลานั้น ตั้งศักราชมีนามขึ้น และส่วย
สาอากรซึ่งค้างกับอาณาประชาราษฎร์มาแต่ว่างคำ บิดาเราแรกเสวย
ราชสมบัติมาจนขาดของ ๑๔ ปีนั้นให้ยกเลิก อย่าให้เรียกเก็บเอาากับพวก
ราษฎรอีกต่อไป อนึ่ง มีนามขึ้นขึ้น ส่วยสาอากร ส่วยส่วนตัวคนและภาษี
ยกให้ราษฎรขึ้นหนึ่ง อนึ่ง เจ้าน้อง เจ้าหลาน ซึ่งว่างคำตั้งให้เป็นผู้มี
ตำแหน่งยศแล้วนั้น ให้พระราชทานเพิ่มเบี้ยขึ้นบิณฑักษาร้อยพวง ข้าวสาร
บิณฑักษาร้อยถัง เจ้าน้องซึ่งยังเด็กอยู่มิได้ยศตำแหน่งนั้นให้ยกไว้ ต่อมาครบ
สามปีเติบโตใหญ่ขึ้นแล้ว จึงให้เลิไปจดหมายรายชื่อมาทูล จะใดตั้งให้มียศ
ตามตำแหน่ง อนึ่ง เชื้อวงศ์ซึ่งยังมิได้เป็นขุนนางนั้นให้ตั้งเป็นซึ่งเป็นเชื้อ
วงศ์ผู้ใหญ่ยกไปชำระกว่า ผู้ใดสนิทผู้ใดห่างจะไ้รับพระราชทานเพิ่ม
เบี้ยเพิ่มข้าวให้ตามสมควร อนึ่ง ขุนนางพลเรือนซึ่งทำราชการอยู่ในเมือง
หัวและหัวเมืองขึ้นทั้งปวง คำจากชั้นที่ ๔ ที่ ๕ ลงไปจนถึงองคโคย อกกาย
ตำแหน่งใดมีเบี้ยอยู่เท่าใด ก็ให้คิดเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอีกสองเดือน อนึ่ง ลูก
ข้าหลวงเดิมซึ่งบิดาเป็นขุนนางชั้นที่สามขึ้นไป ให้ส่งไปเรียนหนังสือ
กวักคืออักษรแสดหลวง ถ้าเรียนได้แล้วให้ขุนนางผู้ใหญ่จกรชื่อมาให้เลิไป
ทูล จะใดแต่งตั้งให้เป็นขุนนางตามสติปัญญา อนึ่ง ผู้ซึ่งไ้ทำศึกมากกับ
ว่างคำบิดาเรา ตายเสียในท่ามกลางศึกเป็นอันมาก ยังอยู่แต่ลูกหลาน
ว่านเครือที่ไ้เป็นขุนนางแล้วก็มี ที่ยังมิได้เป็นขุนนางนั้น ให้ขุนนางจก
หมายรายชื่อส่งมาให้เลิไปทูล จะใดตั้งเป็นขุนนาง และพระราชทานเบี้ย
ข้าวให้ตามสมควร อนึ่ง ขุนนางผู้มีความชอบตัวตายไปแล้ว ห้ามลูกหลาน

ซึ่งจะสืบเชื้อสายต่อไปไม่ได้ ยังแต่ภรรยาเป็นหม้ายอยู่ ให้เจ้าเมืองกรมการทบัญชีซื้อเข้ามาให้เลไปทูล จะได้พิจารณาเบี้ยขาวให้เลี้ยงชีวิตแล เช่นผู้ตายต่อไป อนึ่ง เมืองโคมีศาลเทพารักษ์อยู่ใกล้ศาล เคยบวงสรวงสิ้น เบี้ยบิระเท่าใดให้จดหมายบอกเข้ามาจะเพิ่มเบี้ยเช่นขึ้นให้ อนึ่ง เมืองโคมีครูสอนหนังสืออยู่แห่ง ให้เจ้าเมืองกรมการเอาเบี้ยหลวงเมืองนั้น จัดแจงทำเรือนแลที่อยู่ให้กว้างขวาง กายจ่ายเบี้ยจ่ายขาวให้ผู้เรียนหนังสือกิน อนึ่ง เมื่อyalong ๑๘ ปี ผู้เรียนหนังสือได้แล้วได้มาช่วยนายบ้านแลเจ้าเมือง ๓ ครั้ง ๔ ครั้งแล้ว ให้พ้นจากไพร่เรียนหนังสือต่อไป อนึ่ง คนไทยแต่ครั้งyalongมาจนถึงมินมางขึ้น ขึ้น ๔ ขึ้น ๑ คำ ให้ชำระบุญ คนไทยเขาให้ปล่อยเสีย ถ้าไทยหนักทำบุญขึ้นมาขึ้นให้หินโอทูล ถ้าเห็นควรประการใดก็จะไปรทตามควร ถ้าไทยผู้ร้ายปล้นสดมภ์ก็เรือลุดค้าวานิชเมืองโคจับได้ไว้ให้เจ้าเมืองกรมการเรียกเอาทานบน ให้ผู้ล่นายมารับประกันตัวไว้แล้วให้ปล่อยไป แลตัวเราทกวนี้อยู่ในระหว่างทุกข์ ขัธยสังซึ่งประกาศมานี้ เพื่อจะให้ป็นประโยชน์แก่เจ้าเมืองกรมการ แลอาณาประชาราษฎรโดยประเพณีกษัตริย์สืบมา ผู้ใดเห็นหนังสือแล้วให้กระทำตามทุกประการ”

อนึ่ง พระยาทิพโกษาได้ความมากกราบทูลว่า เมื่อไปอยู่ที่เมืองเว้ ได้ทราบว่าหัวเมืองขึ้นญวนก็เกิดอหิวาตกโรค ตามโยบออกขึ้นไปเมืองเว้ จำนวนคนที่ตายเมืองกว๋างนามหมื่นเศษ เมืองกว๋างงายสามพันเศษ เมืองกบเป็นสี่พัน เมืองญวียงสองพัน เมืองยะตรางพันห้าร้อยเศษ เมืองไซ่ง่อนสามหมื่นเศษ เมืองล่องโฮสองพันเศษ เมืองเต็กเซียมสามร้อย เมืองไพทมาศเจ็ดร้อยเศษ ที่เมืองเว้ก็ตายถึงสามหมื่น

ยอนครอเฟ็ดออกจากกรุงเทพ ฯ

เมื่อ วันจันทร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย จัหวาศก จ.ศ. ๑๑๘๔ พ.ศ. ๒๓๖๕ ยอนครอเฟ็ดออกเรือจากกรุงเทพฯ ได้ไปแวะตรวจที่เกาะสีชัง ก่อน แล้วออกจากเกาะสีชังใช้ใบไปเมืองญวน การที่ไปเมืองญวนนั้น ไม่ได้ผล ท้วยญวนรังเกียจการเกี่ยวข้องกับค้าขายกับฝรั่งยิ่งกว่าไทยขึ้นไปอีก ครอเฟ็ดกลับจากเมืองญวนจึงได้เป็นเรสซิเดนตร์รักษาการอยู่ ณ เมือง สิงคโปร์ ตามความที่ปรากฏต่อมา ตั้งแต่ครอเฟ็ดมาเป็นเรสซิเดนตร์อยู่ที่เมืองสิงคโปร์ กลับวางอริยาศัยเป็นไมตรีกับไทย มีหนังสือไปมากับพระยาพระคลังและเขาเป็นอิสระสงเคราะห์เรือไทยที่ไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์ กลับทำตามคำสั่งเดิมของรัฐบาลอินเดีย ถึงกับเขาขอเข้ามาให้ไทยทราบ ว่าพม่าแต่งทูตไปชวนญวนให้ช่วยกันตีเมืองไทย ก็จะปรากฏต่อไปข้างหน้า เห็นจะด้วยเหตุอันกฤษฎเกศวิวาทกันขึ้นกับพม่า ครอเฟ็ดจึงเห็นประโยชน์ในการที่จะเอาใจไทย

เมื่อ วันที่ ๕ พฤษภาคม เวลาครอเฟ็ดอยู่ในกรุงเทพฯ มีราชทูตญวนเชิญพระราชสาส์นเข้ามาพักอยู่ ณ ที่รับทูตข้างฝั่งตะวันออกเห็นชื่อที่พักของครอเฟ็ด กล่าวในหนังสือครอเฟ็ดว่าอยู่ที่พระราชวัง ซึ่งควรเข้าใจว่าที่พักญวนนั้นเห็นจะอยู่รวท่าเตียน มีกระบวนแห่พระราชสาส์นทางเรือ และทูตญวนได้เข้าเฝ้า เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ครั้นถึงวันที่ ๑๑ มิถุนายน ทูตญวนกลับไป

พม่าชวนญวนมาตีเมืองไทย

เมื่อ เดือน ๕ ปีมะแม เบญจศก จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๖๖
 เรือกำปั่นหลวงชื่อเหราข้ามสมุทร ไปค้าขายที่เมืองสิงคโปร์กลับมา
 ครอเพ็ดอังกฤษผู้รักษาเมืองสิงคโปร์ และเคยเป็นทูตเข้ามาเมื่อปีมะเมีย
 จัตวาศก บอกเข้ามายังเสนาบดีที่กรุงเทพฯ ว่า พระเจ้าอังวะจักกายแมง
 แต่งทูตพม่าให้ไปทำไมตรีกับญวน ได้ชวนพระเจ้าเวียตนามมีนามให้
 ยกกองทัพมาตีกรุงเทพฯ พร้อมกันยกกองทัพพม่า เรือทูตพม่าถูกไฟไหม้
 ที่เกาะหมาก อังกฤษได้สำเนาพระราชสาส์นของพระเจ้าอังวะที่มีถึงพระเจ้า
 กรุงเวียตนามไว้ ผู้สำเร็จราชการอินทโยธได้ส่งสำเนาพระราชสาส์นนั้นเข้า
 มาให้ไทยทราบ แต่ครอเพ็ดทราบบว่าในกรุงเทพฯ ไม่มีล้ามที่จะแปล
 ภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย มีแต่ข้ากหลวงฝรั่งเศส จึงให้แปลราช-
 สาส์นพม่าเป็นภาษาฝรั่งเศส ส่งเข้ามากับเรือเหราข้ามสมุทร และ
 บอกเข้ามาให้ทราบว่า ญวนเป็นไมตรีชิดตรงกับไทยจึงไม่ยอมเข้ากับพม่า
 ราชสาส์นพม่าที่ได้นำส่งมานั้น ให้ข้ากหลวงฝรั่งเศสแปลออกเป็น
 ภาษาไทยได้ความดังนี้

“ราชสาส์นมาแต่เมืองใหญ่อธิศาสนาพระเที่ยงแท้ เป็นกษัตริย์
 ที่สูง เป็นผู้ทำนุบำรุงบ้านเมือง มีเมืองขึ้นถึงร้อยหัวเมือง มีช้างเผือกชื่อ
 เสหะคันเจนเมน และช้างเผือกอื่น ๆ ที่มียูที่เมือง มียูที่ป่า เป็นเจ้า
 ชุมทองชุมเงินแลของประเสริฐอื่น ๆ เป็นเจ้าแผ่นดินแลเจ้าทะเล เป็นผู้

ทำนุบำรุงศาสนา เป็นจักรพรรดิทรงธรรมและมีอุทยานภาพมาก ครอง
 ครองบ้านเมืองทั่วทั้งปวงด้วยบารมีอันศักดิ์สิทธิ์ ทำราชสาสน์พร้อมด้วย
 เสนาบดีแม่ทัพพม่าแลผู้ใหญ่ทั้งปวง มาถึงมหาจักรพรรดิเมืองญวน เมื่อ
 แรกตั้งแผ่นดิน พระอาทิตย์ พระจันทร์ ราษฎรทั้งปวงประชุมกันเลือก
 ขุนนางที่ซื่อตรงเที่ยงธรรม ถัดคือ ๑๐ เป็นลูกพระอาทิตย์แลลูกเทวดา
 ซื่อว่ามุกาซามากา แปลว่าเป็นขุนนางหลวงที่สูง เป็นจักรพรรดิต่อ ๆ
 กันมาจนถึงองค์นี้ ยังคัมภีร์ชาแผ่นดินทุกวันนี้ด้วยบุญบารมีของมุกาซา
 มากา จักรพรรดิองค์นี้ได้ครอบครองอาณาประชาราษฎร เหมือน
 หนึ่งบิดารักนายตร ไล่ลดส่วยสาอากรให้แก่ไพร่บ้านพลเมืองต่างมีความ
 ยินดี เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติขึ้นสว่างสฤใสเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ แล้ว
 ให้มีธรรมเทศนาสั่งสอน ไพร่บ้านพลเมืองให้พรว่า อยู่เย็นเป็นสุข ได้
 ครอบครองบ้านเมืองให้ยืนยาวไป แล้วก็ได้เมืองขึ้นอีก ชื่อเมืองปรินคา ๑
 เมืองชำปุเตป้า ๑ เมืองครุภักกา ๑ เมืองยะมินชา ๑ เมืองศิวิยกินเลรา
 มา ๑ เมืองรายายาวุคตา ๑ เมืองกำปุรา ๑ เมืองโยคี ๑ เมืองนะ-
 กาวา ๑ เมืองเกมายาธา ๑ เมืองมหานักรา ๑ เมืองศรีวิเชียร ๑
 เมืองวลอิปรา ๑ เมืองงาเซงงาลา ๑ เมืองลารายาธา ๑ เมืองทาญ-
 โมอนชาซา ๑ แลเมืองอื่นที่ส่งส่วย ซ่อมหาวิหิกายะปุราทิมหามุนีออกมี
 เมืองขึ้นชื่อเคนหาวรรคิ ๑ เมืองกราวคิ ๑ เมืองมีกาวิคิ ๑ เมืองวามาวิคิ ๑
 แลเมืองขึ้นทั้งหลายได้ส่งส่วยสตรีสาวบริสุทธ์ แลส่งส่วยเครื่องศาสตราวุธ
 ช้าง ม้า แลของทั้งปวงตามระยะเมืองใกล้ แลเมืองไกลทุกปี แลเมื่อ

ครั้งขุนหลวงชื้อเงาว่ากัที่เหาะไ้ครองราชสมบัตินี้ ยกย่องพระศาสนา
 และทำนุบำรุงพระสงฆ์วิชาวาราม แลทำบุญให้ทานจำศีลภาวนาไม่ลื
 ทว้ ทรงเมตตาธรรมแก่อาณาประชาราษฎรไพร่บ้านพลเมือง ถ้าราษฎร
 ไ้กระทำความผิดกับตัวเธอก็หาเอาโทษไม่ แลเจ้าอริจะไ้ครองราช
 สมบัติครั้งนั้นถ้อยอย่างเหมือนเมื่อครั้งขุนหลวงเงาว่า กัครั้งมหาสมณโคตม
 ว่าแผ่นดินจะสว่างทั้ง ๔ ทิศ แต่ครั้งตาเจ้าอริจะองค์นี้ เมื่อครองราช
 สมบัติแต่่งทุกไปเมืองฉนวน ไปทางบกทางเรือก็หลายครั้งแล้วหาถึงไม่
 ครั้งเจ้าอริจะสวรรคตแล้ว เจ้าอริจะผู้หลานไ้ครองราชสมบัติ จึงคิดฟัน
 ทางไม้ตรีภย์เมืองฉนวน เมืององโคยหล้าองทูหิตรีภย์ มาถึงเกาะหมาก
 แจ้งความแก่จีนส่วยรังนกแขวงเมืองพม่า จีนส่วยรังนกภูความแล้ว จึงนำ
 องโคยหล้า องทูหิตรีภย์ ขึ้นที่เมืองทวายไปหาเมืองมาหิย เสนาบดีที่ขึ้น
 แม่ทัพเมืองเมะตะมะ ขุนนางผู้ใหญ่สองคน จึงเอาฉนวนลงเรือแห่ไ้ถึง
 เมืองจากอิน แลหัวเมืองส่งค่อกันไ้จนถึงเมืองหลวง ปลุกเรือนให้อยู่
 ใหญ่โตสวยงาม แต่สงสัยจะไม่ไ้ช้ทูตจริง จึงไม่สู้นับถือ ครั้นไ้ถาม
 ไ้ไ้เลี้ยงทูเป็นทูตมาจากเมืองอมรปุระค้ำเรือสำเภา จึงไ้ไ้บถทูตฉนวน
 มากขึ้น องโคยหล้า องทูหิตรีภย์ ก็ไ้เข้าเฝ้าพระเจ้าอริจะแล้ว พระเจ้า
 อริจะไ้ไ้ถามทูตฉนวนหลายข้อ ทูตฉนวนทูลว่ามหาจักรพรรดิยาลอง
 คึกคานแล้ว จะให้ทูตมา พอลองคายลง และมินมางขึ้นเสวยราชย์
 ไ้สองปีจึงให้มาเฝ้า องโคยหล้าทูลค่อไ้ว่า ฉนวนกับไทยมีสาเหตุกัน
 หน้อยหนึ่งค้วยเมืองเขมร ถ้าฉนวนกับพม่าคัเมืองไทยก็จะได้ไ้โดยง่าย

แต่ครั้งพระเจ้ากรุงอังวะเสวยราชย์สมบัติ เมื่อศักราชพม่าได้ ๕๐๐ ปี กรุงไทยเป็นเมืองขึ้นอังวะอยู่นั้น เจ้ากรุงไทยไปอาศัยอยู่ที่เมืองชวกับเมืองอังวะได้นับถือสร้างตึกให้อยู่คึกคักมาจนทุกวันนี้ได้ ๒๐๐ ปี ได้ยกที่แผ่นดินกรุงไทยแก่บุตรเจ้ากรุงไทยให้เสียส่วยยี่หนึ่ง ช้าง ๓ ช้าง เงินสามหมื่นบาท แต่หายอมเสียให้ไม่ บิดาของเราเราให้กองทัพมาตีเมืองไทย (ได้) คืน (ต่อมา) เมืองไทยต่อสู้รบลัดทำเหมือนเช่นผู้ร้าย เราก็กินมาจนทุกวันนี้ องคิโยหล่า องคิโยหัตถ์ ทุลว่าเมื่อจะกลับไปก็จะทำเหมือนเรือถูกคำ เจ้าอังวะเห็นว่าทุกญวนจะไปแค่ลำพังเห็นไม่ควร จึงจัดให้ เนมโยนรทา ๑ เนมโยสวาระนี ๑ เนมโยกันนรัต ๑ เนมโยเสมรต ๑ เสสละนรทา ๑ เนมโยเสริกออย่า ๑ เสริจนคานรทา ๑ รวม ๗ นาย ให้ดวงตราทองสำหรับเมืองหลวงไปดวงหนึ่ง แหวนทักษิณ ๒๐ วง แหวนไชยมุก ๒๐ วง แหวนนิล ๒๐ วง พลอยทักษิณยังไม่ไต่จารนัย ๓ กระสอบผ้าห่มนอนทองเมืองพม่าผืนหนึ่ง แพร ๔ ไม้ ลูกประคำคิลาเหลือง ๑ เขี้ยว ๑ รวมสองสาย กระบะลาย ๔ ใบ หีบมีเท้าใบหนึ่ง โต๊ะไม้ทาแดงใบหนึ่ง ถ้วยชาฝาใบหนึ่ง น้ำมันดิน ๓๐ หม้อ มีความไวใจจึงให้ขุนนางออกมาแจ้งความคิดทำลายเมืองไทย ซึ่งเป็นศัตรูทั้ง ๒ เมือง ได้มอบอาญาสิทธิให้ขุนนางทั้ง ๗ นายนี้ ซึ่งจะว่ากลักคิดอ่านทำแก่เมืองไทย เสรีอยู่กับขุนนาง ๗ นายนี้ แล้วให้จักรพรรดิเมืองญวนมีพระราชสาส์น คอยด้วยข้อความเรื่องให้ขุนนางทั้ง ๗ นายถือไปโดยเร็ว แล้วให้แต่งขุนนางญวนที่ไวใจกำกับไปด้วย ” สันพระราชสาส์นแต่เท่านั้น

ข้าราชการและประชาชน

ผู้ซึ่งมาร่วมในพิธีบวชต่างเจาคณะใหญ่อันมีกาย

อันประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งใดในโลกนี้

อังกฤษส่งสำเนาราชสาส์นพม่ามาให้ไทย

เหตุที่อังกฤษส่งสำเนาราชสาส์นพม่ามาให้ไทยในครั้งนั้น ด้วยอังกฤษกำลังเกิดอริจะรบกับพม่า ประสงค์จะทำไมตรีเอาใจไทยไว้ไม่ให้ รุนวายเป็นเกราะมากในขณะที่ยังอังกฤษเกิดรบพุ่งติดพันกับพม่า เรื่องทูตพม่าไปเมืองญวนคราวนั้น ครอเพอตร์ความละเอียด ด้วยเมื่อทูตพม่ากลับจากเมืองญวนมาถึงเมืองสิงคโปร์ ขณะนั้นอังกฤษกับพม่าได้เกิดรบพุ่งกันขึ้น ทูตพม่าได้ค้างอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ครอเพอตร์ถามหาเหตุผลเรื่องราวที่ทูตพม่าไปเมืองญวนได้ความละเอียด เรื่องราวเป็นดังนี้

เมื่อ ปีมะแม จัตวาศก ธงโคยหล้า หรือของทูตครั้งคนใดคนหนึ่ง นี้ ได้บอกกับของตัวกันว่า ในเขตแดนพม่ามีเกาะรังนกมาก ถ้าคิดอ่านไปซื้อซื้อรังนกจากพม่าแล้วส่งไปขายเมืองจีนจะได้กำไรมาก ของตัวเห็นชอบด้วย จึงแต่งให้ขุนนาง ๒ คนนั้นไปซื้อซื้อรังนกที่เมืองพม่า การที่ของตัวแต่งขุนนางญวนไปเมืองพม่าครั้งนั้น ไม่ได้ทูลให้พระเจ้าเวียดนามมีนมางทราบ ครั้นขุนนางญวนไปถึงเกาะหมาก ไปพบญวนเงินพ่อค้าที่มาจากเมืองพม่า ขุนนางญวนทั้งสองได้พูดจาอวดอ้างทำให้พวกพ่อค้าจีนเชื่อว่าเป็นราชทูตไปจากเมืองญวน อยากจะเอาหน้า จึงช่วยพาไปถึงเมืองพม่า พวกเจ้าเมืองรายทางส่งต่อขึ้นไปถึงเมืองอังวะ แต่แรกพม่าไม่เชื่อว่าญวนทั้ง ๒ คนนั้นเป็นราชทูต ด้วยไม่ได้เชิญพระราชสาส์นไปเป็นสลักสำคัญ

จึงเอาตัวมาถามคำให้การ แต่ครั้นไล่เลียงเห็นว่า เป็นขุนนางญวนจริง พม่า
กำลังอยากจะยกกองทัพมาตีเมืองไทยอีก อยากได้ญวนเป็นเพื่อนทำศึกตี
เมืองไทยกระหนาบอีกด้านหนึ่ง จึงแต่งทูตพม่าให้เชิญพระราชสาส์นแล
เครื่องราชบรรณาการมาถวายพระเจ้ากรุงเวียตนามมินมาง ทูตที่มานั้น
เป็นพม่า ๒ คน เป็นเชื้อชกญชชกคิยสันคนหนึ่งมากับเรือพม่า ครั้น
เมื่อมาทอดอยู่ที่เกาะหมาก เรือพ่อค้าไทยลำหนึ่งเกิดไฟไหม้ขาดลอยไปปะ
เรือทูตพม่าไหม้ด้วย เกือบได้แต่ราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการบ้าง
ทูตพม่าจึงโดยสารเรือพ่อค้าไปยังเมืองไซ่ง่อนเข้าหาองค์ท่าน องท่าน
รับรองเลี้ยงทูตพม่าแล้วมีใบบอกขึ้นไปเมืองเว้ ว่าพม่าแต่งทูตให้เชิญ
พระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมาเจริญทางพระราชไมตรี ขอ
ชวนให้ช่วยกันทำศึกกับเมืองไทย พระเจ้ากรุงเวียตนามมินมางให้ทูตพม่า
รออยู่ที่เมืองไซ่ง่อน ให้องท่านขึ้นไปเมืองเว้ ประชุมข้าราชการผู้ใหญ่
ปรึกษากันถึงเรื่องที่พม่าจะขอเป็นไมตรีชวนตีเมืองไทย ข้างองท่านเห็น
สมควรจะรับเป็นไมตรีกับพม่า ท้วยประสงค์จะตีเอาเมืองพัตของไปเป็นของ
ญวน แต่ฝ่ายองเลโปซึ่งเป็นเสนายศว่าการต่างประเทศไม่เห็นชอบด้วย
เห็นว่าควรจะเป็นไมตรีกับไทยอย่างเดิมไม่ควรจะคบพม่า พระเจ้าเวียตนาม
มินมางเห็นชอบด้วยกับองเลโป จึงไม่ยอมรับทูตพม่า เป็นแต่มีราชสาส์น
และส่งเครื่องราชบรรณาการตอบแทน ให้ทูตพม่าซึ่งคอยอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน
ถอยกลับไป มีเนื้อความตามทักกล่าวไว้ในหนังสือครอเฟอคแล้ว.

พระเจ้ากรุงเวียตนามมีศุภอักษรเข้ามากรุงเทพฯ

การที่พม่าแต่งทูตไปเมืองญวนครั้งนี้ พระเจ้ากรุงเวียตนามมีนาม
ให้องเลไปเสนาบดีญวนมีศุภอักษรบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อ ณ เดือน
๖ ปีวอก ฉศก. จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗ แปลได้ใจความว่า เมื่อ
ยี่มะแม เบญจศก มีพม่าถือราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมา
ถึงเมืองไซ่ง่อน นายไพร่ ๔๗ นาย แจ้งว่าเรือที่มาจากเมืองเขมรได้ถูก
ไฟไหม้เสียที่เกาะหมาก ต้องจ้างกำปั่นอังกฤษมาส่ง ในพระราชสาส์น
พม่าว่าหยาดกายเป็นอันมาก คัดเอาแต่ใจความออกกราบทูลเจ้าเวียตนาม
ว่าแต่ครั้งพระเจ้ากรุงเวียตนามยาลอง ได้จัดให้ราชทูตมาหลายครั้งแล้ว
หาถึงไม่ ครั้นไต่ยินว่าพระเจ้ากรุงเวียตนามขึ้นครองราชสมบัติใหม่
เมืองพม่ายินดีหาที่สุดมิได้ จึงจัดขุนนางผู้ใหญ่ให้เชิญพระราชสาส์นมา
ขอให้กรุงเวียตนามคัดทางไมตรีกับกรุงเทพฯ เสีย พม่าจะได้ทำศึกกับ
กรุงเทพฯ พระมหานครศรีอยุธยา แล้วมีรับสั่งพระเจ้าเวียตนามว่า จะคบค้า
ด้วยพม่าก็จะเสียทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ ไป จึงไม่ยอมให้ทูตพม่า
ขึ้นไปเฝ้า (ที่เมืองเว้) ให้กลับไปเสีย แล้วทูตพม่าอ้อนวอนให้รับเครื่องราช-
บรรณาการไว้ ขุนนางญวนพร้อมกันรับแหวนทับทิมไว้วงหนึ่ง และของ
ทั้งปวงนั้นคืนให้ทูตพม่ากลับไปสิ้น ณ เดือน ๓ ยี่มะแม เบญจศก พระ-
เจ้ากรุงเวียตนามจึงมีรับสั่งให้เจ้าเมืองไซ่ง่อนจัดเรือพร้อมด้วยเสบียงอาหาร
ไปส่งทูตพม่ากลับเมืองพม่าแล้ว พระเจ้ากรุงเวียตนามเห็นแก่ทางพระราช-
ไมตรี จึงให้บอกข้อความเข้ามาให้กรุงเทพฯ พระมหานครทราบ

การที่ญวนไม่ยอมเข้ากับพม่าครั้งนี้ อาจจะเป็นได้ด้วยเหตุหลายประการ มีคำที่ญวนอ้างภายหลังต่อมาว่า เมื่อพระเจ้าเวียตนามยาลองระสับพระชนม์ ได้มีรับสั่งว่าอย่าให้ลูกหลานคิดร้ายต่อกรุงศรีอยุธยา ด้วยมีพระเดชพระคุณแก่พระเจ้ายาลองในเวลาตกทุกข์ได้ยาก ได้ช่วยการระอุคหนุนจนกลับเป็นใหญ่โต ความที่กล่าววาทนี้ อาจจะมีมูลความจริงบ้าง มีพยานเมื่อครั้งพวกแขกเมืองตานีไปชวนพระเจ้ายาลองให้เป็นขบถ เมื่อในรัชกาลที่ ๑ พระเจ้ายาลองก็ได้บอกเจ้ามกรายทูตครั้งหนึ่ง มาครั้งนี้พม่าไปชวนให้ญวนเป็นศัตรูต่อไทย ที่จริงก็ไม่มี ความจำเป็นอันใด ที่พระเจ้ามินมางจะต้องออกมาให้ไทยทราบ หรือไม่ยอมให้ทูตพม่าเข้าเฝ้า ที่ทำอาจจะเป็นด้วยรักษาทางพระราชไมตรีตามรับสั่งของพระเจ้ายาลองได้ แต่เมื่อพิจารณาพิเคราะห์ ตามเรื่องที่เข้ามาในพระราชพงศาวดาร การที่ญวนรักษาทางพระราชไมตรีต่อไทย ก็เหมือนระคิดคิดกันเพียงไม่คิดร้ายรุกรานเข้ามาในหัวเมืองไทย แต่ส่วนเมืองที่เป็นประเทศราชขึ้นไทยในครั้งนั้น เช่น เมืองเขมรเก็ด ลาวเก็ด ซึ่งญวนถือว่าเป็นเมืองขึ้น ๒ ฝ่ายมาแต่โบราณ ทั้งแต่ล่วงรัชกาลที่ ๑ แล้ว ญวนไม่ได้ยอมเสียเปรียบไทย คิดขยายอำนาจ ญวนออกมาเสมอ จึงเป็นเหตุจนถึงต้องรบกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๓.

รัชกาลที่ ๓

ราชสาส์นพม่าถึงญวน

ครั้นมาถึง ณ เดือน ๑๐ ปีวอก จุลศักราช ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗
เทียบทางสุริยคติ พระยาทิพโกษา พระจิตรเสนห์ ซึ่งเป็นทูตเชิญพระ-
ราชสาส์นออกไปกรุงเวียตนาม กลับเข้ามาถึงไค้คักเฮราชสาส์นพม่าเข้า
มาด้วย โปรดให้แปลออกมีความว่า “*พระราชสาส์นเมืองอังวะ เป็นที่
พระพุทธศาสนาอันประเสริฐ รัตนทั้งนั้นชุมนุมเข้าแล้ว อำมระยุระ
เมืองทองท่านใหญ่ทั้งนั้น ที่ร่มศาสนานั้นได้ครองบ้านเมือง ท่านทั้งหลาย
อยู่ในพวน ณ ปีจยระนครราชา อันมีชื่อสัตว์ต้นข้างมีแต่พระยาทั้งนั้น
ขุนหลวงพระยาข้างเผือก มีทั้งเครื่องศาสตราวุธทั้งนั้น เจ้าน้ำเจ้าแผ่นดิน
ได้ครองพระศาสนา ทายกามหาธรรมราชาพระบาทขุนหลวงใหญ่ทั้ง ๒
นั้น ทูลเกล้าทูลกระหม่อมไว้อันขอเนื่อความได้ครัสสิ้นแก้กรรมหาเสนา
ผู้ใหญ่ จตุสดมภ์จัดแจงให้มาถึงญวนใหญ่ กับขุนนางทั้งอำมาตย์ด้วยกัน
แต่ก่อนมา พระอาทิตย์พระจันทร์ทั้ง ๒ ดวงขึ้นมาก่อนดาวทั้งปวง ขอให้
เป็นขุนหลวงไค้ครองไพร่พลเมือง ทรงธรรมสืบประการ พระอาทิตย์ราชา
มหากษัตริย์ เป็นขุนหลวงซ้อสดีย์บิสที้ เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ขุน
หลวงขมกู่ที่เป่ยงสัน พระอาทิตย์พระจันทร์เหมือนกัน พระธรรมใหญ่กว่า
เจ้าชีวิตขุนหลวงแต่ก่อนมาอันเหลือล้นในชาติอันก่อสร้าง ขอพระอัญโล-

* เป็นความตามสำนวนราชสาส์น.

ศัปป์ปะสัพพารมมีของท่านนั้น บุปผาท่านขุนหลวงคืบวิสุทธิเป็นค่อกันมา ได้
 ครอบครองปราสาทราชมนเทียรอันบริสุทธิ์ บ้านเมืองคนทั้งหลายรัก
 เหมือนลูกในไส้ของท่าน กรณาค่อสัตว์ทั้งหลายทั้งส่วยสาอากรทั้งหลาย
 ไม่ให้เกียให้อยู่เย็นเป็นสุข บัณฑิตชั้น ๑๕ คำ ความแจ่มแจ้งและพระจันทร์
 สว่างในศาสนา จำคิดถวณอันทางคืบ พระธรรมอุตสาหให้สบายเป็นสุข
 อันหาโรคอาอย่าไต่มีอีกไป ข้อคืบประเสริฐลัทธิที่ปราสาทนั้นอยู่ เมืองสุนา
 ปรีนตะ เมืองมัมพะทีปะ เมืองทวัระ เมืองสมัมยะ เมืองสิริคิตะคะ เมือง
 เสยะอุทะกัณปะสะ เมืองโสถกัณคะระ เมืองเชมาระทะ เมืองยาลิงคะระ
 เมืองละวะระทะ เมืองหะระมูระ เมืองนาคะขันตะ ๑๕ เมืองทั้งสิ้น ทรง
 ศิลปศาสตร์ประเทษอิทธิฤทธิเอกาฤกษ์สิ้นทั้งปวง ท่านพระยาทั้งนั้นเร็วแรง
 แข็งขัน ให้กินเมืองใหญ่ตามโบราณมาเคยถวายของสิ่งใดก็ถวายมิได้ขาด
 ใต้ฝ่าละอองพระบาททั้ง ๒ นั้น แล้วมีเนื้อความห้ามกันแล้ว มหามณีนุป
 พระเจ้าประเสริฐฤทธิฐานันเลศ มีมหาฤกษ์แค้นอัคคีระเคยะวคิเมืองใหญ่
 พาราวคิเมืองใหญ่ เมคะวคิเมืองใหญ่ รัมวะคิเมืองใหญ่ นาคะขันคัณ
 เมืองใหญ่ อาสะมะสะคะเทวนันเมืองใหญ่ โคระควรแรงคะปุระเมืองใหญ่
 ทั้งปวง มหาภักษัตริย์ทั้งหลายพันพาชนะบุบแบก ห้ามกันสิ้นทั้งปวง สมุทรา
 อันเกาะเมืองบ้านโคเมืองนายโคนั้น มาถวายเครื่องศาสตราวุธช้างใหญ่
 ม้าใหญ่ ลูกสาวมาถวาย พันแต่มีพาศนามหาภักษัตริย์ทั้งนั้น ตามภาษา
 ท่านเลี้ยงดู ผู้คนทั้งหลายเร็วแรงแข็งมั่น เหล่าพลโยธามแม่ทัพทั้งปวงนั้น
 ท่านโอบอุ้มครองไว้ ทั้งรักพระมหาภักษัตริย์นั้นก็เลี้ยงดูไม่ให้ระคาย ที่
 ไม่รักก็เลี้ยงดูไม่ให้ระคายทั้งชายทั้งหญิง สัตว์เทมहाสันเททั้งสิ้น เลี้ยง

ญไม่ไห้ระคายไ้ในจังหวัดแวนแคว้นที่อยู่ ไพร่บ้านพลเมืองทั้งหลายก็
 เลียงญไม่ไห้ระคายไ้ พระสงฆ์ในพระศาสนา เคยเฝ้าเฝ้าหน้อยด้วยกันมา
 แรกก่อน พระยาจักรีก็พรวกท่านทรงธรรมให้ท่านจำศีลหักขารมย์แล้วตั้ง
 อยุ่ในศีลเป็นนรินทร์ ให้ท่านทั้งหลายข้อสัตย์ต่อท่านทั้งปวง ให้มีทักขิยา
 อุโบสถท่านสงฆ์แล้ว สิ่งอันใดความทั้งหลายตกโมโหโทโส ไม่คิดใน
 กระหวักผู้คนทั้งหลายไม่ได้ทักขิยา ท่านออกเอาเขาสูทด้วยไพร่บ้านพลเมือง
 ทั้งหลาย เมตตาการุณาไ้ตามใจชอบท่านจึงสั่งไว้ ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์
 ท่านทรงพระธรรม ๔ ประการ คุณแก้ว ๘ ประการ อภิธานียธรรม ๗
 ประการนั้นด้วย เมืองก่อสร้างเหมือนกัน พระมหากษัตริย์ทั้งหลายก็
 ราชมหามิตรเป็นชอบแก่กัน เมื่อพระมหากษัตริย์นั้นใช้ให้ถิราชสาสน์
 มาให้เจ้าพระยาเมืองญวนใหญ่นั้นไม่ถึง ด้วยทางอันทรายนนั้นมากด้วยคลื่น
 ลมนั้นซัดจึงไม่มาถึง พระเจ้าอยู่ทรงโกรธ แล้วให้ครองราชสมบัตินั้น แล้ว
 จึงไ้ครองอยู่เป็นท้าววิสุทธิแล้วก็ไ้พึ่งอยู่มิช้ามีนาน เจ้าพระยาเมืองญวน
 ใหญ่ใช้คนข่าวในออกมาภายนอก โดยลำทุหายกริน มาถึงท่าเกาะปลอยบิน
 นั้นแล้ว เจ้กูกค้าเจ้าไ้ครองเขารักหกแล้ว มาปะกันจึงรู้เรื่องราวอัน
 เจ้กิงพามาเมืองทรวาย ถึงอย่างกึ่งมหาเสนายทิ คือกิใหญ่ท่านไ้ตัดสินอยู่
 เปลุหงษาเจ้าพระยาคักใหญ่ เมงยิสโรเกลณะอะปะวะระทาสมควรกันคิ
 แล้ว มหาไชยปุระเมืองสกรรส่งให้ถึงเรือใหญ่ เรือพายให้เต็มพร้อมแล้ว
 พาไปเมืองสกรร เรือของปักกิงคนเต็มลำ จักกะบีทริยาทั้ง ๕ บ่าวร้อง
 ราษฎรเมืองรัตนังวะเมืองใหญ่ ข้างเหนือควนออกไ้กองที่ท่านนั้นปลูก
 โรงศาลให้หยุด แล้วเฝ้าห้อมล้อมหยุดอยู่ท่านนั้น เจ้าเมืองญวนใหญ่นั้น

ราชสาส์นอันให้มาหนังสืออันไม่ให้มาก็ดี เจ้าเมืองญวนให้มาจริงหรือไม่
 จริงตามแล้ว เมืองประจักษ์ได้มหาศิริยันทวงษ์ ในสระอันอันให้ชอบ
 ให้ก็อยู่แล้ว ภายใต้ล้าทูลหาบกินด้วยกันกับอำมาตย์เจ้าเมืองญวนนั้น
 ของถวายนัน ฝากให้ผ้าผ่อน ของถวายอาวุนันด้วย ถวายได้ผ้าพระบาท
 ภายใต้ล้าทูลหาบกินได้ให้ตามเดิวนั้น พระเจ้าเมืองญวนใหญ่กว้างกว่า
 ท่านเจ้าโทพระเจ้าเมื่อความครั้งท่านขุนหลวงพระอาทิตย์ตนออก ขุน
 หลวงตนออกเมืองท่านกรุงอยู่หัวราชสาส์นมาอยู่ด้วย เจอทรงพระโกศ
 แล้ว ลูกท่านมีนามวางเคเป็นขุนหลวงเสวยราชย์ได้ ๒ ปี แล้วจึงปล่อย
 ไปถึงได้ผ้าเท้าการเมืองการบ้าน อันขวางที่นั้นบางกอกชอนอยู่บ้านเมืองท่าน
 ขุนหลวงกรุงใหญ่กรุงเมือง เพราะเขมรไม่ชอบไม่พochtกัน ทั้ง ๒ เมือง
 ด้วยกัน ได้คิดกลางผลาญกัน ก็เห็นจะได้เมืองศรีอยุธยาจะไม่ทนทานได้
 เมืองเราทั้ง ๒ นั้น ได้ไปมาหากันสหายถึงกัน ขุนหลวงญวนใหญ่กับอำ
 มาตย์ได้ปรึกษากันแล้ว จึงออกมาว่าบางกอกชอนอยู่นั้นท่านผู้ท่านคาสอง
 คอสอง ในกรุงท่านนั้นคักราช ๑๑๐๐ ปี พ.ศ. ๒๒๔๔ เมืองอยุธยา
 มีพระยาราชในกรุงท่านประธานเรือนขาวให้อยู่ และยกยอเลี้ยงดูเข้าเฝ้าอยู่
 ให้ลูกเสวยราชย์แล้วมีหนึ่ง สั่งข้างสามสิบตัว เงิน ๓๐ ชั่ง เคยถวาย
 ได้ข้อสัตย์ ผู้ของเจ้าเรารัตนองวรทั้งขุนหลวงเจ้าข้างเผือก เมื่อครั้งนั้น
 ใช้อำมาตย์เสนาไปริบเมืองอยุธยา เจ้าเมืองล้มตายแล้วบ้านเมืองนั้น
 กระวนกระวายไปสิ้นแล้ว มีโจรที่กลางทะเลนั้นแข่งร้าย กลัวยิจฉาวิชา
 มีรุบันความไม่ทำคามอย่างธรรมเนียม ไม่ออกเขามันวิชาสิ่งใด ๆ ขุน
 หลวงญวนใหญ่ให้ราชสาส์นมา ซึ่งทางตรงจริงไปไม่ถึง แล้วทำเป็นพ่อ

ค้ามาขาย ทำอย่างนั้นมาที่จริงเพราะอย่างนั้น ไม่เจ้งผ้าพระบาทภาย-
 โดยลำทุหาบกิน คัวยว่ามาทางนี้ เป็นการกรงการเมืองเป็นจริง เจ้าเมือง
 ญวนใหญ่ก็อ้ามาคัยสั่งให้จริง การท่งสิ้นเข้าเฝ้าพระบาท เนมมอยสิริ-
 สุระณะระทา เนมมอยคายของ เนมมอยสิริขารกงณ์ เนมมอยเซตริสสายคิน
 ณะระทา เนมมอยสิริสุชา สิรินคณะระทาทั้งนั้น ภายโดยลำทุหาบกินทั้ง
 นั้นคัวยกัน ให้มาถึงขุนหลวงญวนใหญ่ พิมพ์ตราหนึ่ง แหวนทักทิม ๒๐
 วง แหวนมรกต ๒๐ วง แล้ฮูขาวอันหนึ่ง กุญทักทิม ๓ ใบ ผ้าห่มไหม
 ผืนหนึ่ง ผ้าถุงกลา ๒ ผืน ผ้าถุงเลวาริต ๒ ผืน ลูกประคำปะวันตะ
 สายหนึ่ง ก้อนหินขาว ๑ กล่องลาว กล่องลาวขาวสองกลอก ๑ กล่อง
 กินหมาก ๑ โอชัววัก ๑ โอชัววสองทะนาน ๑ โอชัววทะนานหนึ่ง
 อูปคินสูง ๑ อูปลาวกินข้าว ๒ อูปแดง ๒ อูปใส่เมียง ๑ คินสอแก้ว ๔
 ชั่ง น้ำมันคิน ๓๐ หม้อ ทั้งนั้นสิ้นกับราชสาส์น คนใช้ให้มาขายผ้าพระ-
 บาทเนมมอยสิริสุชาสิรินคณะระทาทั้งนั้น ข้าให้ผ้าพระบาทใช้อันใดอัน
 ความนรรูสิ้น บางกอก ครือขุขยาล้างผลาญให้สิ้น แล้ได้คิกคัวยกัน
 เห็นคิแล้แจ้งแล้ ขอให้คอบคินมาให้ได้แจ้งคัวย ศักราช ๑๑๘๕ ปีแรม
 ๒ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๖๖ ” สิ้นความในราชสาส์นเท่านั้น.

ราชสาส์นและราชบรรณาการญวน

ณ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. ๑๑๘๗
 วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๖๘ ขุนญวนเข้ามาแจ้งว่า พระเจ้ากรุง

เวียตนามมีนามาง ใต้แจ้งในพระราชสาส์นแล้ว ให้ทูตเชิญพระราชสาส์น
เข้ามาช่วยการพระบรมศพด้วยฉบบหนึ่ง พระราชสาส์นทรงยินดีในการ
แผ่นดินใหม่ฉบบหนึ่ง รีบเข้ามาให้ทันงานพระบรมศพ ของสภักดิ์ ๕
กะลัมพักหนัก ๒ ชั่ง อบเชยหนัก ๓ ชั่ง แพรเกวียนสีต่างกัน ๑๐๐ ม้วน
แพรสีต่างกัน ๒๐๐ ม้วน แพรไล่สีต่างกัน ๑๐๐ ม้วน ของทรงยินดีมี
๕ ๕ ๕
ขี้ผึ้งหนัก ๓ หาย น้ำตาลกรวดหนัก ๕ หาย น้ำตาลขี้หนัก ๑๐ หาย
น้ำตาลทรายหนัก ๕๐ หาย แพรโหวา ๑๐๐ พับ แพรแสสีต่างกัน ๑๐๐
ม้วน ผ้าขาว ๑๐๐ พับ

ญวนแม่ทัพหน้ามีหนังสือถึงพระยาสุริยະภักดี

ปักน จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๗๐ เมื่อญวนแม่ทัพหน้าองกินเลือก
ข้อสัตตตะคุณเคียงเย็นได้มีหนังสือถึงพระยาสุริยະภักดีฉบบหนึ่ง ข้อความ
ว่า เมืองเวียงจันทร์กับกรุงเทพพระมหานครเป็นเมืองไมตรีสนิทกัน เปรียบ
เหมือนปากกับฟัน ไม่มีเหตุอันใดไฉนจึงยกกองทัพเข้ามารื้อเมืองเวียงจันทร์
เสีย ไพร่บ้านพลเมืองต่างแตกกันร่นว้าย อนึ่งเมืองเวียงจันทร์กับกรุง
เวียตนาม บัดนี้แม่ทัพใหญ่ให้ข้าพเจ้ายกกองทัพมา ๒๐,๐๐๐ ตั้งอยู่เมือง
ตามคอง จึงมีหนังสือแจ้งมาให้ท่านทราบและขอให้ท่านเลิกกองทัพกลับ
แดนของท่านเสีย ส่วนครอยครว้ของญวนที่ถูกกวาดค้อนไปเท่าใด ขอให้
ส่งมาแด่ญวนให้สิ้น ทางไมตรีก็จะไต่ยืนยาวสืบไป ถ้าหากท่านไม่ปฏิบัติ
ตามคั่งที่แจ้งให้ทราบแล้ว ถ้าแม่ทัพใหญ่ยกมาถึงเวลาใดแล้ว ก็จะได้

ปฏิบัติไปตามที่เห็นสมควร แม้แต่หญ้าคันหนึ่งก็จะไม่ให้เหลือไว้ ส่วน
พระยาราษฎร์ลาวก็มิได้ตอบไปแต่ประการใด เรงกลับมาเผ้าให้ทันทัพ
หลวงที่ยกมา

เจ้าเวียงคานามให้ญวนพาอนุและราชวงศ์มาส่งเมืองเวียงจันทร์

ณ เดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๗๑
วันอาทิตย์ที่ ๒๗ กรกฎาคม อ้ายราชวงศ์มีหนังสือเข้ามาเมืองชาวยว่า เจ้า
เวียงคานาม ให้ญวนพาเจ้านุราชวงศ์มาส่ง ณ เมืองเวียงจันทร์ เมืองจีน
เมืองชาย จึงแจ้งความกับพระยาพิชัยสงครามฯ ได้ส่งคนนำหนังสือให้คน
ถือไปให้พระยาราชรองเมือง พระยาราชรองเมืองส่งหนังสือถึงเจ้าพระยา
ราชสุภาวดีฯ ได้แจ้งแล้ว ก็รีบยกกองทัพขึ้นไป เมื่อเดือน ๘ แรม ๕ ค่ำ
เวลาเช้า ในเดือน ๘ แรม ๖ ค่ำนั้น เจ้านุราชวงศ์ก็ยกมาถึงเมืองเวียง
จันทร์ คนมาด้วยกับเจ้านุราชวงศ์มีลาวประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ ญวน
ประมาณ ๘๐ เศษ ตั้งอยู่ ณ เมืองเวียงจันทร์ ล่ามญวน ๒ คน จึงมา
หาพระยาพิชัยสงคราม พระยาตากษรราชบุร หลวงสุเรนทรวิจิตรว่าเวลา
พรุ่งนี้ญวนจะพาเจ้านุราชวงศ์มาพักจาโคยก็ วันนี้เย็นไปแล้ว ครั้นเวลาเช้า
ญวนก็พาเจ้านุราชวงศ์มาหาพระยาพิชัยสงคราม ณ ศาลาอุกขุนญวนพูดว่า
เจ้านุทำความผิดหนีไปหาญวน ญวนเหมือนมารดา กรุงเทพพระมหา
นครเหมือนบิดาฯ โกรธบุตรแล้วมารดาต้องพามาขอโทษ ท่านแม่ทัพมา
ถึงแล้ว อนุราชวงศ์จะมาหาท่านแม่ทัพให้พาลงไป ณ กรุงฯ แล้วพระเจ้า

กรุงเวียงคานามไต้มีพระราชสาส์นไปขอไทยเจ้าอนุทางเรือ เจ้าอนุเคยขึ้น
กับกรุงไทยอย่างไร ญวนก็มีไต้ชักข้อซึ่ง ที่ญวนเขาเป็นชื่อนั้นก็ด้วยเมือง
เวียงจันทร์เคยไปจ้มนัก ๓ ปี ครึ่งหนึ่ง ฝ่ายเจ้าอนุราชวงศ์ก็ผูกจากกับ
พระยาพิไชยสงคราม พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวชิต กันเป็น
ปรกติ เจ้าอนุราชวงศ์เอาข้าวสาร หมากพลู หม้อทองเหลือง มาให้
นายไพร่ทั่วกันแล้ว เจ้าอนุราชวงศ์ก็กลับไปพักอยู่วัดพระแก้ว พระยา
พิไชยสงคราม พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวชิต เชื้อถ้อยถ้อยคำ
เจ้าอนุราชวงศ์โดยประมาทหาไม่ความสงสัยไม่ ปล่อยให้คนไปเที่ยวหา
กินตามอำเภอใจมิไต่อยู่ร่วมกัน

เจ้าอนุราชวงศ์ยกคนเข้าล้อมกองทัพอไทยที่เวียงจันทร์

ในวันเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๗๑
เวลาบ่าย ๒ โมง เจ้าพระยาราชสุภาวดีไต่ยกพลขึ้นไปถึงค่ายพันพร้าว
เวลาบ่าย ๔ โมง เจ้าอนุราชวงศ์ไต่ยกพลเข้าล้อม พระยาพิไชยสงคราม
พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวชิต โดยไม่ให้ทหารสู้ ก็ถูกพวกลาว
ยิงถูกไพร่พลล้มตายลงเป็นอันมาก

พระยาพิไชยสงคราม พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวชิต
ชนหมื่นนายไพร่ เห็นดังนั้นก็ตกใจ วังหนี่จะลงเรือ ลาวก็เกยเรือลอยไป
เสียหมด ต่างก็พากันกระโดดน้ำว่ายข้ามฟากมา พวกลาวก็เอาเรือ

ไล่แทงไล่ฟันตายเสียเป็นอันมาก ยังเหลืออยู่แต่หมื่นรักษานาเวศกับไพร่พลประมาณ ๔๐-๕๐ คน ว้ายน้ำเกาะขอนไม้ข้ามมาได้

ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดีอยู่ที่ค่ายพันพร้าว แลเห็นเกิดฆ่ากันขึ้นที่หาดทรายหน้าเมือง ก็แจ้งว่าทัพไทยเป็นอันตรายแล้ว จะยกข้ามไปสู้คนกันอยุ่ เรือก็ไม่มี พอเวลาค่ำหมื่นรักษานาเวศมาถึง แจ้งความให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีฟังทุกประการ พวกลาวชาวนครราชสีมาได้แจ้งกันนั้น ก็พากันหนีไปเป็นอันมาก

เจ้าพระยาราชสุภาวดี จึงปรึกษากับนายทัพนายกองว่า จะลงไปต่อสู้รบที่เมืองนครราชสีมาก็ไกลนัก จะตั้งอยู่ที่พันพร้าวก็ไม่ได้ เพราะคนน้อยตัว พระยาเชียงใหม่ว่า เมืองยโสธรข้าวปลาอาหารก็บริบูรณ์ ผู้คนก็มั่งคั่ง ให้ยกไปตั้งอยู่ที่นั่นเห็นจะสู้รบได้ จึงรับอาสาทางลัดข้ามมาเมืองยโสธร แต่ในคืนวันนั้น ฝ่ายญวนเห็นอนท้าวุ่นวายขึ้น ว่าพวกไทยเสียโดยไม่บอกกล่าวให้รู้ ผิดคำสั่งพระเจ้ากรุงเวียตนาม พวกญวนก็พากันทั้งเจ้าอนุวงศ์เสีย พากันกลับเมืองลำน่านแล้วบอกข่าวไปยังเมืองเว

พระเจ้ากรุงเวียตนามมีพระราชสาส์นให้ทูต เข้ามาขอโทษเจ้าอนุราชวงศ์

วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๔๗๑
ฝ่ายพระเจ้าเวียตนามให้องเล้งวันฮื่อนำราชสาส์นเข้ามากรุงเทพมหานคร

นครฉะยัหนึ่ง เพื่อขอโทษเจ้าอนุราชวงศ์ มีข้อความว่า เจ้าอนุราชวงศ์
 หนักองทัพไทยเข้าไปแค้นญวน แจ้งแก่เจ้าเมืองม่งอานว่า กองทัพกรุง
 ยกขึ้นไปขับไล่เจ้าอนุราชวงศ์ให้ออกเสียจากเมือง เจ้าอนุราชวงศ์ไม่รู้ว่
 ไ้ทำผิดสถานใด พระเจ้ากรุงเวียตนามเห็นว่าเจ้าอนุราชวงศ์มีทุกข์พลั
 บ้านเมือง จึงให้ขุนนางคุมไพร่พลไปส่งเจ้าอนุราชวงศ์แต่พอพ้นเขตแดน
 ญวน และได้ส่งคำชี้ว่า เมื่อกลับถึงบ้านเมืองแล้วให้คิดถึงตัว ให้แต่ง
 ทูตคุมเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้าถวายที่กรุงเทพมหานครตาม
 ธรรมเนียม จะได้พ้นความผิด และขอให้ทางกรุงเทพพระมหานครไ้ให้
 ความเมตตากรุณาต่อเจ้าอนุราชวงศ์ด้วย และขอให้คงปกครองบ้านเมือง
 ตามเดิม จะได้เป็นขอบเขตสันติมาสืบไปทั้ง ๒ พระนคร ทูตมาถึงกรุงเทพ
 มหานครไ้ ๘ วัน

ฝ่ายพระยารามณรงค์ข้าหลวง พระยาพระเชมร บอกส่งญวน
 ไพร่ นาย ๑๘ คน ถือนางสี่เลไปเข้ามาทางเมืองเชมร ถึงเจ้าพระยา
 พระคลังฉะยั ๑ ใจความว่า พระเจ้ากรุงเวียตนามได้จัดขุนนางญวนไปส่ง
 อนุพันเขตแดนแล้ว และได้มีพระราชสาส์นแต่งทูตเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ
 แล้ว ถิ่นเลือกเขียนมีหนังสือถือนางสี่เลไปที่กองทัพกรุงเทพ ฯ ซึ่งรักษา
 ฉางข้าวไม่จ่ายข้าวให้อนุพัน ราชวงศ์บุตรอนุอันวอนขอข้าวย้าง กองทัพ
 ไทยก่อเหตุก่อนเอาขึ้นยิงพวกลาว ๆ ก็กำเริบขึ้นรบกับกองทัพไทย ๆ ก็ตั้ง
 เครื่องศาสตราวุธหนีไป อนุก็ไม่ตาม เจ้าเวียตนามให้ขุนนางญวนมา
 กำชับว่า ให้อนุเก็บเครื่องศาสตราวุธที่กองทัพไทยไว้ แล้วให้แต่งเครื่อง

ราชบรรณาการให้ขุนนางผู้ใหญ่ ลงมาทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพมหานคร
ก็เห็นจะโปรดยกโทษให้เขาบุญ อนุจะไ้รู้ว่าตัวทำผิดไว้แก่มาก่อน ถ้า
กรุงเทพมหานครโปรดไ้ดังนี้ พระเกียรติยศก็จะยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน

ทูตญวนลากลับ

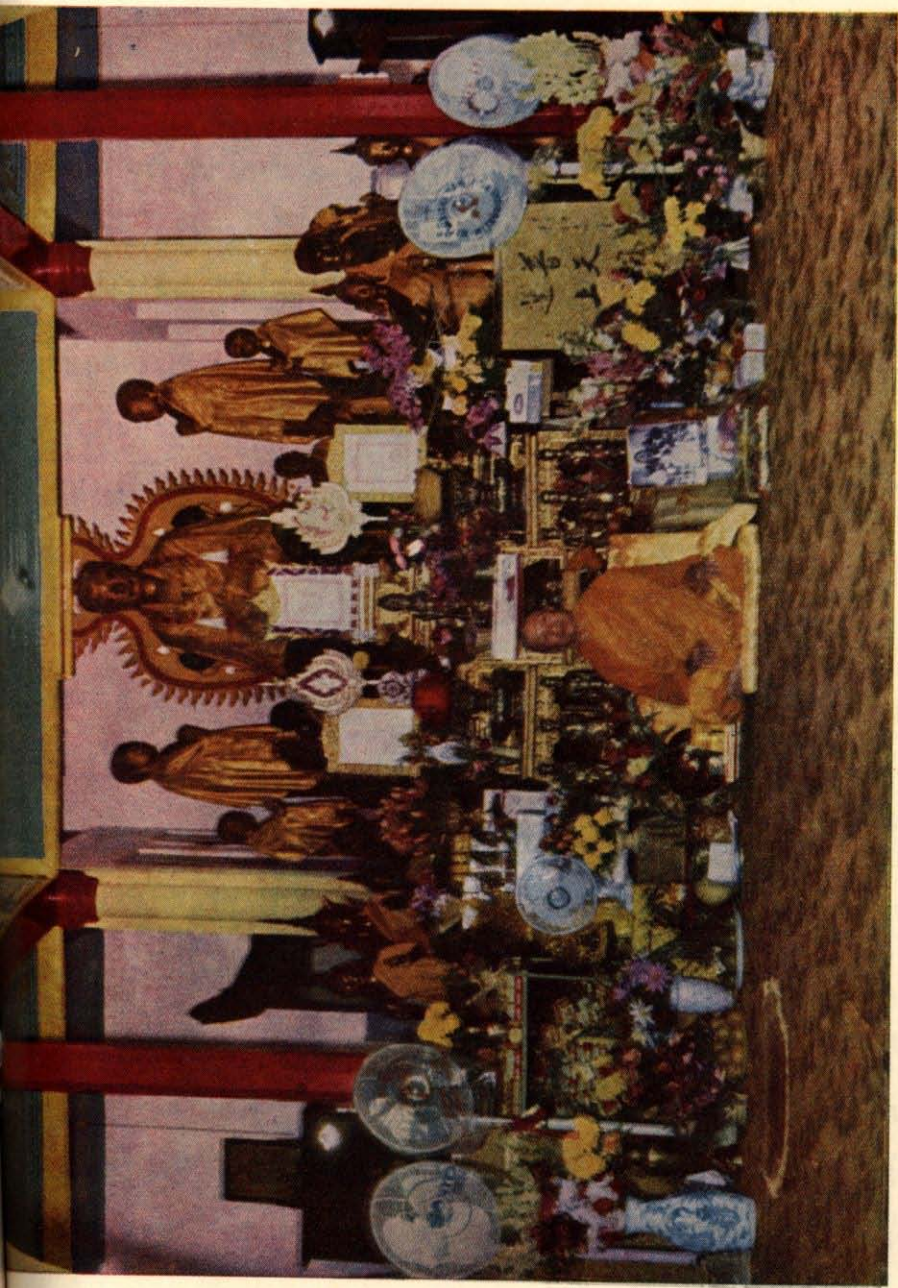
ณ วัน เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๗๑
เมื่อทูตญวนจะกลับประเทศญวนนั้น โปรดให้มีพระราชสาส์นและของทรง
ยินดีออกไปด้วย ทูตญวนไม่ยอมรับบอกว่าผิดประเพณีกรุงเวียตนาม ขอ
ให้ทางกรุงเทพมหานครแต่งทูตไปเองจึงจะชอบ จึงโปรดให้พระยาพระ
คลังมีหนังสือควมออกไปถึงองเลโย ๑ ฉบับ ว่าด้วยเรื่องเจ้าอนุราชวงศ์
เป็นขมขื่นจนฆ่าพระยาพิไชยสงครามและนายกองเสียเป็นอันมาก ทูตรับ
หนังสือพระยาพระคลังแล้ว ได้กราบถวายบังคมลากลับไปแล้ว ก็แต่ง
ให้พวกราชวงศ์ยกกองทัพข้ามฟาก จะได้รบเจ้าพระยาราชสุภาวดีที่เมือง
ยโสธร แล้วให้คนข้ามไปรื้อพระเจดีย์ปรกรเมืองที่เมืองพันพร้าวเสีย
เชิญพระเสริมและพระที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลบรรจุไว้ มาประ
คิษฐานที่เมืองเวียงจันทร์คงเก่า

แม่ทัพไทยลงมาญวน

ณ วัน เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง จ.ศ. ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๗๑
ฝ่ายพระเจ้ากรุงเวียตนามรู้ว่าเจ้าอนุวงศ์ทำการวุ่นวายแก่กองทัพไทย ไม่

ยอมสามภักดีทั้งที่รับสั่งไว้ ได้เกิดรบพุ่งกันอีก จึงมีหนังสือถึงแม่ทัพไทย
 ฉบับหนึ่ง ถึงเจ้าอนุราชวงศ์คือฉบับหนึ่ง ให้เจ้าเมืองลำน่านจัดขุนนางกรม-
 การ กับไพร่พลมาส่งให้ถึงเจ้าอนุราชวงศ์และกองทัพไทย เจ้าเมืองลำน่าน
 ได้แต่งให้กายโคยทง เลकिनบุตร เวียนหล่าม กับไพร่พลญวนลาว ๕๐ คน
 มาลงเรือที่เมืองมหาชัยกองแก้ว ครั้นถึงเมืองนครพนมจึงบอกหนังสือมา
 ถึงเจ้าพระยาราชสุภาวดีแม่ทัพใหญ่ ๆ จึงพูดว่าพระยาพิไชยสงคราม
 หลวงสุเรนทรวิชิตกับไพร่ ๒๐๐ - ๓๐๐ คนเคยได้มีความประมาทเพราะ
 เชื้อคำญวน จึงไ้ตาย ครั้นนี้จะมาล่อลวงทำเช่นนั้นอีก จะเอาไว้ทำไม
 ขี้ฆ่าเสียให้สิ้น แล้วส่งนายทัพทั้ง ๒ ให้ไปล่อลวงญวนพร้อมด้วยไพร่พล
 ให้ขึ้นมาว่าจะเลี้ยงอาหาร พวกญวนสำคัญว่าจริงก็ให้ไพร่พลอยู่รักษา
 เรือเพียง ๒ คน นอกนั้นพากันขึ้นมาทั้งหมด เมื่อถึงค่ายพร้อมกันแล้ว
 นายทัพไทยทั้ง ๒ ก็ร้องขึ้นว่า พวกเราเร่งลงมือ พวกทหารไทยก็ครุกัน
 เข้าฆ่าพวกญวนตายเสียสิ้นเหลืออยู่แต่เลินนุศกับไพร่ ๒ คน ได้ถูก
 อาวุธยุบยู่จึงนำส่งให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีแม่ทัพใหญ่

ฝ่ายเจ้าน้อยเมืองญวนให้เขียนเมืองหลวง เขียนห่อไชยมาแจ้ง
 ความแก่เจ้าพระยาราชสุภาวดีว่า เจ้าน้อยเมืองญวนได้แต่งกองทัพออก
 ลากตระเวนตามทางถึงกันทุกค่ายล ถ้าเจ้าอนุราชวงศ์เห็นขึ้นไปจะจับส่ง
 ให้ ขอย่าให้กองทัพกรุงเทพ ฯ ยกติดตามเข้าไปในเขตแดนเมืองญวน
 เลย ไพร่บ้านพลเมืองจะเกิดสับสนตกใจอลเวงกัน

พระครุฑนันทมณเฑียร (โพธิ์เย็น เป้า)

ถ่ายโดย โสภณ วัฒนาธรรม

ทูตญวนเข้ามา และทูตไทยไปเมืองญวน

ณ วัน เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๗๓

ฝ่ายเจ้าเวียงต๋นนามแจ้งว่า เจ้าน้อยเมืองญวนรับเจ้าอนุราชวงศ์ส่งให้แม่ทัพ
ไทยก็ขัดเคือง ให้หาตัวขึ้นเฝ้า แล้วก็พาลฆ่าเสีย แล้วแต่งให้ขันชุนเวียน
เป็นทูตเชิญพระราชสาส์นเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ๑ ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
ความในพระราชสาส์นว่าทงวิไชยฆ่าพวกญวนเสีย ชิดชุมกิม หลวงนรา
ยกกองทัพล่วงเกินไปเกียส่วยในเมืองญวนคือเขตแดนญวน ขอให้ส่งตัวทงวิ-
ไชย ชิดชุมกิม หลวงนรา ออกไปจะไล่เลียงไล่ถามดู แล้วเมือง
เวียงจันทน์ขึ้นอยู่ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ควรให้เสียไมตรีกัน ขอให้ตั้ง
เมืองเวียงจันทน์ไว้ดังเก่า มีความสำคัญหลายประการแจ้งอยู่ในพระ
ราชสาส์นนั้นแล้ว ฝ่ายกรุงจะตอบพระราชสาส์นไปทูตญวนไม่รับยกว่า
ให้กรุงแต่งราชทูตไปจึงจะชอบ เจ้าพระยาพระคลังจึงได้มีหนังสือไปถึง
องเลโยฉยหนึ่งความว่า การที่จะจัดตั้งเมืองเวียงจันทน์นั้นต้องรอไปก่อน
เพราะว่ากองทัพยังไม่กลับมา ผู้ใดทำผิดนั้นยังไม่ได้สอบสวนข้อเท็จจริง
ส่วนข้อที่มีในพระราชสาส์นก็ผิดเพี้ยนกับข้อไทยอยู่ ไม่รู้ว่าผู้ใดกันแน่
เมื่อกองทัพกลับมาพร้อมเพรียงแล้ว จึงจะไล่เลียงถามดู ครั้นทูตญวน
ได้รับหนังสือแล้วก็ลาไป จึงทรงพระราชดำริว่า จะไม่แต่งทูตออกไปให้
เจ้าเวียงต๋นมาทราบบอกก็ไม่สมควร เพราะบ้านเมืองมีไมตรีกัน จึงโปรดให้

พระยานุรักษ์ภูธร ขุนพิทักษ์นที ขุนพิพิธโกลา เชิญพระราชสาส์น
เครื่องราชบรรณาการ ออกไปทรงยินดีพระเจ้ากรุงเวียตนามในเดือน ๔
ปีชวคนั้น ความในพระราชสาส์นก็คล้ายกันกับหนังสือเจ้าพระยาพระคลัง
ที่มีให้ทูตญวนออกไป

ราชทูตไทยกลับจากเมืองญวน เจ้าเวียตนามตอบพระราชสาส์น

ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๑๕๒ พ.ศ. ๒๓๗๓
พระอนุรักษ์ภูธร ขุนพิทักษ์นที ขุนพิพิธโกลา ทูตไทยกลับมาถึง เจ้าเวียต-
นามมีพระราชสาส์นตอบเข้ามามีใจความว่า พระราชสาส์นพระเจ้าเวียต-
นามแสดงความนับถือมาซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา
ให้ทราบ ท้ายกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา แต่ังให้พระอนุรักษ์ภูธร
กับทูตนำพระราชสาส์น และคัมสิ่งของออกมาทรงยินดี กับว่าด้วยความ
อนุเมืองเวียงจันทร์เป็นขอบ มีโทษผิดหลายประการ ได้แจ้งในพระราช-
สาส์นนั้น ด้วยคิดจะให้กรุงเวียตนาม กับกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา
เป็นทางพระราชไมตรีสนิทสนมกันอย่างยิ่งนั้น และบรรดาหัวเมืองขึ้น
ทั้งสองฝ่าย จะใคร่ให้รักษาเขตแดนอยู่เย็นเป็นสุข อย่าให้มีเหตุรำวฉาน
กันแต่ประการใดจะได้พึงบริบูรณ์ทั่วกัน ทางพระราชไมตรีจะได้ยืนยาว
สืบไป แต่ก่อนเมืองเขมร เมืองเวียงจันทร์ เป็นเมืองขึ้นได้ถวายบรรณา-
การทั้ง ๒ พระนคร ตามอาณภาพ หามิผิดสิ่งใดไม่ เพราะได้พึ่งกรุงเวียต-

นามกับกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา ไก่เมตตาโอบอ้อม นานาประเทศ
 ทั้งปวงก็อยู่สัน เมื่อปีก่อนเจ้าอนุเมืองเวียงจันทร์ก็มีทุกข้อพพ มาพึ่ง
 เรนึ่งเสียก็ไม่วางใจให้อาศัยพักอยู่เมืองแ่งฮาน ภายหลังเจ้าอนุวงศ์อัน
 วอนขอกลับบ้านเมือง จึงสั่งให้เจ้าเมืองแ่งฮานเกณฑ์ไพร่พลไปส่งให้พัน
 เขตแดน และได้กำชับว่าเมื่อพันไปจนถึงบ้านเมืองแล้ว ให้คิดถึงตัวว่าไ้
 กระทำผิดต่อกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แล้วแต่งคนรีบลงไปขอโทษ
 ต่อกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาเสีย จะได้เป็นเมืองขึ้นกรุงไทยต่อไป
 แล้วให้เลงวันฮ้อ กับทูต นำพระราชสาส์นเข้ามาแจ้งแก่กรุงเทพมหานคร
 ศรีอยุธยาว่า กรุงเวียตนามจะได้จัดการกับเมืองเวียงจันทร์ เห็นว่าควร
 ทำคุณเมตตากับเมืองน้อย ซึ่งขอเป็นทางพระราชไมตรีต่อไป ได้จัดทั้งนี้
 เห็นว่าเป็นการสมควรอยู่แล้ว ถ้ากรุงเทพมหานครศรีอยุธยามีพระทัย
 คิดถึงทางพระราชไมตรี ก็ให้อาพระทัยกรุงเวียตนามมาเป็นพระทัย
 กรุงเทพมหานคร เมื่อเจ้าอนุวงศ์ทำผิดเกิดฆ่าฟันกันขึ้นนั้นหาได้บอก
 ให้กรุงเวียตนามรู้ไม่ ต่อกรุงเวียตนามให้เลงวันฮ้อทูตมีชื่อเข้าไปจนกลับ
 มาแล้วก็ยังงียบอยู่ หามิทูตไทยออกไปแจ้งความเหมือนแต่ก่อนไม่ จะว่า
 เป็นทางไมตรีอยู่ที่ไหนได้มิใช่แต่เท่านั้น เมื่ออีกกลายนี้ สั่งเจ้าเมืองแ่งฮาน
 ให้จัดขุนนางผู้น้อยถือหนังสือขึ้นไปกำกับเจ้าอนุวงศ์ให้ลงไปขอโทษต่อกรุง
 พระมหานครศรีอยุธยา นายทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ชื่อ ทูงวิไชย
 ได้จับตัวฆ่าเสีย ยังเหลืออยู่แต่เลกีนผุกับลาว ๒ คน และกล่อของหนังสือ
 ว่าจะให้เอาไปส่งให้แม่ทัพชื่อสุภาวก็เพื่อส่งมา ณ กรุงเทพมหานคร

ศรีอยุธยา และเมื่อถูกหนาวีกลาย นายทัพกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา
 ชือ ชิต กับคนมีชื่อ ยกกองทัพล่วงเข้าไปเมืองกำโล เมืองถูกเจ้าเมืองไม่
 ยอมให้เข้าถือว่าเป็นการผิดธรรมเนียมประเพณี การที่ลุล้ำเขตแดนกัน
 เช่นนี้จะถือว่าเป็นไมตรีกันกระไรได้ ถึงเจ้าอนุวงศ์มีโทษก็ไต่ทวงไว้แล้ว
 แต่เมืองเวียงจันทน์ยังว่างเปล่าอยู่จนบัดนี้ก็ยังมีโทษอกให้กรุงเวียงคานมทราย
 จะไต่จัดการร่วมกันตั้งเจ้าเมืองเวียงจันทน์คนใหม่ขึ้น ซึ่งเจ้าอนุวงศ์ทำผิด
 จะทำโทษก็ควรอยู่แล้ว ส่วนเมืองเวียงจันทน์หาควรปล่อยไว้ให้ว่างเปล่าไม่
 และความข้างกัน ๓ ข้อยังหาถูกไม่ กรุงเวียงคานมยังคิดถึงสัมพันธ์ไมตรี
 มาแต่ก่อนกว่า ๔๐ ปีมาแล้ว หาได้ขัดเคืองแต่ประการใดไม่ เมื่อต้นปี
 ใต้ให้ขุนเวียนกับทูตนำพระราชสาส์นเข้าไป ณ กรุงเทพพระมหานคร
 ศรีอยุธยาแจ้งราชการโดยสัจย์ชือ จะใคร่ให้กรุงเทพพระมหานคร
 ศรีอยุธยาคิดอ่านในทางพระราชไมตรีให้รอบรู้โดยสุจริต ครั้นอยู่มาเจ้า
 เมืองไซ่ง่อนบอกส่งสำเนาพระราชสาส์นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาขึ้น
 มา เมื่อพิเคราะห์ดูในสำเนาพระราชสาส์นเห็นความเลือนลอบ ข้อที่สำคัญ
 หามีไม่จึงแคลงอยู่ คิดว่ากรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาจะหย่อนทางสัม-
 พันธ์ไมตรีกันเสียแล้ว ครั้นทูตกลับไปถึงกรุงเวียงคานมได้สั่งเลไปถามทูตถึง
 เรื่องทุ่งวิไชยกับชิตชุมกิมและหลวงนรา ทูตแจ้งว่าความ ๒ ข้อนี้ เมื่อทูต
 อยู่ ณ กรุงเทพพระมหานครหาไต่ยินข่าวประการใดไม่ ถ้าจริงเหมือนทูต
 ขุนนางนายทัพกรุงเทพพระมหานครหาพ้นความผิดไม่ และกฎหมายอย่าง
 ธรรมเนียมกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาที่ตังไว้ก็ไม่ลงโทษทุ่งวิไชยกับ

คนมีชื่อผู้กระทำผิด อนึ่ง การที่จะจัดตั้งเจ้าเมืองเวียงจันทร์นั้น เมือง
 เวียงจันทร์แต่ก่อนเป็นข้าอยู่ทั้ง ๒ พระนคร บัดนี้เจ้าอนุวงศ์เป็นโทษ ชอบ
 ที่กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาพร้อมกันจัดแต่งตั้ง จึงจะชวยด้วยอย่าง
 ประเทศที่เป็นไมตรีกัน และพูดแจ้งความว่า เมื่อทูตออกมาจากกรุงเทพ
 พระมหานครศรีอยุธยาขึ้น เจ้าพระยาสุภาวดีแม่ทัพยังไม่ลงมาถึงความ
 ๕๕ ทั้งสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาจะทรงคิดประการใดทูต
 หาแจ้งไม่ เลไปจดหมายคำทูตใส่กระถางแผ่นหนึ่งถวาย แล้วทูตเข้าไป
 ถวายพระราชสาส์นไต่ทรงถามทูตที่เข้าเฝ้า ทูตกราบทูลถูกต้องกันกับ
 จดหมายเลไปที่กราบทูลไว้ พระเจ้ากรุงเวียตนามฟังคำที่ทูตกราบทูลตรง
 กันก็ทรงดำริว่า น้ำพระทัยสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา
 ยังจะทรงคิดเหมือนคำทูตว่าถ้าจริงอย่างนั้นแล้วทางพระราชไมตรีทั้ง ๒
 พระนครก็จะไต่ยังขึ้นสืบไป มิได้มีการวิวาทกัน ทรงไว้ซึ่งแต่ความดี
 เช่นเดิม จึงสั่งให้เลไปเลี้ยงทูต แต่งพระราชสาส์นกับจัดส่งของทรงยินดี
 มอบให้ทูตคุมเข้ามาขอให้กรุงพระมหานครศรีอยุธยาทราบความก่อน กรุง
 เวียตนามจะใคร่ให้ทางพระราชไมตรีมั่นคงขึ้นยาวตลอดไป เพื่อให้เมืองขึ้น
 และนานาประเทศทั้งปวงจะได้ยกย่องสรรเสริญทั้ง ๒ พระนครว่ามีทาง
 ไมตรีเสมอทันเสมอปลาย และครั้งนี้ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา
 ได้จัดส่งของมาเจริญทางพระราชไมตรีตามธรรมเนียมด้วย ๗ สิ่ง ทาง
 กรุงเวียตนามยังสั่งให้เจ้าพนักงานรับของ ๗ สิ่งนั้นไว้ กรุงเวียต-
 นามกับกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาเป็นทางไมตรีรักใคร่กันมาแต่ก่อน

ฉันทิโก ขอให้ทางพระราชไมตรีเสมอตันเสมอปลายสืบไปเหมือนแต่ก่อน
 กรุงเวียตนามได้จัดการทางพระราชไมตรีครั้งนั้น ขอให้กรุงเทพพระมหานคร
 ศรีอยุธยาทรงพิจารณาว่าจะสมควรหรือไม่ และสิ่งของที่คอยแทนไปมา
 ถึงกันนั้นถึงจะมากน้อยก็เห็นไปทางพระราชไมตรีตามขนบธรรมเนียม ทาง
 พระราชไมตรีก็จะยืนยาวสืบไปชั่วฟ้าและดิน ถ้าไม่ทำดังนี้แล้วก็เหมือนทั้ง
 ทางที่ค้าหาที่ร้าย การที่กรุงเวียตนามซึ่งเจงมานั้นเป็นการถูกต้องตามประเพณี
 ซึ่งตั้งอยู่ในยุคศิวิลธรรมทุกประการแล้ว กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาจะ
 เห็นสมควรประการใดก็สุดแต่กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาเถิด ขอของบน
 มีทองคำเบื้องล่างนานาประเทศจะเห็นคบและทรง กรุงเวียตนามไม่ขอ
 กล่าวความให้ยืดเยื้อต่อไปอีกแล้ว พระราชสาส์นมา ณ วันจันทร์ เดือน ๗
 แรม ๑๑ ค่ำ มีนมาง ๑๐ ปีฉลุ เอกศก จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๗๒

พระราชสาส์นอีกฉบับหนึ่ง มีใจความวิงวอนแต่จะขอเอาตัวพระยา
 ณรงค์วิไชยและพระยาวิชิตสงคราม หลวงนรา ไปอย่างเดี๋ยว แล้วลำเลิก
 เข้ามาว่า ญวนได้ซื้อตรงต่อกรุงเทพพระมหานคร พม่ามีราชสาส์นไปชวน
 ให้ญวนเข้ามาตีกรุงเป็นศึกกระหนาบ ถ้าได้แล้วจะแบ่งเขตแดนคนละครึ่ง
 พระเจ้ากรุงเวียตนามก็มีไ้รับ ประการ ๑ สำเภาหลวงแต่งไปค้าขายเมือง
 จันทที่ถูกพายุซัดเข้าเมืองญวน พระเจ้ากรุงเวียตนามก็เอาชื้อเหมือนกับของ
 พระเจ้ากรุงเวียตนามเอง ประการ ๑ เขมรป่าดงเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ

เมืองชุขันธ์ ขึ้นกบฏหนีเข้าไปในเขตแดนกรุงเวียงตนาม ๆ สั้งให้จ่ายเสบียงอาหารให้แล้ว ให้กลับไปอยู่บ้านเมืองตามเดิม

หนังสือลงไปถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑ ฉบับ ในความว่า เมื่อต้นฤดูหนาวปีกลายนี้ ชุนนาง ณ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา ชื่อ ชุมกิมคุมกองทัพล่วงหน้าไปในเมืองญัตติ ตำบลเขตแดนกรุงเวียงตนาม ความ ๒ ข้อซึ่งกระทำการผิดทั้งนี้หาชอบด้วยสัจธรรมจะพึงไม่ และเจ้าอนุวงศ์แต่ก่อนเป็นข้า ๒ พระนคร ครั้นจับตัวได้แล้ว ที่เมืองเวียงจันทร์ก็ยังทิ้งให้ว่างเปล่าอยู่ จะคิดกำจัดผู้ใดเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทร์ กรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา ก็หาบอกออกไปให้รู้ไม่ เพื่อทั้งสองพระนครจะได้ร่วมกันตั้ง หรือกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยาจะใคร่ได้แผ่นดินและพลเมืองเวียงจันทร์ไว้แต่ฝ่ายเดียว จึงไม่บอกออกไปให้รู้ ความข้อนี้ยังสงสัยกลางแกลงอยู่

เมื่อทรงทราบข้อความในพระราชสาส์น และหนังสือลงไปแล้ว จึงทรงพระราชดำริว่า เจ้ากรุงเวียงตนามมีความซัดเคื่อง จนถึงเอาความหลังขึ้นมาล่ำเลิกแล้วจึงคิดขั้ญญาข้านั้นมาอย่างไรไม่รู้ จะต้องแต่งทูตไปเกลี้ยกล่อมเสีย

ในเย็นวันพระราชวังบรรทมมณฑล ถวายช้างสี่ประเภท ออกาเที่ยวช้าง ๑ สูง ๓ ศอก ๖ นิ้ว ถึงกรุง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ พระราชทานชื่อขึ้นระวางเป็นพระบรมเอกทนต์สรรพคุณลักษณะ สักกิตามพจนานุกรมพิจิต สฤษดิ์รัตนมณฑล พาหนะเลิศฟ้า

พระราชสาส์นถึงพระเจ้าเวียงตนาม

ครั้นยี่สิบวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๑ พ.ศ. ๒๓๗๒ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระจักราเป็นราชทูตมาเชิญพระราชสาส์นออกไปว่า ซึ่งท้าวไชยพ่วงวนลาวผู้ถือหนังสือกับซิดชุมกิม หลวงนาคุมกองทัพล่วงเข้าไปในเขตแดนกรุงเวียงตนามนั้น ความทั้งนี้เมื่อขุนนางผู้ใหญ่แม่ทัพนายกองมาถึงพร้อมกัน ได้ไต่เลียงพระวิชิตรสงครามซึ่งคุมกองทัพล่วงไปอยู่เมืองนครพนมนั้นแล้ว ได้ถามหลวงนาค หลวงงใจยุทธตามเรื่องราวแต่ต้นมา ซึ่งพระวิชิตรสงครามได้พ่วงวนพ่วงลาวที่ถือหนังสือที่เมืองนครพนมนั้น ก็เพราะมีเหตุขึ้นที่เมืองเวียงจันทร์ก่อน ด้วยญวนนำเจ้าอนุวงศ์มาผูกถล่มลงไทย ๆ หลงเชื่อตามถ้อยคำญวนพูด เจ้าอนุวงศ์จึงพ่วงพวกไทยตายเสียเป็นอันมาก จึงเอาเมืองเวียงจันทร์ได้ พวกไทยเสียที่แก่เจ้าอนุวงศ์ด้วยไวใจพวกญวนจึงพากันตาย แม่ทัพนายกองพวกไทยมีความน้อยใจแก่ญวนนัก ปรีกษาเห็นพ้องกันว่าญวนกับเจ้าอนุวงศ์เป็นคนผิด หากคิดถึงทางพระราชไมตรีไม่จึงคิดกันให้มาถล่มลงทำการดังนี้ นายทัพนายกองเคยเชิดที่เมืองเวียงจันทร์ หาไวใจญวนไม่ เมื่อแม่ทัพนายกองยกกองทัพขึ้นไปจะรบกับเจ้าอนุวงศ์ ให้พระวิชิตรสงครามเป็นแม่ทัพเรือคอยรักษาอยู่ทางแม่น้ำ ครั้นญวนลาวมาในระหว่างทัพศึก เห็นผิดสังเกตุจะมาร้ายก็ไม่วังวุ่น นายทัพนายกองสำคัญว่าญวนพวกนี้เป็นพวกเจ้าอนุวงศ์ลงให้ลาวพ่วงไทยที่เมืองเวียงจันทร์ จึงได้พ่วงวน

ลาวผู้ถือหนังสือเสีย เหลือญวน ๑ ลาว ๒ ต้องอาวูช บ่วยเจ็บลำบาก
 พระวิจิตสงครามส่งมาถึงแม่ทัพไทยก็เจ็บหนักลงและตายเสียแล้ว แต่
 หนังสือนั้น พระวิจิตสงครามว่าใช้ให้คนลงไปค้นหาที่เรือก็ไม่พบ ซึ่ง
 เกิดเหตุฆ่าฟันกันล้มตายให้ทางพระราชไมตรีมีวหมองเช่นนั้น หาพอที่จะ
 เป็นไปไม่ เหตุด้วยเจ้าอนุวงศ์คนเดียวก่อให้เกิดการขึ้นไปต่าง ๆ กรุงเทพ
 พระมหานครครอยยอมีความวิตกกังทางพระราชไมตรียิ่งนัก แล้วก็
 เห็นว่าไทยตายที่เมืองเวียงจันทร์ถึง ๒๐๐ เศษ เกือบ ๓๐๐ คน เพราะ
 เชื้อคำญวน ไทยฆ่าญวนลาวตายที่เมืองนครพนม ๕๐ เศษ ซึ่งจะถือ
 เอาความผิดแต่ไทยข้างเดียวนั้นก็เห็นจะยังไม่เที่ยงธรรม ด้วยก่อเหตุ
 เกิดการอันตรายขึ้นที่เมืองเวียงจันทร์ก่อนเป็นความจริง ซึ่งหลวงนรา
 วรรณคดี หลวงจงใจุทธ ยกกองทัพล่วงเข้าไปถึงเมืองญัตติ ซึ่งเป็นเมือง
 ขึ้นของกรุงเวียตนาม กองทัพไทยล่วงเกินเข้าไปเพียงนี้ เพราะเห็นว่า
 เมืองพอง เมืองพรานขึ้นแก่เมืองซุซันต์ เมืองชุมพรขึ้นแก่เมืองป่าสัก
 ภายหลังเจ้าอนุวงศ์มาขอเอาเมืองชุมพรไปขึ้นแก่เมืองเวียงจันทร์ แม่ทัพ
 นายกองรู้ชื่อว่าเมืองพอง เมืองพราน เมืองชุมพรเป็นเมืองขึ้นทั้งสอง
 ฝ่าย พระวิจิตสงครามจึงเกณฑ์ให้หลวงนราวรรณคดี หลวงจงใจุทธ
 คุมไพร่ยกไปตามพวกกบฏมา กับเที่ยวหาครอบครัวหัวเมืองที่ระส่ำระสาย
 ไปอยู่เมืองชุมพร จะรับกลับคืนมาอยู่บ้านเมืองตามเดิม ครั้นพบ
 ครอบครัวบ้างก็พามา หาได้เรียกเอาช่วยสาอากรแก่ผู้ใดไม่ และ

หัวเมืองเล็กน้อยปลายเขตแดนเช่นนั้น กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา
 จะได้คิดปรารภว่าที่จะให้ไปเยียดเยียนเรียกเอาส่วยสาอากรบ้านเล็ก
 เมืองน้อยหามิได้ ซึ่งหลวงนรารณรงค์ หลวงจงใหญ่ทอ ไปตามพวกกบฏ
 และไปรั้งครอบครองหัวเมืองชุมพรครั้งนี้ ด้วยเห็นว่าเป็นเมืองขึ้นอยู่ด้วยกัน
 ทั้งสองฝ่ายจึงได้ไป ถ้าเป็นเมืองขึ้นเขตแดนกรุงเวียงตนามฝ่ายเดียวแล้ว
 นายทัพนายกองก็หาอาจลวงแดนเข้าไปไม่ พระเจ้ากรุงเวียงตนามมีพระ
 ปัญญามากลึกซึ้ง ทรงไตร่ตรองโดยสัจธรรมก็ย่อมเห็นตลอดสิ้น มีความ
 ในพระราชสาส์นเป็นหลายประการ แง่อยู่ในพระราชสาส์นนั้นแล้ว
 ครั้นวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ (๑๕ มีนาคม) พระจักรา
 ราชมนตรี ทูลกราบบถวายยังคมลาออกไป

ราชทูตไทยกลับเมืองญวน

ครั้นเมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๔
 พ.ศ. ๒๓๗๕ พระจักราราชทูตกลับเข้ามาถึงกรุงทูลว่า เจ้าเวียงตนาม
 ได้ทูลในพระราชสาส์นทั้งนั้น ก็ขัดเคืองไม่ยอมรับของทรงยินดี คั้นให้
 ทูตนำกลับเข้ามาหมด มีพระราชสาส์นตอบเข้ามาใจความว่า กรุงเท
 พพระมหานครศรีอยุธยายังรักษาทางพระราชไมตรีอยู่ขอให้เอาคนทั้งสามมา
 ทำโทษที่กลางตลาด ทางพระราชไมตรีจะไม่มัวหมองจะยืดยาวต่อไป
 ภายหลัง

ความเรื่องนี้ ได้มีพระราชสาส์นโต้ตอบไปมาหลายครั้ง จะกล่าว
ไปก็ยาวโดยใช่เหตุ ทงวิไชยนันท์ก็คือพระวิจิตรสงคราม ซึ่งเลื่อนชั้น
เป็นพระณรงค์ชัย ญวนไม่รู้ว่าจะไร้เรียกชื่อเป็น ๒ คน ออกไป

การจลาจลในเมืองญวน

ครั้นปีมะแม จ.ศ. ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ ทางฝ่ายเมืองพัทลุง
เมืองนครเสียมราฐ เมืองจันทบุรี เมืองตราด แแต่ให้ขุนหมื่นไปสืบ
ราชการ และเงินที่อยู่เมืองไซ่ง่อน เมืองล่องไห้ หนีเข้ามาให้การต้งกัน
กับหนังสือบอกว่า องค์ำกุนผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนตายลง เจ้า
เวียตนามซึกเคื่ององค์ำกุนมานานแล้ว แต่ไม่รู้ที่จะทำประการใดด้วยเป็น
คนเก่าขององค์้างลิ้อพระราชบิดา ครั้นองค์ำกุนตายก็ให้ข้าหลวงออกไป
ซุกศพขององค์ำกุนขึ้นมาทำโทษ ประจานต่าง ๆ เหมือนทำโทษคนเป็น ๆ

ขุนนางขององค์ำกุน ชื่อองพ้อเบโคย องลั๊เบีย องพ้องาย
องบงบาง ขุนนางผู้ใหญ่เมืองไซ่ง่อน มีความกตัญญูต่อองค์ำกุน ซักชวน
สมรรคพรรคพวกจับข้าหลวงกับเจ้าเมืองไซ่ง่อน องพ้อเบโคยจับปลัดเมือง
ฆ่าเสียแล้วฝังศพองค์ำกุนไว้คังเก่า แล้วทำการเป็นกบฏขึ้น เมื่อเดือน ๘
แรม ๓ ค่ำ องพ้อเบโคยเข้าอยู่ในเมืองไซ่ง่อน ตั้งตัวขึ้นเป็น องง่อยโฮย
(แม่ทัพ) องพ้อเบโคยตั้งองบงบางเป็นเสียนหวง ตั้งโกยาเป็น ลันมิน
ตั้งขุนนางเมืองไซ่ง่อนซึ่งเข้าเกลี้ยกล่อมด้วย ๔ คน ให้เป็น องตงกุน

เป็นองตำกุน เป็นองเตียงกุน เป็นองโหลกุน ให้องลัษเฐีย เป็นองเฮากุน
 อรรณเณียมณวนที่เมืองเวนั้น ขุนนางนายทหารชั้นผู้ใหญ่มีอยู่ ๕ ตำแหน่ง
 คือ องตำกุน องเตียงกุน องโหลกุน องตงกุน องเฮากุน แต่องตำกุน
 นั้นมาเป็นข้าหลวงสำเร็จราชการอยู่เมืองไซ่ง่อน องพ้อเบโคย องขงบาง
 จึงให้โกนา องตงกุน องตำกุน องเตียงกุน องโหลกุน ที่แต่งตั้งกันขึ้น
 ให้ยกลงมาตีเมืองสมิลอ เมืองล่องไห้ เมืองสระแตก เมืองโจกุก เมือง
 บันทายมาศได้ เจ้าเมืองหนีไป ตีเมืองโห้จัมเจ้าเมืองไค้ส่งขึ้นไปเมือง
 ไซ่ง่อน องพ้อเบโคยฆ่าเสีย ตีเมืองโจกุกได้ เจ้าเมืองโจกุกหนีไปอยู่
 ในแดนเมืองเขมร ตีเมืองบันทายมาศได้ จัมเจ้าเมืองบันทายมาศฆ่าเสีย
 พวกจีนตัวเหี้ย ซึ่งอยู่ในเมืองบันทายมาศเห็นบ้านเมืองวุ่นวายขึ้น ก็เข้า
 ซ้ำเติมเอา

ฝ่ายโกยา องตงกุน องเตียงกุน องตำกุน องโหลกุน กลับทัพ
 ขึ้นไปเมืองโจกุกจึงกลับใจปรึกษากันว่า องพ้อเบโคยเป็นคนชาติสกุลต่ำ
 หาควรที่จะเป็นเจ้านายไม่ เราช่วยกันตีเอาเมืองไซ่ง่อนตักศิระองพ้อ
 เบโคย องขงบาง ไปถวายเจ้าเวียงตนามจะไค้เป็นความชอบ จึงจะสมควร
 ที่เราเป็นขุนนางผู้ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดิน โกยา องตงกุน องเตียงกุน
 องตำกุน องโหลกุน พิจารณาเห็นพ้องกันแล้วจึงให้หลานเจ้าเมืองโจกุก
 ไปตามเจ้าเมืองโจกุกกลับมาตีราชการด้วยกัน เจ้าเมืองโจกุกกลับมาถึง
 เมืองแล้ว เจ้าเมืองโจกุกกับโกยา องตงกุน องเตียงกุน องตำกุน
 องโหลกุน จึงเกลี้ยกล่อมณวนเมืองบันทายมาศ เมืองโจกุก ได้คน

๗,๐๐๐ เศษ จะยกไปรบเมืองไช้ฮ่งอัน องพ้อเบโคย องบงบางรัฐจึงได้
 กวากเสียบิงอาหาร เกรงศาสดารัฐใหญ่่น้อย กระสุนดินดำไว้ในเมือง
 ให้จับพรรคพวกของตงกุน องเตียงกุน องคำกุน องโหกุน ซึ่งยังตกค้าง
 อยู่ที่เมืองไช้ฮ่งอันฆ่าเสีย ๖๗๐ เศษ ฆ่ามารดาของคำกุน เอาศีรษะฆ่าออก
 ๔ ซีก แล้วเอาขี้ผึ้งบนห่อศีรษะเข้าเขียนฉลากปิดไว้ว่า เมื่อเล็กของตงกุน
 กินนมแม่ เคี้ยวเนื้อใหญ่ขึ้นกินเนื้อแม่ แล้วให้ญวนเอาศีรษะไปให้ของตงกุนๆ
 ให้ฆ่าญวนซึ่งเอาศีรษะแม่ไปให้นั้นเสีย แล้วเจ้าเมืองโจกุก โกยา
 ของตงกุน องเตียงกุน องคำกุน องโหกุน ยกขึ้นไปเมืองไช้ฮ่งอัน

ครั้น เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำ (วันอังคารที่ ๒๔ กันยายน)

องพ้อเบโคย องบงบาง ยกออกมารบกันนอกเมือง เว้น ๑-๒ วันรบกัน
 ครึ่งหนึ่ง ผู้คนล้มตายทั้งสองฝ่ายเป็นอันมาก ทั้งรบกันตั้งแต่เดือน ๘
 แรม ๓ ค่ำ (วันพฤหัสบดีที่ ๔ กรกฎาคม) มาจนถึงเดือน ๑๑ ขึ้นญวน
 ตายประมาณ ๑๐,๐๐๐ เศษ

เจ้าเวียตนามทราบหนังสือบอกแล้ว จึงให้องเตียงกุนเป็นแม่ทัพ
 ของทำนาค่ายเป็นข้าหลวงกำกับทัพยกลงมา พวกองพ้อเบโคยทั้ง ๖ คนที่
 กลบใจเข้ากับเจ้าเวียตนามก็เข้าหาแม่ทัพเมืองไว้ เข้าล้อมเมืองไช้ฮ่งอันไว้
 แต่จะหักเอามิได้ ก็ล้อมไว้ให้ออกเสียบิงอาหาร

โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาเป็นปรินายก ขุนพลแก้ว
เป็นแม่ทัพบก เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพเรือ ยกไปรบญวน

ณ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๗๖ ในความตึงเครียด
ระหว่างไทยกับญวนนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓)
ได้ทรงพระราชดำริว่า เมื่อนักกองค้ำจันทร์เป็นกบฏหนีไปญวนก็รับไว้ เจ้า
อนุวงศ์เป็นกบฏหนีไปญวนก็รับไว้ และได้แต่งขุนนางนำเจ้าอนุวงศ์มาตั้ง
บ้านเมืองอยู่ตามเดิม กับเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิของญวน และได้ยก
ย่องตัวเข่งขึ้นเป็นคักกว้างเต้ (จีนเรียกว่าว้างตี้ ไทยเรียกว่าพระเจ้า
จักรพรรดิ)

ต่อมาของเลโยขุนนางญวนได้มีหนังสือมาให้ทางกรุงเทพพระมหา-
นครลงนามในพระราชสาส์นว่า พระเจ้าเวียตนามคักกว้างเต้ ทางกรุงเทพ
พระมหานครเห็นแก่ทางพระราชไมตรีก็ลงนามให้ตามประสงค์ ต่อมา
ของเลโยได้มีหนังสือแจ้งมาอีกว่า ให้กรุงเทพพระมหานครใช้ตราแผ่นดินที่
ประทับลงในสำเนาพระราชสาส์นนั้นด้วย จึงทรงพระราชดำริว่าญวนยก
ตัวนี้อะไรรู้ว่ายิ่งใหญ่เช่นนั้น จะเป็นไมตรีสืบไปกระไรได้

ขณะนั้นเจ้าพระยาบดินทร์เดชาขุนพลแก้วเห็นเป็นโอกาส จึง
กราบทูลขอให้ยกกองทัพไปทำศึกกับกรุงเวียตนามเสียแต่ในขณะนั้น ได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาสิงห์เสนี สมุหนายก
เป็นแม่ทัพบก คุณไพบูลย์ในกรุงเทพและหัวเมืองรวม ๔๐,๐๐๐ พร้อม

ท่วยนักร้องค้อม นักร้องค้วง ยกไปตีเมืองเขมร ถ้าตีได้แล้วให้ยกเลยไป
 ช่วยพวกกบฏตีเมืองไซ่ง่อน ให้เจ้าพระยาพระคลังซึ่งเป็นที่สมุหพระ
 กลาโหมเป็นแม่ทัพเรือคุมไพร่พล ๑๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองบันทายมาศ
 (เมืองฮ่าเคื่อง) และเมืองโจญกให้ยกไปทางคลองซุดใหม่ ไปบรรจบกับ
 กองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองไซ่ง่อน ให้พระมหาเทพ (บ้อม)
 พระราชรินทร์ (จำ) ยกไปตีเมืองแ่งอาน (คือเมืองลำน้า) ซึ่งขึ้นกับ
 ญวน ให้เกณฑ์คนหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกไปร่วมด้วย ให้เคลื่อนกองทัพ
 ออกจากกรุงเทพพระมหานครพร้อมกันทั้ง ๓ กองทัพ ณ วันเสาร์ เดือน
 อ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ที่ ๒๓ พฤศจิกายน

นับแต่บัดนั้น กรุงเทพพระมหานครก็ไต่ขาดทางสัมพันธ์ไมตรีกับ
 ญวน ครั้นรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน ได้เกิดแผ่นดินไหวขึ้นที่
 กรุงเทพ ฯ

และทรงพระราชดำริต่อไปว่า เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกที่ขึ้นกับ
 ญวน ใกล้กับเมืองหลวงพระบางนั้น ยังไม่มีกองทัพยกไปตี จึงรับสั่งให้
 กรมมหาดไทยมีท้องตราขึ้นไปเกณฑ์พลเมือง หัวเมืองแพะและหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือให้ได้ ๔,๐๐๐ คน แล้วโปรดให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ)
 เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ถึงเมืองหลวงพระบาง ณ เดือน ๓
 แรม ๕ ค่ำ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒ กุมภาพันธ์ มีมะเส็ง เบญจคึก พัก
 คอยกองทัพหัวเมืองอยู่

ฝ่ายทัพเรือ เจ้าพระยาพระคลังยกไปตีเมืองบันทายมาศ สู้รบกัน
 อยู่หนึ่งวันญวนก็ถอยเรือหนีไปอยู่เมืองโจญก กองทัพก็ข้ามไปคลองซุดใหม่

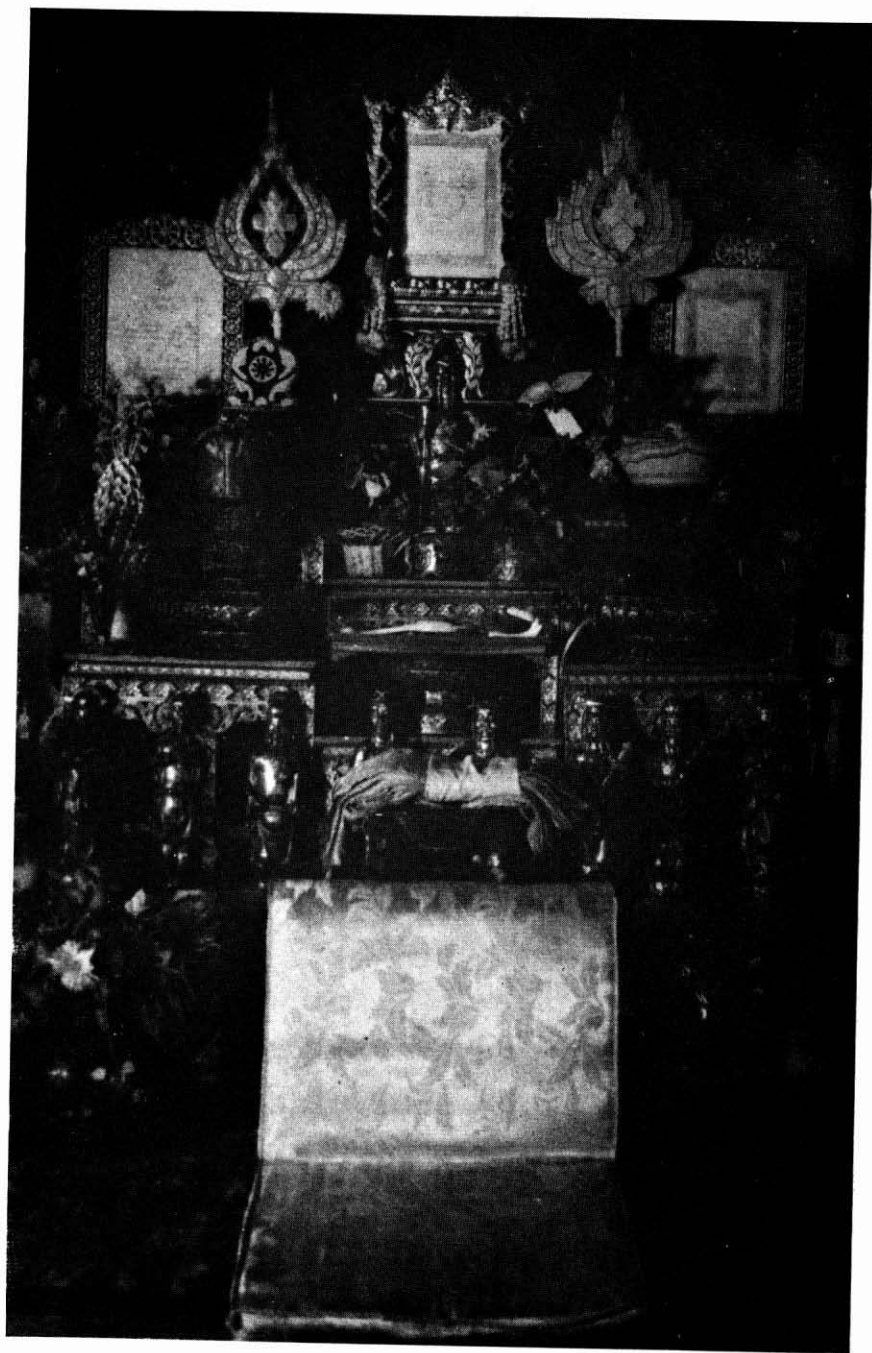
ไปตีเมืองโจก ครอบงำอยู่ ๒ วัน กับคืนหนึ่ง พวกไทยลอบยิงเข้าไปทางหลัง
เมืองได้ ญวนเห็นดังนั้นก็พากันอพยพล่งเรือหนีไป ท้ายไทยได้เมืองโจกขึ้น
ตั้งอยู่

พ่อเหว่ญี่กลับใจไม่เข้ากับพ่อเหว่โต๋

ฝ่ายพ่อเหว่ญี่คุมทหารรักษาเมืองชาเคียง และเมืองชาแตก เมื่อ
แจ้งว่ากองทัพกรุงเทพพระมหานครยกมา ก็เข้าใจว่าพ่อเหว่โต๋ยได้มีหนังสือ
ไปขอกองทัพกรุงเทพฯ ยกมาช่วยรบกรุงเวียตนาม พ่อเหว่ญี่ก็กลับใจ
เลิกลาเข้ากับพ่อเหว่โต๋ยไม่ จึงคุมทหารยกไปรบกับกองทัพเจ้าพระยา
ยดินทรเทศาแตกกลับไป (ข้อความในจดหมายเหตุขึ้นนี้ เป็นข้อความย่อๆ
หาได้มีพิศดารโดยละเอียดไม่)

พ่อเหว่ญี่ตีกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเทศาแตกกลับไป

เมื่อพ่อเหว่ญี่รบกับเจ้าพระยาบดินทรเทศาแตกกลับไปแล้ว ก็ได้
คุมทหารเข้าล้อมเมืองไซ่ง่อนไว้ แล้วได้มีหนังสือแจ้งไปยังกองทัพหลวง
ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองบันกุ่ม ให้ยกมาช่วยตีเมืองไซ่ง่อน ฝ่ายกองทัพหลวงได้
ทราบหนังสือของพ่อเหว่ญี่แล้ว ก็ยกกองทัพหลวงเข้ามาในเขตแดนเมือง
ไซ่ง่อน เข้าล้อมเมืองไซ่ง่อนไว้ทั้ง ๔ ด้าน แม้กระนั้นก็ได้ล้อมอยู่แต่ห่างๆ

สัญญาบัตร พัดยศ
และเครื่องยศที่ได้รับพระราชทาน
ถ่ายเมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๓

หาเข้าใกล้ชีวิตไม่ ้วยขึ้นทางบ้านในเมืองซึ่งตั้งอยู่บนกำแพงคดียังยั้งกัน
อยู่จึงเข้าไม่ได้

กองทัพหลวงญวนได้ตั้งล้อมเมืองไซ่ง่อนถึง ๓ ปี

กองทัพหลวงได้ตั้งล้อมเมืองไซ่ง่อนช้านานถึง ๓ ปีเศษ พอเหว
โตยซึ่งตั้งรักษาอยู่ในเมืองไซ่ง่อน ก็ได้ขาดแคลนเสบียงอาหารลงทุกวัน
จนจะหมด ถึงแม้กระนั้นกองทัพหลวงก็ยังไม่สามารถรบหักหาญเอาเมือง
ไซ่ง่อนได้

ฝ่ายจึงเจ้เกิดก นายทัพ จึงจัดให้นายทหารรองกลับมากล่าวว่า
พลซอขึ้นใหญ่กระสุนเท่าไรกระเทียม มากยิ่งทลายเมืองไซ่ง่อนให้พังได้

ฝ่ายทหารตำแหน่งกายโตย ครั้นถึงเมืองญวนก็นำหนังสือเข้าไป
สั่งให้เจ้ากระทรวง แล้วกราบบอขึ้นนบนามขอให้จึงเจ้แม่ทัพ

(ขึ้นใหญ่สองกระบอกนี้ กระบอกหนึ่งมีชื่อว่าองกำล่าเตองกุน อีก
กระบอกหนึ่งชื่อว่าองเตรองเตองกุน ทั้งสองกระบอกนี้มีความประหลาด
มาก ถัดกันว่ามีเทพารักษ์สถิตย์อยู่ หรือนัยหนึ่งว่ามีศาลาสีงอยู่ เมื่อ
เวลาจะไปพลทหารเพียง ๒๐ คนก็ลากไปได้ เมื่อเวลาจะไม่ไป แม้ทหาร
ถึงร้อยคนก็ไม่สามารถจะลากไปได้)

จึงเจ้แม่ทัพ จึงเกณฑ์ทหารทุกกองขนเอามูลดินมาถมเป็นเชิงเนิน

ขึ้น กระเนสูงกว่ากำแพงเมืองไซ่ง่อน แล้วก็ลากปืน ๒ กระบอกนั้นบรรจุ
กระสุนแตกยิงเข้าไป ยังเถือญญตกลงดินใหม่ขึ้น

ฝ่ายพ่อเหวโต่ยซึ่งอยู่ในเมืองไซ่ง่อนตกใจเป็นอันมาก เห็นระตัง
ต่อสู้ไปก็ไม่ไหวเพราะเสบียงอาหารหมดไฟร่พลก็อดโรย พ่อเหวโต่ยจึง
ฆ่าตัวตายเสียเอง

ฝ่ายจิ้งเจ้แม่ทัพ ให้กองสอดแนมเข้าไปใกล้เชิงกำแพง จึงกลับมา
แจ้งความให้จิ้งเจ้แม่ทัพฟังว่า บนเชิงเนินและบ້อมเห็นคนรักษาหน้าท่ง
รอยเบาบางลง จิ้งเจ้เห็นได้ก็ตั้งนักรัชทหารเข้าทำลายประตูเมือง และ
เอาบันไดเข้าพาดขึ้นกำแพงเมืองเข้าไปได้ จึงบุตรภรรยาข้าทาสชายหญิง
ของพ่อเหวโต่ย และพรรคพวกของยากันขาดร้ามชายหญิง ทั้งเด็กอยู่ใน
ผ้าอ้อมรวมกันพันเศษ และให้ชุดหลุมกว้างลึกประมาณ ๒๐ วา ที่ค่าย
ทุ่งเคียบเตรียมผลักดันไปฝั่งเสียทั้งเป็น คุณาสังเวชยั้งนัก

ครั้นปรายปรามข้าศึกได้ราบคาบแล้ว ตัวพ่อเหวญี่นั้น จิ้งเจ้
แม่ทัพจึงมีใบบอกไปยังขุนนางผู้ใหญ่ทั้งหกกระทรวง กล่าวความผิดและ
ชอบของพ่อเหวญี่ตั้งแต่ต้นจนจบทุกประการ ขุนนางผู้ใหญ่จึงนำขึ้นบอก
กราบทูลสมเด็จพระเจ้ามีนมางว่างใต้ทรงทราบทุกประการแล้ว จึงรับสั่งให้
ขุนนางผู้ใหญ่ประชุมปรึกษาคความผิดความชอบของพ่อเหวญี่ ขุนนาง
ผู้ใหญ่จึงทำคำปรึกษาโทษพ่อเหวญี่ว่า เทิมพ่อเหวญี่เป็นใจเข้าด้วยพวก
กบฏ มาภายหลังเห็นจวนตัวว่าจะทำไปไม่ตลอด จึงกลับใจมาเข้าด้วย
กองทัพฝ่ายเรา โทษพ่อเหวญี่มีเหมือนกัน ทั้งเป็นคนใจกลับกลอกจะเลี้ยว

ไว้ก็ไม่มีประโยชน์อันใด ครั้นปรึกษาเห็นพร้องกันทั้งนั้นแล้วก็ลงชื่อในคำ
 ทักสิน นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้ามินมางว้างเต้ ก็ทรงเห็นชอบด้วย จึง
 จักให้ขุนนางผู้ใหญ่ออกไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลรักษามณฑลเมืองไซ่ง่อน
 และให้ประหารชีวิตพ่อเหว่ญี่ตามกฎหมายไทยยกย

พระเจ้ามินมางเต้จสวรรคต

ครั้นเดือนยี่ ปีกุน จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๘๒ ทรงกษัตริย์

โกสินทรศก ๕๔ สมเด็จพระเจ้ามินมางว้างเต้ประชวรและเสด็จสวรรคต
 พระชนมายุได้ ๔๕ ปีเศษ อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๘ ปี ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ฝ่ายทหารและพลเรือน พร้อมกันยกกว้างต่อพระราชบุตรแห่งสนมเอกขึ้น
 ครองศิริราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าเถียวต้วว้างเต้ ด้วย
 พระองค์ทรงพระสติปัญญายิ่งกว่าพระญาติพระวงศ์ทั้งปวง ขุนนางข้าราช-
 การจึงได้พร้อมใจกันยกขึ้นครองราชสมบัติ

พระเจ้าเถียวต้วว้างเต้ขึ้นครองราชสมบัติ

ได้เกิดเรื่องลาวเวียงจันทร์

เมื่อสมเด็จพระเจ้าเถียวต้วว้างเต้อยู่ในราชสมบัติครั้งนั้น เกิด
 เกี้ยวข้องด้วยลาวเวียงจันทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

(รัชกาลที่ ๓) แห่งกรุงสยาม ได้มีพระราชสาส์นไต่คอบไปมาถึงกันด้วย
เรื่องลาวเวียงจันทน์ จนถึงที่สุดขาดทางพระราชไมตรีกัน

ครั้นต่อมา ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศว้างเต ในปีที่ ๖ ที่ ๑
นั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกกองทัพขึ้นไปรบลาวเวียงจันทน์แตก ขณะนั้น
ลาวเวียงจันทน์ได้จัดให้ท้าวเพี้ยพระยาลาว ลงมากรุงเวียงคานามขอกองทัพ
พระเจ้ากรุงเวียงคานามให้ขึ้นช่วย แต่หาหนทางที่ไม่ พระเจ้าเอกทัศว้างเต
ได้จัดให้พ่อเหว่เคี้ยกเป็นแม่ทัพคุมทหาร ๑,๐๐๐ คน ยกไปช่วยเจ้า
เวียงจันทน์ ก็พอเจ้าพระยาบดินทรเดชาตีเมืองเวียงจันทน์แตกเสียแล้ว

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศว้างเตสิ้นพระชนม์

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าเอกทัศว้างเตทรงพระประชวรหนักถึงสิ้น
พระชนม์ ในปีมะเมีย จ.ศ. ๑๒๐๘ พ.ศ. ๒๓๔๕ ทรงกษัตริย์โกสินทร์
ศก ๖๕ พระเจ้าเอกทัศว้างเตอยู่ในราชสมบัติได้ ๘ ปี ขุนนางผู้ใหญ่
ผู้น้อยพร้อมใจกันอัญเชิญวงศ์ พระราชบุตรที่เกิดจากสนมของพระเจ้า
เอกทัศว้างเต ขึ้นเสวยราชสมบัติ ถวายพระนามว่า สมเด็จพระเจ้า
คชคิรีว้างเต

ครั้นพระองค์ได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ทรงระลึกถึง
ข้อความที่สมเด็จพระเจ้ายาลองว้างเต ซึ่งเป็นองค์พระเปตามหัยิกา
(ชวค) ของพระองค์ ทรงแข่งไว้ว่า มิให้บุตรและนักราชสุริยวงศ์

ของพระองค์ อันจะได้สืบสันตติวงศ์เนื่องต่อไปภายหน้า คิตกทรยศต่อประเทศ
สยามในวงศ์จักรีบรมราชสุริยวงศ์เลยเป็นอันขาด ด้วยพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นพระปฐมวงศ์แห่งกรุงเทพพระมหานคร
ประเทศสยามอาณาจักรนั้น มีพระเดชพระคุณแก่สมเด็จพระเจ้ายาโลง-
ว้างแต่เป็นยังสิ้น แม้ว่าบรมกษัตริย์พระองค์ใดจะเกินเลยบ้างสักเล็ก
น้อย พงระฮอกกลันได้ก็ให้ระงับไว้ อย่าได้ทรยศต่อเชื้อพระวงศ์ของพระองค์
ท่านผู้มีพระคุณเลย เมื่อสมเด็จพระเจ้าคอกก้างเกิดทรงระลึกได้เช่นนั้นแล้ว
จึงรับสั่งให้ขุนนางเป็นข้าหลวงรีบไปตามกองทัพ ซึ่งยกไปช่วยเจ้าอนุ-
เวียงจันทร์ก็กลับมายังเมืองฉุฉว

ฝ่ายเจ้าอนุเวียงจันทร์ ครั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชายกกองทัพมา
รบเมืองเวียงจันทร์แตกครั้งนั้น เจ้าอนุเวียงจันทร์จึงหนีขึ้นไปเมืองเชียง
ขวาง ลาวพวน อาศัยอยู่กับเจ้าเมืองพวนซึ่งเป็นบุตรเขยของเจ้าอนุเวียง-
จันทร์ เจ้าน้อยเมืองพวนเห็นว่าภัยจะมาถึงเมืองเชียงขวางที่ตนปกครองอยู่
นั้น ก็จับตัวเจ้าอนุผู้เป็นพ่อคาส่งไปให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาและขอยอม
เป็นข้าขอบขัณฑสีมา

ขณะนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพ ครั้นได้ตัวเจ้าอนุเวียง-
จันทร์แล้ว ก็หาไต่ถามกองทัพไปทำอันตรายแก่เมืองเชียงขวางไม่ เมื่อ
เจ้าพระยาบดินทรเดชาทราบเวียงจันทร์แตกแล้ว ก็กวาดต้อนราษฎรลาว
เวียงจันทร์มาเป็นเชลยหลายพันครอบครัว และเมื่อครั้งยกไปรบเมือง

ไซ่ง่อนก็ไต่กว่าคชอินจันครว และราษฎรเวียตนามซึ่งไปตั้งทำมาหากิน
ตามขอบเขตมาเป็นเขตก็มาก

กองทัพไทยกับกองทัพญวนเข้าสู้รบกัน

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๙๕ พ.ศ. ๒๓๗๖ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ
แต่งตั้งให้พระยาราชนิภูล (เสือ) เจ้าพระยาบวรราชธิมา (ทองอินทร์) กับ
กองทัพหัวเมืองเหนือเมืองนครราชสีมา รวมเป็น ๗,๐๐๐ เศษ ยกข้ามไป
ทางบาพนมเดินทางตรงไปช่วยเมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯได้เรือ
เกลยเมืองเขมร กับเจ้าพระยาพระคลังรวมทัพกันไปทางเรือ ให้เจ้าพระยา
เทพเป็นทัพหน้าล่องไปก่อน ไปตามลำน้ำโขงใกล้ยวคลของวามะนาว พอพบ
ทัพองทำตายน่าย องจีนเบียน มาตั้งรับอยู่ค่ายท่านปากคลองข้างใต้ เมื่อ
เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ อังคารที่ ๒๑ มกราคม ได้สู้รบกันอยู่ ๑ วัน เจ้าพระยา
บดินทรเดชาฯ ทัพเจ้าพระคลังลงไปทัน ก็เข้าระดมยิงทัพญวน ญวนก็สู้รบ
อยู่ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯให้พวกทัพบกซึ่งลงเรือเล็กขึ้นต่งค่ายบกประชิด
ค่ายญวนทั้ง ๒ ฟาก ญวนก็เข้าคันทันที แล้วทัพเรือฝ่ายไทยก็เข้ารุกไล่ยิง
ทัพเรือญวนน้อยกว่าก็ล่าถอยไปตั้งรับอยู่ปากคลองข้างเหนือทางจะลงไป
เมืองซาแตก ที่นั่นเป็นค่ายเก่า ญวนมาตั้งรับทัพพระเจ้าหลานเธอกรม
หลวงเทพหริรักษ์ แต่ก่อนญวนได้ซ่อมแซมไว้เป็นค่ายท่านไม่รุดอนเสีย
การครั้งนี้ญวนได้อาศัยท่านนี้ตั้งมั่นอยู่

เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลังเห็นทัพญวนล่าถอยไป
แล้วจึงสั่งให้พระยารณรงคฤทธิโกษา พระยาวิเศษสงคราม ไปยึดปาก
คลองของเจืองไว้เพื่อมิให้ญวนเอาเรือรบลัดคัตหลังมาได้ แล้วให้ยาบทหลวง
เป่ซึ่งไปกับพระยาวิเศษสงคราม กลับยกล่อมญวนเข้าวัด ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่
ในคลองของเจืองประมาณ ๓๐๐ เศษ ขอมสมัครเข้าเป็นพวกด้วยทั้งสิ้น
แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชาสั่งให้เอาตัวปลัดยกกระบัตรเมืองสระบุรีซึ่งทั้ง
ค่ายแตกหนีญวนไป กับหัวหน้าตำรวจกรมออกซ้ายนายหนึ่งเป็นเชื้อสาย
เดียวกัน เมื่อเวลารบกับญวนอยู่นั้นลงเรือช่วงไปแอบเสียบทางหางเลื้อยอยู่
ท้ายเรือรบ ท่านไปเห็นเข้าจึงสั่งให้จับเอาตัวไปประหารชีวิตเสียทั้งปลัด
ยกกระบัตรเมืองสระบุรีรวม ๓ คนด้วยกัน แล้วก็ยกตามญวนลงไปถึงปาก
คลองวามะนาวทั้งประชิดกันอยู่ ให้กองทัพออกจับญวนมาได้ ๑ คน สอบ
ถามไ้ความว่า องค์เชียงกุนให้้องทำตานค่าย กับของเงินเขียนคุมคน
๓,๐๐๐ คนเป็นแม่ทัพมาแทน ส่วนของเชียงกุนนั้นได้ตั้งล้อมเมืองไซ่ง่อน
อยู่ ครั้นเวลาค่ายญวนก็ปล่อยแพไฟลงมาเป็นอันมาก ปรารณจะเผาเรือ
แต่ไฟก็ไม่ไ้ไหม้สักลำเดียว เพราะญวนทำการไม่ถูก ปล่อยแพลงมา
เหมือนกบิลชยกระทงเล่นเป็นทิวไปตามสายน้ำ ไม่ได้ถูกเรือแต่สักลำเดียว

เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลังปรึกษาการทัพ

ครั้น บั่มะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๗๖ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ
อังคารที่ ๒๔ มกราคม เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลังปรึกษา

กันว่า ญวนทั้งค่ายบนบกเขาเรือทอดกันขวางแม่น้ำไว้ จะต้องตีหักลงไปให้
พร้อมกันทั้งทัพบกทัพเรือ ญวนจึงจะติดต่อสู้ช่วยเหลือกันไม่ได้ ครั้นปรึกษากัน
แล้วจึงสั่งให้นายทัพนายกองเตรียมการไว้ให้เสร็จ ครั้นเดือน ๓ แรม
๕ ค่ำ (พฤษภาคม ๒๕ มกราคม) เวลา ๓ ยาม เจ้าพระยาบดินทรเดชา
คุมทัพบกเข้าปล้นค่ายญวน เจ้าพระยาบดินทรเดชาคัดคนลุยขวางหนาม
เข้าไปจนถึงเสาค่ายญวน ญวนก็จุกพลขึ้นรอบค่ายสว่างเห็นตัวกันฉับ
ญวนก็วางปืนใหญ่ขึ้นคาบศิลามาถูกทัพไทยล้มตายเป็นอันมาก จะขึ้นค่าย
เข้าไปได้ไม่ได้

เจ้าพระยาพระคลังคุมทัพเรือเข้าตีทัพเรือญวน

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๔๕ พ.ศ. ๒๓๗๖ ฝ่ายทัพเรือเจ้าพระยาพระ
คลังก็เข้าตีทัพเรือญวนพร้อมกัน ญวนก็ยังขึ้นสู้รบเป็นสามารรถ นายทัพ
นายกองฝ่ายไทยก็ถอนสมอลงไป เรือพระยาอภัยโนฤทธิ (ขุนนาค) ๑ ลำ
เรือพระอนุรักษ ๑ ลำ แต่เรือพระยาทำยนน้ำลำหนึ่งนั้นถอนสมอลงขึ้นแล้วเข้า
ไปแอบค้ำอยู่ เรือพระยาอภัยโนฤทธิ เรือพระอนุรักษ โยชานันแจกลงไป
ไม่เห็นเรือข้างหลังตามไปก็ถอยหลังมาเสีย เจ้าพระยาพระคลังได้ลงเรือ
แม่ข่ายพลแวง ๒๐ เทียวไล่เรือรบให้ถอนสมอลงไปโดยเร็ว คนในลำเรือ
ถอนสมอลงขึ้นแล้วก็ไปไล่ลำอื่นต่อไป ครั้นเรือเจ้าพระยาพระคลังห่างออกไป
แล้วก็ปล่อยสมอลงไปตั้งเท่าเรือเจ้าพระยาพลเทพ พระยาราชวังสัน พระยา
เพชรบุรี ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ตำแหน่งพระยา พระ หลวง ซึ่งเป็นหัวหน้าเรือ

เมื่อเห็นผู้ให้ถอนสมอลงไป ก็ทำเป็นถอนสมอไม่ขึ้น เมื่อถอนขึ้นมาแล้ว ก็ปล่อยลงไปแล้วอย่าง ถ้าเห็นเรือไปเร่งรัดก็ทำเป็นถอนสมอไม่ขึ้นอีก พวกญวนเห็นเรือไม่ลงไปแล้วก็เอาเรือมาระดมกันขึ้นไปซ่อมค่ายยก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาสั่งให้ถอยทัพ

มีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๖๗ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ซึ่งเข้าตีค่ายญวน เห็นเหลือกำลังผู้คนก็ล้มตายลงมาก ก็สั่งให้ล่าถอยออกมา เจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงปรึกษากับเจ้าพระยาพระคลังว่า นายทัพนายกองไม่กลัวแม่ทัพใหญ่ดังนี้ จะทำศึกสงครามไปที่ไหนได้ ให้เอาตัวผู้ทั้งหลายมาฆ่าเสียสิ้น เอาตัวผู้น้อยที่กล้าแข็งแ่งดั่งชน เอาเครื่องยศให้แก่ผู้นั้นแล้วยกเข้าตีอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาพระคลังจึงว่าซึ่งโปรดดังนี้ ก็ชอบอยู่ แต่ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ที่กินพานทองก็หลายนายจะฆ่าเสียเห็นจะเกิดภัยขึ้นข้างหน้า ยืนเสียของอาหารกระสุนดินดำก็น้อยลงแล้วก็เป็นที่กาลฤดูเดือน ๔ นาน้อย การทำไปไม่ตลอดไทยก็มีจะกลับก็ยาก ถ้ารัชสั่งให้เอาไทยตามอัยการศึกมาทำกับท่านเหล่านั้นก็จะตายเปล่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาว่าถ้าอย่างนั้นก็ให้แต่ล่าถอยอย่างเดียว ปรึกษากองกันแล้ว ครั้นเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ (ศุกร์ที่ ๓๑ มกราคม) ก็ถอนคนค่ายยกลงเรือจ้างขายสิ่งของเสียมาก่อน แล้วเรือรบก็ถอยตามมา ภายหลังโดยเร็ว ญวนเข้ารีตอยู่ในคลองของเจืองก็ลงเรือจ้างขึ้นอพยพ

ตามกองทัพนาคัน ทักษิณราชรักษ์อยู่ที่เมืองโจวก ทักษิณราชรักษ์นำ
 คลองขุดมาเมืองบันทายมาศก่อน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาพระคลังอยู่ที่เมืองโจวก รุ่ง
 ขึ้นเดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ (จันทร์ที่ ๓ กุมภาพันธ์) เห็นทัพเรือญวนยก
 ตามมาทออยู่ใต้เมืองโจวก เรือค่าย ๑๕ ลำ เรือแม่เรือ ๑๐ ลำ เรือแม่เรือ
 ๓๐ ลำ ทอห่างเมืองอยู่ประมาณ ๒๐ เส้น ครั้นรุ่งขึ้นแรม ๑๑ ค่ำ
 เวลาเช้า ๑ โมง ญวนก็ยกเข้าตีเมืองโจวก คนประจำหน้าที่กว้างขึ้น
 ข้อมและกำแพงเชิงเทินระดมยิงไป ญวนมิได้ท้อถอยคงแวงผ่านหน้าเมือง
 ขึ้นมาเหมือนไม่มีขึ้นยิง ท้ายกองแม่ทัพยังตีเรืออยู่ถอยไม่ได้ ขึ้นมา
 เหนือเมือง พวกกองทัพนาคันกับค่ายศิลาไปนั่งยิงที่ตลิ่งถูกญวนตายเป็น
 อันมาก เรือแม่ทัพเห็นดังนั้นก็ถอยลงให้ล่าถอย พวกญวนจึงได้เอาซอน
 ลูกกลิ้ง ๆ ไปตามแคมนอก ให้เรือเหวี่ยงตะแสงรัยลูกปืน ถอยลงไปถึง
 เรือแม่ทัพญวนแล้ว

ฝ่ายทัพเรือเข้าคลองมาดังกลาย่าน นานอัยพอเรือท้องเรือต่าง
 แ่งกันจะไปก่อน เรือก็อติดกันเข้าไปไม่ได้ เจ้าพระยาพระคลังทราบแล้ว
 จึงสั่งให้กองช้างไปชักลากเรือจนตกลักหมกแล้วก็ให้ช้างเดินขมมาทาง
 เมืองกำปอต

พวกเขมรได้กำเรือขึ้น

เกิดโรคระบาดขึ้นที่เมืองโจวก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาตั้งทัพที่เมืองโจวกนั้น ผู้คนในกองทัพไทย

ช่วยใช้ตัวการขออาหารและตายด้วยไข้ป่าก็มาก หลวงจินตารักษ์ไปลาด
ตระเวนถึงคลองวามะนาที่คุ้งไผ่เหลือง จับตัวญวนชาวป่ามาได้ ๒ คน
นำส่งมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงซักถามไต่ความว่า ไต่ยินข่าวว่า
พวกญวนที่เกาะแคงจะยกทัพยกทัพเรือมาตีทัพไทยที่เมืองโจกอีก เจ้า
พระยาบดินทรเดชาถามไต่ความเช่นนั้นแล้ว ก็คิดว่าญวน ๒ คนที่จับมา
ได้นี้ จะฆ่าเสียก็สงสารเพราะไม่ใช่ข้าศึกกัน ครั้นจะปล่อยไปก็เกรงจะนำ
ความลับในกองทัพไปเผยแพร่ จึงจำต้องเอาตัวญวนทั้ง ๒ ไปในกองทัพ
ด้วย ครั้นนั้นทหารในกองทัพต้องอดอยากและป่วยไข้ล้มตายเป็นอันมาก
ถ้าหากพวกญวนรู้จะมาตีกระหน่ำเข้าอีกจะได้รับความลำบากมาก จะตั้ง
อยู่เมืองโจกเห็นไม่ได้เสียแล้ว

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทั้งเมืองโจก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงส่งแก่นายทัพนายกองทั้งหลายว่า ให้
ถอยทัพไปพักที่เมืองเขมรก่อนเพื่อจะได้บำรุงไพร่พลช้างม้าโยอาหารให้
สมบูรณ์ ได้กำลังจากนกของค่อม นกของคั่ว้ง ให้เกณฑ์เขมรหัวเมืองมา
สมทบกับกองทัพไทยอีก เมื่อไพร่พลมากแล้วก็จะได้นัดหมายเจ้าพระยา
พระคลังที่เมืองจันทบุรี ให้ก่อเรือรบขึ้นอีกสักร้อยลำเศษ จะได้อีกมา
พร้อมกันทำศึกกับญวนแกมอีกสักครั้ง คราวนี้จะคิดเมืองไซ่ง่อน เมือง
เว้ ทุ่งกุลาลัววายให้ไต่ตามพระราชประสงค์ที่ไต่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง
เราให้เป็นแม่ทัพใหญ่ หากควรจะคิดที่ถอยไม่ แต่ครั้งนี้จำเป็นต้องตั้ง

เมืองโจกุกเสียก่อน เพราะข้าวปลาอาหารก็ขาดแคลน ทหารได้รับความ
ลำบากอดอยากมาก ครั้นเราจะถอยจากเมืองโจกุกนี้ ญวนคงยกทัพออก
ต้านสกัดทัพเราที่ล้าไปนั้นเป็นมั่นคง จำจะต้องถอยไปข้างหลังเป็น
การระวังรักษาตัว เพื่อว่าญวนตามมาข้างหลังคงต้องรบเราทุกแห่ง ถ้า
ญวนต้องถอยไปแล้ว พวกมันคงตายเองโดยไม่ต้องสู้รบ เมื่อทัพญวน
ตามมาจะได้เข้าชกความคึกคักของไทยบ้าง ญวนจะได้ไม่อาจมา
ตามตีกองทัพเราอีก ฝ่ายพระยานายทัพนายกองก็เห็นชอบด้วยตามความ
คิดของท่านแม่ทัพใหญ่ทุกประการ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทำกลอุบายตักทัพญวน ครั้งที่ ๑

เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่มีบัญชาสั่งให้พระพรหมบริรักษ์ บุตรชาย
(ชื่อแก้ว ภายหลังเป็นเจ้าพระยามรราช ผู้สำเร็จราชการมณฑลนคร-
ราชสีมา) ที่ไปราชการทัพด้วย ให้คุมคนหนึ่งพันคนยกไปทำอุบายตามที่
ท่านสั่งทุกประการ และกลอุบายนั้นต่างกันทั้ง ๔ ตำบล เมื่อเจ้าพระยา
บดินทรเดชาเห็นทัพมาถึงริมหนองน้ำตำบลหนึ่งชื่อว่าหนองปรือ จึงสั่งให้
หยุดทัพที่หนองปรือขึ้นครู่หนึ่งเพื่อจะได้กลอุบาย ซึ่งพระพรหมบริรักษ์ผู้
บุตรทำไว้กลางทางที่หนองปรือนั้น คือซุกหลุมไว้ตามทางใหญ่หลายสิบ
หลุม ๆ หนึ่งลึกสามศอกเศษ เอาเหลนหลาวหอกทาบปักไว้เต็มทุกหลุม
แล้วสานไม้ไผ่ซี่และตะขิงปักคลุม ให้แะหลุมมามีปากหลุมทำการเรียบ
เรียบร้อยสนิทเป็นพื้นแผ่นดินคงเดิม เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นการ
เรียบเรียบร้อยแล้วก็มีความยินดียิ่งนัก สั่งให้พักทหารที่นั่นให้จัดหาอาหาร

รับประทาน พอย้ายก็ยกพลเดินทางต่อไปเป็นลำดับ เค้นทัพในเวลากลางคืน
จนสองยามเศษถึงที่ราบเตียนแห่งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าป่าตะโก เป็นคลองเก่า
กว้างขวาง แต่ขณะนั้นน้ำแห้งมีแต่ต้นตะโกขึ้นมาก เจ้าพระยาบดินทร-
เทศาสั่งให้พักเพื่อจะให้ทหารหลั่นนอน และจะให้ตรวจดูกลอุบายซึ่งได้สั่ง
ให้ลูกชายทำไว้อีกตำบลหนึ่งว่าจะถูกต้องหรือไม่

เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเทศายกทัพจากเมืองโจกได้สิบสองวันแล้ว
นั้น องเษยแม่ทัพใหญ่ฝ่ายญวนยกทัพมาถึงเมืองโจก เห็นไฟไหม้บ้าน
เมืองยับเยินหมดแล้ว ก็เข้าใจว่าไทยยกทัพหนีไป ก็สั่งให้องทรมแม่ทัพ
เรืออยู่รักษาเมืองโจก แล้วองเษยแม่ทัพใหญ่ให้องกลางโคย องลำโคย
คุมพลคนละแปดร้อยเป็นสองทัพรีบไปตีทัพไทยที่หนีไปนั้นให้ถึงเมืองเขมร
ที่เดียว และองเษยหยุดเพื่อจะจับทัพไปตีเมืองบันทายมาศ และคอยกองทัพ
ทางบกมาเพิ่มเติมอีก จะได้ติดตามไปตีทัพไทยให้ถึงเมืองไซ่ง่อน จะตาม
ตีให้แตกหมดทุกกองทัพ เพื่อให้ทัพไทยนัยกำลังลงจะได้ไปตีเมืองเขมร
คืนให้กองทัพจันทน์ นกองค์อิม ตามที่ขังตราซึ่งพระเจ้าเวียตนามไปรคมา
อย่างนั้น ครั้นองกลางโคยและองลำโคยเดินทัพมาถึงตำบลหนองปรือ กอง
ทัพหน้าเดินทัพมาเร็ว ไม่ได้พิจารณาถึงตกลงไปในหลุมทุกหลุม ถูกหอก
ดาบแหลนหลาวล้มตายเป็นอันมาก ที่ขาดเจ็บก็มากมาย นายทัพนายกอง
จึงนำความมาแจ้งให้องลำโคย และองกลางโคยแม่ทัพทราบ แม่ทัพทั้งสอง
ทราบดังนั้นก็พูดว่า ไทยทำอุบายดังนี้เหมือนความคิดทหารที่ไม่เคยงสา
หาใคร่รู้จักประมาณได้เสียแพะชนะไม่ ไทยทำอุบายไว้ให้ญวนตายสักร้อย
คน ญวนก็ไม่เสียตายเสียใจเลย เป็นธรรมชาติที่เข็ญก็ต้องเสียสัตว์ที่

เกือบเข็ดเป็นเหยื่อหนึ่งแล้วก็ได้ถึงร้อยถึงพันนั้น ญวนตายเพียงร้อย
สองร้อยแต่ได้ไทยใช้คงพัน และเรารู้จักน้ำใจแม่ทัพไทยแล้วในครั้ง
ต่อไปข้างหน้าญวนจะไม่ตายด้วยกลอุบายของแม่ทัพไทยอีกเลย ของกลาง
โดยพวกแล้วก็ส่งทหารหน้าค้ำไม้ในป่าที่มั่งงำให้ค่ายาวสยศึกอสักร้อยสอง
ร้อยอัน ให้ทหารกองหน้าถือสีก้าวไปข้างหน้าเพื่อว่าจะมีหลุมอีกจะได้รู้
โดยง่าย เราทำดังนี้แล้วอุบายไทยที่ทำไว้นั้นคงไม่ทำอะไรแก่เราได้อีกเลย
ให้ทหารเดินกองทัพต่อไปเถิด

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทำกลอุบายดักทัพญวน ครั้งที่ ๒

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา ให้หยุดกองทัพกันอยู่ที่ป่าตะโก
ครั้นรุ่งเช้าจึงได้ตรวจกลอุบายที่บุตรชายทำไว้ ณ ค่ายลลาคป่าตะโก คือ
หลุมทุกหลุมไม่มีหมอกตายແหล่นหลาวฝังอยู่เลย มีแต่วังต่อแดนและฝังรัง
ใหญ่ ๆ เต็มไปหมดทุกหลุม ปากหลุมก็ปักไว้มีตชิตเหมือนครั้งก่อน เมื่อ
เห็นทำถูกต้องตามกลอุบายแล้วก็ให้เดินทัพต่อไป กว่าจะเดินทัพถึงอุบาย
ครั้งที่สามก็กินเวลาหลายคืน จึงส่งพระยาอภัยภูเรศเจตราชางกรมพระ-
ตำรวจคุมพลทหารม้าอยู่ข้างหลัง ให้คอยฟังข่าวทัพญวนจะมามากน้อย
เท่าใดให้แต่งม้าเร็วรีบไปแจ้งให้ทราบด้วย แล้วสั่งทัพข้างซึ่งพระยาจำ-
แสนยกทัพมาถนัดมานั้น ให้รีบเดินทางบรรทุกระสุนใหญ่รีบไปเมืองเขมรโดย
เร็ว ครั้นกองทัพญวนของกลางโคย ของลำโคย เดินทัพลุ่มมาถึงค่ายลลาค-
ตะโก พอเห็นกองทัพม้าพระยาอภัยภูเรศเจตราชางเดินล้ำหลังอยู่เช่นนั้น ก็ให้

สู้รบกันเป็นสามารภ ฝ่ายไทยก็ทัพม้าฝ่ายญวนก็ทัพม้าต่อสู้อยู่ช้านาน ตัว
พระยาธิญาเวียงเทศก็ต้องยืนตายในที่รบ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทำกลอุบายดักทัพญวน ครั้งที่ ๓

เมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาเดินทางมาถึงตำบลโคกสะแก จึงสั่ง
ให้หยุดทหารเพื่อจะได้ตรวจดูค่ายไม้ไผ่ที่สั่งให้พระยาราชสงครามทำไว้
และให้พระพรหมบริรักษ์บุตรทำกลอุบายไว้อีกเป็นครั้งที่สาม คือขุดไถ่ค่าย
ไม้ไผ่เป็นรางรอบค่าย แล้วนำดินขึ้นลงฝังไว้รอบค่าย แล้วนำขี้เถ้าใหญ่
ที่บรรจุทุกหลังช้างมานั้นให้บรรจุทุกดินขึ้นไว้เกินส่วน จนเหลือที่จะทนทานไถ่
ฝังไว้ไถ่แผ่นดินรอบค่าย ถ้าถูกไฟร่อนเมื่อใดก็จะแตกออกเป็นชิ้นน้อยชิ้น
ใหญ่กระเด็นออกไปได้ห่างไกล ทำลายล้างของใหญ่เล็กให้หักพังทำลายลง
แล้วล่ามเชนวนไปตามสายดินขึ้นใหญ่ที่ฝังไว้ไถ่ค่ายตามเตาไฟหุงข้าว
เก่า ๆ ในค่ายนั้นทุกแห่ง และขึ้นตามหลุมที่นำรังค้อนแคนชุกซ่อนไว้ใน
หลุมนั้นทุกหลุม ถ้าญวนเข้าในค่ายแล้วก็จะติดไฟหุงหาข้าวกินที่เตาไฟ
เก่าในค่ายทุกเตา เมื่อเกิดควันไฟก็จะติดขึ้น และเพื่อจะให้ญวนนำไฟเผา
รังค้อนไฟก็จะติดสายเชนวนในหลุมนั้น ไฟจะแล่นตามสายเชนวนไปติดขึ้น
ใหญ่ด้วย จะได้เกิดกัมปนาทหวนไหว้แตกกระเบิดทำลายล้างชีวิตญวนให้
สิ้นทั้งในค่ายและนอกค่ายจนหมดสิ้น ก็ได้ทำอุบายอีกหลายอย่าง เพราะ
ที่นี้เป็นที่สำคัญซึ่งจะเอาชัยชนะกับญวนด้วย เมื่อตรวจดูเห็นเรียบร้อย
แล้ว ก็มีความยินดีเป็นอันมาก ให้หยุดพักที่ค่ายไม้ไผ่นั้นถึงสามวัน เพื่อ

จะไ้ตรวจตราให้รอบคอบขึ้นอีก ให้นำงัหันเกราและประตุค้ายนั้นผูกหุ่
เป็นทวารรักษาประตูอยู่รอบค้าย แล้วเดินทัพต่อไปให้พระยากำแหงอยู่
รักษาค้าย

ฝ่ายญวนเมื่อเมื่อเดินทัพต่อไป ก็เอาไม้ไผ่สักแผ่นดินเป็นแถว ๆ
จนถึงค้ายลลาคป่าตะโกที่ไทยทำอุบายไว้ ญวนกองหน้า้นำไม้ไปสักถูก
หลุมที่ทำไว้จึงมาแจ้งให้แม่ทัพญวนทั้งสอง ๆ จึงพูดว่าสาคี้ญญาทัพไทยทำ
กลอุบายสองครั้งแล้วเหมือนเด็กเล่น อันอุบายเช่นนี้ญวนที่ ๆ ไม่ต้อง
ตายเลย ถ้าจะตายก็มีแต่หูหนวกตาบอด แล้วสั่งให้ไปตรวจคว้าม
สักกลหลุม ถ้าพบแล้วให้เบ็ดออกให้เกียฮาวูที่ไหนไ้ไ้วันนั้น นำมา
ฆ่าคนไทยอีกทีหนึ่ง ครันทหารญวนพบหลุมที่ไหนก็เบ็ดทุกหลุม ฝั่ง
และท่อนที่ไทยซึ่งเอาไ้ไ้วันนั้น ก็ยื่นออกมาด้อยกคัพลญวนเจ็บป่วยร้อย
กว่าคน ทหารจึงนำความไปแจ้งแม่ทัพทราย แม่ทัพญวนทั้งสองจึง
คิดวาคาคคิกกลอุบายของแม่ทัพไทยที่ทำไว้ที่หนองปรือนั้น เราเห็นว่า
หอกค้ายแหลนหลาวอยู่ในหลุมทำให้คนตายไ้ไ้ยัง จึงวาคาคคิกของ
แม่ทัพครันนั้นเหมือนเด็กอมมือ แต่มาครานนั้นเหมือนเด็กที่อยู่ในครรว
ไม่มีที่ระกระเกณฑ์แรงมนุษย์มาไ้ช่วยรบไ้ จึงไปขอแรงพวกต่อนแดน
ไ้มาช่วยรบกับญวน แล้วสั่งให้เดินทัพต่อไปอีก ญวนเดินทัพต่อไป
นั้น พบทหารพระยาธัญญาเรืองเดชที่เจ็บป่วยเกินล้าหลัง ก็เอาค้ายพัน
ไ้ให้ตาย ย่างก็ฆ่าอกคักแซนคักซาทำสาหัสไ้ไ้ด้วยความแค้นเคือง ขางที่
พบทหารไทยที่ตายแล้วด้วยไ้ไ้มีไ้ไ้ค้องฮาวูแต่ไ้ไ้อย่างใด ญวนก็เอา
ค้ายพันแทงทุกคัพ เพราะความโกรธแค้นไทยอย่างหนึ่ง และอีก

พระครุฑณัณมสมณาจารย์ (เป้า)
รับเครื่องสักการะจากผู้มาแสดงมุทิตาจิต

อย่างหนึ่งเป็นธรรมเนียมของญวน ถ้ายกทัพไปรบที่ใดแม้ข้าศึกจะไม่
ตายด้วยอาวุธหอกดาบก็ต้องตีฆ่าแทงให้เป็นแผล เพื่อจะให้เห็นว่าทำลาย
ข้าศึกได้มาก ครั้นนั้นญวนเดินทัพถึงทุ่งแห่งหนึ่งเป็นที่ราบกว้างลึกสายคา
และเดินทัพทันพระยากำแหง ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาแต่งตั้งให้คอยรบ
กับญวน พระยากำแหงจึงให้ทหารทัพหน้ารบกับญวน ตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยง
พระยากำแหงจึงนำทหาร หนึ่งเข้าค่ายซึ่งพระพรหมวรวิรักษ์ ทำกลอุบายไว้
แม่ทัพญวนกองหน้าก็ขับไพร่พลติดตามทหารพระยากำแหง แต่พระยา
กำแหงให้ปิดประตูค่าย รักษาที่มั่นไว้แล้วยิงโต้ตอบเหมือนค่ายนั้นมั่นคง
จริง ๆ มิใช่เป็นกลอุบายที่จะล่อหลอกญวน

อนึ่งพระยากำแหงแกล้งทำเหมือนคนฉลาด เมื่อเข้าค่ายได้แล้ว
ก็ปิดประตูค่ายทั้งสี่ ในค่ายนั้นมีกังหันเกราะปักอยู่แปดมุมค่าย เมื่อ
ลมพัดมาต้องกังหันก็ดังเหมือนคนตีเกราะนั่งย่ำ แล้วนำพื้นมาสูมไว้
ในค่ายให้ควันไฟลุกลงไปในอากาศเพื่อจะให้ญวนเห็นว่ามิใช่ทหารไทยรักษาค่าย
อยู่ เมื่อพระยากำแหงจัดการตามบัญชาของเจ้าคุณแม่ทัพแล้ว ก็ปิด
ประตูทางหน้าค่ายพาทหารหนีออกจากหลังค่ายรีบเดินทางต่อไป ครั้น
ทัพหน้าญวนไล่ทันพระยากำแหงมาถึงหน้าค่ายนั้นทหารไทยยิงขึ้นรักษาค่าย
ไว้มั่นคงก็หยุดอยู่ ท่อเสียงเสียงขึ้นและประตูค่ายปิดก็ สำคัญว่าไทยทำ
อุบายปิดประตูไว้มั่น เพราะไทยยิงเสียงเกราะและเห็นควันไฟลอยขึ้นมา
บนอากาศ ครั้นจะให้ญวนเข้าในค่ายก็กลัวไทยจะแอบทำร้าย จึงวิ่งอยู่
หน้าค่าย ญวณของไทยต่อไป ขณะนั้นพอกองทัพใหญ่ขององล้าโคย

แม่ทัพยกมาทันจึงให้ทหารไปถามแม่ทัพหน้าองลุนแล้วว่า เหตุใดจึงรั้งอยู่มิได้เข้าไปในค่าย องลุนเต้จึงตอบว่าเห็นประตูค่ายมีค้อยู่ แต่ในค่ายนั้นมีความปลอดภัยอยู่เสมอ และมีเสียงเกราะค้อยู่ด้วยจึงคิดว่าเห็นจะมีทหารแอบซ่อนอยู่ แม่ทัพใหญ่ทั้งสองจึงว่า อ้ายซี้ชลาตคาชาวเป็นแม่ทัพเสียเปล่า ๆ ไม่พิจารณาให้ละเอียดสักก่อนเป็นไร ถ้าไทยแอบซ่อนอยู่จนการะบิลลงมาในค่ายส่งเสียงร้องแซ่ไข้อย่างไร ถ้ามีคนนอกค่ายก็ไม่กล้าลงกินอาหารอย่างนั้น ว่าแล้วก็ให้ทัพหน้าเดินทัพเข้าไปก่อน เมื่อเข้าไปแล้วไม่เห็นมีผู้ค้อยู่เลยสมดังแม่ทัพใหญ่ว่า

อันความคิดของเจ้าพระยาบดินทรเดชา นั้น ที่ทำกังหันเกราะสุ่มไฟไว้ในค่าย ก็เพื่อจะให้กองทัพหน้าของญวนสงสัยว่าจะมีทหารแอบแฝงอยู่ก็จะไม่เข้าก่อนทัพใหญ่ ให้รอเข้าไปในค่ายพร้อม ๆ กันจะได้ถูกกลอุบายที่ทำไว้จะได้ตายพร้อมกันมาก ๆ ไม่ให้เสียที่ที่คิดทำการใหญ่ไว้ ถ้าตายแต่กองหน้าก็จะน้อยไป พอญวนกองใหญ่ยกมาทันก็เข้าไปในค่ายและตายพร้อมกันทั้งหมดกองทัพ ทหารเกือบสามพันคน ซึ่งแม่ทัพญวนพญากุญหมินสคิยัญญาของแม่ทัพไทยก็ตายด้วยในครั้งนั้น ฝ่ายองลาคอโยของกลางโคยแม่ทัพฝ่ายญวนเห็นกองหน้าเข้าไปในค่ายหมดแล้ว ก็ให้ทหารของตัวเข้าอยู่ในค่ายนั้นด้วย ตัวแม่ทัพใหญ่เข้าพักในศาลาใหญ่กลางค่ายทัพไทยแล้วให้ทหารจับตัวองลุนเต้ แม่ทัพหน้าซี้ชลาตไปฆ่าเสียในวันนั้น แล้วให้ทหารเที่ยวเก็บอาวุธที่ไทยทำทิ้งไว้ ทำเหมือนหลงลืมเก็บไปไม่หมดทำลี้มไว้จนหม้อข้าวหม้อแกง เสื้อผ้าก็ทำลี้ม การทำอุบายไว้เช่นนี้สำคัญยิ่งนัก ครั้งนั้นญวนเข้าไปในค่ายใหญ่ได้เวลาย่ำแล้ว ไฟระพล

จึงนำหม้อข้าวทั้งของไทยของญวนออกมาหุงหาเพื่อจะกินกัน ช้างนอก
ได้ยินเสียงค้อนแตรร้องกระหึ่มอยู่ใต้คันท้าเหล็กแทงลงไป ตัวต่อตัว
บินมาไล่กัดค้อนพลญวนเหมือนที่ทำไว้ที่ค่ายตลาดป่าตะโก นายทพนายกอง
จึงนำข้อนมาแจ้งให้แม่ทัพทั้งสองทราบ องกลางโดยหัวเราะจนกลิ้ง
หลุดจากปาก แล้วพูดว่า มาพบกลอุบายของไทยเช่นนั้นเข้าอีกแล้ว เห็น
ว่าแม่ทัพไทยคงเป็นข้าเอาตัวต่อตัวแตรมาไว้ในค่ายเพื่อจะไ้เป็นริพล แล้ว
ทำกังหันสุ่มไฟไว้ต่าง ๆ นานา ไม่เห็นถูกแตรเข้าทำพิชัยสงครามเลย
เห็นมีก็แต่ความคิดของคนเสียสติเท่านั้น แล้วสั่งนายทพนายกองให้
เที่ยวตรวจดู ถ้าพบหลุมที่มีตัวต่อแตรก็ให้เอาไฟทิ้งลงไป ในหลุมเผาเสีย
ให้หมด เพื่อจะได้ไม่ร้องหนวกหูและบินขึ้นมากัดทหารได้ นายทพ
นายกองก็ช่วยกันค้นหาทุกแห่งพบหลุมที่ไหนก็นำไฟทิ้งลง เชื้อไฟก็ติด
ชะนวนดินขึ้นในหลุมบ้าง ก๊าซไฟพลที่กำลังหุงข้าวหลายร้อยเตานั้นไฟ
ที่ขึ้นก็ติดชะนวนดินขึ้น เมื่อติดดินขึ้นใหญ่ที่บรรจกระสุนมากเกินส่วน
ที่ฝังไว้ได้แผ่นดินหลายสิบกกระบอก ที่ฝังเรียงรายไว้ใต้พื้นดินรอบค่าย
หลังค่ายรอบบริเวณค่ายนั้นเกิดเป็นไฟติดดินขึ้นขึ้นพร้อมกันเสียงประหนึ่ง
ฟ้าผ่าก็ก้องกัมปนาทสนั่นเสกออกไปหลายร้อยเส้น ขณะนั้นเป็นเวลาบ่ายค่ำ
วันพุธเดือนหกแรมสองค่ำ กิณะระเบิดถูกเสาค่ายและเครื่องค่ายพังกระเด็น
ไปทิศานุทิศ ไฟไหม้พลวกไฟรพลญวนล้มตายเกือบหมดค่าย ที่เจ็บป่วย
ลำบากมากมาย ที่ไม่ถูกก็ตกใจตื่นหนีกระจัดกระจายเข้าป่าเข้าดงไป
ช้างม้าโคกระบือถูกไฟไหม้ตายมากมาย ขณะคืนระเบิดนั้นพระยากำแหง-
เพชร (ทองบุญ) ท่านผู้ว่าค่าน้ำทั้งวันก็ไม่ผุด เป็นนายทพหลังตั้งอยู่

คลองแคแคง เดินทัพมาช้า ๆ ไต่ยีนเสียงกังทางทิศตะวันออกเหมือนเสียง
พลหลายสิบที ก็เข้าใจว่าญวนถูกกลอุบายของไทยแล้ว จึงให้หลวงนา
ควมม้าไปบอกทัพหน้าให้กลับทางเก่า และให้ไปคุทางค่ายโคกสะแก
กองม้ากลับมาแล้วจึงรายงานว่าได้ไปขึ้นม้าอยู่ใกล้ ๆ ไม่เห็นค่าย เห็นแต่
แผ่นดินเปล่า ๆ และเสียงร้องครางแข่งแซ่ไปหมด ได้เห็นศพเกลื่อนกลาด
แขนขา หวีซากครึ่งซีก ครึ่งท่อน กระเด็นตกใกล้ ๆ และดินระเบิดยัง
เป็นควันพุ่งกระหลวไปหมด ชุนรามภักดีพญวนขาดเจ็บเล็กน้อยสองคน
ก็จับเอาขึ้นมาค้วย ให้ล่ำมถามไถ่เนื้อความจึงได้บรรยายมานี้ ได้พย
องค์โดยแม่ทัพญวนถูกยิงขึ้นตาย พระยากำแหงเพชรให้ตัดศีรษะใส่
ชะลอมให้หลวงนานำมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา แต่ในเวลานั้นแล้ว
ส่วนของกลางโคยนั้นถูกยิงขึ้นลวกตัวและเสาค่ายทับแขนหักละเอียดหมด
แต่ยังไม่ตาย ทหารไทยจึงหามขึ้นช้างนำมาค้วย ครั้นถึงเมืองเชิง
กระชุมแล้วนำไปหาเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพไทย เจ้าพระยาบดินทร
เดชาให้ถามว่าอายุเท่าไร บอกว่าอายุ ๖๗ ปี เป็นขุนนางฝ่ายบู เป็น
นายทหารใหญ่มีตำแหน่งรักษาย้อมค่ายหน้าศึก ได้สอยไล่เป็นขุนนาง
ตั้งแต่อายุ ๑๘ ปี อยู่เมืองหลวงมาช้านาน ได้เป็นทูตไปจิมกัองกรุงปักกิ่ง
หกครั้ง เคยเป็นราชทูตถวายบรรณาการพระที่นั่งตระธาตุเขมวตเมืองลังกา
เมื่อครั้งฝรั่งเศสยกเรือกำปั่นใหญ่มาขอบาทหลวงต่อพระเจ้าเวียตนาม และ
ไม่ตกลงกันนั้นฝรั่งเศสได้ขึ้นยิงไปถูกย้อมญวนเสียหายมาก พระเจ้า
เวียตนามให้เป็นแม่ทัพไปรบฝรั่งเศส ได้ไ้ขึ้นใหญ่ขึ้นไปบนภูเขา แล้ว
ยิงไปถูกกำปั่นของฝรั่งเศสจะเสียหายมากน้อยเท่าไรไม่แจ้ง เรือได้แล่น

หนีไปหมด พระเจ้าเวียงต๋นนามจึงตั้งไว้ในตำแหน่งแม่ทัพใหญ่ชั้นที่ ๔ ถ้า
 กรุงเวียงต๋นนามมีทัพศึกเมื่อใดก็ให้เป็นแม่ทัพใหญ่ออกไปปราบปราม ไม่เคย
 เสียทีแก่ใครเลย ครั้นนั้นให้องกลางโคยที่ซึ่งมีความสามารถทั้งสติปัญญา
 และเกี้ยวเป็นพระญาติของพระเจ้าเวียงต๋นนามด้วย ให้มาเป็นคู่คิด ขยี้ให้การ
 ขององกลางโคยเพียงเท่านั้น รูปร่างองกลางโคยนั้นผิวพรรณสดอาด อ้วน
 ลำตัวยาวพลั่บ ผนขาวทั้งศีรษะ หนวคขาวยาวถึงหน้าอก ลักษณะที่สมเป็น
 ขุนนางฝ่ายบู๊ เมื่อองกลางโคยเดินเข้ามานั้นมีได้มีกิริยาสะทกสะท้าน
 หวากกลั้วแต่อย่างไร เมื่อนำไปถึงหน้าทำเนียบนั้นล่ำมบอกให้ทำความ
 เคารพกราบไหว้ท่านแม่ทัพไทยเสียก่อน องกลางโคยก็ไม่ยอมทำ กลับ
 บอกว่าเราก็มียศเป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายญวนมีศักดิ์เสมอกันจะให้กราบไหว้กระ
 ไรได้ จะฆ่าเราเสียก็ไม่ยอมไหว้ พูดแล้วก็นั่งขัดสมาธิเฉยอยู่ และ
 ไม่ยอมมองหน้าเจ้าพระยาบดินทรเดชาเลย จะเป็นเพราะขยาหรือมานะ
 ดื้อทวิก็ไม่ทราบ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพนั้น ครั้นได้เห็นกิริยา
 และคำพูดของแม่ทัพญวนเช่นนั้น จึงพูดว่าแม่ทัพญวนคนนี้ กิริยาองอาจ
 น้ำใจกล้าหาญนัก สมเป็นชายชาติทหารไว้ชื่อเสียงเกียรติยศดีกว่า
 ชีวิตไม่คิดถึงความตาย คนเช่นนั้นหายาก จึงให้ล่ำมบอกว่าเราจะไม่ฆ่า
 จะเลี้ยงดูให้เป็นขุนนางนายทหารต่อไป องกลางโคยจึงตอบว่าเราไม่สมัคร
 จะเป็นข้าคนไทยอยากกลับไปเมืองญวนมากกว่า ถ้าไม่ให้กลับก็จงฆ่าเรา
 เสียเถิด เจ้าพระยาบดินทรไถ่ทราบเช่นนั้นแล้วก็หัวเราะขบขัน และ
 พูดสรรเสริญต่าง ๆ แล้วสั่งให้พระยารามกำแหงให้นำสิ่งของที่คนได้ใน
 ท้ององกลางโคยคืนให้ไปทิ้งเสีย สิ่งของนั้นมีเข็มขัดดักด้วยไหมทอง หัวเป็น

ทัยทิมหลังเป็นรูปเหมือนเมืงมะขามเมืงโคโต ๆ และกำไลหยก ๑ อัน กำไล
 หยกนั้นชื่อปลาพระยูน พระเจ้าเวียงต๋ามพระราชทานให้ถือเป็นศรีสง่า
 ฝักนั้นทำด้วยเงินกาไหล่ทองและแหวนเพชร ๑ วง ราคาห้าวร้อยตำลึงเงิน
 แล้วให้นำตัวไปขังไว้ก่อน ให้ยารุงเลี้ยงดูให้ค่อยทำให้ตายเป็นอันขาด
 ด้วยเป็นคนสำคัญ เมื่อองกลางโคยงของจำอยู่นั้นผู้คุมจะให้ทำอะไรก็
 ไม่ทำ กลับใช้ไม้ตีหัวผู้คุมนั้นอีกแล้วบอกว่าเร่งพาเราไปฆ่าเสียโดยเร็วเดี๋ย
 ฆนกระทั่งจะเดินไปขึ้นช้างผู้คุมก็ต้องอ้อมขึ้นลงทุกครั้ง เมื่อหยุดพักจะให้
 เดินลงไปหลับนอนก็ต้องคอยอ้อมขึ้นอ้อมลงทุกครั้ง ไม่ยอมเดินบอกว่าอยาก
 เขาเรามากก็ต้องอ้อมเราไป ถ้าไม่อ้อมก็ให้ฆ่าเสีย ผู้คุมก็ต้องคอยเอาใจ
 และไม่ทำโทษแต่ประการใด เพราะท่านแม่ทัพสั่งให้ระวังรักษาให้ค
 คอยตามใจถึงจะถูกขังก็กักขังเหมือนเจ้านาย

ญวนลอบหนีจากเมืองโจกุก

ณ วันพฤหัสบดีที่ ๖ กุมภาพันธ์ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ.
 ๒๓๗๖ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ฝ่ายเจ้าพระยาพระคลัง ครั้นญวน
 เข้าคัเมืองโจกุกไม่ได้ลอบลงไปแล้ว ก็ลงเรือเร็วตามเรือใหญ่ออกมาพัก
 ชอยู่เมืองบันทายมาศ ให้เรือเร็วไว้คอยสืบราชการ ๒ ลำ ครั้นเจ้าพระยา
 บดินทรเดชาให้เรือเร็วมาแจ้งว่า ณ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ญวนยกเข้า
 มาคัเมืองโจกุกอีกครั้งหนึ่ง แต่ถูกขยับยับเป็นกลายไป จึงคิดจะล่าลอบไป
 เมืองเขมร เจ้าพระยาพระคลังก็กวาดต้อนครอบครัวเมืองบันทายมาศ

เมืองกำปอต เมืองกระพงโสม แล้วยกเข้ามาพักอยู่เมืองจันทบุรี และ
 ญวนเข้ารีตที่ชุมนุมชนอยู่เมืองโจกฏกรูว่า พวกเข้ารีตคลององเจืองสมัครมา
 หมก ก็ออกหากองทัพเจ้าพระยาพระคลังก็เอาเรือเชลยส่งพวกเข้ารีต
 เข้ามา ครั้นถึงกรุงเทพมหานคร ก็โปรดให้ไปอยู่ที่เหนือบ้านเขมร
 เข้ารีตวิมวตสัมเกลียง

เขมรเป็นกบฏ

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา ยกกองทัพออกไปเมืองเขมรเดินทาง
 ทาง เขมรก็ออกลอบฆ่าทหารที่บอยฆ่าเมื่อยล้าอยู่เรื่อย ๆ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาโกรธก็ให้หยดกองทัพ เพียวค้นฆ่าได้ครอบครัวเขมรก็คลอก
 เสียสิ้น แล้วไปพักอยู่เมืองเชิงกระชุม ได้ข่าวว่าเขมรเป็นกบฏขึ้นทุกเมือง
 ฆ่าพวกกองทัพที่รักษาเมืองอยู่นั้นตายเป็นอันมาก จึงให้คนถือหนังสือไป
 ถึงองค์อมองค์วง พระพรหมวรวิรักษ์ พระยาราชโยธา หลวงราชเสนา
 พระยาอภัยภูเบศร์ ที่เมืองพนมเปญ ว่าให้รื้อกำแพงเมืองแล้วให้กวาด
 ครอบครัวเข้ามาเสีย แม้ทัพนายกองก็รื้อกำแพงเมืองกวาดครัวแขกจีน
 เขมรมาถึงค่ายกะพงหลวง พวกครัวแขกจีนเขมรกำเริบขึ้น ได้สู้รบกับ
 กองทัพพาคครัวของตัวหนีไปได้ กองทัพเขาคครัวจีนเข้ามาได้ ๕๐๐ เศษ
 ลงมาเมืองปัตของตั้งเข้ามา ณ กรุง ก็โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ เมือง
 นครชัยศรี แล้วพระยาราชโยธา พระยาอภัยภูเบศร์ นายทัพนายกอง
 จึงถอยมาตั้งอยู่เมืองปรีสาท

เจ้าพระยาบดินทรเดชาอภัยทัฬหจากเมืองเชิงกระชุม มาอยู่เมืองโปรีสาท

ครั้น ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ. ๒๓๗๖
เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงอภัยมาจากเมืองเชิงกระชุมมาอยู่ที่เมืองโปรีสาท
แล้วพระยาพิชัยโลก พระยามหาอิราชเจ้าเมืองเชิงกระชุม กวาทครอบ
ครัวตามมาเป็นคน ๒,๐๖๕ คน

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ค้นหาข้างสี่ประหลาดของนักร้องจันทร

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๐๕ พ.ศ. ๒๓๗๖ เจ้าพระยาบดินทรเดชา
อยู่ที่เมืองโปรีสาทแจ้งว่า ข้างพลายสี่ประหลาดของนักร้องจันทรข้างหนึ่ง
เมื่อนักร้องจันทรจะหนีไปให้ปล่อยเสียที่หลังเมืองพนมเปญ จึงขนยาน
ให้เขมรไปเที่ยวค้นหาได้มา ไปพักอยู่ที่เมืองพัคของ ข้างนั้นสักวัน
สัตตบุศน์ จักขุนเหมือนข้างเผือก

ฝ่ายพระยาราชนิกุล เจ้าพระยานครราชสีมา ยกไปเกือบจะถึง
เมืองไช้ก่อนเห็นพวกญวนเขมรกำเริบขึ้น เข้ามาลอบฆ่าพวกกองทัพเนืองๆ
ก็จับเขมรได้ไล่เลียงไต่ความว่า ทักษกทัพเรือล่าถอยไปแล้ว จึงปรึกษา
กับแม่ทัพนายกองตกลงให้ถอยล่าลงมาถึงแม่น้ำโขง เรือที่เข้าไปนั้นก็
หายสิ้น พระยาพิชัยสงครามซื่อเฟ้ซร เป็นผู้ฉลาดในการช่างต่าง ๆ คิด

ทำแพผูกติดกัน แล้วทอดสมอเป็นระยะจนถึงปากฝั่งโน้น เหมือนชิงท่อน
ข้ามแม่น้ำ ข้างม้าโคกระบือขึ้นนั่งเหยียบแพมาในน้ำขึ้นฝั่งพร้อมกันได้

กองทัพไทยเข้าตั้งในเมืองพัทลุง

ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๙๕ พ.ศ. ๒๓๓๖ ฝ่ายพระยานครสวรรค์
ได้คุมทัพ ๑,๐๐๐ โขมไม่ลงรอยด้วยเจ้าพระยานครราชสีมา พระยา
ราชินิกุล พระยานครสวรรค์ จึงคุมไพร่พลเดินเลียบแม่น้ำโขงจะข้าม
เมืองลาว พวกญวน เขมรตามมาทัน ได้สู้รบกัน สู้พวกญวนเขมร
ไม่ได้ถูกฆ่าตายสิ้น

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้แต่งคนไปสืบทัพเจ้าพระยานคร
ราชสีมา พระยาราชินิกุล ได้ความว่า ข้ามปากโขงมาได้แล้ว ญวน
เขมรก็คึกคักทัพ ได้สู้รบกันตีทัพญวนเขมรล่าถอยไป ทัพเจ้าพระยา
นครราชสีมาตั้งอยู่ที่พรหมศก ทัพพระยาราชินิกุล พระยาจำแสนยก
พระยาพิชัยสงคราม ยกมาตั้งอยู่บ้านอินทรกุมาร แขวงเมืองกระพงสวาย
แต่ทัพพระยาสีหราชเดโชหายไป สืบยังหาได้ความไม่ เจ้าพระยา
บดินทรเดชาเห็นว่า จะตั้งอยู่เมืองปรีสาทขัดสนด้วยเสบียงอาหาร จึง
กวาดครอบครัวลงมาตั้งอยู่เมืองพัทลุง แต่ครั้นนั้นได้หนีเข้าอยู่ในป่า
ระนามเลียบมาก ที่ตามมานั้นน้อย แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชา มีหนังสือ
ไปถึงพระยาราชินิกุล เจ้าพระยานครราชสีมา ให้เร่งคิดอ่านกวาดต้อน

ครอบครวั แขวงเมืองสโทง เมืองกระพงสวาย และเมืองรายทางขึ้นไป
ไว้ที่เมืองนครราชสีมา เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ ให้ได้ในฤดูฝนนี้

องเตียงกุนแจ้งว่ากองทัพไทยเลิกกลับไปหมดแล้ว

จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ปีมะเมีย เป็นปีที่ ๑๑ ฝ่ายองเตียงกุน
แจ้งว่ากองทัพไทยเลิกกลับไปหมดแล้ว ก็ให้กองจันทรเบย์คุมไพร่ญวน
๑,๐๐๐ คน พานักองค์จันทรมาตั้งอยู่เมืองพนมเปญก่อน ส่วนตัวก็ยก
ขึ้นไปล้อมเมืองไซ่ง่อนไว้

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินเดชา ส่งช้างองค์จันทรเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ๖
ณ วันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ โปรดให้ทำขวัญสมโภชแล้วขึ้น
ระวางเป็น พระยามงคลหัตถีกันทร คชินทรสีกานต์คตบุษย์ กัมพูชา
ฝ่ายแพ่งนิหาร สุ่มสารสมโพธิ อโยธยาพาหนะนาถ วรวิลาศเลิศฟ้า

ฝ่ายพระมหาเทพ พระราชรินทร์ ยกขึ้นไป พระมหาเทพได้ตั้ง
อยู่เมืองนครพนม พระราชรินทร์ไปตั้งอยู่เมืองหนองคาย พระมหาเทพ
มีใบบอกลงมาว่าจะไปตีเมืองลำน้า ยกกองทัพไปถึงด่านก้อเหียบเป็นช่อง
ทางแคบ เค้นกองทัพไปไม่สะดวก จึงไปตีไค้เมืองมหาชัย เมืองพวน
เมืองพราน เมืองชุมพร เมื่อเดือน ๓ ข้างขึ้น ปีมะเส็ง เบญจศก วันที่
๑๑-๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖ นั้นแล้วกวาดกันไค้ครอบครวัข้าม
ฟากมา ๖,๐๐๐ คนเศษ ส่งมาเมืองนครราชสีมา แต่ ณ วันเดือน ๔
ปีมะเส็ง เบญจศก ขึ้น ๕ ค่ำ ๖ ค่ำแล้ว

ฝ่ายพระราชรินทร์ขอมลงมาว่า พระราชรินทร์กับพระปทุมเทวา
เจ้าเมืองหนองคาย พระพิทักษ์เขตขันธ์ นายทัพนายกองยกขึ้นไปบ้าน
โพธิ์งาม ได้แต่งให้คนไปสืบราชการเมืองพวนได้ความว่า ญวนมาอยู่
รักษาเมืองพวน ๕๐๐ คน คู่มือปราชไปอยู่เมืองสุย ๑๐๐ คน เจ้าเมือง
เชียงขวางออกมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์และจัดทัพไว้ ๑,๐๐๐ คน ช่วย
กันระดมฆ่าฟันญวนตาย ๓๐๐ เศษ จับเป็นได้ ๔๑ คน

ฝ่ายทัพเจ้าพระยาธรรมมา (สมบุญ) มีไชยลงมาว่า ได้ยกขึ้น
ไปเมืองหลวงพระบางพักคอยกองทัพอยู่ เมื่อวันเดือน ๓ ข้างแรม เดือน ๔
ข้างขึ้น กองทัพเมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก
เมืองสุโขทัย เมืองแพร่ ได้ยกขึ้นไปถึง เจ้าเมืองหลวงพระบาง จัดให้
อุปราชแสนท้าวเพี้ยลาวมีชื่อ คู่มือกองทัพเมืองหลวงพระบาง ๒,๐๐๐ คน
เข้ามาบรรจบกองทัพ ครั้นเดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะเส็ง เบญจศก พ.ศ.
๒๓๖๗ ยกกองทัพจากเมืองหลวงพระบางขึ้นไปเมืองแกลง

ครั้นวันเดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมียศก พ.ศ. ๒๓๖๗ พระยา
สวรรคโลก หลวงมหาไภยรักษ์ พระพิจิตร หลวงมหาดไทย หลวงสุภา
วดี เมืองพิษณุโลก พระแก้ว พระวังขวา เมืองแพร่ เจ้าอุปราช
พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองแสน เมืองหลวงพระบาง นายทัพนายกอง
บอกส่งตัว เจ้าอุปราช เจ้าโงน เจ้าด้วง เมืองพวนลงมาถึงเมืองหลวง
พระบางใจความว่า พระยาสวรรคโลก นายทัพนายกองไทยลาว ยกมา
เมืองหลวงพระบางขึ้นไปถึงท่านหลวง ณ วันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ วันอังคาร

ที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๖ ยังอีกหนึ่งวันจะถึงกำหนดคือ พระยา
 สวรรคโลก เจ้าราชบุตร พระยาเชียงใหม่ เมืองหลวงพระบาง นายทัพ
 นายกองปรึกษากัน ให้พระยาเมืองแสนซึ่งตั้งชนกับเมืองหลวงพระบาง
 มีหนังสือไปถึงเมืองพวนว่า กองทัพกรุงยกขึ้นไปเป็นอันมาก พระยาเมือง
 แสนกลัวว่าเมืองพวนจะเสียบ้านเมืองครอบครวไพร่พลแล้ว อย่าให้เจ้า
 เมืองพวนสู้รบกรุงเทพพระมหานครเลย ให้เจ้าเมืองสวามีภักดีเป็นข้า
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยคึกฤิก แล้วเมืองพวนกับเมืองหลวงพระบางจะได้
 เป็นบ้านพี่เมืองน้องกันสืบไป

เจ้าเมืองพวนยอมสวามีภักดี

พ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ปีมะเมีย ฝ่ายเจ้าเมืองพวน เจ้า
 อุปราช มีหนังสือตอบพระยาเมืองแสนมาว่า ซึ่งพระยาเมืองแสนมีหนังสือ
 มานั้น ข้าทั้งปวงมีความยินดีหาที่สุดมิได้ แล้วว่าพระราชรินทร์และเจ้า
 เมืองหนองคายก็ได้มีหนังสือมาเกลี้ยกล่อมฉวยหนึ่ง เจ้าเมืองพวนทราบ
 ความแล้ว ได้ให้พันแสนบุตรพระยาเชียงใหม่มาช่วยกองทัพพระราชรินทร์
 ทางท่าข้ามช้าง แล้วแต่งให้เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโขน เจ้าด้วง
 ออกมาคอยรับกองทัพพระยาสวรรคโลก เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง
 ณ บ้านชวค พระยาสวรรคโลกได้แจ้งหนังสือเมืองพวนแล้ว นายทัพ
 นายกองยกไปทางท่าข้าม

เจ้าเมืองพวนรับรองกองทัพไทย

ครั้นวันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ ยี่มะเมีย วันศุกร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๗ จ.ศ. ๑๑๙๖ พบเจ้าเมืองสุยนายไพร่ ๑๓ คนบอกว่า เจ้าเมืองพวนใช้ให้ออกมาคอยรับกองทัพเข้าไปในเมืองพวนแล้ว เจ้าเมืองสุยก็นำกองทัพเข้าไปถึงบ้านสอศ เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร ท้าวเพี้ยเมืองพวนกลัวพระยาสุวรรณคโลก และนายทัพนายกองระไม่ไว้ใจ จึงให้เก็บเครื่องศาสตราวุธมาส่งให้พระยาสุวรรณคโลกที่บ้านสอศแล้ว แจ้งความว่า เจ้าเมืองพวนให้มาคอยรับท่าน และว่าญวนมาตั้งค่ายอยู่ที่เมืองสุย ๑๐๐ คน ขอให้ท่านยกไปตีเสียโดยเร็ว

กองทัพไทยตีค่ายญวนเมืองสุยแตก

ยี่มะเมีย จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ กองทัพได้ยกไปตีค่ายญวน ณ เมืองสุยแตกไปแล้วจะเข้าไปตีค่ายญวน ณ เมืองพวน ครั้นเวลากลางวัน นายทัพนายกองติดตามขึ้นไปทันทัพญวนที่แตกหนีไปรบอยู่ต้นน้ำจี่มี ญวนต่อสู้รบกันกับกองทัพ ๆ เขาขึ้นยิงและฟันแทงญวนตาย ๕๗ คน ยังเหลือญวนอยู่อีก ๕๓ คนแตกหนีไป กองทัพลาวพวนเมืองก่าง เมืองสุย ติดตามญวนต่อไป ครั้นเวลาเย็น กองทัพพระยาสุโขทัยยกขึ้นไปถึงพร้อมกันที่เมืองสุย ครั้นเวลาค่ำเจ้าเมืองพวนมาถึงเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโงน เมืองก่าง เมืองสุย ใจความว่า เจ้าเมืองญวนท้าวเพี้ย

ไว้รับกองทัพพระราชรินทร์เข้าล้อมจับองค์มืองญวน ซึ่งรักษาอยู่ใน
เมืองพวน นายไพร่ ๔๐๐ คน พวกลาวเมืองพวนจับฆ่าเสียสิ้นแล้ว แต่
ญวน ๑๐๐ คนซึ่งไปตั้งค่ายรักษาอยู่ ณ เมืองสุนัน เจ้าเมืองพวนได้
มีหนังสือบอกให้เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าโงน เจ้าด้วง เมืองกำ
เมืองสุย ช่วยกันจับญวนฆ่าเสียให้สิ้น

พระยาสุวรรณคโลก จักให้หลวงนาเมืองสุวรรณคโลก เจ้าราชบุตร
เมืองหลวงพระบางแต่งให้พระยาเมืองแสน เมืองหลวงพระบาง พระเมือง
แก้ว เมืองแพร่ ให้พระวังขวาเมืองแพร่คุมตัวอุปราช เจ้าโงน เจ้าด้วง
มาส่งเจ้าเมืองหลวงพระบาง แจ้งราชการต่อเจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพใหญ่
แต่ตัวเจ้าอุปราชเมืองพวนนั้น พระยาสุวรรณคโลกเอาตัวนำกองทัพขึ้นไป
เมืองพวน เจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพใหญ่ ให้นายทัพนายกองทั้งปวงเร่งรีบ
ยกขึ้นไปตีแต่บรรดาหัวพันทั้งห้าหัวพันทั้งหกให้สิ้นเชิง แต่ตัวเจ้าอุปราช
เมืองหลวงพระบางนั้น ให้กลับขึ้นไปรวบรวมครอบครัว แล้วพระยาธรรมมา
แม่ทัพกับเจ้าเมืองหลวงพระบาง แต่งให้ท้าวคำสูก ท้าวคำมงคูล เมือง
หลวงพระบางกับไพร่ ๑๕ คน พาเจ้าโงน เจ้าด้วง และคำให้การเจ้า
อุปราชกับทองคำแท่งหนัก ๑๓ ตำลึง ๒ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ของเจ้า
อุปราชเมืองพวนลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

เกณฑ์ต่อเรือบ่อมอย่างญวน

มีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ได้มีรับสั่งว่าจะถูกเจ้าเมือง
หัวพันทั้งห้าทั้งหกหลอกลวงเสีย ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะเสียพระเกียรติยศ

จึงโปรดให้เจ้าพระยาอรรคมายกกองทัพกลับขึ้นไปใหม่ เจ้าพระยาอรรคมาย
ได้ยกขึ้นไปเมื่อเดือน ๑ แล้วทรงพระราชดำริถึงทางพระนครไม่ไว้พระทัย
กลัวญวนจะยกเข้ามาตอบแทนบ้าง จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังเป็น
แม่กอง ขอบริเวณราชการ เจ้าตัว เจ้าภานุนายอากรต่อเรือข้อมอย่าง
ญวนขึ้น ๘๐ ลำ ครั้นเรือเสร็จแล้วเอาไว้ที่กรุง ๔๐ ลำ ไปขุดขุดทำ
ไว้ที่คลองสารทงส์ จำไปรักษาหัวเมืองชายทะเล ๔๐ พระราชทานเงิน
ค่าเรือลำละ ๒๐ ชั่ง

องเตียงกุนจับองพ้อเบโคยกกับพรรคพวกได้

ณ เดือน ๕ ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๕๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ฝ่ายอง
เตียงกุนไปลี้ภัยองพ้อเบโคยกพวกกบฏที่เมืองไซ่ง่อน จนถึง ๕ เดือน พวก
กบฏเมืองไซ่ง่อนจึงอดอาหารได้แตกหนีมาหากองทัพ แต่องพ้อเบโคยกกับ
พรรคพวกที่เป็นกบฏนั้นถูกจับตัวไล่ส่งไปเมืองเว้ เจ้าเวียตนามให้ฆ่าเสีย
องเตียงกุนจึงยกทัพมาตั้งอยู่เมืองพนมเปญ แล้วก็แต่งตั้งให้ญวนบ้าง เขมร
บ้างเป็นญวนบ้างไปช่วยรักษาเมืองใหญ่ ๆ ที่ทางทัพไทยจะลงไป คือเมือง
ปรีสาท เมืองสโทง เมืองกระพงสวาย ทุก ๆ เมือง ด้วยเข้าใจว่าไทย
จะยกทัพไปตีเมืองเขมรอีก

องค์จันทร์ถึงพิลาสัย

ครั้น ณ วันศุกร์เดือน ๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๕๖
 พ.ศ. ๒๓๗๗ องค์จันทร์ช่วยเป็นไข้พิษถึงแก่พิลาสัย อายุได้ ๔๔ ปี เมื่อ
 ได้เป็นเจ้าเมืองเขมร อายุได้ ๑๖ ปี อยู่ในสมบัตติ ๒๔ ปี องค์จันทร์ไม่มี
 บุตรชาย มีแต่บุตรหญิง ๔ คน ชื่อนักองค์แสน นักองค์มี นักองค์เภา
 นักองค์สงวน ญวนยกเจ้าผู้หญิงทั้งสามคนขึ้นเป็นเจ้าเมือง องค์แสนเป็น
 บุตรผู้ใหญ่มารดาชื่อนักเทศ เป็นน้องสาวพระองค์แก้ว พระองค์แก้ว
 กับนักเทศตกเข้ามาอยู่เมื่อองค์จันทร์หนีไปเมืองญวน ครั้นญวนตั้งเจ้า
 ผู้หญิงขึ้นเป็นเจ้า ญวนก็อยู่กำกับการด้วย เจ้ากรุงเวียตนามคิดจะ
 เอาเมืองเขมรเป็นสิทธิ์ของตัว จึงมีหนังสือลบบ้างมาถึงองค์แสนฯ ให้ว่ากล่าว
 กลับกล่อมพระยาผู้ใหญ่ว่า เมืองเขมรมีแต่เจ้าผู้หญิงจะว่าราชการให้
 ยืดยาวไปไม่ได้ พระเจ้ากรุงเวียตนามจะให้พระราชบุตรมาอุปภิเศกด้วย
 กับนักองค์แสน จะได้ครองเมืองเขมรต่อไป พระยาเขมรผู้ใหญ่ผู้น้อยแจ้ง
 กันจึงอ้อนวอนองค์แสนฯ ว่า เขมรกับญวนต่างชาติต่างภาษากัน แล้ว
 ก็เป็นเมืองน้อยไม่คู่ควรจะอุปภิเศกด้วยเมืองใหญ่ พวกเขมรไม่ยอมให้เจ้า
 นายผู้หญิงเป็นภรรยาเจ้านายฝ่ายญวน องค์แสนเห็นว่าผู้ใหญ่ผู้น้อยพูด
 จาซัดขึ้นแข็งแรง ก็เกรงอยู่ว่าจะหักหาญเอาเขมรก็จะเป็นกบฏขึ้น จะ
 ระบิลลงยาก จึงได้ส่งบอก

อธิปทีกรรมการศาสนา

ถวายเครื่องสักการะพระครูคุณานัมมสมาจารย์ (เป้า)
ในงานรับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ๕ ธันวาคม ๒๕๐๗

พระยาเขมรขอเข้ามาพึ่งพระบรมเตชาภาพ

ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ฝ่ายเจ้าพระยาพระคลัง
 แต่งคนให้ไปสืบราชการที่เมืองโบริสาท ได้ความว่าองค์จันทร์ตายแน่แล้ว
 พระยาเขมรผู้น้อยผู้ใหญ่อีกสองคนจึงสืบลับมาว่า จะขอเข้ามาเป็นข้าพึ่ง
 พระบารมีบรมเตชาภาพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่สมควรเป็นข้าญวน จึง
 ขอกเข้ามา ณ กรุง ขอเสนาบดีผู้ใหญ่ออกไปช่วยคิดราชการเมืองปัตของ
 ไททรงทราบแล้วดำรัสว่า เมืองเขมรคราวนี้เห็นจะถึงหายนะ องค์จันทร์
 ก็หนีมาอยู่มาตายเสียในระหว่างทัพศึกเสียเช่นนั้น ให้เจ้าพระยาบดินทร์เทศา
 คิดเอาเมืองเขมรคืนมาขึ้นกับกรุงให้ไต่เหมือนอย่างแต่ก่อน จะให้เสนาบดี
 ผู้ใดก็ว่าเจ้าพระยาบดินทร์เทศาเห็นไม่มี จึงโปรดให้เจ้าพระยาราช
 สุกาวดี (โต) ยกไปเป็นผู้ส่งลำเลียงเสบียงอาหารมิให้ขัดสน พระยา
 ราชสุkawดีไปตั้งอยู่ที่เมืองกระบับนทร์บ้าง เมืองปราจีนบ้าง ไต่ส่งข่าว
 เกล็ดออกไปเมืองปัตของเนือง ๆ

ขุนตระเวนนาเวศกับพวกถูกญวนจับได้

ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ ฝ่ายหม่อมมณเฑียรพิทักษ์
 หม่อมมหาดเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ที่เกาะกง แต่งให้ขุนตระเวนนาเวศ นายเพ็ง

กับเงิน ๑๓ คน ลงไปสืบราชการอยู่ที่เมืองบันทายมาศ พบเรือตระเวน
ญวน ๆ จับได้ไปส่งที่เมืองบันทายมาศ องคมนตรีให้ถามก็สารภาพว่า
จมนมหาตเล็กให้ลงมาตระเวนสืบราชการ องคมนตรีถามว่าเมื่อเข้าจับได้
สู้รบหรือไม่ ขุนตระเวนนาเวศว่าไม่ได้สู้รบยอมให้จับโดยดี องคมนตรี
ถามพวกเรือตระเวนญวนว่าไทยได้สอศเคืองหรือไม่ พวกเรือตระเวน
ญวนว่าไม่ได้สอศและไม่ได้อสู้รบ แล้วองคมนตรียังค้ำให้เอาตัวไปจำไว้แล้ว
บอกไปยังเมืองเว้

เจ้าพระยาพระคลังให้ล่ำนแปลหนังสือญวน

ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ พระเจ้ากรุงเวียตนามมีนาม
มีหนังสือมายังมาว่า เขาไม่ได้สู้รบให้ปล่อยไป ให้คืนทรัพย์สินสิ่งของไปเสีย
ให้หมด องคมนตรีก็ให้เอาทรัพย์สินสิ่งของและเรือมอให้ขุนตระเวนนาเวศ
กลับเข้ามา องคมนตรีมีหนังสือเข้ามาถึงเจ้าพระยาพระคลัง มอให้ขุน
ตระเวนนาเวศกลับเข้ามาด้วย ๑ ฉบับ ขุนตระเวนนาเวศเข้ามาถึงเมือง
จันทบุรีนำเอาหนังสือมาส่ง เจ้าพระยาพระคลังให้ล่ำนญวนที่เมืองจันท-
บุรีแปลออกมีความในหนังสือว่า ญวนคิดถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วนั้น ได้ช่วยบำรุงพระเจ้าเวียตนาม
ยาลงจนได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินญวน ๆ ไม่สู้รบ เมื่อญวนทั้งเมืองบันทาย-
มาศเสียไปตั้งอยู่เมืองโจก ครั้นกองทัพกรุงยกไปถึงเมืองโจกก็ทั้งเมือง

โจ๊กเลีย ไปตั้งอยู่ที่ปากคลองวามะนาว กองทัพกรุงไปถึงปากคลอง
มะนาวก็ตั้งคลองมะนาวเลีย ไปตั้งอยู่ที่ค่ายเจียนทราย ไทยเรียกว่าเกาะ
แดง แม่ทัพนายกองญวนเห็นว่าถอยหนีไปถึง ๓ ครั้งแล้ว จึงได้สู้รบ
ไทยก็ถอยไปเอง ถ้าพระเจ้ากรุงเวียตนามมีนมางยังมีใจพยายาม เมื่อ
ขณะกองทัพญวนชนะได้ท่วงที่มีไพร่ทหารอยู่ถึง ๑๐ หมื่น มีเรือรบอยู่ถึง
๑,๐๐๐ ลำ ตีกระหนาบไปทั้งยกทั้งเรือพร้อมกัน จะไม่ได้ชัยชนะหรือ
ญวนก็รีบสั่งพระเจ้าเวียตนามยาลองอยู่จึงไม่ได้ไล่ตาม ด้วยพระเจ้า
เวียตนามยาลองมีรับสั่งประกาศไว้ให้รู้กันทั้งทัพยกทัพเรือ ให้รักษาแต่
เขตแดนไว้อย่าให้ก่อเหตุนอกเขตแดนออกไป ขอกกล่าวไว้เป็นคุณชั่วพันปี
เพราะฉะนั้นญวนจึงไม่ทำอะไรแก่ไทย

ความชอบเมื่อพิเคราะห์ดูเห็นไม่จริง ที่เมืองบันทายมาศ เมือง
โจ๊ก คลองวามะนาว ญวนก็ต่อสู้รบเป็นสามารถทุกแห่ง การที่ถอยทั้ง
เมืองไปนั้นเพราะผู้คนมีน้อย เกณฑ์ไปล้อมพวกกบฏเมืองไซ่ง่อนเสียเป็น
อันมาก สู้ไม่ได้ จึงทั้งเมืองบันทายมาศ เมืองโจ๊ก ปากคลองวามะนาว
เลีย ครั้นกองทัพล่าถอยมา ญวนก็ตามติดตามมาถึงเมืองโจ๊กต่อสู้รบกัน
ถึง ๒ ครั้ง

ปรึกษาเรื่องจัดเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก

ครั้นวันที่ ๑ สิงหาคม จ.ศ. ๑๑๕๗ พ.ศ. ๒๓๗๘ ปีมะเมีย ฝ่าย
เจ้าพระยาธรรมยากรขึ้นไปถึงเมืองพิษณุ พบเจ้าคำอ่อนยกพวกหัวเมืองหัวพัน

ทั้งห้าทั้งหกลงมาถึงเมืองพิชัย เจ้าพระยาธรรมาเห็นว่าเป็นผู้น้อยจึงพาเอา
 ศักดิ์กลับขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ครั้นถึงเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช
 นายทัพนายกอง ปรีกษาเห็นพ้องกันว่า เมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหกเหล่านี้
 แท้ก่อนเป็นเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ เป็นหัวเมืองปลายเขตแดนข้าขอบ
 ขัณฑ์สัมากรุงเทพพระมหานคร หาได้เป็นเมืองขึ้นของเมืองญวนไม่ เจ้า
 อนุวงศ์เป็นกษัตริย์กรุงเทพพระมหานครหนีไปพึ่งญวน เจ้าอนุวงศ์เอาเมือง
 หวิ้นทั้งห้าทั้งหกไปยกให้ ขึ้นกับญวนเหมือนกับเมืองพวน ญวนจึงครอบ
 จำเอาเมืองพวน เมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหกเหล่านี้ไว้ ครั้นกองทัพยกขึ้นไป
 ปราบปรามเมืองพวน เมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหกกลัวกองทัพจึงคิดอ่านกลับไป
 มาพึ่งเมืองหลวงพระบาง เป็นข้าขอบขัณฑ์สัมาตามเดิม ครั้นจะให้
 กองทัพยกไปตีเมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหก ข้านเมืองเล็กน้อยเหล่านี้ก็จะ
 ยับเยินเสียเปล่า จึงให้เพี้ยศรีธรรมรชหาท้าวเมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหกมา
 ให้กลับไปบอกให้เจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่มาหาจึงจะรับ เพี้ยศรีธรรมรชหา
 ไปแล้วพาเจ้าเมืองเหียม ปลัดเมืองหัวเมือง ปลัดเมืองชวน ท้าวพล
 เมืองข้าเหนือ กับท้าวเพี้ยน จึงพากันลงมาหาเจ้าพระยาธรรมา เจ้าเมือง
 หลวงพระบางแจ้งความว่า เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองหวิ้นทั้งห้าทั้งหก
 ปรีกษากันพ้องทุกเมือง จะสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑ์สัมา จะทำ
 ราชการสนองพระเดชพระคุณขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง เมืองข้าใต้ เมือง
 โสย เมืองเชียงค้อ จะจัดกันให้ตามมาภายหลัง เจ้าพระยาธรรมา
 แม่ทัพ จึงให้เจ้าเมืองเหียมกับปลัดเมืองหัวเมือง ปลัดเมืองชวน ท้าวพล

เมืองชำเหนือ ให้การว่า แต่ก่อนเมืองหัวเมือง เมืองชำเหนือ เมือง
เชียงค้อ เมืองโสม เมืองชำใต้ เมืองชวน เมืองเหียม กับหัวเมือง
อื่น ๔๑ หัวเมือง เป็นเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์มาแต่เดิมหาได้ขึ้นกับ
ญวนไม่ ครั้นเมื่อเจ้าอนุวงศ์คิดประทุษร้ายต่อกรุงเทพพระมหานคร ได้
สู้รบกันแต่สู้มิได้ เจ้าอนุวงศ์แตกหนีไปเมืองญวน เจ้าอนุวงศ์เอาเมืองหัวพัน
ทั้งห้าทั้งหกไปยกให้เป็นเมืองขึ้นของญวน จึงแต่งขุนนางมารักษาเมืองไว้
แล้วให้เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกขึ้นกับเมืองซ้อแง เมืองซ้อแตง เจ้าเมือง
ท้าวเพี้ย พวกเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกหาไม่ กลัวญวนจึงต้องเสีย
ส่วยให้แก่ญวนต่อมา

เมื่อปีมะเส็งเบญจศก กองทัพกรุงเทพพระมหานครยกขึ้นไปตี
เมืองพวน พวกลาวกลัวกองทัพไทยจะไปตีเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก เจ้า
เมืองท้าวเพี้ย เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกคิดเห็นพ้องกันสวามิภักดิ์กลับคืนมา
เป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพพระมหานครฝ่ายเดียว ไม่ขึ้นกับญวน จะ
ขอทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง จะไต่ฟังพระบารมีพระบรมโพธิ
สมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองจะได้ อยู่เย็นเป็นสุขสืบไป
เหมือนแต่ก่อน จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทแล้วดำรัสว่า เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกเหล่านี้เป็นแต่ช่วงเมือง
กึ่งเมือง อยู่ปลายเขตแดน หาได้ร่วมคิดเป็นกบฏด้วยเจ้าอนุวงศ์ไม่ ไป
ฟังเมืองญวนก็เพราะเจ้าอนุวงศ์ชักนำเอาไป ยักเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก
ไม่คิดขัดแย้งกลัวกองทัพจะย่ำยีบ้านเมือง ปรึกษากันกลับมาสวามิภักดิ์

เป็นข้าขอบขัณฑสีมาเหมือนแต่ก่อน ชื่อนันนมโคยก็ เจ้าเมืองเหียมกับ
ปลัดเมืองท้าวเพี้ยก็ไต่ลงมาถึงกรุงเทพพระมหานคร ไต่ถอนน้ำพิพัฒน์
สัตยานุสัยแล้ว ก็ต้องคกงทัพซึ่งจะไปตีเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกไว้
คูใจพวกเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกไปก่อน เมื่อพวกเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหก
สวามิภักดิ์จริงภักดีโดยสุจริต ยานเมืองก็จะไต่อยู่เย็นเป็นสุขสืบไป เมื่อ
พวกเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกไม่มีความสัตย์สุจริตกลบคั้นแข็งขานเมือง ไม่
ทำตามอย่างธรรมเนียม เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกเหล่านั้นมันก็หาพนมมือ
ทแกล้วทหารกองทัพล่ายเราไม่ ซึ่งเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกทำราชการ
ขึ้นกับเมืองหลวงพระบางนั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ให้เมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบางตามความ
สมัครใจ จึงให้ท้าวคำอ่อน ท้าวเล็ก ท้าวพันพาพวกหัวพันทั้งห้าทั้งหก
กลับขึ้นไป มีตราบังคับขึ้นไปว่า ให้แต่งคนไปสืบสวนพวกเมืองหัวพัน
ทั้งห้าทั้งหกเหล่านั้น มันแตกร้างจากเราไปหลายปี เพิ่งจะกลับใจมา
สวามิภักดีโดยถวิลภักดี จะเป็นการโดยสุจริตหรือจะคิดเป็นกลอุบาย
ประการใดก็ยังไม่รู้ ถึงมาตราว่าจะยอมสวามิภักดีจริงก็ยังไม่สนิทเหมือน
กับเมืองหลวงพระบาง จึงให้เกณฑ์กองทัพเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกมา
สมทบทัพเจ้าเมืองหลวงพระบางไปตีเพื่องพวน ถ้ายอมสวามิภักดีโดยจริง
ก็จะยกมาตามที่จะเกณฑ์ไป ถ้ายังไม่ไวใจฝ่ายเรากลัวเราจะลงจับเจ้า
เมืองและไพร่ประกันไว้ เขาก็จะคิดไปโดยกลต่าง ๆ ก็จะไม่ยกกองทัพ
มาเหมือนว่ากล่าวออกไป ความก็จะเป็นที่เคลือบแคลงสงสัยเห็นได้ว่า

ไม่ยอมสมัครโดยแท้จริง ก็ให้เลิกเกลี้ยกล่อมเมืองที่ยังไม่ได้มาให้ลงไป
 เข้าโดยสิ้นเชิง ถ้าหากมีการผันแปรไปอย่างไรจะได้มีตราขึ้นมาก่อ
 ภายหลัง

องค์เบญจกษัตริย์ขอมทหารญวนทหารเขมร

ณ วันเสาร์ เดือน ๑ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม สัปตศก จ.ศ. ๑๑๕๗
 พ.ศ. ๒๓๗๘ เจ้าเวียงคนามมีหนังสือมาถึงองค์เบญจกษัตริย์ว่า เมืองเขมร
 ทั้งปวงก็ได้เป็นบ้านเมืองญวนเสร็จแล้ว ให้องค์เบญจกษัตริย์ท้าวทหารญวน
 เขมรรักษาสถานที่ไว้ให้มั่นคง ถ้ารักษาย่านเมืองเขมรไว้ได้ดังนั้นก็
 ให้องค์เบญจกษัตริย์เป็นใหญ่ในเขมร องค์เบญจกษัตริย์จึงมีหนังสือไปถึงองคมนตรี
 แลเจ้าเมืองกรมการทั้งปวง ให้รักษาย่านเมืองเขมรไว้ให้มั่นคงอย่า
 ให้เสียไปได้ ถ้าบ้านเมืองเสียไปจะเอาโทษถึงตาย องค์เบญจกษัตริย์ก็ตั้งฝึกหัด
 ทหารญวนทหารเขมรอยู่ที่เมืองพนมเปญ จึงทำกฎหมายสำหรับทัพ
 ไปทุกกองทุกหัวเมืองว่า กองหนึ่งไพร่พล ๕๐๐ แล้วให้จับเกณฑ์ขึ้น
 หนึ่ง พอเกณฑ์หนึ่งควบคุม ถ้ามีการศึกสงครามให้ไพร่พลขึ้น ๒๐๐ คน
 ถือทวน ๒๐๐ คน คำนายคุมไพร่ ๑๐ คน ถือธงสำหรับทัพ ไพร่พล
 ยังเหลืออยู่ ๑๐๐ คน จ่ายใช้สอยในกำลังหมวด ๑๐ คน ห้ามกลอง
 ๒ คน ถือม้าพ่อย่าง กันร่มกันเกอย่าง ให้ฟังเสียงกลอง เสียงม้าพ่อย
 สังเกตดูธงใหญ่ จะให้ทำอย่างไรก็ให้ทำตามสัญญาณ ถ้าไพร่พลกลับ
 ขาดก็ให้นายสิบฆ่าเสีย ถ้านายสิบกลับให้จับเกอ พอเกอฆ่าเสีย ถ้า

ในระหว่างรบนายถูกอาวุธช่วยเจ็บหรือตาย ให้ข่าวที่แข็งแรงชนแทนนาย
ถ้าจันเเกอ พ่อเเกอ ช่วยหรือตายในระหว่างศึกก็ให้องโย งบกาย ผู้ใดมี
สติปัญญาทำให้คงชนเป็นจันเเกอหรือพ่อเเกอแทน ถ้าไม่ทำตามนี้โทษถึง
ตาย โพร่ตายมากน้อยเท่าไรเลี้ยงกลองยังไม่ให้ดอย ถ้าดอยออกมา
โทษถึงตาย นายกองก็จันเเกอก็พ่อเเกอก็ โพร่หนีไปไม่บอกแม่กอง
ใหญ่โทษถึงตาย ถ้าพวกไทยกองทัพยังตกอยู่บ้านเมืองใด ก็ให้เขมร
สืบจับตัวส่งไปให้แม่ทัพใหญ่จนสิ้น อย่าให้เหลืออยู่แม้แค่สักคนเดียว

ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๓ ปีมะแมนั้น นักร้องตัวมีภรรยาคนหนึ่ง
ชื่อนักเข้ เป็นบุตรพระยาสุภาวิบัติ มีควรรักสมภพบุตรชายคนหนึ่งชื่อ
นักร้องราชวงศ์

นักร้องตัวถูกคุมตัวลงมากรุงเทพ

ณ วันพฤหัสบดี ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา จ.ศ. ๑๑๕๕ พ.ศ.
๒๓๘๐ พระยามโนโมไตรเจ้าเมืองระสอยยกกองทัพเข้ามาหาได้มีหนังสือ
บอกกล่าวล่วงหน้าเข้ามาไม่ ให้ถามพระยามโนโมไตรว่า ทั้งหน้าที่ด่าน
ทางเข้ามาด้วยเหตุใด พระยามโนโมไตรรับว่าองค์ด้วงมีหนังสือไปว่าองค์
ด้วงคิดหนีไปเมืองพนมเปญ จึงได้เข้ามาพึ่งราชการกู จึงได้คุมตัวพระยา
มโนโมไตรไว้แล้วถามองค์ด้วงกับข้าราชการว่า ได้มีหนังสือให้พระยามโน
โมไตรเข้ามาจริง แต่การที่จะคิดร้ายนายทัพนายกองกรุงเทพพระมหานคร
นั้นหาไม่ได้ เตะพระบารมีไ้รู้ความเสียก่อนจึงได้ระงับลง หาไม่ก็จะเกิด

การใหญ่รပ်กัน ครั้นจะชำระที่เมืองพัตของกัถลวจะพุ่งเพื่อไป จึงให้
หลวงวิจิตรราชา พระยามหาภิราช พระเมือง หลวงอินทรเสนา กับไพร่
๑๐๐ คนเศษ คุมตวันกองคักว้าง พระพิทักษ์บดินทร์ พระมหาคไทย
พระพลหลานพระพิทักษ์บดินทร์ หลวงอนุรักษมนตรีบุตรพระพิทักษ์บดินทร์
เข้ามาแจ้งราชการ ณ กรุงเทพพระมหานคร ครั้นได้ทรงทราบหนังสือออก
แล้วโปรดให้ถามนักองคักว้างให้การใจความว่า เมื่อญวนกวากเขาเจ้านาย
ผู้หญิงและครอบครัวองค์จันทร์ลงไปไว้เมืองไซ่ง่อนแล้ว เขมรขาดเจ้านาย
ก็ไปสมัครกัถญวน ฟ้าทะเลหะจึงให้คนสนิทซื้อตังค์เสื้อกลัดออกไปหา
องค์กัถว้างแจ้งว่าฟ้าทะเลหะได้ข่าวว่า องค์กัถญวนมีหนังสือมาถึงองค์กัถ
ให้หนีไปองค์กัถญวนจะยกแผ่นดินให้ ฝ่ายฟ้าทะเลหะเห็นก็กลัว ถ้าองค์กัถ
รับเป็นเจ้าแผ่นดินเขมรฟ้าทะเลหะจะไปช่วยคิดการให้องค์กัถ องค์กัถจึง
ตอบไปว่าบ้านเมืองของญ่นและบิคา จ่อ ๆ มากก็อยากจะไต่อยู่แต่กัถญวนจะ
ไม่เลียง ภายหลังฟ้าทะเลหะให้ตังค์เสื้อกลัดมายบอกว่า พระยาพระเขมร
ทั้งปวงนิยมยินดีพร้อมใจกันเป็นอันมากแล้ว ถ้าองค์กัถหนีลงไปเมื่อใด
พระยาพระเขมรก็จะช่วยเหลือกัน องค์กัถจึงได้คิดการจะหนี เมื่อได้ทรง
ทราบดังนั้นแล้วรับสั่งให้พระยามหาเทพ (ปาน) เอาตัวองค์กัถกับพวก
พ้องไปจำไว้ที่ทิม

ภายหลังมา เจ้าพระยาบดินทร์เดชาไม่อยู่ออกไปราชการแล้ว
พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง) จึงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า
นักองคักว้างต้องรับพระราชอาญาจำอยู่ที่ทิมไว้ด้วยความลำบากนัก กลัวนัก

องค์ด้วงจะมีความโหดร้ายทรนักรบใจตาย จะขอรับพระราชทานนักษัตรองค์ด้วง
คุมตัวไว้ที่ขุขันธ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทาน
นักษัตรองค์ด้วงให้พระยาศรีสุทเทพ รับนักษัตรองค์ด้วงคุมไว้ที่เรือนขุนจำนงอักษร
(กลั่น) ส่งกับข้าวของกินเลี้ยงนักษัตรองค์ด้วงอยู่มิได้อนาทร

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาเรื่องสร้างเมืองปัตตบอง

ณ เดือน ๔ ปีระกา จ.ศ. ๑๑๘๕ พ.ศ. ๒๓๘๐ เจ้าพระยา
บดินทรเดชาฯ ออกเจ้ามาว่า การที่สร้างเมืองปัตตบองได้ชุกครอบเมือง กรม
กินเชิงเทินทำท่อนคันโคลน แล่นสายโซ่ไว้สำหรับขึงข้ามแม่น้ำไว้ที่หน้า
บ่อหนึ่ง แล้วปลูกศาลเจ้าหลักเมือง ฉางข้าว ตักดิน ทำวงให้
นักษัตรองค์ด้วง ก่อกำแพงรอบ ครุฑ ๕ คำ เดือน ๖ ได้ตั้งพิธีสงฆ์
พราหมณ์บังอาถรรพ์หลักเมือง อัญเชิญเทพยดาสถิตย์หลักเมือง สมโภช
เวียนเทียนทำตามตำราเจตมหายซึ่งโปรดออกไปทุกประการแล้ว ก็ว่า
พระพิทักษ์บดินทร์ พระนรินทร์โยธา พระมหาดไทย พระพล คบคิกกับ
องค์ด้วง เทียวชักชวนพระมโนไมตรี พระภักดีบริรักษ์ ชำระใต้ความ
จริง จะทำไทยอ้ายโปกตามกฎหมาย แต่พระพิทักษ์บดินทร์ พระนรินทร์
โยธา พระมหาดไทย พระพล คบคิกกับกันนักษัตรองค์ด้วง ส่งออกไป
ชำระนั้น ได้เอาตัวนายทัพนายกองพระเขมรมาสืบถามใต้ความว่า อ้าย
โปกเขารับใช้สอยนักษัตรองค์ด้วงเทียวชักชวนพระมโนไมตรี พระภักดีบริ
รักษ์ ชำระใต้ความจริงจะทำไทยอ้ายโปกตามกฎหมาย แต่พระพิทักษ์

ยบคินทร์ พระนรินทรโยธา พระมหาศไทย พระพล ชำระได้ความว่า มี
ผู้มากล่าวโทษองค์กว้างว่าคิดไม่ชอบก็รู้อยู่แล้วกลับไปนับถือคบหากันมีความ
ผิด โทษนั้นแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

จ.ศ. ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๔๑ ปีจอ สัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๑๕ โปรด
ให้มีตราตบออกไปว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชาสร้างข้อมกำแพงเมืองเสร็จ
แล้วในหนึ่งปี ก็เป็นเกียรติยศแก่แผ่นดินสืบไป แต่ความพระพิทักษ์บดินทร์
พระนรินทรโยธา พระมหาศไทย ชำระได้ความ ก็เป็นแต่คนประจบประ-
แจงมีความผิดอยู่ ครั้นจะเอาโทษคนเหล่านั้นก็เป็นบุตรหลานเจ้าพระยา
อภัยภูเบศน์เป็นข้าหลวงเดิมคนเก่าที่มีความชอบมาก ให้เจ้าพระยาบดินทร
เดชาภาคทัณฑ์โทษไว้ครั้งหนึ่งก่อน ราชการเมืองเขมรญวนสงบอยู่ เจ้า
พระยาบดินทรเดชาจัดการบ้านเมืองเรียบร้อยแล้วก็ให้กลับไปแจ้งราช-
การกรุงเทพพระมหานคร

เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ทราบทั้งความแล้ว กลับเข้ามาถึง
กรุงในเดือน ๖ ท้นการพระศุภกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย

นักร้องอ้อมจับกรมการเมืองพัทลุงและกวาดต้อนครอบครัว

หนีไปพนมเปญ

ปีจอ จ.ศ. ๑๒๐๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ ทางเมืองเขมร นักร้องอ้อมสืบ
ได้ความว่า ญวนตั้งองค์แบนเป็นใหญ่ว่าราชการเมืองเขมรแล้ว ญวนได้
มากำกับอยู่ด้วย แล้วให้พระยาพระเขมรแต่งตัวเป็นญวน เรียกว่าญวน

ใหม่ ให้ใช้กฎหมายของญวน เขมรไม่ชอบใจพากันระส่ำระสาย นักองค์-
 อี้มจึงคิดว่าถ้าตัวไคลงไปถึง ญวนก็คงจะยกตัวขึ้นเป็นเจ้าเมืองเขมร จึงมี
 หนังสือลอบไปถึงญวนว่าจะขอสมัครไปทำราชการอยู่กับญวน ถ้าเคลือบ-
 แคลงสงสัยอยู่จะจับพระยาปลัด พระยายกกระบัตร กรมการเมืองปัตของ
 และกวาศกรอขว้างไปให้เห็นความจริง ของญวนก็มีหนังสือขึ้นมาว่าจะ
 ชุบเลี้ยง ครั้นวันเดือน ๑ แรม ๓ ค่ำ อังคารที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ.
 ๒๓๘๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ เวลาเช้า องค์อี้ยกับข่าวไพร่เป็นอันมากพากันไปที่
 บ้านพระยาปลัด องค์อี้ยถือดาบสองมือ ประทุบ้านพระยาปลัดยัดไว้ องค์-
 อี้ยให้เรียกคนในบ้านพระยาปลัดให้เปิดประตู คนเฝ้าประตูไม่เปิดให้ พวก
 องค์อี้ยจึงเข้าขึ้นยิงคนเฝ้าประตูตายคนหนึ่ง ไปถูกผู้หญิงในเรือนพระยา
 ปลัดตายคนหนึ่ง แล้วทะลายประตูเข้าไปในบ้านพระยาปลัด พวกองค์อี้ย
 เข้าขึ้นยิงเข้าไปในเรือนกระสุนถูกภรรยาของพระยาปลัดตาย ๓ คน พระ-
 ยาปลัดจับดาบวิ่งออกมาสู้กับพวกองค์อี้ย ภรรยาหลวงพระยาปลัดห้ามไว้ว่า
 อย่าสู้เขาเลยคนข้างเขามาก ถ้าสู้รบลูกเมียจะตายหมดทั้งเรือน พระยา
 ปลัดก็นั่งวางดาบเสีย องค์อี้ยจึงให้อ้ายแก้วพี่เมียของอี้ย อ้ายยามโรชา
 ฝรั่งเขารัดขึ้นไปจับตัวพระยาปลัดกับภรรยา ๖ คน ครั้นจับตัวพระยาปลัด
 ได้แล้ว ก็ให้จับตัวพระยายกกระบัตร พระภักดีบริรักษ์ พระศาสตร์ฉิบดี
 พระมหาพิมล สมบัติพระคลัง พระขรรนายก หลวงอภัยบุตรพระยาปลัด
 หลวงภักดีชุมพล หลวงเพชรสงคราม หมื่นภักดี สมบัติพระคลังปลัด
 คนฝรั่ง เอามาจำไว้ที่บ้านองค์อี้ยกับพระยาปลัดด้วยกัน สมบัติพระคลังนั้น
 เป็นคนมั่งมีกว่าขุนนางเขมรทั้งปวง องค์อี้ยกับบริพารสิ่งของรูปพรรณไป

เสียดสี แล้วองค์อมจึงสั่งให้พระหลวงขุนหมื่นไปกวาดครอบครวเมือง
 พัดของ เมืองระลือ ประมาณชายหญิง ๕,๐๐๐ ถึง ๖,๐๐๐ คนเศษ ไป
 ทางบกข้างทางเรือข้าง ออกจากเมืองพัดของในวันนั้นเวลาพลบ ครั้นไปถึง
 เมืองปรีสาท องค์ผู้จึงให้แยกครอบครวที่องค์อมกวาดมานั้นแยกไว้ เมือง
 ชลุม เมืองคลอง เมืองตระครอ เมืองลาปะเอียบ เมืองบริบูรณ์ ท้องค-
 ้อมกับพระยาปลัด พระยาอภัยภักดี พระยานราธิราช พระยาโกษา
 หลวงเสน่หานายก กับครอบครวองค์อม ๓๐๐ เศษ องค์ผู้ให้องคเษไป
 พาลงไป ณ เมืองพนมเปญ เมื่อวันที่วันเดือน ๑ แรม ๑๒ ค่ำ พุทธศักราช ๒
 มกราคม

พระเจ้าเวียดนามให้ส่งเจ้าหญิงเขมร ๓ องค์ไปเมืองไซ่ง่อน

ครั้นขั้ววค เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ พุทธศักราช ๒๓๘๓
 จ.ศ. ๑๒๐๒ องค์ผู้ทรงเห็นว่ามิหนำซ้ำเจ้าเวียดนามมาว่า พระองค์แก้วไซ้
 ให้หลวงเมืองช่อเค้าเข้าไปหาองค์เขมร จะพาหนีมาเมืองไทย ให้องค์ผู้
 ทรงจำองค์เขมรไว้ ณ ค่ายเมืองพนมเปญ ให้ส่งตัวองค์มี องค์เกา องค์
 สงวน ลงไปเมืองไซ่ง่อน องค์ผู้ทรงก็ส่งเจ้าหญิง ๓ คน กับนักโอรุ
 มารตาองค์จันทร์ นักรสมารดาองค์อม และครอบครวองค์อมลงไปเมื่อ
 เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ท้องค้อมเขมรจำไว้ ณ ค่าย ภายหลังส่งไป สืบได้ความ
 ว่าญวนเขาลงเรือไปฆ่าเสียที่เมืองล่องไห้ ความที่ฆ่าองค์เขมรนั้นพระเขมร
 ไม่รู้

ครั้นเดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ วันศุกร์ที่ ๑๕ สิงหาคม ของเถียงกน
ว่า เจ้าเวียตนามมีหนังสือมาว่านั่นนั่นขอ ให้พระยาพระเชมรผู้ใหญ่ขึ้น
ไปให้หมก ของเถียงกนได้ส่งไปแต่ฟ้าทะละหะ สมเด็จพระเจ้าพระยากลาโหม
พระยาสุภาภิราชขึ้นไป นอกนั้นสงสัยอยู่ว่าญวนจะทำร้ายเป็นแน่ไม่มีผู้ใด
ยอมลงไป

พระยาพระเชมรจับญวนมา

ครั้นเดือน ๕ แรม ๓ ค่ำ ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓
พระยาพระเชมรกำเริบขึ้นจับญวนลูกค้า และญวนกองทัพที่น้อยกว่าฆ่า
เสียบ้าง ส่งมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาบ้าง

เจ้าเมืองปรีสาทพาครอบครัวมาหาเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๔๓
จ.ศ. ๑๒๐๒ พระยาสังคโลกเจ้าเมืองปรีสาทพาครอบครัวเดินบกเข้ามา
หาเจ้าพระยาบดินทรเดชา เจ้าพระยาบดินทรเดชาถามพระยาสังคโลกว่า
ไ้ความเดือดร้อนเป็นประการใด จึงพาครอบครัวหนีเข้ามา ณ เมืองพัท
ของ พระยาสังคโลกกราบเรียนว่า องค์อิมพาครอบครัวหนีออกไปถึง
เมืองปรีสาท องค์ผู้ให้ญวน ๓๐๐ คน ลงไปส่งองค์อิม ณ เมืองพนม
เปญ องค์อื่นผู้หาไว้ใจพระยาสังคโลกและพระยาพระเชมรไม่คอยคุมเชิง

อยู่ แล้วเกณฑ์ไพร่ราษฎรภักดีได้ความเดือดร้อนนัก พระยาสังคโลกรู้ว่า
 องค์อ๋มลงไปพนมเปื๋ญ องค์เคียงกนกหาได้ยกย่องเป็นเจ้าไม่ให้ส่งไปเมือง
 ไช้จ๋อนพร้อมด้วยกรมการผู้ใหญ่เมืองพัคของ แล้วได้ยินว่าญวนให้ฆ่า
 กรมการผู้น้อยเมืองพัคของเสียที่เมืองพนมเปื๋ญ ๑๐ คน องค์อ๋มและพระ-
 ยาปลัดกรมการผู้ใหญ่ขึ้น เจ้าเมืองเวียงต๋นนามให้ส่งขึ้นไปจำไว้ที่เมืองเว
 พระยาสังคโลกไม่มีที่พึ่งจึงเข้ามาขอพึ่งพระบรมมัย เมื่อพระยาสังคโลกเข้า
 มานั้นได้พักจากชักชวนพระยาพระเชมรราชภูรคิกอ่านสมัครจะเข้ามาเป็น
 หลายนาย แต่มาหาทันพระยาสังคโลกไม่ แต่จะตามเข้ามาภายหลัง แล้ว
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาถามพระยาสังคโลกว่า เมืองขึ้นกับเมืองเขมรผู้ใด
 เป็นเจ้าเมือง พระยาสังคโลกกราบเรียนว่า ข้างตะวันตกเมืองนครวัด
 พระยาลครเป็นเจ้าเมือง เมืองกระพงสวาย พระยาเคโชเป็นเจ้าเมือง
 เมืองไพร่กระตี่ พระยามนตรีเสนาหาเป็นเจ้าเมือง เมืองโคกแสะ พระยา
 แส่นทังฟ้าเป็นเจ้าเมือง เมืองเชิงไพร่ พระยาเพชรเคโชเป็นเจ้าเมือง
 เมืองสระตึงตรอง พระยาราชไชเป็นเจ้าเมือง เมืองทโยงขมม พระยา
 วรชุนเป็นเจ้าเมือง เมืองศรีสุนทร พระยามนตรีสงครามเป็นเจ้าเมือง
 เมืองพนม พระยาธรรมาเคโชเป็นเจ้าเมือง เมืองลำควน พระยาฤจักรี
 เป็นเจ้าเมือง รวม ๑๗ เมือง ข้างตะวันตก เมืองอุตงฤไชย พระยา
 มโนไมตรีเป็นเจ้าเมือง เมืองโปริสาท พระยาสังคโลกเป็นเจ้าเมือง เมือง
 ตะครอ พระยาชำนาญสงครามเจ้าเมือง เมืองตรอง พระยาเสนาราช
 สงครามเป็นเจ้าเมือง เมืองขลุ้ง พระยาศเคโชเป็นเจ้าเมือง เมืองบริ-
 บุรณ พระยาเสนานิบัติเป็นเจ้าเมือง เมืองลาปะเอียบ พระยาเสนหาธิปัตย์

เป็นเจ้าเมือง เมืองละแวก พระยาเสน่ห์เสนาเป็นเจ้าเมือง เมืองสำโรง
ทอง พระยาอภัยราชเป็นเจ้าเมือง เมืองพนมเปญ พระยาราชไมตรี
เป็นเจ้าเมือง เมืองยาศี พระยาคำอันซัดเป็นเจ้าเมือง เมืองไพรกระบาท
พระยาโยธาเป็นเจ้าเมือง เมืองกะพรโสม พระยาราชเสนาหาเป็นเจ้า
เมือง เมืองกำปอต พระยาเสนาวันซัดเป็นเจ้าเมือง เมืองพุทไธมาศ
พระยาโยธาธิบดีเป็นเจ้าเมือง เมืองเชิงกระชุม พระยาพิณโลกเป็นเจ้า
เมือง เมืองป่าสัก พระยาอภัยวงศาเป็นเจ้าเมือง รวมทั้งพระวันตกตะวัน
ออก ๓๒ คน และเมืองขึ้นกับเมืองใหญ่ก็ยังมีอยู่เป็นหลายเมือง แล้วเจ้า
พระยาบดินทรเดชาให้พระมหาคไทยพาพระยาสังคโลกออกไปตามพระยา
ณรงค์วิชัย พระอัครเนษร พระนรินโยธา ซึ่งอยู่ ณ เมืองระลือให้คิด
ราชการเกลี้ยกล่อมครัวที่ระลือว่ามีภักดีเข้ามา

ฝ่ายของอันผู้ซึ่งรักษาเมืองโปริสาท เห็นว่าพระยาสังคโลกหนีแล้ว
จึงตั้งให้พระยาพิบูลย์มาเป็นเจ้าเมืองโปริสาท พระยาพิบูลย์ไม่สมัคร พา
ครอบครัวหนีไปอยู่ป่า แล้วอุยวตังพระยาสุริยวงศ์ซึ่งมาแต่เมืองพนมเปญ
ให้เป็นเจ้าเมืองโปริสาท พระยาสุริยวงศ์เจ้าเมืองโปริสาทใหม่ไม่เต็มใจ
หนีอุยวตังไปเข้าหาพระยาพิบูลย์เจ้าเมืองโปริสาทคนก่อนคิดอ่านกัน พระยา
พิบูลย์ พระยาสุริยวงศ์ ก็ไปเข้าด้วยกับพระยาภูเสนทรนายก จะยกมา
รบอุยวตังที่เมืองโปริสาท องค์เขยงกันจึงให้้องแตกยกกองทัพมาช่วยอีก

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาเรื่องจัดการทัพไว้ต่อสัญญา

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชา

พระครุคณานันท์สมณจารย์ (เป้า)

ปฏิบัติฐานกับสัปบุรุษที่มาแสดงมุกตลก

บอกเข้ามามีใจความว่า พระยาพระเชมรแต่งคนมาแจ้งว่าจะขนากองค้
 ก้างออกไปเป็นเจ้านาย แล้วว่าองค์หญิงกุนจะยกมาค้เมืองปัตของ เมือง
 นครเสียมราฐในเดือน ๑๒ ฤกษ์น้ำ เจ้าพระยาบดินทรเคศาไม่ไว้ใจแก่
 ราชการ จึงเกณฑ์กองทัพเมืองสุรินทร์นายไพร่ ๒,๕๐๐ เมืองสังขะนาย
 ไพร่ ๕๐๐ คน ให้อยกลงมารักษาเมืองนครเสียมราฐ เมืองสุวรรณภูมิ
 นายไพร่ ๒,๖๐๐ คน เมืองยโสธรนายไพร่ ๑,๕๐๐ คน เมืองร้อยเอ็ด
 นายไพร่ ๕๐๐ คน เมืองนครราชสีมา ๒,๐๐๐ คน ไปรักษาเมืองปัตของ
 ปากน้ำโศกิก เมืองมณฑลบุรี แต่เขมรย้ายคองเมืองชุนันธิ์ ๕,๐๐๐ คน
 เมืองศรีสะเกศ ๓,๓๐๐ คน เมืองยาสัก ๒,๕๐๐ คน เมืองศรีกันทร
 ๑,๐๐๐ คน เมืองแสนปาง ๘๐๐ คน เมืองเขียงแดง ๗๐๐ คน เมือง
 เกษอุคม ๑,๕๐๐ คน เมืองไทรบุรี ๓๐๐ คน รวม ๑๔,๐๐๐ คน ให้
 เตรียมไว้ กับพวกลาวเมืองอุบล ๔,๓๐๐ คน เมืองเขมรราช ๑,๗๐๐ คน
 เมืองมุกดาหาร ๑,๑๐๐ คน เมืองหนองหาร ๖๐๐ คน เมืองหนองคาย
 ๑,๕๐๐ คน รวม ๒๒,๕๐๐ คน ให้เตรียมไว้อีกพวกหนึ่ง มีราชการ
 เมื่อไรจะไค้เอาตัวไปโดยเร็ว

ความรื่องนี้กล่าวไว้เพื่อจะให้ท่านทั้งหลาย รัฐบาลผู้คนบ้าน
 เมืองฝ่ายเรา ว่าเมืองใดจะเป็นเมืองใหญ่เมืองน้อย กำลังผู้คนมีเท่าไร

แต่กองทัพกรุง ของมันสรวเพ็ชรวักคิ กองรามัญ ๓,๐๐๐ คน
 กับนายทัพนายกองหัวเมืองที่เคยใช้สอยที่กรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมือง
 พรหม เมืองวิหาร เมืองไชยนาท เมืองนครสวรรค์ เมืองอุทัยธานี

เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองสระบุรี เมืองลพบุรี เมืองวิเชียร
เมืองเพชรบูรณ์ เมืองฉะเชิงเทรา ลาวท่าสน เมืองนครนายก กับข้า-
ราชการที่เคยออกไปครั้งก่อนกลับเข้ามา ขอให้ออกไป ณ เดือน ๑๑ ข้าง
ขึ้น กับขอขึ้นจำรง ๒๐ กระบอก นอกจากที่เตรียมไว้ที่เมืองปราจีน ขึ้น
คายศิลา ๑๐,๐๐๐ กระบอก ขึ้นหามแล่น ๒๐๐ กระบอก กระสุนปืนคำ
คายศิลาปากนกสำหรับขึ้นด้วย ราชการในที่นี้จะให้ทำแก่วอนเมืองโพธิ
สัตตทางหนึ่ง เมืองสระทองทางหนึ่ง พระยาภักดีโกเศศเขมรทางหนึ่ง เมือง
กระพงสวายทางหนึ่ง

พระยาเขมรกำเริบจับญวนฆ่า

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ เมื่อเดือน ๕ เดือน ๑๑ นั้น
เขมรกำเริบขึ้นฆ่าญวนทุกบ้านทุกเมือง แล้วเจ้าเมืองขมุม เมืองศรีสุนทร
เมืองไพรแวง เมืองลำคอน เมืองสวายพาย กับพวกแขกบ้านดง ได้
ปรึกษากองพลพร้อมกันยกไปรบกับญวน แล้วฆ่าญวนที่เกาะระตลตไปถึง
บ้านเปียมจือ แล้วพระยาวิฑุม พระยาราชาคะ พระยาราชไมตรีอ้าย
นก อ้ายอินทวิชัย คุมทัพญวน ทัพแขก ทัพเขมร ๑,๐๐๐ คน มา
รบกับเจ้าเมืองสำโรงทอง ๆ ก็ได้ตีกองทัพญวนเขมรแตกหนีไป ฆ่าญวน
ตายเป็นอันมาก แล้วอ้ายเหียบตั้งกองเวียงไว้คุมไพร่ญวนแขก ๑,๐๐๐ คน
เรือรบ ๒๐ ลำมารบกับพระยาพิพัฒน์ฉนวน ได้สู้รบกับญวนแตกหนีไป
พระยาพิพัฒน์ฉนวนได้ติดตามไปถึงบ้านแขกชวาคลองหลวง เผาบ้าน

เรือนแขกเสีย พระยาราชเทศกวาดครอบรั้วเมืองพนมเป็ญตะวันตก
 ตะวันออก เลือกเอาแต่ฉกรรจ์ได้ ๓,๐๐๐ ไปตั้งอยู่ข้างทางเจียนสวาย
 แล้วยกไปตีค่ายญวนโรงคำริ ฆ่าญวนตายได้เรือแ่งโอ ๗ ลำ ขึ้นใหญ่
 ๕๐ กระบอก ขึ้นคาบศิลา ๗๐ กระบอก พระยาพิชัยญวนที่เมืองข้าสัก
 แดกได้เรือแ่งโอ ๗ ลำ ขึ้นใหญ่น้อยเป็นอันมาก พระยาโยธาเสนาแม่
 กองเมืองกำปอด พระภิมุขวงศา กับพระยาพระเชมรยกไปรบญวนที่ค่ายด
 จังเขว ฆ่าญวนตายเป็นอันมาก ครั้นเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ศักราชที่ ๑๔
 กนิยานน พระยาโยธาเสนาช่วยคุมไพร่ ๑๐๐ คน ตั้งอยู่คลองลำภูใต้
 ยกมารบญวนฆ่าญวนตาย ๕๐ คน เกียขึ้นได้ ๑๓ กระบอก เดือน ๑๐
 แรม ๘ ค่ำ เสาร์ที่ ๑๔ กนิยานน พระยามโนราชาสงคราม (สุต)
 คุมกองทัพไปตีค่ายญวนที่อันลงกยญ ฆ่าญวนตาย ๔๔ คน แล้ววันเดือน
 ๑๐ แรม ๑๐ ค่ำ (จันทร์ที่ ๒๑ กนิยานน) พระยามโนราชาสงคราม
 (สุต) พระยามนตรีเสนาหา พระยามโนราชากลาภาย (เถา) พร้อม
 กันยกไปตีค่ายพระยาสุริยวงศ์ (เมียด) พระยาพิษณุโลกและค่ายญวน
 ตั้งอยู่ที่เมืองตรังแตก แล้วไล่ติดตามไปถึงกระพงปรังใหญ่ จับตัวพระยา
 พิษณุโลกฆ่าญวนตายครั้งหนึ่ง หนีไปได้ครั้งหนึ่ง แล้วเอาตัวพระยาพิษณุ
 โลกมาไว้โกรเซิง แล้วยกไปตีค่ายกระพงเกษฆ่าญวนตาย ๒ คน แล้วยกไป
 ตีค่ายกระพงบาย ฆ่าญวนตาย ๑๕ คน พระยาโยธาเสนา (เคียง)
 ยกไปรบกับญวนที่ตำหนักวังเจอ ฆ่าญวนตาย ๕๐ คน พระยาเชตคุม
 ไพร่ ๖๐๐ คน ยกมาล้อมจับเจ้าเมืองพระพงเสียมกับญวนที่รักษาเมือง
 ฆ่าเสีย ๓๐ คน พระยายันสันเจ้าเมืองเซิงป้า ฆ่าญวนที่รักษาเมืองเซิง

ฆ่าตาย ๕๐ คน เขมรพร้อมใจกันจับญวนฆ่าเสียทุกบ้านทุกเมือง จนชั้น
แต่ไพร่พลเมืองมันก็คุมกันเข้าห่มวกละ ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง เห็น
ญวนเข้าที่ใดน้อยกว่าตัวก็ฆ่าเสีย ญวนก็คืบคืบเข้าต้องรักษาตัวอยู่ใน
ค่าย ของเขตก ของอินผู้ เมืองโปรวิสาท ก็ถอนเอาญวนที่รักษาอยู่ตามค่าย
ตะมอชุก ค่ายตะพานจัน ค่ายตะโลเป็นคน ๑,๗๐๐ คน มารวมอยู่
ในเมืองโปรวิสาทถึง ๒,๐๐๐ คนเศษ และครัวที่องค์อมกวาดไปก็หนีมา
เมืองพิคขงโคห์หมก

ตามเรื่องนักกล่าวไว้เพื่อให้ท่านทั้งหลายเห็นความว่า เขมรกำเริบ
ขึ้นเช่นนั้นเหลือทนายทพันายกองจะปราบปราม อย่างว่าแต่ญวนเล็งถึงกอง
ทัพไทยเมื่อยกไปเมื่อมีมะเส็ง เบญจศก ก็ถูกเขมรซ้ำเติมฆ่าฟันกองทัพ
ไทยเหมือนกันเช่นนั้น

ทัพไทยตีค่ายกะพงทมและค่ายญวนเมืองซีแครง

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินเดชา
ครั้นนายทพันายกองมาถึงพร้อมกันแล้ว ครั้นวันเดือน ๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ
เสาร์ที่ ๗ พฤศจิกายน จัตวาให้พระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม
หลวงรักษาเทพ นายทพันายกองคุมไพร่ลาว ๒,๐๐๐ คน เขมรป่าดง
๑๑,๐๐๐ คน รวม ๑๓,๐๐๐ คน ยกไปเมืองสระโทง เมืองกะพงสวาย
ไปช่วยพระยาเทโวเจ้าเมืองกะพงสวายตีค่ายกะพงทม และตีค่ายญวน
เมืองซีแครงรวมทั้งพวกพระยาเทโวเป็นคน ๑๕,๐๐๐ เข้าล้อมค่ายญวน

เมืองซีแครงก็แตกไป นายทัพนายกองที่ตั้งอยู่เมืองซีแครง แล้วเจ้าพระยา
 บดินทรเดชา ก็จับกองทัพให้พระพิเรนทรเทพคุมทัพกรุงเทพพระมหานคร
 ๑๗๖ คน ลาวหัวเมือง ๒,๖๑๒ คน รวม ๒,๗๘๘ คน ยกไปเมือง
 ไปริสาทเมื่อเดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ จันทรที่ ๑๖ พฤศจิกายน ให้พระ
 พรหมบริรักษ์คุมกองทัพกรุง ๒๐๕ คน กับเจ้าพระยานครราชสีมา คุม
 ลาวหัวเมือง ๒,๔๔๕ คน รวม ๒,๖๕๐ คนของหนึ่ง ยกไปเมื่อวันเดือน
 ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ศุกรที่ ๒๐ พฤศจิกายน

พระยาเขมรมีหนังสือมาของคั้ว

ปีชวต จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ครั้นรุ่งขึ้นเดือน ๑๒ แรม
 ๑๒ ค่ำ เจ้าพระยาบดินทรเดชา ก็ยกตามไปเป็นจำนวนคนกรุง ๕๒๐ คน
 ลาวเขมรหัวเมือง ๓,๐๐๐ คน เดือน ๑ ขึ้น ๔ ค่ำ (เสาร์ที่ ๒๔
 พฤศจิกายน) พระยาพระเขมรหัวเมืองทั้งปวงมีหนังสือบอกขอราชการ
 ๑๔ ฉบับ มาของคั้วออกไปเป็นเจ้า เจ้าพระยาบดินทรเดชา ก็ยก
 กันหนังสือเข้ามา ณ กรุงเทพพระมหานคร แล้วก็ให้ตั้งค่ายประชิดเข้าไป
 ใกล้ค่ายญวนทั้ง ๔ ด้าน ห่างค่ายญวนอยู่ประมาณ ๓๐ เส้น ด้วยกัน
 ยังเป็นน้ำเป็นโคลนอยู่ ญวนนายไพร่ประมาณ ๘๐๐-๙๐๐ คน ออกมา
 รบนอกค่าย พระพิเรนทรเทพ พระพรหมบริรักษ์ พระยาปราจีนบุรี
 นายทัพนายกองได้สู้รบ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้ระดมตีทัพญวน

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 จักให้อัครณรงค์ หลวงสิทธิ พระอินทริบาล พระศรีผาวัง กับกองทัพ
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา นายไพร่ ๔,๐๐๐ คน ไปช่วยระดมตีทัพญวน
 ใต้สู้รบกันแต่เวลาเที่ยงจนบ่าย ๕ โมงเศษ ญวนตายประมาณ ๖๐ คน
 บ่วยเจ็บเป็นอันมาก ญวนกลับเข้าค่าย ยิงปืนใหญ่เล็กโต้ตอบจนเวลา
 พลบค่ำ ไพร่ไทยลาวเขมรตาย ๖ คน บ่วยเจ็บ ๒๕ คน ครั้นน้ำแห้งลง
 แล้วสั่งให้นายทัพนายกองทั้งค่ายประชิดเข้าไป ห้างค่ายญวนอยู่ ๑๑-๑๒
 เส้น ให้พุนดินเป็นข้อมสูงชันพันเสาค่ายญวน ๔ คอก ๔ ข้อม ชักขี้กา
 ชุกต้อนมาเพลาริงกันแล้ว เข้ายิงใหญ่กระสุน ๓ นิ้ว ๔ นิ้วขึ้นยิงข้อม ๆ ละ
 ๓ กระบอก ปรำลงไปในค่ายญวน ๓ วัน ถูกญวนในค่ายใหญ่ค่ายขี้กา
 ตายประมาณ ๕๐ เศษ บ่วยเจ็บเป็นอันมาก ญวนชุกหลุมอยู่ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาจึงให้เอาค่ายคับล้อมประชิดเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง ห้างค่ายญวน
 ๓ เส้น ชักขี้กาถึงกันรอบค่ายญวน ๆ ยิงขึ้นสู้รบอยู่แต่ในค่าย ๕ วัน ๖ วัน
 พอพระยาสังคโลก พระยาอุทัยธรรมาธิบดี เจ้าเมืองลำโรงทอง ส่งญวน
 กองทัพเมืองพนมเปญซึ่งเขมรลาคกระแจะจับได้ส่งมา ณ ค่ายโปรสีท
 ๘ คน ถามญวนไต่ความว่า องเชียงกษัตริย์ทัพไปตีพระยาราชนิกุลเมือง
 ชีแครงแตกไปแล้ว แล้วองเชียงกษัตริย์จะมาช่วยองเคตกที่เมืองโปรสีท

เจ้าพระยาบดินทรเดชาปรึกษากันเรื่องการทัพญวน

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงปรึกษากับเจ้าพระยานครราชสีมา นายทัพนายกองทั้งปวงว่า การซึ่งจะศึกกับญวนต่อไปครั้งนี้เห็นจะไม่สำเร็จ ด้วยกำลังญวนยังมากนัก แล้วเสวยอาหารฝ่ายเราก็จักสิ้นจะกินไปได้สัก ๕-๑๐ วัน องเชียงกุตก็ไปตีทัพพระยาราชนิกุลแตกแล้ว บัดนี้มีความว่าจะมาช่วยเมืองปรีสาท ถ้ายกมาจริงดังว่าเราก็จะต้องศึกกระหนาบ จะหักเอาโดยกำลังกองทัพเห็นจะไม่ได้ จะต้องผ่อนปรนไว้ทำไมตรีศึกครั้ง เจ้าพระยานครราชสีมา นายทัพนายกองก็เห็นด้วย

เจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงสั่งให้พระนรินทร์โยธาทำหนังสือให้ญวน ๘ คนถือไปว่า ถ้าองญวนไม่สู้รบให้ออกมาอ่อนน้อมโดยก็จะปล่อยไปญวนในค่ายรู้หนังสือแล้วยกธงผ้าขาวขึ้น แล้วองเคตก องอันผู้ แม่ทัพให้องฟ้อลันบิน องกวานยาเธอ ออกมาแจ้งความกับนายทัพนายกองว่า เติมหารู้ว่าทัพใหญ่ยกออกมาไม่จึงไ้สู้รบ ครั้นรู้ว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพยกมาถึงแล้วไม่สู้รบ จะขอลาไปบ้านเมือง

ญวนยอมทำพระราชไมตรีตามเดิม

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้องญวนกลับไปบอกองอันผู้องเคตกแม่ทัพว่า ให้ออกมาพูดทำหนังสือ

สัญญาเสียก่อน ครั้นแล้วองค์เอกก องอินผู้ องพอลันบิน นายทัพนายกอง
ออกมากำนันัรบฉกเจ้าพระยาบดินทรเดชาว่า ได้สู้รบกับกองทัพน่านนี้
โทษของญวนผู้ใหญ่นัรบฉกนักรหาแล้ว ซึ่งให้ชีวิตไว้ไม่ฆ่าฟันปล่อยให้
กลับไปครั้งนี้พระคุณหาที่สุดมิได้

เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงว่า ให้ทำหนังสือสัญญาก่อนจึงจะปล่อย
ไป พวกญวนจึงลากลับเข้าไปในค่ายทำหนังสือสัญญาประทัตตรา ๑๒ ทวง
ใจความในสัญญาว่า พวกข้าพเจ้ามีชื่อในหนังสือนี้จะขอเลิกทัพไปรวมกัน
ณ เมืองโจกแล้ว จะมีหนังสือไปถึงองนายทัพนายกองญวนที่ยังตั้งรပ်
อยู่กับพระยาพระเชมรหัวเมืองทั้งปวง ให้ถอยทัพกลับคืนไปบ้านเมือง
แล้วจะได้มีหนังสือไปกราบทูลพระเจ้ากรุงเวียตนาม ขอให้ให้มีพระราชสาส์น
แก่ทุกเจ้ามา ณ กรุงพระมหานคร เป็นทางพระราชไมตรีเหมือน
อย่างแต่ก่อน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา มีหนังสือถึงเสนาบดีเมืองเว้

ปีชวค จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่า
องค์เอกก องอินผู้ผูกพันกันเห็นไม่จริง แต่ออกปากว่าจะปล่อยให้เขา
ไปแล้วก็จะปล่อยไปเขาเกียรติยศไว้สักคราวหนึ่ง จึงสั่งให้ทำหนังสือไปถึง
เสนาบดีเมืองเว้ฉบับหนึ่ง ใจความว่า นายทัพนายกองญวนทำข่มเหงจับเอา
เจ้านายและขุนนางไปทำโทษฆ่าเสียข้างเป็นอันมาก เชมรไ้รับความ

เกือบครึ่งนัก ขอให้ยกกองทัพกรุงออกมาช่วยตีบริวารของรายวร จึงทรง
พระราชดำริว่า เมืองเขมรก็เป็นข้าขอบขัณฑสีมาแต่โบราณ จึงให้เรา
คุมทัพออกมาช่วยเขมร บัณฑิตองค์ใด องอินผู้แม่ทัพนายกองเมืองปวิสาท
ยอมไม่สู้รบ จะขอไปตั้งอยู่เมืองโจฎก แล้วจะบอกไปถึงองญวนผู้ใหญ่ที่
อยู่รักษาเมืองพนมเปญให้เลิกถอยออกไป มีหนังสือขึ้นไปกราบทูลพระเจ้า
เวียงตนามผู้ใหญ่ที่อยู่รักษาเมืองพนมเปญให้เลิกถอยไป จะมีหนังสือขึ้นไป
กราบทูลพระเจ้าเวียงตนามให้แต่งตั้งพระราชสาส์นเข้าไป ณ กรุงเทพพระ-
มหานคร ขอเป็นทางพระราชไมตรีเหมือนอย่างแต่ก่อนนั้น ฝ่ายเรา
ผู้เป็นแม่ทัพเห็นว่าทางพระราชไมตรีจะได้ติดต่อกันเข้าอีกเป็นการมงคล
จึงได้ปล่อยญวนที่รักษาเมืองโพธิสัตว์ทั้งชายหญิง ๒,๐๐๐ คนไป องค์
นายทัพนายกองรับหนังสือแล้วก็ลาไป

เจ้าพระยาบดินทรเดชาจัดการส่งขุนนางญวน

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้
พระนรินทรโยธา พระยาราชนายาคุมไพร่เขมร ๑,๐๐๐ คน ช้างพลาย
๓๑ ช้าง ไปส่งองเจกตอง พ้อลันบิน ญวนนายไพร่ ๑,๕๐๐ คน ให้
พระยาภูเขนทรเสนาสนองโส หลวงวงศาภูเขนทรนายไพร่ ๑๐๐ คน
นำองอินผู้ นายไพร่ครอบครัวญวน ๔๐๐ คน ไปทางเรือบรรพกัน
ณ กรุงท่าพงฉนัง แล้ววันเดือน ๒ ขึ้น ๘ ค่ำ พุทธศักราชที่ ๓๐ ธันวาคม

เจ้าพระยาบดินทรเดชาจะรอพึ่งราชการอยู่ที่เมืองโปรสีาท ก็ขัด
สนด้วยเสบียงอาหาร จึงสั่งให้พระยาสังคโลกคนเก่าคุมไพร่ ๕๐๐ คน
อยู่รักษาเมืองโปรสีาท เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงถอยเข้ามาตั้งพึ่งราชการ
อยู่ ณ เมืองพิชัย

องเตียงกุนโกรธองเตกก

จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ ฝ่ายองเตกก องอันผู้ กลับไปหา
องเตียงกุนแล้วเล่าความให้ฟังว่าได้ทำหนังสือสัญญาเลิกทัพให้ไว้กับเจ้า
พระยาบดินทรเดชา องเตียงกุนได้ฟังก็โกรธหาว่าเอาแผ่นดินเวียตนาม
ไปยกให้ไทยเสีย องเตกกว่าการก็แจ้งอยู่แล้ว ได้ปรึกษากันเห็นว่าถ้าจะ
สู้รบตัวก็จะตายไพร่พลก็จะตายมาก ถ้ายอมเสียคงนั้นก็คงจะตายแต่ตัว
นายเท่านั้น คิดว่าเขาชีวิตไพร่พลของเจ้านายไว้สักครั้งหนึ่ง ไทยผิด
แล้วแต่จะโปรก องเตียงกุนก็ทำหนังสือบอกส่งต้นหนังสือเจ้าพระยาบดินทร
เดชา แลหนังสือสัญญาขึ้นไปไว้เมืองเว้

เจ้าเวียตนามให้พระสงฆ์ถือหนังสือไปหาพระยาพระเขมร

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ ฝ่ายพระเจ้าเวียตนามทราบว่า
เขมรกำเริบขึ้น จึงให้องคเตียงกุนคุมไพร่พล ๓,๕๐๐ คนยกมาเมือง
พนมเปญ องคเตียงกุนให้พระสงฆ์ถือหนังสือไปหาพระยาพระเขมรทั้งปวง

ใจความว่า เจ้าเวียคนามให้ถามพระยาพระเชมรกว่าโกรธกันอย่างไร
จึงพากันเป็นกบฏขึ้นทุกบ้านทุกเมือง นายทัพนายกองญวนเข้มแข็งเขยิบ
อย่างไรหรือ ให้พระยาพระเชมรมาหา ใจความแล้วก็ระลอกขึ้นไป
กราบทูลพระเจ้าเวียคนาม พระยาพระเชมรก็ไม่มีผู้ใดยอมไปแต่สัก
ผู้เดียว

องศาเตียงกุนยกมาถึงเมืองพนมเปญ

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ องศาเตียงกุนยกมาถึงเมือง
พนมเปญ เมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ (เสาร์ที่ ๒๓ มกราคม) องศากุน
รุกยกไปตั้งค่ายอยู่เมืองกระพงทม องศาเตียงกุนมีหนังสือหาองศาเตียงกุนที่
เมืองพนมเปญว่า เจ้าเวียคนามมีรับสั่งให้มาคัดโทษ องศากุนก็ไม่ไป
ว่าไม่มีหนังสือรับสั่งมาถึงตัวด้วย

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาเรื่องรบญวน

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา
กับออกเข้ามาว่า ได้รบญวนที่เมืองปรีสาท ญวนไม่สู้ได้ปล่อยไปเสีย
ฝ่ายพระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาทพ ตั้งอยู่เมือง
ชีนครอง องศากุนยกเข้าไปตี ไพร่พลในกองทัพเป็นแต่ลาวเขมรบ้าง
ทั้งนั้น ไทยน้อยตัว พอได้ยินเสียงกลองรบญวนสนั่นใกล้กระชั้นเข้ามา
ต่างก็ทิ้งค่ายเสีย พากันหนีเข้าป่าไปเหมือนไก่เถื่อน นายทัพนายกองจะ

กตไว้มืออยู่ พระยาราชินิกุลเห็นน้อยตัวจะสู้ญวนไม่ได้ก็ทั้งค่ายเสีย
ล่าหนีเข้าป่าไทยบ้าง อดเคียงกันไถ่ชัยชนะแล้วก็ยกมาช่วยองเทกก ที่
เมืองปรีสาท พอเจ้าพระยาบดินทรเดชาปล่อยองเทกกไปถึงได้ยกขึ้นมา
เมืองปรีสาท

พระองค์ด้วงครองเมืองพัทลุง

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ พระสีหราชเทโช พระองค์
ด้วงไต่ยกไป เมื่อเดือน ๒ แรม ๗ ค่ำ (พฤหัสบดีที่ ๑๔ มกราคม)
พร้อมด้วยพระยาวิบูลย์ราช พระยาพระเชมร ๗ นาย ที่เข้ามารับพระ
องค์ด้วงก็ได้รับพระราชทานเงินตราเสื้อผ้าด้วย ไปถึงเมืองพัทลุงเมื่อ
เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ (พุธที่ ๓ กุมภาพันธ์) เจ้าพระยาบดินทรเดชา
ให้พักอยู่ที่เมืองพัทลุงก่อน ได้มีหนังสือประกาศไปให้พระยาพระเชมร
รู้ทั่วกันว่า ซึ่งขอพระองค์ด้วงมาเป็นเจ้านาย บัดนี้ก็โปรดให้ออกมาอยู่ที่
เมืองพัทลุงแล้ว ให้พระยาพระเชมรทั้งปวงเข้ามารับน้ำพระพิพัฒน์พระ
องค์ด้วง แล้วจะไต่กลับไปทำราชการสู้รบกับญวนที่ติดรพพุ่งอยู่ก็ให้แต่ง
บุตรหลานเข้ามาแทนตัว

เจ้าพระยาบดินทรเดชาขอเจ้าพระยามราษออกไปช่วยราชการ

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ฝ่ายพระราชินิกุลซึ่งแตก
ญวนไปตั้งอยู่ที่เมืองกะพงสวาย มอบให้พระยาเสนาราชกุเชนทรอยู่รักษา

เมืองสะโทง ให้พระราชวงศาป่าเทศอยู่รักษาเมืองซีแครง พระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ ถอยมาตั้งอยู่ป่าพนมคก แขวง เมืองเลียมราฐ แล้วบอกข้าราชการมาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ไม่ไว้ใจแก่ราชการ ให้พระยาณรงค์ชัย พระพรหมบริรักษ์ พระอินทรนิบาล ไปจัดทัพแบ่งคนในกองทัพพระยาราชนิกุล ให้พระยานภาพไตรภพ เจ้าเมืองเลียมราฐไปรักษาเมืองสะโทง ส่วนตัวพระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ ให้พากลับเมืองพิศของ แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกเข้ามาว่าเจ้าพระยานครราชสีมาม้วย กลับไปเมืองนครราชสีมาแล้ว ไม่มีผู้ใดช่วยกิจการราชการ ขอเจ้าพระยามรราชออกไปช่วยราชการและขอโปรดให้ตั้งเมืองโปรวิสาทเป็นเมืองใหญ่ ให้พระองค์ตั้งปกครอง ส่วนเมืองโปรวิสาทค่ายคูก็ชั่วรุดทรุดโทรม น้ำก็ท่วมจะต้องซ่อมมากอยู่ ระหว่าง เดือน ๒ เดือน ๓ นี้ เลี้ยงอาหารก็ขัดสนขอให้งดรอไว้ก่อน

ฝ่ายนายเสาทาสสองค้อมซึ่งไปกับของค้อมถึงเมืองไว้ เห็นญวนจำองค้อมกับพระยาปลัดไว้ ก็หนีกลับลงมาเข้าหาองค์ด้วง แจ้งว่าเมื่อ เดือน ๕ มีกำนันฝรั่งเศส ๓ ลำ ตัวนายชื่อ กำมะโกลาเขี้ยเข้ายิงข้อมปากน้ำแล้วก็ไป นายเสาก็สืบถามว่าเป็นเหตุไรฝรั่งเศสจึงเข้ามายิงพวกญวนที่พูดเขมรได้เล่าความว่า แต่ก่อนเจ้าเวียตนามให้ฆ่าสังฆราชบาทหลวงฝรั่งเศสเสียหลายคน ฝรั่งเศสมาต่อว่าแล้วจะขอทำสัญญา แต่เจ้าเวียตนามไม่ยอมทำสัญญา ฝรั่งเศสขี้ใจก็ยิงเขาข้อมเรือรบกำนันของเจ้าเวียตนามซึ่งทอดอยู่ในอ่าวนั้นแตกเสียหายเป็นอันมากแล้วก็กลับไป

ในชั่วเวลานั้น พระองค์ด้วงเกิดประชวรช้ายด้วยชยาของค้อมหนึ่ง ชื่อนักเภา เป็นบุตรพระมนตรีจิราชนหนึ่ง ให้ชื่อว่า องค์ศรีสวัสดิ์

เจ้าเวียดนามมินมางทิวงคต

ปีชวต จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ครั้นถึงวันเดือน ๓ แรม ๑ ค่ำ
วันอาทิตย์ที่ ๑ กุมภาพันธ์ เจ้าเวียดนามมินมางเสวยสุราเข้าไปเหลือนาน
จึงทิวงคต เจ้ามินมางเกิดเมื่อยกุน ตรัสก อายุ ๓๐ ปี ได้ราชสมบัติ
เมื่อมีมะโรง โทศก เสวยราชสมบัติได้ ๒๑ ปี พระชนมายุได้ ๕๑ ปี

ต้องคำสาบมันคงได้เป็นเจ้าเวียดนาม

ครั้นวันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ กุมภาพันธ์
ปีชวต พ.ศ. ๒๓๔๓ จ.ศ. ๑๒๐๒ เป็นวันที่ ขุนนางจึงยกต้องคำสาบ
มันคงราชบุตรอายุ ๑๖ ปีเป็นเจ้าแผ่นดิน คงยหื้อหว่าเที่ยวครองเกียนฮาน
เป็นฮาว เป็นน้องชายร่วมชนนี้ของเจ้าเวียดนามมินมาง ได้เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน

เจ้าพระยาบดินทรเดชาส่งญวนมากรุงเทพฯ

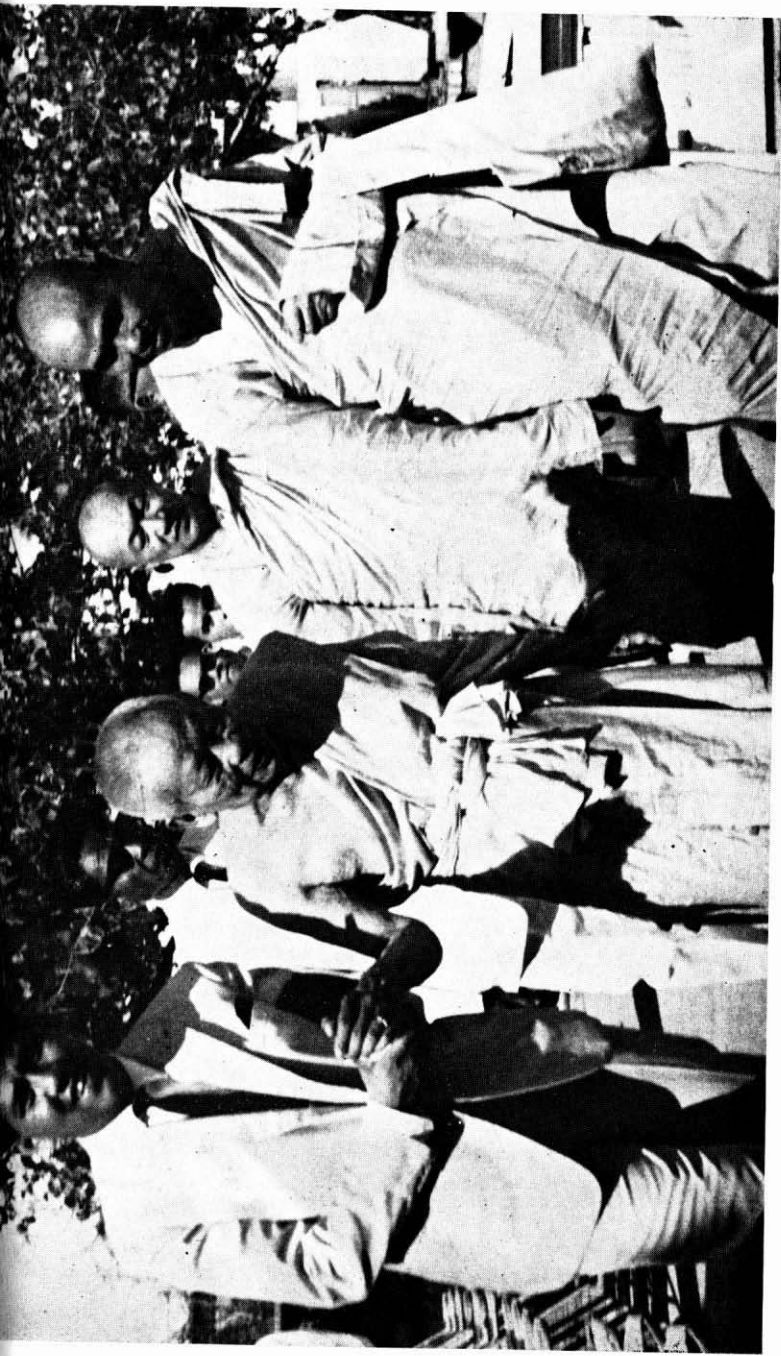
ปีชวต จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ในเดือน ๓ นั้นเองเคียง
กุนได้เกิดไข้บ่งขึ้น พวกญวนในค่ายก็หนีออกมาหาพวกเขมร
๑๓๔ คน พระองค์แก้วส่งมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองพัคของ
เจ้าพระยาบดินทรเดชาส่งเข้ามากรุงเทพฯพระมหานคร โปรดให้สักขีมือ

ว่า กองอาสาขณวณ พระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าอ่างยาเจอ เจ้าฟ้า
กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ใช้สอย ครั้นในภายหลังขณวณในค่ายพนมเป็ญหนี
มาอีก ๒๐๐ คน เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้จมนมณฑะยรพิทักษ์คุมเข้ามา
เมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ วันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พร้อมกันข้างฝั่ง
ประหลาด ซึ่งจับได้ทั้งชายแวงเมืองลำโรงทอง สูง ๔ ศอก มาถึงกรง
ณ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ (อังคารที่ ๕ มีนาคม) โปรดให้ขึ้นระวางข้อ
พหิงษาสวรรค์ แต่ขณวณนั้นก็ส่งให้ไปอยู่กับพวกที่มาครั้งก่อน

หนังสือขององเกรินตากจนถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ปีชวต จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๔๓ ฝ่ายองเกรินตากอยู่ที่เมือง
พนมเป็ญ มีหนังสือตอบให้องอินยาง อดอันเนียน กัยไพร่ ๑๒๐ คน ถิ่นเข้า
มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองปัตของ เมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ (ศุกร์
ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์) ให้แปลออกมามีความว่า หนังสือขององเกรินต้องตาก
ขุนนางกรุงเวียตนามมาสำเร็จราชการอยู่ที่เมืองพนมเป็ญ มายังเจ้าพระยา
บดินทรเดชาที่สมุหนายก อัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยะปราชวรพาหุ ขุนนาง
แม่ทัพใหญ่กรุงเทพพระมหานครได้แจ้ง ด้วยกรุงเวียตนามกับกรุงเทพ
พระมหานคร แต่ก่อนเป็นไมตรีสนิทสนมกันมากหาสิ่งใดวิวาทกันไม่
เพราะแต่ก่อนด้วยการเมืองเวียงจันทร์ คนกรุงเทพพระมหานครฆ่าคนใช้
กรุงเวียตนาม กรุงเวียตนามมีพระราชสาส์นมาถือว่ากรุงเทพพระมหานคร
กรุงเทพพระมหานครมีราชสาส์นไปถึงกรุงเวียตนามขอโทษคนที่ฆ่าขณวณที่

เมืองเวียงจันทร์ครั้งหนึ่ง กรุงเวียงคานาคิดทางพระราชไมตรีกันไว้ ทาง
 พระราชไมตรีก็เสมออยู่ตามเดิม เมื่อครั้งพ่อเบโคยเป็นกษัตริย์เมืองไซ่ง่อน
 กรุงเทพพระมหานครยกกองทัพใหญ่ออกไปตีเมืองพนมเปญ แล้วยกกอง
 ทပ်ลงเขตแดนลงไป กรุงเวียงคานาจึงให้ขุนนางคุมกองทัพมาช่วยกันรักษา
 เขตแดนไว้ กองทัพกรุงก็ยกกลับไป กองทัพกรุงเวียงคานาก็หายกคิดตาม
 ไปไม่ คงอยู่รักษาเขตแดนเมืองโปรวิสาท เมืองกรุงพงสวายไว้ หาได้ล่วง
 เกินเขตแดนกรุงไทยแม้แต่เพียงสักก้าวหนึ่งไม่ เมื่อขีวอก อัฐก องค์ด้วง
 มีหนังสือลี้ลับออกไปจะขอกลับมากากรุงเวียงคานาจะคิดอ่านกบฏต่อกรุงเทพ
 พระมหานคร เมื่อขีวอก อัฐก องค์ด้วงคิดว่าครอขรวิรุงเทพพระมหานคร
 หนีไปหากรุงเวียงคานา แล้วองค์ด้วงว่าเมืองพิศของเวลานผู้คนเขายาง ถ้า
 จะไปตีเอาเมืองพิศของก็จะได้โดยง่าย เขมรพูดว่าอย่างนั้น กรุงเวียงคานา
 เห็นแก่ทางพระราชไมตรีที่สนิทสนมมาแต่ก่อนหาเชื่อฟังพวกเขมรไม่ ถ้า
 ฟังคำเขมรก็เป็นข้อพยายามทักต่อไป เขมรทั้งนั้นก็ได้ฟังกรุงเวียงคานามา
 ช้านาน กรุงเวียงคานามีใจโอบอ้อมยังกันให้อยู่เย็นเป็นสุขหามีเหตุการณ
 สิ่งไรไม่ องค์จันทร์คำย องค์จันทร์หามีบุตรสืบวงศ์ต่อไปไม่ กรุงเวียงคานา
 จึงตั้งให้องค์เข็นนครหญิงเป็นเจ้าเมืองเขมร องค์มี องค์เกา องค์สงวน
 น้องทั้งสามคน ก็ตั้งให้เป็นเวียงกนเจ้ารองกันลงมา องค์เข็นมีหนังสือลี้ลับ
 ไปถึงเจ้าชายผู้เป็นน้าจะให้ชายมาผู้ร้ายมาทำศึกกับญวน จะได้ฟ้าองค์เข็น
 หนีตามมารดามา องค์เข็นคิดการดังนี้คิดด้วยอย่างธรรมดา จึงได้ทำ
 โทษองค์เข็นคนเดียว ส่วนองค์มี องค์เกา องค์สงวน หามีโทษผิดสิ่งไรไม่
 ถ้าจะให้อยู่เมืองเขมรต่อไปก็จะมีผู้มายุยงเหมือนอย่างองค์เข็น จึงได้ย้าย

สมเด็จพระสังฆราช
เสด็จในงานฉาบกิจกรรม นายดี ศรีจิตร
ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

ให้ไปอยู่เสียก่อนให้ห่างกัน จะได้ไม่มีผู้แหย่ บรรดาขุนนางผู้ใหญ่ใน
 เมืองเขมรกรุงเวียงตนาก็ให้ตั้งเป็นขุนนางญวน ทั้งไพร่บ้านพลเมืองก็
 เมตตาโดยอ้อมอารีให้อยู่เย็นเป็นสุข เจ้าเวียงตนามีเมตตาแก่พวกเขมร
 มากมายยิ่งนัก หาได้ทรงคิดว่าขุนนางเขมรจะมีคนทรยศอยู่บ้าง บัดนี้พา
 กันมาเกลี้ยกล่อมพวกเขมรให้คิดกบฏ ที่ยอมเข้าค่ายก็มี ที่ไม่ยอมเข้าค่าย
 ก็มี ที่ไม่ยอมเข้าค่ายก็กดขี่ข่มเหงชักชวนไปตามกัน การตั้งนี้ญวนจะนั่ง
 เสียก็ไม่ได้ กรุงเวียงตนามจึงเกณฑ์กองทัพไปปราบปราม ถ้าพวกเขมรรู้สึก
 ไทยทัณฑ์ กลับเข้ามาสวามิภักดิ์ก็มิผิดเสียกรุงเวียงตนาก็จะยกไทยให้
 ไพร่บ้านพลเมืองจะได้กลับเข้าอยู่ภูมิลำเนาทำมาหากินตามเดิม หากอยาก
 ฆ่าฟันพวกเขมรไม่ การทั้งนี้ โดยจึกก็รู้อยู่แล้ว โดยจึกยกกองทัพไปเมือง
 ปรีศาทไคว่ากล่าวเป็นไมตรีกัน โดยจึกก็ได้บอกความขึ้นไปกราบทูล
 พระเจ้าเวียงตนามให้ทราบ บัดนี้เจ้ากรุงเวียงตนามิรับสั่งว่า สองพระนคร
 เป็นไมตรีกันก็จะเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎรทั้งสันเป็นการใหญ่
 บัดนี้กรุงเทพพระมหานครคิดจะเป็นไมตรีก่อนก็ต้องมีราชสาส์นมาก่อน
 เขตแดนของผู้ใดก็ต่างคนต่างรักษาแต่ในเขตแดน อย่าล่วงล้ำเกินเขต
 แดนให้เกิดความขึ้น กรุงเวียงตนามรับสั่งมาดังนี้ พระทัยพระเจ้าเวียงตนาม
 ก็จะคิดเป็นไมตรีอยู่ จึงมีหนังสือยกมาให้ โดยจึกแจ้งความ ก็เห็นว่า
 โดยจึกได้กราบทูลตกฟัดแล้วคงจะมีราชสาส์นมา ไปนจึกได้กราบทูล
 ก็กว้างแต่เมื่อใดก็จะมีราชสาส์นตอบมาโดยทางไมตรี จะได้อยู่เย็นเป็นสุข
 สบายไป ถ้ากรุงเทพพระมหานครจะมีราชสาส์นไปเมื่อใด จะเป็นทางไหนก็

ให้โดยจึกมีหนังสือไปให้โปนจึกก่อน จะได้คิดอ่านจัดการให้เหมาะสม
ตามอย่างธรรมเนียม เมื่อก่อนโดยจึกมีหนังสือมาว่าองคตก องเกวียน
องอินผู้ องอินเบียน องเทืองเบียน ๕ คน ให้ทำหนังสือสัญญาว่าจะพา
บรรดากองทัพญวนที่คงอยู่ที่เมืองเขมรทุกทาง ให้กลับไปรวมกันที่เมือง
โจกนั้น ราชการเมืองเขมรเป็นราชการของโปนจึกได้ว่ากล่าว การจึง
สิทธิขาดแต่ผู้เดียว องคตก องเกวียน องอินผู้ องอินเบียน องเทืองเบียน
๕ คน เป็นแต่เพียงขุนนางผู้น้อย ความซึ่งสัญญาไว้นั้นไม่สิทธิขาด ทำผิด
อยู่ หาถูกตามกฎหมายเมืองญวนไม่ บัดนี้ องคตก องเกวียน องอินผู้
องอินเบียน องเทืองเบียน ๕ คน ซึ่งทำหนังสือสัญญานี้ก็ลงโทษเสียแล้ว
ความซึ่งทำหนังสือสัญญาไว้นั้นจะเชื่อถือเอาไม่ได้ ให้โดยจึกคริครองก
คงจะแจ้งความ

ครั้นมาถึงเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ (พฤหัสบดี ๑๑ กุมภาพันธ์)
ปีชวด โทศก เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯก็มีใต้ออไป ให้ส่งคนหนังสือญวน
เข้ามา ณ กรุงเทพมหานคร

ฝ่ายที่เมืองเว้ณั้นผลัดเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินใหม่ มีตราให้องคาตอง
กุนกลับขึ้นไป ให้องเคียงกุนอยู่รักษาราชการแทนไปตามเดิม

คำอธิบายชื่อในหนังสือองเกรินตาตองกุน

คำที่ว่า ตักฟักเวือง คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

โดยจึก คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชา

โปนจึก คือ องคาตองกุน

ใบบอกพระยาเสนาภูเบศร์เรื่องรบกับทัพญวน

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ ฝ่ายพระยาเสนาภูเบศร์ บอก
 เข้ามาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาว่า พระยาเสนาภูเบศร์ไปตั้งค่ายรักษายู่
 ที่เมือง ยาวี เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ (อังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์) ญวนยกทัพ
 มาประมาณ ๓,๐๐๐ คน เข้าตีค่ายพระยาพระเชมร พระยาพระเชมรเห็น
 ญวนมากกว่าก็หนีเข้าป่าหาครอบครว้ พระยาเสนาภูเบศร์ก็ถอยเข้ามาตั้ง
 อยู่เมืองโพธิสัต ญวนก็ยกตามเข้ามาตีค่ายอีกนอกเมืองโพธิสัต พวก
 เชมรได้สู้รบกันอยู่ แล้วองเคียงยกพลลงมาจากรค่ายกะพงทมเมื่อเดือน ๓
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ (ศุกร์ที่ ๕ กุมภาพันธ์) มาอยู่เมืองพนมเปญด้วยองคเียง-
 กุณ คนทั้งสองทัพประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน

เจ้าพระยาบดินทรเดชาสร้างเมืองให้พระองค์ด้วง

ปีชวศ จ.ศ. ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ เจ้าพระยาบดินทรเดชาแจ้ง
 กับนั้น จึงคิดว่าองเคียงยกมาสมทบที่เมืองพนมเปญ จะคิดการใหญ่
 อยางไรจะไว้ใจไม่ได้ ครั้นวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ (เสาร์ที่ ๖ มีนาคม)
 ก็พาองค์ด้วงยกไปเมืองโพธิสัต ญวนรู้ดังนั้นก็ไม่อาจะล่วงเข้ามาได้ เจ้า-
 พระยาบดินทรเดชาจึงเกณฑ์ทัพไม้แก่นทำเมืองให้พระองค์ด้วงอยู่ที่ปะไท-
 เสียดเหนือเมืองโพธิสัต ซึ่งเป็นที่ดอน ไกลลงมือยกเสาค่าย ณ เดือน ๔
 แรม ๑๑ ค่ำ (พฤหัสบดีที่ ๑๘ มีนาคม) กว้าง ๑๐ เส้น ยาว ๑๒ เส้น

พระองค์ด้วงพาไพร่พลไปตั้งอยู่เมืองอุดงญาชัย

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา
ตั้งทำเมืองโปรสีทอยู่ แต่งให้คนไปสืบราชการได้ความว่า องค์ดาเตียงกุน
คิดกัน มีหนังสือเข้าไปขอเจ้าหญิงและนักรบมาองค์จันทรอยู่ไชง่อน
และขอตัวองค์อม พ้าทะละหะ พระยาพระเชมรซึ่งจำไว้ที่เมืองเว้ขอให้ส่ง
ลงมาด้วย เจ้าพระยาบดินทรเดชาแจ้งดังนั้นจึงคิดว่า ถ้าญวนเอาเจ้าหญิง
และองค์อมมาเชิดชูตั้งเป็นเจ้านายแย่งกันขึ้นดังนี้ พระยาพระเชมรทนยถอ
องค์อมและเจ้าหญิงก็จะไปเข้าฝ่ายญวน ความที่คิดไว้จะไม่สำเร็จ เพราะ
องค์ด้วงก็อยู่ที่เมืองโปรสีท ลึกเข้ามานัก จึงปรึกษาองค์ด้วงจะให้ไปตั้ง
อยู่เมืองบันทายเพ็ชร เชมรจะได้เห็นตัวเชิดถือว่า เป็นองค์ด้วงแน่แล้ว
จะได้ नियมเข้ามาหาองค์ด้วง ๆ ก็เห็นชอบด้วย เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึง
ให้พระพรหมบริรักษ์ พระรามพิไชย พระณรงค์ฤทธิ นายทัพนายกองคุม
เชมรข่ากและลาว ๕,๐๐๐ คน กับเชมรซึ่งมาอยู่รักษาองค์ด้วง ตัว
นาย ๘๘ คน ไพร่ ๔๐๐ คน ขกกลงไปจากเมืองโปรสีท ณ เดือน ๖
ขึ้น ๕ ค่ำ (พฤษภาคมที่ ๒๕ เมษายน) ครั้นเดือน ๖ แรม ๑ ค่ำ
(พฤษภาคมที่ ๖ พฤษภาคม) ไปตั้งเมืองบันทายเพ็ชร จึงให้ตั้งเมืองอยู่ที่
อุดงญาชัยที่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ตั้งอยู่ก่อน ห่างเมืองบันทายเพ็ชร
๕๐ เส้น

ฝ่ายเจ้าเมืองไชง่อน ได้ส่งเจ้าหญิงทั้ง ๓ องค์ และนักรบมา
ตั้งเมืองพนมเปญเมื่อเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ (อังคารที่ ๒๗ เมษายน) องค์

เคียงกนปลูกเรือนให้อยู่หมู่หนึ่ง แล้วเอาตราพระองค์จันทร์กับพระขรรค์
สำหรับแผ่นดินเล่มหนึ่งมอบให้องค์มโหฬาร ให้องค์มโหฬารชำระ ส้มแก่เจ้า-
พระยาจักรี พระยากลาโหม พระยาราชเขตระ พระยาพระเชมรผู้ใหญ่ผู้
น้อยขึ้นตามตำแหน่งเดิม แล้วให้ทำหนังสือเชมร เป็นหนังสือเจ้าผู้หญิง
ไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมพระยาพระเชมร ราษฎรทุกบ้านทุกเมืองก็ไม่มีผู้ใด
สวามิภักดิ์เข้าด้วย

พระองค์ด้วงแต่งตั้งขุนนางแล้วส่งไปรักษาเขตแดน

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายพระองค์ด้วงก็แต่งตั้ง
พระยาพระเชมรที่สมัครด้วยพระองค์ด้วงขึ้นตามตำแหน่งข้าง ตำแหน่งที่
ขุนนางที่หนึ่งเป็น ๒ ฝ่ายออกไป พระพรหมบริรักษ์ พระองค์ด้วง จึง
ปรึกษาให้นายทัพนายกองพระยาพระเชมรไปรักษาเขตแดนทางท่าระกา
แห่งหนึ่ง ทงโสลกแห่งหนึ่ง จะเรามากำอีกแห่งหนึ่ง จีกองแห่งหนึ่ง ให้
พระยาเสนาสุคนธ์ พระภักดีสินทร อยู่รักษาเมืองกะพงเลียม เมือง
เชิงไพร ให้พระยาเดโชภักดี พระยามนตรีเสนาอยู่รักษาเมืองบาราย
กองทัพพระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาเทพ ตั้งอยู่บ้านอินทรมารช่วย
พระยาเดโชป้องกันครอบครัวรักษาเขตแดนบ้านเมือง ให้พระยาอนุภาพ-
ไทรภพ จันทรบุรีเพชรภักดี นายทัพนายกองมาตั้งรักษาเมืองสทิง เมือง
ชีแครง ให้พระยาพระเชมรคุมไพร่ไปช่วยป้องกันรักษาเมืองกำปอต เมือง
กะพงโสม ให้พระยาวิบูลย์ราชคุมคน ๑,๐๐๐ ให้ยึดทำนบกลองชุกใหม่

ปรารภณาไม่ให้ญวนเขาเรือบรรทุกเสบียงอาหารมาส่งกันได้ ญวนเมือง
โจรูกก็ยกมาตีไพร่พลพระยาวิบูลย์ราชแตกไปแล้วทำลายท่านบเสียบ

ทัพเขมรรบกับทัพญวน

มีบุญ จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ ฝ่ายเจ้าหญิงทั้ง ๓ องค์ กับ
นักมารดาองค์จันทร์ มีหนังสือมาถึงพระองค์ทรงให้แต่งพระยาพระเชมร
ไปรบ จะหนีมาอยู่ด้วยพระยาพระเชมรก็รับอาสาจะพยายามไปรบพามาให้
ได้ ครั้นพระยารัชมังคล์ซึ่งเข้ามาอยู่กับญวนรู้ความก็กระซิบบอกของเคียงกุน
ของเคียงกุนก็ให้คอยระวังพิทักษ์รักษาแข็งขันขึ้น พวกเขมรข้างพระองค์
ต่างก็ตั้งกองอยู่ ๑๑ กอง กองละ ๑,๐๐๐ บ้าง ๖๐๐ บ้าง ๕๐๐ บ้าง ทำ
เหมือนกองโจรซุ่มซ่อนอยู่ในป่าดง ถ้าเห็นญวนยกมาน้อยก็ยกออกจับเป็น
ช้าง ช้างเสียช้าง ถ้าเห็นญวนมามากกว่าก็หลบหนีเข้าป่าไป ถ้าญวนติดตาม
ก็ยิงด้วยหน้าไม้และปืนลูกญวนล้มตายดังนี้เสมอ ที่จับเป็นมาส่งพระ
องค์ต่าง ๆ ก็ให้รางวัลแก่ผู้จับ ถ้าจับได้มากก็ให้รางวัลถึง ๑ ตำลึง ถ้า
จับได้น้อยก็ให้ ๑ บาท ได้ญวนชายหญิงส่งเข้ามาถวายตั้งแต่ขลุ่ยขลุ่ยถึงบ
มะแม ได้ญวนกว่า ๒,๐๐๐ คน โปรดให้ส่งไปอยู่เมืองกาญจนบุรีบ้าง ส่ง
ไปเมืองเหนือบ้าง ถ้าเป็นญวนเข้วดี ก็ให้ไปอยู่ด้วยกับญวนที่เข้ามา
เมื่อมะเล้ง ฝ่ายนายทัพนายกองเขมรที่เป็นกษัตริย์ใหญ่ ก็เที่ยวคหฬเมือง
ใหญ่ ๆ ที่ญวนตั้งรักษายอยู่ ไตรบกันเนื่อง ๆ แพ้ข้างชนะบ้าง ญวนก็
หย่อนกำลังลงทุกที

องค์อ้อมทำหนังสือไปเกลี้ยกล่อมพระยาพระเชมร

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ครุ^๕นถึงเดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ (พุธที่ ๖ ตุลาคม) เจ้าเมืองไซ่ง่อนส่งองค์อ้อมมาถึงเมืองพนมเปญ ของ-
 เติงกุนปลุกเรือนหลังหนึ่งให้อยู่ด้วยเจ้าหญิง เรียกว่าสำนักตาแก้ว ของ-
 เติงกุนจึงให้องค์อ้อมทำหนังสือให้คนไปเกลี้ยกล่อมพระยาพระเชมรทุกแห่ง
 ทุกตำบล คนผู้ถือหนังสือก็ไม่มีผู้ใดกลับมาสักคน

ทัพญวนขัดสนเสบียงอาหาร

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ในเดือน ๑๑ นั้น เกิดความ
 ไข้ขึ้นที่กองทัพญวน เป็นโรคบิดบ้าง ไข้จับบ้าง ให้ฟกขมเยื่อพังบ้าง
 เสียไพร่พลเป็นอันมาก เสบียงอาหารก็ขัดสน ราคาข้าวสารถึงหนึ่งคิด
 เป็นเงินไทยถึงละ ๕ บาท เกล็ดถึงละ ๒ บาท ออกด้วยกันทั้งญวนและเขมร
 แต่เขมรอยู่ที่กว้างก็เที่ยวหาหน่อไม้และมันกลอยกินได้ ญวนจะไปเที่ยวหา
 กินบ้างเขมรก็ฆ่าเสีย ของเติงกุนจึงบอกขึ้นไปทูลเจ้าเวียตนาม เจ้าเวียต-
 นามตอบมาว่า ให้พาองค์อ้อมและเจ้าหญิงไปตั้งอยู่เมืองโจวก

องเตียงกุนกินยาตาย

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ครุ^๕นถึงเดือน ๑๒ ของเติงกุนจึง

ให้รื้อค่ายที่โรยจันทรา และค่ายที่กะพงหม่นนั้น กวาดครัวจีนเขมรแซกที่อยู่
ในอำนาจจนสิ้นเชิงได้ประมาณ ๒,๐๐๐ เศษ ให้ทำแพบรรทุกช้างไปแพละ
๒ ช้างบ้าง ๓ ช้างบ้าง เป็นช้าง ๒๔ ช้าง ม้า ๑๐๐ เศษ โคกระบือก็
บรรทุกแพล่องลงไปเหมือนกัน แล้วให้เรือรบยั้งกันลงไปส่งที่เมืองโจวก
ครั้นเดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ (วันอังคารที่ ๕ พฤศจิกายน) เวลา ๒ ขาม
องเคียงกุนพางค์อ้อมและเจ้าหญิงยกทัพล่องลงไปเมืองโจวก องเคียงกุน
เสียใจว่าได้รับอาสาต่อเจ้าเวียตนาม จะคิดเอาเมืองเขมรเป็นสิทธิ์ของญวน
ครั้นการไม่สมคະเนกก็ต้องคำนินทาโทษได้รับความขายแก่เพื่อนขุนนาง
ผู้ใหญ่น้อย อยู่ที่เมืองโจวกได้ ๒ วันจึงกินยาตาย

ครั้นจะทำทาน องค์าโค ได้เป็นใหญ่ จึงให้ฮังคกไปกับนักองค์
อ้อมคุมญวน ๕,๐๐๐ คนลงไปตีเมืองป๋าสัก เมืองฟักพัง พระยาทิศวงศา
เจ้าเมืองป๋าสักเห็นจะสู้รบไม่ได้ ก็ยอมเข้าถว้ยกับนักองค์อ้อม นักองค์อ้อมก็
มาตั้งอยู่เมืองโจวกบ้านเดียวกันกับเจ้าหลานหญิง

ครั้นนั้น เขมรฝ่ายใต้ เมืองตรังเกรยกราบ เมืองตักเขมา เมือง
ประมวลสอ เมืองอุบล เมืองมัจจุ เมืองป๋าสัก เมืองพระตะพัง เป็น
ขององค์อ้อม เขมรฝ่ายเหนือเช่นขององค์วง

เจ้าเวียตนามจึงให้ถอดฟ้าทะละหะ สมเด็จพระเจ้าพระยาปลาโหม
พระยาสุภาอิราษ ให้พันโทมแล้วนำตัวขึ้นไปเมืองเว้ พระราชทานเครื่อง
อุปโภคบริโภคเป็นอันมากแล้วให้มาช่วยราชการถว้ยนักองค์อ้อม ฟ้าทะละ
หะ สมเด็จพระเจ้าพระยา พระยาปลาโหม พระยาสุภาอิราษ ก็รับอาสาว่า
จะมาคิดเอาเมืองเขมรถวายคืนถว้ยอุบายให้จึงได้

ห้องตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

บัลลังก์ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๘๔ เจ้าพระยาบดินทรเดชาแจ้ง
ว่า องค์เจ้านายยกทัพเล็กไปแล้วก็ยกลงไปถึงเมืองอุทงคบุรี เมื่อเดือน ๑
แรม ๔ ค่ำ (พฤหัสบดีที่ ๒ ธันวาคม) เห็นท้องคักวังตั้งอยู่ไม่ชอบกล
จึงเกณฑ์คนไปทางที่พระยาอุทุมน้ำใหญ่ข้างตะวันออก ไปแต่เมืองบัน-
ทายเพ็ชรทางประมาณ ๕๐ เส้นเศษ ห่างเมืองพนมเปญอยู่ประมาณ
๑,๕๐๐ เส้น เป็นชัยภูมิพอที่จะเป็นเมืองใหญ่ได้และเห็นว่า เมืองพนมเปญ
เป็นทางรวม พอจะพึงราชการได้ทั้งตะวันตกตะวันออกเห็นได้โดยเร็ว
จึงพาพระองค์ท้าวลงไปเมืองพนมเปญเมื่อเดือน ๒ ขึ้น ๖ ค่ำ (เสาร์ที่ ๑๘
ธันวาคม) และบอกข้าราชการเข้ากราบบังคมทูลทรงทราบฝ่าละอองธุลี
พระบาทแล้วให้มีตราไปรคออกไปว่า องค์เจ้านายกับนายทัพนายกองได้เล็ก
ไปจากเมืองเขมรหมดแล้ว เมืองเขมรก็เป็นสิทธิ์อยู่แก่พระองค์ท้าว ถ้าคิด
ถมคลองขุดเสียใหม่ อย่าให้พวกญวนกลับคืนมารื้อเล็กถอนเป็นคลองได้อีก
ญวนขึ้นรักษาเมืองบันทายมาคอยู่นั้นก็จะขาดกระเด็นออก ฝ่ายเราจะทำ
แก่เมืองบันทายมาคและเมืองโงกไคกันนี้ ถ้าเมืองบันทายมาคตั้งไม่ได้
ญวนเมืองโงกไคก็จะหวาดหวั่นเข้า เขมรใดที่ก็จะมิน้ำใจทำกับญวนแล้ว
แข็งขัน จะทนอยู่ที่ไหนได้ ซึ่งขอเรอรีบไปลาดตระเวนล่องหลังไว้ให้ญวน
พระว่าพระวังนั้น ได้ไปรคเกล้าไปรคกระหม่อมให้พระอนุรักษ์โยธาเป็นแม่
กองคุมเรือกำปั่นแกล้วกลางสมุทร เจ้ากรม ปลัดกรมอาสาจามคุมเรือกำปั่น

๖ ลำ เรือไล่สลัก ๔ ลำ รวม ๑๐ ลำ พลนายไพร่ ๕๕๒ คน พร้อมสรรพ
 ทัพศาสตราวุธให้ออกมาบรรจบกับเรือลาดตระเวณอยู่ที่เกาะกงแต่ก่อน
 รวมเป็นเรือ ๑๗ ลำ เรือพระอนุรักษโยธานั้นบรรทุกข้าวสารข้าวกลึง
 ๕ เกวียน เกลือ ๘ เกวียน ๖ ถัง กับของกินเล็กน้อยออกมาส่งเจ้า
 พระยาบดินทรเดชา ถ้าจะให้พระอนุรักษโยธาส่งที่เมืองไหนก็ให้เจ้าพระ-
 ยาบดินทรเดชามีหนังสือไปถึงพระอนุรักษโยธาเถิด พระอนุรักษโยธาก็
 ยกจากกรุงเทพพระมหานครเมื่อเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ (จันทร์ที่ ๑๑
 ตุลาคม) ก่อนหนังสือออกนั้นแล้ว ถ้าเห็นว่าจะถึงยกทัพเรือเป็นทัพใหญ่
 ออกไปอีกทัพหนึ่ง ก็โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเกณฑ์ทัพใหญ่ยกไปช่วย
 ระดมกันทำเสียให้สำเร็จ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาตั้งใจอุทิศสักฟาก
 เพียรทำเสียให้เสร็จราชการในขั้นนี้เถิด จะคิดควรเห็นการอย่างไรจะบอก
 เข้ามา อย่าเร่งวินิจฉัยกระวังชอกกลัวเหลือเกินเลย จะโปรดเกล้าโปรดกระ-
 หม่อมจัดการให้ถูกต้องตามใจเจ้าพระยาบดินทรเดชา

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้กราบทูลถึงเรื่องถมคลองขุด

มีฉบบ จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้
 ทราบในท้องตราแล้วบอกเข้ามากราบทูลใจความว่า ซึ่งโปรดให้ไปถม
 คลองขุดนั้น ญวนยังค้างอยู่ริมคลองถึง ๑๕ ค่าย มีคนรักษายู่ค่าย
 ละ ๑๐๐ บ้าง ๒๐๐ บ้าง แม่ทัพนายกองผู้ใหญ่ที่จะคุมทัพลงไปก็ไม่มี
 ทัพ ขอร้องพระราชทานแม่ทัพยกยกคุมทัพลงไปสักนายหนึ่ง และแม่ทัพ

เรือนั้นขอไ้โปรดให้มีแม่ทัพใหญ่ลงไปช่วยตีเมืองบันทายมาศไ้แล้วจะไ้
มาบรรจบช่วยกันตีค่ายกญวนตามริมคลองให้แตกไป จึงจะถมคลองชุก
ไ้โดยสะดวก ที่เมืองเขมรเดิมนั้น ข้าวเกลือเสียดังอาหารขัดสน ถ้าทัพ
เรือออกไปขอให้บรรทุกข้าวเกลือเสียดังอาหารไปส่งที่เมืองกำปอด จะได้
รับขึ้นไปจ่ายให้ไพร่พลแล้วจะไ้ยกไปทำกัมมญวนต่อไป

เจ้าอุปราชเกณฑ์ทัพหัวเมืองตีเมืองฟากโขง

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายที่กรุงเทพพระมหานคร
เมื่อเดือน ๑ นั้น เจ้าอุปราชพระมหาสงครามลงมาว่า ไ้เกณฑ์ทัพเมือง
นคร เมืองกาฬสินธุ์ เมืองสกลนคร เมืองหนองหาร ๒,๐๐๐ คน ให้
เจ้าอุปราชกับท้าวเพี้ยบุตรหลาน ๖ คน ไปทางเมืองงายทางหนึ่ง ให้ท้าว
เถื่อนบุตรเจ้านท้าวไชยหลานอุปราช กับท้าวเพี้ย คุมทัพเมืองอุเทน
เมืองไทรบุรี เมืองสกลนคร เมืองแสน รวม ๓,๓๐๐ คน ยกไปทาง
เมืองกระปางทางหนึ่ง พระประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายคุมทัพเมืองหนอง
คาย เมืองภูเวียง เมืองมุกดาหาร รวม ๒,๐๐๐ คน ยกไปทางเมืองราย
ทางหนึ่ง ท้าวเห่หมื่น ท้าวแรดบุตรเจ้าอุปราชคุมทัพเมืองเขมราฐ เมือง
อุบล เป็น ๓,๐๐๐ คน รวม ๔ ทัพ เป็น ๑๐,๓๐๐ คน จึงให้พระมหา
สงครามอยู่รักษาเมืองนครพนม เมื่อวันที่ ๘ แรม ๕ ค่ำ (พฤหัสบดีที่ ๓๑
มีนาคม) ไ้ยกข้ามแม่น้ำไปเข้าตีเมืองวังเมืองตะโปน เมืองพิน เมือง
ระนอง เมืองเชียงรม เมืองผามัง ไม่สู้รบต่างหนีเข้าป่าไปสิ้น แต่ง

คนไปเที่ยวกวาดครอบครัวก็ถูกขึ้นและหน้าไม้กองทัพล้มตายหลายหน
เกลี้ยกล่อมได้บ้างเป็นครัว ๑,๑๑๗ คน ช้าง ๒ ช้าง ครั้นจะกวาดต่อไป
ครัวก็หนีไปอยู่แควนญวนสิ้น ได้จุดไฟเผาบ้านเรือนเสียหมด ทรงทราบ
แล้วจึงมีตราตอบขึ้นไปว่า เจ้าอุปราชบุตรหลานรับอาสาขึ้นไปว่าจะเกลี้ย
กล่อมกวาดครอบครัวปากโขงตะวันออกมาให้สิ้นเชิง ขึ้นไปกระเกณฑ์ผู้คน
ได้ถึง ๑๐,๐๐๐ เศษ ไปตีครัวได้แค่ ๑,๐๐๐ เศษ ไม่สมควรแก่ทัพใหญ่
ให้รั้งรออยู่ทำการนี้ ถ้าครัวออกมาทั้งบ้านเรือนทำไรไถนาให้คอยจับ
ให้สิ้น อย่าให้ตั้งตึกเป็นทางเสียบึงอาหารญวนได้

เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพเรือ

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา
จึงมีใบบอกเข้ามาว่าจะโปรดให้ส่งเสบียงอาหารที่เมืองกำปอต ก็จะแต่ง
ให้นายทัพนายกองมารับขึ้นไป และการที่ว่าจะไปถมคลองขุดนั้น เจ้า
พระยาบดินทรเดชาเกิดเจ็บไข้มีอาการคลื่นเหียนอาเจียร แน่นหน้าอก
รับพระราชทานอาหารได้วันละ ๑ ช้อน ๒ ช้อน ขอเจ้าพระยามรราช
ออกไประไค้คุมทัพใหญ่ พระพรหมบริรักษ์ไปช่วยไค้ทรงทราบจึงโปรดให้
เจ้าพระยามรราชยกออกไปถึงเมืองพนมเปญเมื่อเดือน ๓ ข้างขึ้น ไค้มี
ตราให้เจ้าพระยามรราชถ่อออกไปใจความว่า ทัพเรือนั้นจะโปรดให้สมเด็จพระ
พระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กับเจ้าน้อยวรรณารถ
เป็นทัพใหญ่ยกออกไปตีเมืองบันทายมาศไว้ ญวนจะได้พระว่าพระวัง ทัพบก

จึงระดมคลองได้สักรว กำหนดทัพเรือจะยกไป ณ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น
 ๑๓ ค่ำ (วันที่ ๒๔ มกราคม) จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระ
 พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพใหญ่ ให้หมื่น
 ไวยวรนาถเป็นแม่ทัพหน้าไปด้วยเรือกำปั่นเทพโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้า-
 น้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงกำปั่นพุทธอำนาจ นายทัพ
 นายกองไปเรือกำปั่นราชฤทธิวิทยาคุมเคช เรือข้อมปักหลั่นมีจำนวน
 บรรทุกข้าวสาร ๖๐๐ เกวียน เกลือ ๑๕๐ เกวียน ไปส่งที่เมืองกำปอด
 ให้จ่ายขึ้นไปให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาพวกทัพยกด้วย ให้พระยาอภัยพิพิช
 คุมทัพหัวเมืองตะวันออก ๕ หัวเมือง เป็นคน ๓,๐๐๐ คน เข้ากระบวน
 ทัพหลวง เป็นคน ๕,๐๐๐ คน ทัพหลวงได้ยกไปเมื่อ วันจันทร์ เดือน ๓
 ขึ้น ๑๓ ค่ำ

เจ้าพระยาอมราชกุมกรทั้งไปตั้งค่ายที่เขาเชิงกระชุม

มีฉลุ จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายทัพบก เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาจัดให้เจ้าพระยาอมราช พระองค์ด้วง พระพรหมบริรักษ์ นาย
 ทัพนายกองคุมคนไทยเขมรลาวโคราช เขมรป่าดง รวม ๑๑,๕๐๐ คน
 ยกออกไปคลองขลุไหมไปตั้งค่ายครวที่เขาเชิงกระชุมเรียงกันไป ค่าย
 ห่างค่ายญวนประมาณ ๖๐ เส้น แล้วให้ทำค่ายค้ำตั้งประชิดเข้าไปหา
 ค่ายพระยาอภัยสงคราม หลวงรักษาทะ หลวงฤทธิเดช จมื่นอินทร
 เสนาค่ายหนึ่ง พระยาพิไชยสงคราม พระองค์แก้ว พระยานครเสียมราช

พระยาเสนาราชกุเชนทรค้ายหนึ่ง พระยานรินทรโยธา พระยามหาเสนา
 ค้ายหนึ่ง พระยาอภัยภักดีเมืองนครราชสีมาค้ายหนึ่ง ให้ปูนกินทำเป็น
 ข้อมขึ้นทุกค้าย เมื่อขณะตั้งค้ายกับขุนสนามเพละทำข้อมอยู่นั้น ญวนยิง
 ขึ้นใหญ่กราดไว้ ทำอยู่ตั้งแต่เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ (พฤษภาคมที่ ๑๗
 มีนาคม) จนถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จึงแล้วเสร็จ ไ้เอาข้อมขึ้นข้อมยิงไป
 ในค้ายญวน ๆ ก็ยิงโต้ตอบกันอยู่เสมอกทุกวัน

กองทัพใหญ่เผาค้ายญวน

ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายทัพเรือเสด็จออกไปถึง
 เมืองจันทบุรีแล้ว ได้จัดให้พระยาอภัยพิพิธิ พระยาราชวังสัน พระยา
 พิไชยรณฤทธิ พระยาอนุรักษโยธา พระราชรินทร ยกพลล่วงหน้าลงไป
 ก่อนถึงช่องกระบัง เมื่อเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ (อาทิตย์ที่ ๓๐
 มกราคม) พบเรือลาดตระเวนญวน ๗ ลำ ไล่สู้รบยิงกัน เรือรบลาด
 ตะเวนถอยหนีไปเมืองบันทายมาศ พระยาพิไชยรณฤทธิ พระยาราช
 วังสัน พระอนุรักษโยธา ไปตีค้ายเกาะโค ไม่เห็นมีผู้คนมีแต่อยู่หุ่
 ๓๐๐ เศษ จึงเผาค้ายเสีย พระยาอภัยพิพิธิ พระราชรินทร ลงเรือขับ
 หล่นมีจฉาน ไปส่งข้าวสารส่งเกลือที่เมืองกำปอต ทัพหลวงก็ตามเสด็จ
 ไปทอดสมอยู่ที่เกาะกระทะคว่า พวกญวนกองตระเวน ๗ ลำไปถึงเมือง
 บันทายมาศ ก็บอกแก่กองคุมภู ๆ ก็ออกไปถึงเมืองโจวก ของตาโคก็ให้กอง
 ทัพมาช่วยรักษาเมืองบันทายมาศ และรักษาค้ายรายทางคลองซุกด้วย

ฝ่ายทัพเรือ จึงรับสั่งให้จมนไวยวรรณารักษ์นายทัพนายกองเจ้าคัมเมืองบันทายมาศ ให้พระยาอภัยพิพิชิต พระราชรินทร์ พระเทพสงคราม ปลัดเมืองจันทบุรี คุมทัพเมืองจันทบุรี เมืองตราด เมืองระยอง ๖๐๐ คน พระยาโสรัชชะ ออกญาเสนาอินชิตเจ้าเมืองกำปอตคัมเขมร ๒,๐๐๐ คน เศษ เจ้าคัมค่ายฉนวนที่เขาโนนหม เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ (พฤษภาคม ที่ ๑๐ มีนาคม) ได้เผาค่ายเสีย เอาปืนใหญ่ขึ้นยอดเขาอิงเข้าไปในบันทายมาศ

จมนไวยวรรณารักษ์ยกทัพเรือทัพบกเข้าประชิดค่ายฉนวน

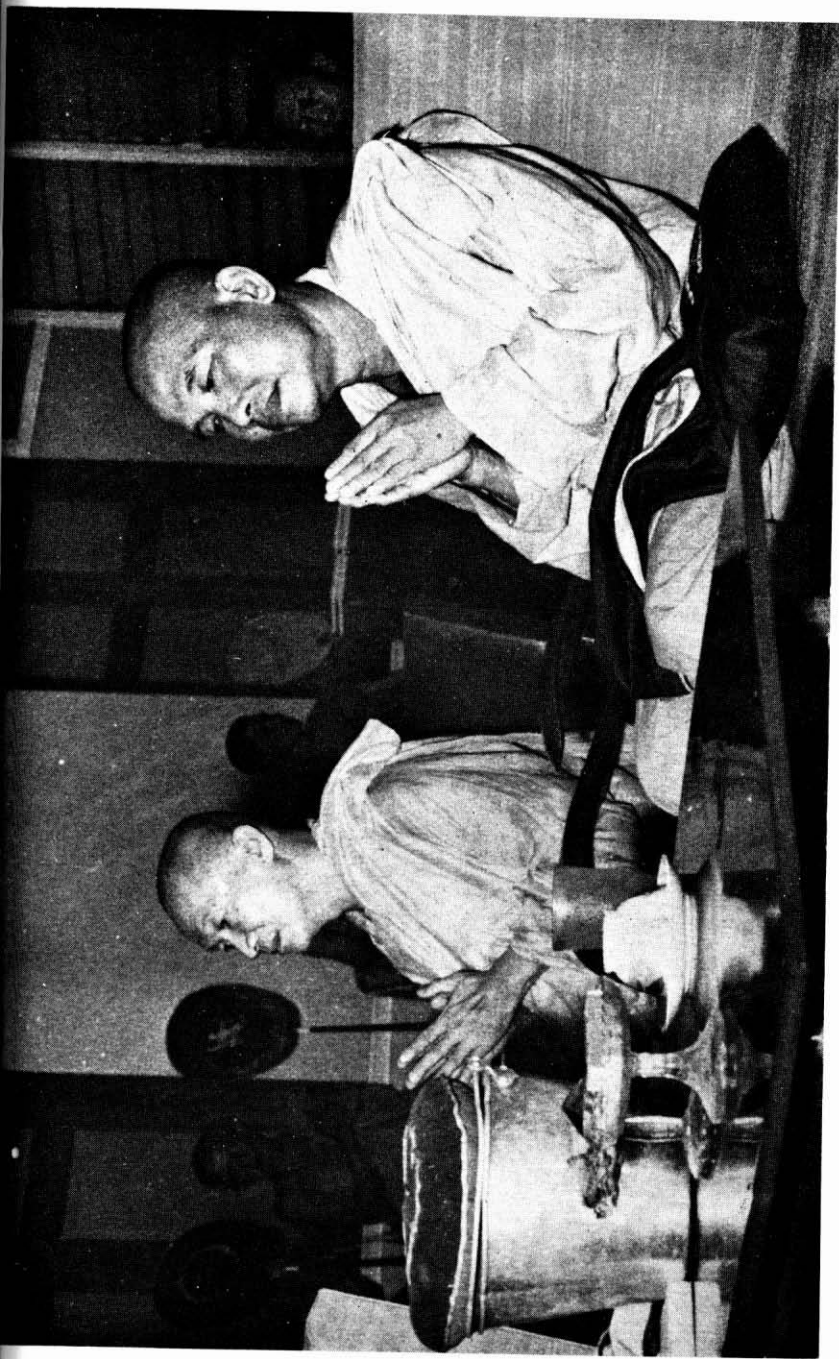
ปีฉลู จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๔๔ ฝ่ายทัพเรือ จมนไวยวรรณารักษ์ให้พระยาราชวังสันคุมทัพเรือยกเข้ามาประชิดข้อมปากน้ำเมืองบันทายมาศ เมืองบันทายมาศเจ้าให้พระยาพิไชยรณฤทธิ์ พระอนุรักษโยธา พระนเรนทรโกษา ยกไปประชิดค่ายยกกาฉนวนห่างหล้าฉเมื่อเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ระดมยิงขึ้นรบกับฉนวนอยู่ถึง ๖ วัน ๗ คืน ฉนวนก็ยังยิงขึ้นใหญ่โต้ตอบอยู่เสมอ จึงให้เจ้าเมืองเขียมนายไพร่ ๒๐๐ คน ไทยกำกับยกข้ามไปขึ้นบกติดทางเขาการายโคงอีกทางหนึ่ง เรือรบฝ่ายฉนวนจอดเรียงรายอยู่ในลำคลอง ๓๐๐ - ๔๐๐ ลำแล้วเรือเหล่านั้นถอยออกไปยังอยู่ประมาณ ๒๐-๓๐ ลำ แล้วของพระยาอุไทยธรรมราชจับได้ฉนวนมาคนหนึ่งได้ถามฉนวนให้การว่า เจ้าเมืองบันทายมาศมีหนังสือไปถึงเมืองไซ่ง่อน ขอกองทัพเจ้าเมืองไซ่ง่อนมาช่วยให้ทันที่ พระยาอุไทยธรรม-

ราชจึงนำข้อความนี้เรียนเจ้าน้อยไวยวรนารถ ๆ ได้ทราบแล้วจึงถอยเรือไปเฝ้า
 ในชั้นนั้น นักขำบุตรพระยาธรรมาเทโสมิครรภัทด้วยพระองค์ทรง
 สมองบุตรชายองค์หนึ่ง ชื่อองค์วิดา

หนังสือบอกเจ้าน้อยไวยวรนารถ ถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา เรื่องถอยทัพเรือ

จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๔ ปีชวด จัตวาตก เป็นปีที่ ๑๕ เจ้าน้อย
 ไวยวรนารถกลับเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศ
 รังสรรค์ที่เกาะกระต๊อว่า มีรับสั่งให้บอกข้าราชการไปให้เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาได้รู้ความว่าจะต้องล่าถอยไป

ครั้นวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๒ ค่ำ วันที่ ๒๘ มีนาคม เจ้าน้อย
 ไวยวรนารถได้ทำหนังสือบอกไปถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาว่า ด้วยข้าพเจ้า
 ยอกขึ้นมาแต่ก่อนว่าได้ถอยกองทัพพระยาพิไชยรณฤทธิ พระอนุรักษโยธา
 ซึ่งขึ้นไปทางบกทางชลลำฉนวนขึ้นดอนคนลงมาประจำเรือ เข้าไปหนุน
 กองทัพพระยาราชวงษ์สันยิตปากน้ำเมืองบันทายมาคให้แน่นหนาขึ้น ญวน
 ยกมาจะได้สู้รบเต็มมือ แะอยู่อยู่ในหนังสือบอกนั้นแล้ว ยักันพระยาราชวงษ์สัน
 พระยาพิไชยรณฤทธิ พระพรหมภิบาล พระอนุรักษโยธา พระนเรนทร-
 โกษา พระอินทรธาดา พระปลัดเมืองสมุทรปราการ ทอดอยู่ที่แหลม
 หอผี ข้าพเจ้ากลับเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนอิศเรศ

เจ้าคณะใหญ่หนกลาง (องค์ขาว) ในงานทำบุญอุทิศแด่ นายดี ศรีวิจิตร
 พี่ชาย พระครูคุณานมสมณาจารย์ (เป้า)

รัชสวรรค์ปรึกษาราชการ ข้าพเจ้ามาถึงเกาะกะทะคว่ำที่เสด็จประทับอยู่
 ณ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ อังคารที่ ๒๒ มีนาคม เวลา ๒ ยามเศษ รับสั่ง
 ว่าการซึ่งจะทำเมืองบันทายมาศ อ้ายญวนก็เพิ่มเติมมารักษาบ้านเมือง
 มั่นคง การเป็นปลายมรสุมสิ้นที่อยู่แล้ว เดือนลมหวนตกก็พักกล้าขึ้น
 จะวิ่งรอกอยู่ช้านักเรือบไล่ของหลวงก็ออกมาเยอะเป็นด้วยคลื่นลม จะ
 เสด็จกลับไปคอยท่าเรือนายทัพนายกองอยู่เมืองกะพงโสม ให้ข้าพเจ้า
 จัดส่งข้าวเกลือที่เมืองกำปอดก่อน เมื่อลมหวนตกพักกล้าหนักมาเรือบ
 เรือไล่จะทอดทุ่นอยู่ไม่ได้ จึงให้นายทัพนายกองเลิกถอยกองทัพตามเสด็จ
 เข้าไป ครั้นเดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ พุทธศักราชที่ ๑ เมษายน เวลาเช้ามีค
 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์เสด็จกลับไปด้วยเรือ
 กำนันวิทยาคม เรือบเรือไล่ค่ายข้างในกรมก็ตามเสด็จไปสิ้น และเมื่อ
 เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ข้าพเจ้าให้ขุนอักษรมอบศิลาเขียนตราให้คนมาแจ้ง
 ความว่า พระยาอภัยพิพิธดยมาตั้งอยู่ค่ายลำภู ให้พระเทพสงคราม
 ปลัดเมืองจันทบุรี พระทุกขราษฎร์ ไพร่ ๕๐๐ คนอยู่รักษาค่ายเขาภูสอ
 ให้พระยาโสรัชชะ ออกญาเสนาอันชิต เจ้าเมืองกำปอดคุมเขมร ๑,๒๐๐
 คนตั้งอยู่เขาเมรี ค่ายโกนหมของอ้ายญวนนั้น พระยาโสรัชชะ ออกญา
 เสนาอันชิตถูกเขมรเผาเสียแล้ว ครั้นเดือน ๕ แรม ๑ ค่ำ ข้าพเจ้ากับ
 พระยาราชวงษ์สันถลันออกมาว่า กองทัพเรือทอดขี้นปากน้ำเมืองบันทายมาศ
 ที่แหลมหอยผิ ครั้นถึงเดือน ๕ ขึ้น ๑๓ ค่ำ พุทธศักราชที่ ๒๔ มีนาคม

ลมสลาตันควันตกพัดกล้าเกิดคลื่นใหญ่เรือรบทอดอยู่ไม่ได้ จึงแล่นออกมา
 ขังลมที่เกาะสี่เกาะห้า ลมควันตกก็ยังพัดกล้าเป็นพายุนมาจนเดือน ๕
 ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนที่ ๒๖ มีนาคม เกาะสี่เกาะห้าไม่มีขื่อนำจิตที่จะนำมา
 รับประทาน จึงถอยกองทัพออกมาทอดยังลมอยู่ที่เกาะโคตตรงข้ามเมือง
 บันทายมาศ เป็นที่มั่นไว้ และการที่ถอยทัพออกมาให้ห่างเมืองบันทาย
 มาศเพราะเหตุคลื่นลมดังนี้ พระราชาอาณานิพนธ์เกล้า ๆ แต่เดิวยังเป็นต้น
 มรสุมสลาตันควันตกอยู่ ลมควันตกยังพัดไม่เย็นประทุ เมื่อแปรเป็นลม
 สำเภาเมื่อไรก็จะกลับเข้าไปตีเมืองบันทายมาศอีก ให้อ้ายญวนพระว่าพะวง
 อย่าให้ถอยกองทัพขึ้นไปช่วยกันรักษาคลของชุก คงจะให้เจ้าพระยายมราช
 พระยาพรหมบริรักษ์ กระทำการสู้รบกับญวน ถมคลองชุกได้ฉันท เมื่อ
 ลมควันตกพัดขึ้นประทุเข้าแล้วการทัพเจ้าพระยายมราช พระพรหมบริรักษ์
 ยังทำไม่สำเร็จ เรือรบทนคลื่นลมอยู่ไม่ได้จะถอยเข้าพักอยู่ในคลองเมือง
 กำปอต ปากคลองน้ำคั่นน้ำชนมาลึก ๒ ศอกคืบเศษ เรือรบเข้าไม่ได้จะ
 ถอยแอบยังลมอยู่ที่เกาะโคต การอยู่ซ้ำเรือรบจะชำรุดลง ที่อาศัยซ่อมแซม
 ก็ไม่มี ข้าพเจ้าปรึกษาเห็นพร้องต้องกันว่า กองทัพยกมาครั้งนี้การไม่
 สำเร็จจะเลิกถอยทัพกลับเข้าไปพระราชอาณานิพนธ์เกล้า ๆ ถ้าการไม่สำเร็จ
 จวนมรสุมลมควันตกพัดกล้าขึ้นแล้วขอรับพระราชทานถอยกองทัพเข้ามา
 ตั้งซ่อมแซมเรือรบเรือไล่อยู่ที่เมืองจันทบุรี เมื่อสิ้นเทศกาลลมควันตกแล้ว
 จะนัดหมายยกกองทัพออกมาทำการ ถมคลองพระเชษฐาพระคุณให้สำเร็จให้
 ไปได้

กองทัพไทยแตกที่เมืองโอฎก

ปีชาล จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ ฝ่ายญวนที่ขึ้นทลายมาคเห็นวาท
กองทัพเล็กไปหมดแล้ว ก็ยกไปช่วยทัพโอฎกสมทบกันเข้าตีทัพเจ้าพระยา
ยมราช และพระพรหมบริรักษ์ พระองค์ทรงซึ่งตั้งค่ายประชิดอยู่ ณ เคื่อน
๕ แรม ๑๓ ค่ำ (ศักราชที่ ๘ เมษายน) เวลาเช้ามีก รบกันอยู่นสว่าง
ทัพไทยก็แตก ทัพแตกครั้งนั้นเสียพระยาอภัยสงคราม พระองค์แก้วเขมร
และพระยาพระเขมรอีกหลายนาย และเสียนายแสงมหาคเล็กบุตรเจ้าพระ
ยายมราช ส่วนตัวเจ้าพระยายมราชนั้นถูกปืนที่หน้าอก กระสุนขึ้นหุ้มค
เสื้อห้อยอยู่จึงรู้ว่าถูกปืน หลวงรักษาทพ เจ้ากรมพระตำรวจสนมซ้าย
ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหูกาทั้งสองข้าง ประคำทองที่คล้องคอ
ก็หายไปด้วย หลวงรักษาทพแก้ตัวว่าหนีไม่พ้นก็ลงนอนกับศพ ญวนคิด
ว่าตายก็ถอดเอาประคำทองที่คล้องคอและตะกั่วไขหูไป

ความเรื่องนี้ถ้าจะมีคำถามเข้ามาว่า ทำไมญวนไม่ตัดเอาศีรษะ
ไปเป็นบำเหน็จความชอบ

แม้ว่า ศีรษะเกล้านไม่มีผมจะถือหัวไป ถ้ากันนั้นจะแก้เอาเสื้อ
และผ้าที่ตัว ห่อศีรษะเอาไปไม่ได้หรือ ตอบว่า ไม่ถึงที่ตายอย่างหนึ่ง
หรือญวนจับได้จะตัดไขหูปล่อยมาประจานก็ไม่รู้ คำที่ว่าตายนั้นไม่จริง
ทัพแตกครั้งนั้นญวนก็ไม่ติดตาม ถ้าติดตามฆ่าเค็มแล้วก็เห็นจะตายมาก

ฝ่าย องค์หญิงแม่ทัพโอฎกก็ทัพไทยแตกไปแล้ว ก็ขึ้นเครื่อง
ศาสตราวุธ ๑๐๕ กระบอก ขึ้นกระสุนดิน ๔ นิ้ว ๕ นิ้ว ๘ กระบอก

ขึ้นหามแล่น ๑๐ กระบอก ทายยาว ๑ เล่ม พร้าประกัย ๑ เล่ม ไปขอ
ของค้อมที่เมืองโจกแล้วบอกของค้อมว่า นายทัพไทยตาย ชุนนางตาย ๗ คน
ไพร่ตาย ๒๐๐ เศษ กองทัพญวนตาย องค์โย ๒ ไพร่ ๒๐๐ เศษ ช้าง
ถูกยิงตายช้างหนึ่ง

ฝ่ายเจ้าพระยามรราช พระองค์ด้วง พระพรหมบริรักษ์ แยกไป
ถึงเมืองพนมเปญ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้เจ้าพระยามรราช

คุมคนไปสร้างเมืองที่อุดงฤกษ์

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา
ตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญ ชักสันทวยเสบียงอาหาร คิดจะกลับเข้ามาอยู่ที่เมือง
อุดงฤกษ์ แต่เห็นว่าที่เมืองพนมเปญนี้จะตั้งเสียมิได้ กลัวญวนจะยกทัพ
เรือขึ้นมาตั้งอยู่ใกล้ให้เรือค้าญวน ตักแก่งโรงขึ้นโรงเรือนของญวนเสีย
แล้วตั้งค่ายใหม่หันหน้าลงไปข้างแม่น้ำอีก ๔ ค่ายที่โพธิ์พระบาท บ้าน
องค์จันทร์ท่าหิน ๒ ค่าย เกณฑ์ให้ลาวนครราชสีมา ๕,๐๐๐ เขมร
๓,๐๐๐ รักษายู่ ครั้นเดือน ๗ ให้เจ้าพระยามรราชนายทัพนายกอง
ที่แตกญวนมากุมคน ๓,๐๐๐ คน ไปทำเมืองให้พระองค์ด้วงที่อุดงฤกษ์
ที่นั้นเรียกว่าคลองพระยาฤา ยาว ๑๔ เส้น กว้าง ๑๑ เส้น พูนดินขึ้นเป็น
ป้อม ๖ ป้อม

ทรงกริ้วเจ้าพระยายมราชและนายทัพนายกอง

ปีชวด จ.ศ. ๑๒๐๓ พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้นถึงเดือน ๘ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาออกเข้ามาว่า ที่เมืองเขมรไม่ได้ทำไร่นามาถึง ๒ ปีแล้ว ขกัสน
 ทั่วเสบียงอาหาร ราษฎรและพระภิกษุสามเณรพากันออกไปตั้งค่ายอยู่ใน
 ข้างหาหน่อไม้มันกลอยรับประทาน คนในกองทัพก็อดอยากชวคโศลัมคาย
 ลง ๑,๐๐๐ เศษ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้ข้าหลวงขึ้นไปซื้อข้าวแฉวง
 เมืองลาวยังไม่กลับมา มีความเป็นหลายประการจึงโปรดให้ตอบไปว่า
 ได้ทรงกระเนการทราบอยู่แล้วว่าไพร่พลจะอดอยากเพราะตรากตรำมา
 หลายปี ทหารเรือยกไปเมืองบันทายมาศก็ได้พระราชทานข้าวสาร ๘๘๓
 ลำเกวียน ๕๕ ถึง เกล็ด ๑๖๐ เกวียน ๕๐ ถึง ให้ออกไปส่งที่เมือง
 กำปอตกก็หาได้ครึ่งไม่ พาเอาข้าวเกล็ดกลับคืนเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร
 แล้วแก้ตัวว่าไม่มีเรือเล็กจะลำเลียงเข้าไปในปากน้ำเมืองกำปอตก การที่ยก
 ลงไปก็ไม่ได้ันต์หมายให้พร้อมกันไปทำก็ไม่เป็นราชการได้ คืนข้าวคราว
 เลิกถอนเสบียงของกองทัพก็ยังเข้าประชิดติดพันอยู่ ฝ่ายทัพบกก็มีมาก
 จะคิกอ่านรียรัดกระทำการแ่ญวนประการใดก็ทำได้แต่ไม่ทำทั้งเกาะอยู่ไม่เป็น
 การ เหมือนจะคอยแตกคอยวิ่งสนุกไม่ระวังรักษาตัวหมีนประมาณต่อการ
 คึกสงคราม เจ้าพระยายมราชเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ทั้งอายุก็มากแล้ว เขา
 ก็ว่าตระกูลสุริยวงศ์เป็นข้าหลวงเดิมไม่รู้เท่าทันกับอุบายของญวน จน
 กองทัพญวนยกมาไม่รู้ตัวจึงเสียทีกับญวนยับเยิน ถ้าไม่มีความประมาณ

และรู้เท่าทันชั้นเชิงฉนวนอยู่แล้ว ฉนวนจะยกมามากสักเท่าไรก็ดี กองทัพ
ตั้งอยู่ในค่ายได้เปรียบฉนวน ยืนใหญ่่น้อยก็มี ฉนวนจะมีอิทธิฤทธิ์เหมือน
ขุนแผนก็ตามที่ พวกฉนวนก็คงจะล้มตายด้วยเครื่องศาสตราวุธพอ ๆ กันอยู่
นั่นพากันเสียที่พวกฉนวนเสียยับเยิน คราวนี้จะให้ไปส่งข่าวที่เมืองกำแพง
หนทางไปมากันการ เกรงจะไม่เป็นการเป็นงาน ทรงเช็ดสติปัญญา
นายทัพนายกองเสียแล้ว ถ้าไ้ส่งแค่เพียงเมืองกะพงโสม พอไ้กลับ
อุจจาระบัสสวาระฉนวนเข้ามา พอจะกดขี่ให้เอาข่าวเปลือกออกไปส่ง ลองดู
เอาตามบุญตามกรรมอีกสักครั้งหนึ่ง บัดนี้ไ้ส่งสำเนาหนังสือพระยา
อภัยพิพิธิจักรพันธุ์พงสาปัญญาโองโหงพรายกระต่ายผลุด (เป็นข้อ
ความที่เขียนด้วยกำลักริ้ว จึงไ้มีถ้อยคำสนุกสนานเช่นนั้น) แม่ทัพเรือ
หัวเมืองออกมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาอุสดีปัญญาด้วย

เจ้าเวียตนามให้เกลี้ยกล่อมพระยาพระเขมร

ปีชวด ร.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ ฝ่ายฟ้าทะละหะ สมเด็จเจ้า
พระยา พระยากลาโหม ซึ่งรับอาสาเจ้าเวียตนามมานั้น ก็พาองคื้อมมา
ตั้งค่ายอยู่ที่เมืองกะพงกระดัง แล้วก็ทำหนังสือมาเกลี้ยกล่อมพระยาพระ
เขมรที่เป็นพวกพ้องถึง ๑๒ ฉบับ พระยาพระเขมรก็เก็บเอาหนังสือนั้นมา
ให้พระองค์ด้วงหมก หาผู้ใดไปเข้าด้วยไม่ แล้วก็กลับไปตั้งเมืองโจ๊ก
กั๊กแล้ว

ในเดือน ๘ นั้น กองลาดตระเวนเมืองไทรโยค เมืองอุทัยธานี เมืองตาก ออกไปสืบราชการเมืองเมาระลำเลิงกลับเข้ามาได้ความว่า ที่หัวเมืองขึ้นกับเมืองอังวะได้เกิดไข้ชั้วผู้คนล้มตายมาก ไช้ฉนั้นได้ระบาคมาถึงเมืองเมาระลำเลิง อังกฤษเจ้าเมืองเมาระลำเลิงก็หนีไปอยู่ที่เมืองบังกลา เจ้าอังวะว่าจะลงมาหลอระหลอกที่เมืองอย่างกั๊กก็ไม่ได้มา

ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๑๒ (วันที่ ๒ กันยายน) เสด็จพระราชดำเนินไปก่อพระฤกษ์พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ณ วันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๔ ค่ำ (วันที่ ๒๓ กันยายน) เวลาเที่ยง พระสังฆราช (ก่อน) วัดมหาธาตุยุพราชรังสฤษฎิ์

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ข้าล จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๔๕ ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๔ ค่ำ (วันที่ ๒๓ ตุลาคม) เจ้าพระยาบดินทรเดชาออกเข้ามาว่า ให้เขมรลงสืบราชการที่เมืองไพรกระบาทต่อแดนเมืองโจก นายโสม นายมา นายหงส์ กลับเข้ามาถึงเมืองอุคงฤาชัยแจ้งว่า ลงไปถึงคลองบึง เป็นไต้ค่ายกะพงกระสังฝั่งตะวันออก เห็นญวนมาเรือออกจากตลาดหน้าเมืองโจก พายมา ๒ คน นายมา นายโสม นายหงส์ รู้จักชื่อนายท่ง อ้ายเกอ ไ้เรียกเข้ามาพุกกัน นายโสม นายมา นายหงส์ ถามว่า องค์อิมป่วยหายแล้วหรือยัง อ้ายท่ง อ้ายเกอ บอกว่าหายแล้ว เมื่อฟ้า-

ทะเลหะ สมเด็จพระเจ้าพระยา พระยากลาโหม ขึ้นมา ณ ค่ายรอยตามา
องค์นี้มีมาก้วย แล้วย้ายทง อ้ายเกอ บอกว่า องค์จันทร์ลันบินคุมไพร่
เมืองมินเตรา ๓,๐๐๐ แล้วเกณฑ์คนหัวเมืองแถบนี้ไปอีก ๗,๐๐๐ รวม
เป็น ๑๐,๐๐๐ มาตั้งเมืองโจวกุณ ณ เดือน ๓ ว่าจะยกลงมาตีเมืองเขมร
ให้แก่ของค้อม แล้วเจ้าเมืองเวียตนามเกณฑ์ทัพเมืองเวียงมาเพิ่มอีกเป็น
อันมาก มาตั้งเมืองไซ่ง่อนแล้วพอเกิดไข้บ่วงขึ้น พวกกองทัพที่มาอยู่เมือง
โจวกุณ กองทัพอยู่เมืองไซ่ง่อน นายทัพนายกองล้มตายเป็นอันมากกองทัพ
ญวนก็ระรืออยู่ ฝ่ายที่เมืองเว้เกิดกบฏที่เมืองต่งเกียขึ้น เจ้าเวียตนามมี
หนังสือลงมาว่า ให้ญวนถอยกองทัพที่ยกลงมานั้นกลับไป การที่ญวนจะ
ทำเมืองเขมรให้แก่ของค้อมนั้นสงขอยู่

ฝ่ายกรุงเทพพระมหานคร พอลูกยูลงกาเข้ามาอยู่ ได้ไปนมัสการ
พระเจดีย์สถานที่สำคัญในกรุงเทพพระมหานคร และนอกกรุงเทพพระมหา-
นครทั่วแล้ว หาโอกาสที่จะทูลลาไม่ได้ รอมาถึง ๒ ปี

ครั้นมาถึงเดือน ๗ เจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกเข้ามาว่า องค์
กับนักมารดาองค์ทวังมีหนังสือมาถึงพระองค์ทวัง ใจความว่า เมื่อเดือน ๔
แรม ๑๐ ค่ำ (เสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม) ปีชวด จัตวาศก องค์ค้อมช่วยถึง
แก่พิราลัยในวันนั้น อายุได้ ๔๘ ปี นักมารดาหาไม้ที่ฝังไม่ฉันใดมารดา
กับบุตรและญาติพี่น้องจะไต่พบปะเห็นหน้ากัน เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้
จับญวน จับจีน จับเขมร ในเขตแดนญวนมาสืบราชการ ราชการอื่นก็
สงขอยู่ได้ความแล้วว่า ฝ่ายทะเลหะ สมเด็จพระเจ้าพระยา พระยากลาโหม

ที่รัชสาเจ้าเวียงคานามันยังไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมพระยาพระเชมรอยู่ข้างพนม
 ขำพระพทเจ้ากับพระองค์ท้าวปรึกษากันว่า ไพร่พลกองทัพนวนอยู่รักษา
 ทุกวันนี้ก็ลดน้อยเขายางลง เป็นท่วงทีที่จะกระทำไ้ ครั้นจะยกพลในกองทัพ
 ุ้โหมไปทำกัญญวน ในฤดูเดือน ๗ เดือน ๘ นี้ ก็ชักสนทวียเสียบงอาหาร
 ณ วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ (วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน)

เจ้าพระยาบดินทรเดชาถวายช้างพลายเล็บครุฑเข้ามา ๑ ช้าง สูง ๓ ศอก
 ๑๑ นิ้ว พระราชทานชื่อขึ้นระวางว่า พระบรมนัชนาเคนทร วเรนทร
 คุรงฤทธิ พงศ์พิณณรังสรรค์ อนันตคุณพรุณศาสตร์ วิลาศลักษณ์เลิศฟ้า

เจ้าพระยาบดินทรเดชาขอเข้ามาแจ้งราชการ ณ กรุงเพทฯ

เมื่อเดือน ๓ ปีเถาะ จ.ศ. ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๔๖ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาขอเข้ามาว่า ที่เมืองญวนเกิดความไข้ตั้งแต่ปลายมาถึง
 ปีเถาะจนบัดนี้ก็ยังมิสงบ ผู้คนล้มตายมาก ไร่นาก็ไม่ได้ทำ ข้าวก็แพง
 คิดเป็นถึงไทยถึงละ ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ราชการเมืองญวนจึงส่งขอมุไ้ให้
 ค่ายเมืองตะบองขมุ ค่ายโรงกำรี ๕ ค่าย ที่โพธิ์พระอินทร์ค่ายหนึ่ง ให้
 หลวงพิพิธเสนา หลวงวิจิตรสงคราม พระยาพลเทพ พระยาพระเชมร
 คุมไพร่ลาวเชมรไปอยู่รักษาค่ายทั้ง ๖ ค่าย เจ้าพระยาบดินทรเดชาจะขอ
 เข้ามาแจ้งราชการ ณ กรุงเพทพระมหานครสักครั้งหนึ่ง จะให้พระพรหม
 บริรักษ์นายทัพนายกองอยู่เป็นเพื่อนพระองค์ท้าว

มีห้องตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

ในเดือน ๔ ปีเถาะ จ.ศ. ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๘๖ มีตราไปรษณีย์ออกไปถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาว่า ซึ่งจะขอเข้าไปแจ้งราชการ ณ กรุงเทพมหานครนั้น ก็ทรงระลึกถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาอยู่ ถ้าเห็นว่าว่างไม่มีราชการสำคัญก็ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาเข้ามาได้ ถ้าหากไม่ค่อยว่างก็อนุญาตนั้นก็ให้รักษาราชการทางโน้นก่อน เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ทราบห้องตราดังนั้นแล้วก็มีได้เข้ามา

ทางฝ่ายเมืองญวน เมื่อเดือน ๔ นั้น กำมะโตเลเวกได้นำเรือรบฝรั่งเศส ชื่อ เซอรอินมาทอดที่อ่าวตรันแล้วไปขอเอาตัวบกหลวงฝรั่งเศส ๕ คน ซึ่งเจ้าเวียคนามให้เอาตัวจำคุกไว้เมื่อประมาณ ๒ ปี ญวนได้ส่งตัวบกหลวงให้กำมะโตเลเวก ๆ ก็พาบกหลวงไปเมืองสิงคโปร์

ในปีเถาะนั้นข้าวแพงฝนแล้ง ทำนาได้เพียงเล็กน้อย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ได้มีพระราชดำริว่า ฝนแล้งเพราะดาวหาง

เจ้าพระยาบดินทรเดชาบอกเรื่องการทัพญวน

ครั้นถึงเดือน ๑ ขึ้น ๗ ค่ำ วันจันทร์ที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๘๗ จ.ศ. ๑๒๐๖ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ ออกเข้ามาว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระบัญชาว่า เมืองนครราชสีมา พระยาพลเมืองพิชัย พระวิบูลยราช นายทัพนาย

กองซึ่งรักษาค่านมะโรม แทะงให้คนไปสืบราชการที่เมืองได้ความว่า ณ
 เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ของใบจันคนใหม่คุมไพร่ ๑,๕๐๐ คน เรือแม่โฮ ๘ ลำ
 มาแต่เมืองโจกมาเพิ่มเติม ณ ค่ายเมืองเข็ม แล้วสืบได้ความว่า เมื่อ
 เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ องญวนมาตีเมืองกำปอด องญวนเกณฑ์ญวนเขมร
 ให้ชนขึ้นใหญ่กระสุน ๓ นิ้ว ๑๑ กระบอก ยิงคาบสีลา ๓๐๐ กระบอก
 บรรทุกเรือไว้แล้ว แต่ยังหาไต่ยกมาไม่ ครั้นถึงวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
 อังคารที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ชุนวิเศษซึ่งไปลาดตระเวนทางด่านกะพงควาก
 ส่งตัวอำมพรหม อำมทน เขมร ซึ่งญวนใช้ถือหนังสือของตงญู องโสจัน
 องอินสาค มาถึงพระยาพระเขมรจีนแซกจามท่งปวงว่า องค์ผู้ใหญ่รับสั่ง
 เจ้าเวียตนามให้พาเจ้าหญิงขึ้นมาตั้งที่เมืองพนมเปญอีก ถ้าพระเขมรจีน
 แซกจามไม่เข้าด้วยระยกกองทัพจับฆ่าเสียให้สิ้น และเรือกองทัพญวนตั้ง
 อยู่ท่าแหลมอังกโชนแขวงเมืองเข็ม ๕ ลำ เจ้าพระยาบดินทรเดชาไม่ไว้ใจ
 แก้วราชการ จึงให้พระเมือง พระวันสาพิมล ออกญาสิริวงศ์ คุมไพร่
 ๑๕๐ คน ไปช่วยรักษามืองกำปอด ให้หลวงมหาดไทย จมื่นชำนอัคร
 ออกญาเสนาบดีคุมไพร่ ๕๐ คนไปช่วยรักษามืองเข็ม ให้จมนสรวเพ็ชร
 ภักดีมีหนังสือไปถึงพระยาราชโยธาให้เร่งรัดพระกำแพงมหึมา หลวงภักดี
 เสด็จให้ยกพลในกองทัพที่กลบมาเมืองประจิม เมืองกระบินทร์ เมือง
 ประจันตคาม เมืองวัฒนานคร กลับไปเมืองพนมเปญ แล้วให้จมน
 สรวเพ็ชรภักดีเกณฑ์นายไพร่ที่ท่าถนนท่าทางนั้น ออกไปช่วยรักษาน้ำที่
 เมืองพนมเปญด้วย

ได้โปรดให้มีตราตอบไปว่า ญวนจะส่งเจ้าหญิงมาเมืองพนมเปญ

นั้นหาจริงไม่ ญวนคงจะเอาไว้เป็นหุ่นเชิดเพื่อเกลี้ยกล่อมเขมรต่อไป ซึ่ง
เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้จัดให้นายทัพนายกองไปช่วยรักษาเมืองเขมร
เมืองกำปอต คนยังน้อยอยู่รอว่าจะได้ไพร่พลกองทัพที่กลับเข้ามาเมือง
ประจิม เมืองประจันตคาม เมืองกระบี่นทรบุรี เมืองวัฒนานครนั้นช่วย
ราชการ

และในปีมะโรงนั้น นักองค์ด้วงเกิดบุตรชายด้วยแม่นางนักเขี้ยว
บุตรพระยาจักรีคนหนึ่ง ให้ชื่อว่านักองค์สุริยวงศ์

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาจัดการบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว ราชการ
ก็ไม่ค่อยมีญวนก็ไม่ได้ยกมาอีก แต่ออกไปถึง ๖ ปีแล้ว ก็ให้พระพรหม
บริรักษ์นายทัพนายกองอยู่เป็นเพื่อนพระองค์ด้วง แล้วก็กลับเข้ามา
ณ กรุงเทพพระมหานคร

จับขุนนางเขมรที่เป็นกบฏได้ ๑๑ คน

ฝ่ายที่เมืองเขมร เมื่อเดือน ๖ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ.
๒๓๔๘ พระจักรี (มี) กับพระยาพระเขมร ๑๗ คน รวม ๑๘ คน
คบคิดกันเป็นกบฏมีหนังสือลับไปถึงญวน ขอให้ญวนยกทัพพาเจ้าหญิง
ขึ้นมา พระยาพระเขมรจะพากันกำเริบขึ้นกำจัดพวกกองทัพไทย และพระ
องค์ด้วงเสีย พระองค์ด้วง พระพรหมบริรักษ์ พระณรงค์วิชัย พระนรินทร์
โยธา ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาให้อยู่ช่วยพระองค์ด้วงรักษาเมือง จับได้

หนังสือลยที่เขมรมีไปถึงญวน มีตอบมาเป็นหลายฉบับ มีรายชื่อพระยา
 พระเขมรเป็นแน่แล้วก็ให้จับได้พระยาจักรี พระยาเสนาภูเขนทร (นพ)
 พระยาโกษาสงคราม (มม) พระยาเสนาพิพัฒน์ (โสม) พระยาโสทรไทย
 (โสม) พระยาครันครธรรมาช (มก) พระยวงศาธิบดี (ศรี)
 พระยาภูเขนทรเสนา (โปค) พระยามนตรีบุชิต (โตค) มโนคุกร์
 กะลาภาคไสว ๑๑ คนมาสอบถามให้การรับเป็นสัตย์ แต่อ้ายศรีสุคนธ์
 (เตียง) อ้ายสีทิพวง (เก่า) อ้ายกัลลาภาศ (มง) หลบหนีไปอยู่ในป่า
 อ้ายวราชรส อ้ายหนองไซย อ้ายแสนไชย (มัน) อ้ายกลัง (สุข)
 รู้ตัวหนีไปหาญวน ๆ ก็ได้ยกขึ้นมาคังค้ายอยู่ค้ายเข็มปะเตียง ๒,๐๐๐ คน
 ค้ายยายไทย ๑,๐๐๐ คน

ญวนยกทัพเรือมารบเขมรแจ้งว่าไทยรู้ตัวก็สงบอยู่

จ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๔๘ ครั้นแจ้งว่าไทยรู้ตัวจับพวกกบฏได้
 ตระเตรียมการที่จะสู้รบปรกปรักอยู่ ความลับเสียไปแล้วญวนก็สงบทัพ
 อยู่มิได้ยกขึ้นมา พระองค์ด้วง พระพรหมบริรักษ์ พระยาณรงค์วิชัย
 จึงบอกเข้ามาถึงกรุงเทพพระมหานครแล้วขอประหารชีวิตพวกกบฏเสีย
 ครั้นถึงเดือน ๘ มีบอกเข้าเข้ามาอีกว่า เมื่อเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ (ศักราชที่
 ๔ กรกฎาคม) เวลาเช้า ทัพเรือญวนใหญ่่น้อย ๘๐ ลำ แลเข้ามาสู้รบ
 กับกองทัพเขมรที่แพรกลงในคลองโสก เขมรได้สู้รบญวนแต่เช้าจนเพล
 เขมรแตกไป ครั้นเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ (ศักราชที่ ๑๑ กรกฎาคม) ญวน

ยกทัพเรือใหญ่น้อย ๑๒๐ ลำ ไพร่ ๓,๐๐๐ คน ขึ้นมาตีค่ายกะพงตะแบก
ได้ แล้วองศาเคียงกัน งบตาโต ยกทัพขึ้นมา เรือ ๑๗๐ ลำ คนประมาณ
๖,๐๐๐ เศษ ขึ้นมาตั้งอยู่ที่ค่ายโพธิ์พระบาท ค่ายโพธิ์พระบาทนั้นเป็นที่
อยู่ขององค์จันทร์ แล้วนายทัพนายกองจับญวนเขมรที่มาสืบราชการได้
ความว่า งบตาเคียงกัน แม่ทัพ ให้เขมรขึ้นมาทำแผนที่ที่เมืองคงฤาษี
ลงไปอยู่แล้วจะตีก็จะแตกก่อนฤดูน้ำ เมืองใหญ่ขึ้นนอกจะตีให้ยับเยินเสีย
ก่อนจะไม่ได้มาช่วยกันได้ ไก่ทรงทราบความไปบอกทั้งสองฉับแล้วทรง
พระราชดำริว่า เขมรที่เป็นกบฏก็รู้ถึงกัน นี้หากว่าจับได้ได้ศึกเสียก่อน
ถ้าจับไม่ได้ก็จะรักษาค่ายยาก ญวนก็มีการครองนี้เป็นการใหญ่อยู่ แด
ก่าสังพระองค์วงศ์และนายทัพนายกองที่ให้อยู่เป็นเพื่อนจะสู้กับญวนนั้น
เห็นจะต้านทานญวนไม่ได้

ญวนตีค่ายเมืองพนมเปญแตก

ครั้นเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ พุทธศักราช ๑๑ กันยายน พ.ศ.
๒๓๘๘ นั้นมาก ญวนเห็นว่าค่ายเมืองพนมเปญน้ำท่วมอยู่ผู้คนไม่มีที่อาศัย
จึงยกทัพเรือเข้ามาล้อมยิงพระยาไชยวิชิต พระยาณรงค์วิชัย พระพรหม
บริรักษ์ นายทัพนายกองรักษาอยู่ ๕,๐๐๐ คนแตกยับเยินไป ที่มีเรือก็หนี
มาคงฤาษี ที่ไม่มีเรือก็ต้องลุดุน้ำมา ญวนก็ไล่ฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก
แล้วญวนก็เข้าตั้งอยู่ในค่ายเมืองพนมเปญข้าง แยกกันไปอยู่ที่กะพงหลวง
ข้าง ค่ายจะโรวังจัว ค่ายเกาะเงินข้าง

องศาเที่ยงกุนให้องศาโตคุมทัพเข้าตีเมืองอุดงญาชัย

ครั้นถึงแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๐ พ.ศ. ๒๓๘๘ องศาเที่ยงกุน องศา-
โคให้เร่งตั้งเจ้าเมืองโงฏกคุมกองทัพไปตีเมืองอุดงญาชัย จึงตั้งจึงยังค้ำยให้
องลันบินซึ่งคุมไพร่ ๑,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ท่ากระพงหลวง กับองคัมผู้ องเคตก
องลันบิน คุมไพร่ ๒,๐๐๐ คน เรือแม่ซ้าย เรือแม่ขวา เรือแม่เล ๗๐
ลำ ยกขึ้นไปตามคลองอุดงญาชัยเวลา ๓ ยามเศษ พอรุ่งเช้าถึงวัดแก้ว
ขึ้นเนินยกไปตามชายป่าทางหนึ่ง จึงตั้งคุมไพร่ ๒,๐๐๐ ยกไปทางหนึ่ง
หมายจะปล้นเอาอุดงญาชัยพร้อมกัน

เจ้าพระยาบดินทรเดชาตีทัพญวนแตกถอยไป

พ.ศ. ๑๒๐๗ พ.ศ. ๒๓๘๘ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาจับญวน
ได้ ถามไถ่ความว่า ทัพญวนจะยกเข้ามาตีอุดงญาชัยจึงจับทัพช้างที่มีอยู่
ไว้กับไพร่พล ถ้าญวนยกมาเมื่อไรก็จะให้ทัพช้างเข้าลุยไล่เขา พอญวน
ยกเข้ามาถึงซานเมือง เจ้าพระยาบดินทรเดชาก็ไล่กองทัพออกลุยไล่บุกขึ้น
เขา ญวนไม่ทันจะตั้งค่ายซุกสนามเพลาะ ทัพช้างก็ถึงตัวเข้าไล่ยิงไล่แทง
อลหม่าน ไพร่พลก็หุนเอนงันเข้าไปยิงฟันเป็นคลมบอน ทัพญวนก็แตก
หนีลงเรือไป ที่ตายในที่รบก็มีเป็นอันมาก ครั้นญวนแตกไปเจ้าพระยา
บดินทรเดชาจึงให้นายทัพนายกองไปตั้งค่ายไว้เป็นค่ายค้ำที่ปากคลองอุดง

ฤาษี ให้พระยารัตนาวิเศษ (จิตร) เจ้าเมืองสวายอยู่รักษาค่ายหนึ่งที่
คลองกระพงหลวง ให้หลวงขยมาตาลอยู่รักษาค่ายหนึ่งที่คลองพระยาฤ
ไต่ตั้งข้อม ๓ ข้อมชักยักการถึงกัน จักให้พระสำแดงฤทธิรงค์ พระณรงค์
ฤทธิเดช พระพิมาย คุมกองทัพนครราชสีมา ให้หลวงอินทรคช
ลักษณ คุมกองทัพนครเสียมราชอยู่รักษา แล้วให้พระยาพลเมือง
ปัตของคุมกองทัพนครปัตของ ไปตั้งค่ายอยู่แขวงเมืองบาที่ริมน้ำทางเมือง
โงฏกกองหนึ่ง ให้พระยาจักรงคนวินทวิชย์คุมกองทัพนครชุนัน เมือง
ลาคปะเถียไปตั้งอยู่แขวงเมืองไพรกระบาที่ริมน้ำทางเมืองโงฏกกองหนึ่ง แล้ว
จักให้พระยาปลาโหม พระยาธรรมาเทโช คุมกองทัพพระยาพระเชมร
ไพร่พลหัวเมืองฝ่ายตะวันออก ไปตั้งค่ายตักรอนเรือลำเลียงญวนไปทาง
ลำน้ำเกาะแดงให้แยกย้ายคนให้เป็นหลายทาง ให้พระยาเทโชเจ้าเมือง
กระพงสวาย กับไพร่พลซึ่งมารับราชการอยู่ ณ เมืองอุคงฤาษีกลับมามี
ค่ายอยู่ที่ลำน้ำสะโทง แขวงเมืองกระพงสวายแห่งหนึ่ง

ญวนผูกกับเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นทางไมตรี

พ.ศ. ๒๓๘๘ ฝ่ายของญวนซึ่งตั้งอยู่ที่ท่ากระพงหลวง ให้ญวนมา
ผูกกับเจ้าพระยาบดินทรเดชาเป็นทางไมตรีว่า จะให้องค์ด้วงมีหนังสือไป
ขอนักองคัมารคาและญาติพี่น้อง แล้วญวนจะส่งมาให้อยู่พร้อมมูลกัน
เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่าเป็นอุบายให้เรามีความประมาทก็นิ่งเสียไม่

ตอบ แล้วภายหลังญวนก็มารบกวนอีกว่า ให้มีหนังสือลงไปกราบทูลพระเจ้าเวียตนามขอเป็นเมืองขึ้นตามเดิม แล้วเจ้ากรุงเวียตนามก็จะส่งเจ้าผู้หญิงญาติพี่น้องมาให้อยู่พร้อมมูลกัน ญวนว่าแล้วก็กลับไป ฝ่ายกองทัพญวนที่ค้างอยู่ที่ท่ากระพงหลวง องญวนแม่ทัพใช้ให้ญวนไปมาหาพระองค์บ้าง อีกหลายครั้งเตือนจะขอเอาหนังสือ แล้วญวนพูดว่าเจ้าเวียตนามให้เลไปขุนนางผู้ใหญ่มิหนังสือมาถึงแม่ทัพญวนว่า เจ้าเวียตนามเลี้ยวตัวของคนมีพระทัยกว้างขวางยกไทยบรรดาขุนนางพระยาพระเขมร แล้วจะส่งเจ้าผู้หญิงญาติพี่น้องให้พระองค์บ้าง ๆ จะไปอยู่พร้อมมูลกัน จะได้ครอบครองเมืองเขมรให้อยู่เย็นเป็นสุข พระองค์ด้วงปรึกษากับพระยาบดินทรเทศานายทัพนายกองพร้อมกันว่า ให้พระองค์ด้วงมีหนังสือเป็นอักษรเขมรไปยังองค์ชายค่ายท่าน องค์ชายค่ายท่านซึ่งสำเร็จราชการอยู่ ณ เมืองไซ่ง่อน ใจความว่า พระยาพระเขมรทั้งปวงเกิดวิวาทกับญวนแต่ในปีก่อน พระยาพระเขมรทั้งปวงจึงบอกขอเราออกมา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เราออกมาบังคับบัญชาพระยาพระเขมรอาณาประชาราษฎร์หัวเมืองทั้งปวง ขอสติปัญญาองค์ทั้งสอง ราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า ด้วยพระยาพระเขมรหัวเมืองทั้งปวงโดนเขลาหาญฉีกและชอยไม้ รับประทานไทยเสียเด็ก ส่งหนังสือไปให้แม่ทัพญวน

ญวนรื้อค่ายไปตั้งอยู่เมืองพนมเปญ

ครั้นเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พุทธศักราชที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๘
 ของญวนแม่ทัพไซ้ให้กองเวียนมาหาเจ้าพระยาบดินทรเดชาว่าของญวนจะรื้อ
 ค่ายที่ท่ากระพงหลวง ค่ายเกาะเงิน ค่ายปากคลองพระยาฤๅ ถอยลงไป
 ตั้งพิงราชการที่เมืองพนมเปญ ครั้นเดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เจ้าพระยา
 บดินทรเดชาให้นายทัพนายกองออกไปตรวจดู เห็นญวนรื้อค่ายจากกระพง
 หลวง และค่ายเกาะเงินพระยาฤๅ ญวนไปตั้งค่ายอยู่เมืองพนมเปญพร้อม
 กันอยู่ ญวนจะคิดราชการประการใดก็ยังไม่หาทราบ

ญวนให้พระองค์ด้วงมีราชสาส์นไปทูลขอเจ้าหญิงต่อเจ้าเวียตนาม

ฝ่ายที่เมืองอุทงกาชัย เมื่อวันเดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ อังคารที่
 ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ ญวนส่งนักรสมาตากับหม่อมกลีบภรรยา
 พระองค์ด้วง และบุตรหญิงคนหนึ่งขึ้นมาให้ แต่เจ้าหญิงนั้นญวนยังเอาไว้
 ที่ค่ายพนมเปญ ญวนว่าแก่พระองค์ด้วงว่าให้มีราชสาส์นแต่งเครื่องราช
 บรรณาการไปทูลขอเจ้าหญิงต่อเจ้าเวียตนามก็จะโปรดให้ พระองค์ด้วง
 เกรงพระราชอาญาอยู่ยังมีรับคำตอบญวน จึงพูดว่าจะขอปรึกษาพระยา
 พระเชมรให้พร้อมกันก่อน ถ้าพระเจ้าเวียตนามจะโปรดให้เมืองเชมรเป็น
 ข้าขอบัณฑิตเสมา เหมือนครั้งพระนารายณ์ราชาผู้บิดาเรานี้ก็มีไปได้

ญวนก็ขอครัวแซกครัวญวนที่เขมรจับมาแต่เมืองพระตะพัங் เมืองประมวนลือ
เมืองป้าสัก ๔๐ คน พระองค์ด้วงตอบว่าคนหาได้ยู่เมืองเขมรไม่ ไ้ส่งไป
ณ กรุงเทพพระมหานครจะต้องมีหนังสือไปถึงท่านเสนาบดีให้กราบทูลขอ
ก่อน ญวนถามว่าเมื่อไรจะรู้ความ พระองค์ด้วงว่าขอผลกลับไป ๓ เดือน

ญวนมาเตือนพระองค์ด้วงให้ส่งญวน ๔๔ คน

ฝ่ายที่เมืองเขมร ครั้นถึงเดือน ๒ พ.ศ. ๒๓๘๕ ญวนก็มาเตือน
อีกว่าถึงกำหนดแล้วเมื่อไรจะไ้คน ๔๔ คน พระองค์ด้วงตอบว่าผู้ถือ
หนังสือเข้าไปยังไม่กลับออกมา จะไ้หรือไม่ไ้ไม่แจ้ง จะต้องให้พระยา
ยมราช พระยาราชมนตรี เข้าไปวิงวอนท่านเสนาบดีให้กราบทูลขอออก
มาให้จงไ้ ญวนจึงว่า ถ้าถึงนั้นในเดือน ๓ ปีใหม่ข้างญวน ขอให้แต่ง
ทูตถือสุล่ออักษรคุมเครื่องบรรณาการขึ้นไปเฝ้าพระเจ้าเวียตนาม ขอโทษ
พระยาพระเขมรและราษฎรที่ทำผิดมาแต่ก่อนนั้น แล้วให้ยอมเป็นเมืองขึ้น
ตามอย่างธรรมเนียมเจ้าเวียตนามก็ควรจะไปรบกยกโทษให้ ถ้าถึงเดือน ๓
ไม่ส่งทูตขึ้นไปแล้ว หนองญวนผู้ใหญ่ให้เตรียมกองทัพอไว้จะให้ตีเมืองเขมร
ให้ไ้ได้ในคราวนี้

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้พระองค์ด้วงรับคำตอบญวน

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาแจ้งถึงนั้น เห็นว่าญวนยกมาครอง
ไม่เหมือนเมื่อครั้งองค์ด้วงจะตั้งค่ายดูแลด่านทางทิศชบกล เขมรจะไป

จับกุมผู้คนมาสืบราชการก็ไม่ได้ ให้ข้าหลวงในกองทัพไปลอบคุ้ยถามน้ำก็
แลเห็นเรือญวนบรรทุกข้าวเสบียงและคนขึ้นมาส่งที่เมืองพนมเปญ ๔ เกี้ยว
เป็นเรือ ๕๔ ลำ ทั้งเรือยกมาก่อนประมาณ ๒๐๐ เศษ และทูลพระยา
พระเชมรภัยยืนยอครั้นคร้ามไปหมกหาเข็มแข็งเหมือนแต่ก่อนไม่ ครั้นจะ
ไม่เป็นไมตรีทวยก็เห็นว่าพระยาพระเชมรไพร่บ้านพลเมืองคงจะกลับใจไป
เสียเพราะความมอดอยาก ทวยเชมรฝ่ายเราได้อาศัยลูกค้าญวนขึ้นมาสซอ
ขาย ไม้สิ่งของและเกลือรับประทาน ทวยที่เมืองพนมเปญญวนก็ไต่ตง
ตลาดซื้อขายกันสนุกสนาน เชมรฝ่ายญวนก็เบิกบานมีที่ซื้อขายกินไม่ค
อยาก เชมรฝ่ายเราจะไปซื้อกินก็ได้ ญวนก็ไม่ห้ามปรามคี่สนิทเหมือน
เป็นพวกเดียวกัน เห็นว่าการจะผันแปรเป็นอื่นไป ก็ให้พระองค์ด้วงรับ
คำคอบญวนว่าจะแต่งทูตถือศุภอักษรขึ้นไป ณ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ
(ศุกร์ที่ ๒๒ มกราคม) เป็นแน่แล้ว แล้วญวนก็ลาไป.

ห้องตราตอบหนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา

พ.ศ. ๒๓๘๕ พอหลวงสวัสดิ์ขึ้นครองนครเจ็ญที่ห้องตราตอบเจ้าพระยา
บดินทรเดชาออกไปถึงมีความว่า ญวนยกมาครั้งนั้นมาตั้งอยู่เมืองพนมเปญ
เป็นอันมาก ให้คนมาบอกพระองค์ด้วงแก่ทูตไปสารภาพยอมขึ้นกับญวน
แล้วจะส่งเจ้าผู้หญิงญาติพี่น้องมาอยู่ให้พร้อมมูลกัน การครั้งนี้เป็นการใหญ่
เหลือปัญญาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ขอกระแสดพระราชาธิบดีจะให้สู้รบ
หรือให้ปรานีปรานอมกันเสียให้แล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่าถ้าจะ

ให้คิดไปตามการแล้ว วิสัยญวนไม่มีความสุจริตยกตนข่มท่านคิดแต่จะเอาเปรียบเสียทุกที ตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขอเอาเมืองบันทายมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็กันเอาเมืองเขมรเป็นสิทธิ์ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันก็กันเอาเขตแดนเมืองเวียงจันทน์ไปเหลือทิ้งรอกตน ซึ่งญวนมาชวนพูดเป็นทางไมตรีนั้น เหตุอันใด ญวนสู้รบฝีมือทะแกแล้วทหารฝ่ายเราไม่ได้หรือญวนจะพูดเป็นทางไมตรี คิดให้เห็นความก่อนที่ญวนให้กับการขายตกรรยาองค์ด้วง มาคั้น ญวนคิดแล้วว่า จะยึดเอานักขายตกรรยาองค์ด้วงไว้หาต้องการไม่ ต้องเสียข้าวเกลืออี่แปะเปล่า ๆ ส่งมาให้เสียดีกว่า ญวนให้มากจะให้ผูกพันพระองค์ด้วงเขาไปเป็นของญวน ทั้งจะได้บุญได้คุณเป็นทางพูดต่อไป เขมรจะได้เห็นความได้ว่าญวนไม่มีความพยายาม เป็นความคิดใหม่ จะล้างความคิดเก่า ด้วยเจ้ามืนมางทำกับเขมรขยี้เขมรจึงได้แตกร้างกับญวน ซึ่งญวนว่าให้พระองค์ด้วงแก่พระยาพระเชษฐภคีมิ่งของไปถวายเจ้าเวียงตนาบ แล้วให้มีหนังสือไปขอเจ้าหลานผู้หญิงซึ่งตกอยู่กับญวนนั้น ทรงพระราชดำริไม่เห็นว่าจะให้เจ้าหญิงมา ญวนจะเอาไว้แย่งแผ่นดินเขมรเล่นมีดีหรือ ถ้าให้มาก็เหมือนให้เมืองเขมรเสียเหมือนกัน ด้วยญวนได้ผลประโยชน์ในทางเมืองเขมรเป็นอันมาก โดยความรักเมืองเขมรผู้ลงทุนรอนเสียยั้งอาหารวิพลขันมารักยา ทิศตามจะเอาเมืองเขมรคืน ใคร่พลล้มตายเสียเป็นอันมาก ญวนก็มีทิวภูมิมาจะเสียขายทุนรอนจะให้เจ้าหญิงมาง่าย ๆ ที่ไหนซึ่งพระองค์ด้วงพูดไปกับญวนว่า จะมีหนังสือเข้ามาขอญวนแลกยังท่านเสนาบดีก่อน ถ้าจะโปรดก็จะได้ ถ้าไม่ให้ใน ๓ เดือน

จึงจะ^๕รู้^๕นั้น ถึงกำหนดแล้วก็จะลงมาฟังความ ถ้าจะได้พูดจากับญวน
ต่อไปอีกก็ให้พระองค์ด้วงพูดว่า พระองค์ด้วงได้มีหนังสือไปถึงท่านเสนาบดี
แล้ว ท่านเสนาบดีมีหนังสือออกมาถึงพระองค์ด้วงว่า ถ้าญวนส่งเจ้า
ผู้หญิงมาอยู่กับพระองค์ด้วงพร้อมญาติวงศ์แล้วพระองค์ด้วงได้จัดการบ้าน-
เมือง ให้ไพร่บ้านพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เหมือนเมื่อพระองค์เองเป็น
เจ้าเมืองก็มี^๕พวกราช^{๕๕}ครุ^{๕๕}นั้น^{๕๕} หมายความว่าแต่ญวนแขก ๔๔ คนเลย ถึงญวนซึ่ง
ไม่ได้ส่งเข้าไปไว้ ณ กรุงเทพพระมหานครมากนักอย่าไรก็จะคืนให้^{๕๕}ทั้ง^{๕๕}สัน
ประการหนึ่งกองทัพขัดสนเสบียงอาหารก็ไม่ยอมเข้าไป ณ กรุงเทพพระ-
มหานคร ขอออกไปแต่ที่เมืองจันทร์บุรี เมืองตราด จะมีข้าวเกลือมาเลี้ยง
กองทัพได้หรือ

เจ้าพระยาบดินทรเดชา มีหนังสือไปถึงองญวน

พ.ศ. ๒๓๘๕ จ.ศ. ๑๒๐๘ เจ้าพระยาบดินทรเดชาทราบดีทั้งตรา
ทั้งนั้นแล้ว จึงให้พระองค์ด้วงแต่งพระยามหาเทพ พระยาสุภาวชิราช
หลวงไชยสงคราม ขุนสนิทเสน่หาลำมา ให้องญวนผู้ใหญ่ที่ค้าขายพนมเปญ
โดยเป็นการเยี่ยมเยียน จึงมีหนังสือไปด้วยมีใจความว่า ให้บอกขอญวน
แขก ๔๔ คนเข้าไป ท่านเสนาบดีได้กราบทูลรับสั่งว่า ถ้าองญวนช่วยกัน
ทำนุบำรุงเมืองเขมรซึ่งเป็นเมืองน้อยให้อยู่เย็นเป็นสุขเหมือนครั้งพระองค์
เองแล้ว หมายความว่าแต่คน ๔๔ คนเลย ถึงจะขอญวนเชลยที่จับได้ส่งเข้าไป
ก็จะพระราชทานให้^{๕๕}ทั้ง^{๕๕}สัน แต่ญวนแขกรายนั้นยังไม่^{๕๕}มี^{๕๕}รับ^{๕๕}สั่ง^{๕๕}ให้^{๕๕}ส่ง^{๕๕}ออก^{๕๕}มา

ครั้ง^๕พระยายมราช พระยาราชมนตรีเข้าไปเฝ้า ถ้าได้คนออกมา
เมื่อไรก็จะบอกมาให้แจ้ง

พระองค์ด้วงแต่งทูตไปเชิญศุภอักษรไปเมืองเว้

ครั้นถึงเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ วันศุกร์ที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๕

พ.ศ. ๑๒๐๘ พระองค์ด้วงแต่งให้พระยาราชเทย พระยาบวรนายก พระยา
ธนาธิบดิ์ เป็นทูตเชิญศุภอักษรเครื่องราชบรรณาการไปเมืองเว้ มีช้าง
พลายสูง ๔ คอก ๑ คับ ๒ ช้าง งาช้าง ๒ กิ่ง หนัก ๕๐ ชั่ง นอระมาด
๒ ขอก หนัก ๒ ชั่ง ๑๕ ตำลึง ผลกระวานหนัก ๕๐ ชั่ง ผลแว่นหนัก
๕๐ ชั่ง น้ำรัก ๒๐ หม้อ ตามธรรมเนียมอย่างพระนารายณ์รามาดิบดี
ผู้บิดาทำมาแต่ก่อน ของญวนโง่กจึงส่งทูตไปเมืองเว้

เจ้าพระยาบดินทรเดชากราบบังคมทูลเรื่องทัพญวน

พ.ศ. ๑๒๐๘ พ.ศ. ๒๓๘๕ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชาทำหนังสือ

บอกให้พระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า พระยายมราช พระยาราชมนตรี
เขมรถือเข้ามาใจความว่า ซึ่งบอกขอข่าวที่เมืองจันทบุรี เมืองตราคนั้น ก็
เพราะมีกระแสรบสังไว้แต่เดิม ครั้นจะบอกขอเข้า ณ กรุงเทพพระมหานคร
ก็เห็นว่าเส้นทางไกลนัก ซึ่งราชการญวนเขมรครั้งนี้^๕สู้รบหักโหมเอาด้วย

กำลังนายทัพนายกองทะเลลัวทวาร ก็เห็นว่าคนเก่าที่เคยทำศึกมาด้วยกัน
ก็ล้มตายไปเสียมาแล้ว มีแต่คนใหม่ๆ ไม่เคยการทัพศึก ประการหนึ่งทั้ง
เสบียงอาหารก็ไม่พอจ่ายแจกกัน ประการหนึ่งพวกพระยาพระเชมรรู้ว่า
ญวนขึ้นมารุกรัน คันทกใจพากันลงอยู่เรืออย่าง อพยพครอบครัวไปอยู่ป่าข้าง
พระยาพระเชมรผู้ใหญ่เข้าชอกันทำเรื่องราวร้องว่า ขอให้เป็นไมตรีกับ
ญวนเถิดเชมรจะได้มีความสุข ข้าพระพุทธเจ้าจึงปรึกษากับพระองค์ด้วง
เห็นว่า ถ้าไม่เป็นไมตรีกับญวนก็คงจะไคร่รบพุ่งกันถึงสาหัส ถ้าเสียท่วงทีก็
จะเสียพระเกียรติยศ ทั้งพระยาพระเชมรก็จะดูหมิ่นพระบาทได้ ถ้าแต่ง
พระราชสาส์นไปอ่อนน้อมโดยที่ ญวนไม่ส่งเจ้าผู้หญิงมาให้ตามสัญญาไว้
ก็เป็นคนเสียสัตย์ พระยาพระเชมรทั้งปวงก็คงจะโกรธญวนพูดไม่จริง ก็
จะนำใจสู้รบกับญวน กำลังศึกจะแข็งขัน ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ทำการฉลอง
พระเศวตพระคุณไถ่ถนาค เทียนนี้ญวนก็ชักโยงเอาแต่การพ้อให้แล้วไปได้
ก็ต้องคิดผันแปรไปตามการ จึงได้ให้พระองค์ด้วงแต่งทูตขึ้นไปเมืองเว้
ญวนแขก ๔๔ คนนั้นได้รับปากว่าจะให้แก่ญวนแล้ว ขอร้องพระราชทานให้
ได้ออกไปด้วย

พระกระแสน้ำสัจตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา

จ.ศ. ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๕๐ ปีมะแม นพศก เป็นปีที่ ๒๕ พระยา
ไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่าเข้ามาถึงกรุงเทพพระมหานคร ได้ทรงทราบ

หนังสือออกแล้วจึงให้มีตราทอยออกไปว่า เห็นการจะทำได้อย่างไรก็ให้
ผ่อนปรนไปตามการเถิก ไต่พระราชทานญวนแขกให้พระยาไชยวิชิต
พระยายมราช เขมรคุมออกมาแล้ว เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงให้พระองค์
ท้วงส่งญวนแขกไปให้องคาเคียงกุนที่ค่ายพนมเปญ ของคาเคียงกุนที่รับไว้.

ราชทูตที่เมืองเว้เข้าเฝ้าเจ้าเวียตนาม

จ.ศ. ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๕๐ ฝ่ายพระยาราชเดช พระยานาธิเบศ
พระยาบวรนายก ซึ่งเชิญศุภอักษรคุมเครื่องราชบรรณาการขึ้นไปเมืองเว้
นั้น เจ้าพนักงานไต่พาขึ้นเฝ้าเจ้าเวียตนามครั้งหนึ่ง ก็ไม่ตรัสปราศรัยด้วย
สักคำ ทูตขึ้นไปแต่ก่อนมีงัวให้คู่เป็นธรรมเนียม ครั้นไม่มีงัวให้คู่บริวาร
ทูตตามธรรมเนียม ครั้นเดือน ๕ ขึ้น ๑๔ ค่ำ อังคารที่ ๓๐ มีนาคม ของ-
เลไปส่งทูตลงมาเมืองไซ่ง่อน แล้วมีหนังสือมาว่า ทูตจะไปจัมกั๋ง ๓ ปี
ครึ่งหนึ่ง ก็ให้ส่งเครื่องราชบรรณาการที่เมืองโจ๊กเถิกอย่าให้ขึ้นไป
เมืองเว้เลย

เจ้าเวียตนามให้พระองค์ด้วงเป็นเกมันบ่ดเวือง

จ.ศ. ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๕๐ เจ้าเวียตนามให้ขุนนางญวนถือตรา
มาถึงองคาเคียงกุน ให้ทั้งพระองค์ด้วงเป็นเกมันบ่ดเวือง แปลว่าเจ้าเขมร

อยู่อีก ๑ แล้วให้ส่งเจ้าหญิงให้พระองค์ด้วงด้วย ทูตกับขุนนางญวนมาถึง
เมืองพนมเปญเมื่อเดือน ๒ แรม ๓ ค่ำ (อาทิตย์ที่ ๒ พฤษภาคม) แล้ว
พระองค์ด้วงก็ได้รับทราบถึงและเลื่อมล้นสำหรับยศข้างญวน และตรา
สำหรับประทับราชสาส์นไปเมืองเว้ ๒ ดวง ที่ค่ายองศาเตื่องกน ครั้นเดือน
๗ ขึ้น ๖ ค่ำ องศาเตื่องกนก็ส่งองค์มิ่ง องค์เกา องค์สงวน ให้พระองค์ด้วง
ครั้นเดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ วันอังคารที่ ๒๕ พฤษภาคม นายทัพนายกอง
ญวนซึ่งอยู่เมืองพนมเปญก็เลิกไปหมด การเมืองเขมรก็เป็นอันสำเร็จครั้ง
นั้นมา เมืองอุดงญัตก็เปลี่ยนชื่อว่า เมืองอุดงมีไชย แล้วเจ้าพระยา
บดินทรเดชา นักองค์ด้วง ก็ส่งพระยารามเดช พระยาฉนวนิบัติ ทูตซึ่งไป
เมืองเว้เข้ามาถึงกรุงเทพมหานครในเดือน ๗ นั้น

เจ้าเวียดนามเดียดวีร์สันพระชนม์ เจ้ายอมราชบุตร

เป็นเจ้าเวียดนามดีดัก

ครั้นภายหลังมีหนังสือเลียบมาถึงนักองค์ด้วงว่า เจ้าเวียดนาม
เดียดวีร์สันพระชนม์เมื่อเดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ วันศุกร์ที่ ๕ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๓๕๐ อยู่ในราชสมบัติ ๗ ปี พระชนม์ได้ ๒๓ ปี ขุนนางจึงบอก
เจ้ายอมราชบุตรขึ้นครองราชสมบัติเมื่อเดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ (พุธที่ ๑๐
พฤศจิกายน) อายุได้ ๗ ขวบ ใช้นามยี่ห้อยว่าดีดัก ให้พระองค์ด้วงแต่ง
ทูตไปคำนับพระศพแผ่นดินใหม่ พระองค์ด้วงก็แต่งทูตไปคำนับพระศพ

อย่างธรรมเนียม แล้วทุกคนก็มาแจ้งความว่า องค์โยนอันผู้เป็นขุนน้อยช่วย
ว่าราชการแผ่นดินมาแต่ครั้งเจ้าเลี้ยวครั้นนี้ช่วยว่าราชการต่อไป

ทูตฝรั่งเศสไปเมืองเขมรและญวน

ครั้นวันศุกร์ เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ.
๒๓๙๕ มงคิกินี้เข้าเฝ้ากราบทูลมายังคมลากล้วยไป ความในข้อสัญญา
และการที่รับรองทูตนั้นแจ้งในจดหมายเทศน์นั้นแล้ว มงซิเออร์มงคิกินี้
ราชทูตฝรั่งเศสว่า จะไปทำหนังสือสัญญาที่เมืองเขมรเมืองญวนนั้น ไม่มี
ล่ามญวนล่ามเขมรที่กรุงออกไป จึงโปรดให้ญวนเข้ารัด ๒ คน เขมรล่าม
๒ คนไปด้วยกับมงซิเออร์มงคิกินี้ไปแะที่เมืองจันทบุรี ขึ้นไปหาพระยา
ไชยาธิปัตย์ว่าราชการเมือง วันหนึ่งกลับก็กลับใช้จากรไปถึงเมืองกำปอด
เมื่อเดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ วันอาทิตย์ที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ มง-
ซิเออร์มงคิกินี้ได้ส่งหนังสือโครงข้อสัญญาและหนังสือมงคิกินี้ ให้ออก-
ญาเสนาอันชิดส่งขึ้นไปเมืองอูกงมีไชย องค์พระทวริรักษ์ทราบแล้วมีหนังสือ
ให้ฟ้าทะละหะ พระยาจักรี พระยากลาโหม กับขุนนางอีก ๑๕ คน ลงมา
ต้อนรับรองยินดีมงคิกินี้ที่เมืองกำปอด

ความในหนังสือนี้ว่า เมืองเขมรเป็นเมืองน้อยอยู่ในบำรุงกรุง
สยามอาจจะทำสัญญาไปแต่ลำพังไม่ได้ หนังสือสัญญานี้จะขอเอาไว้ส่ง
เข้าไปปรึกษาที่กรุงเทพพระมหานครก่อน แล้วองค์พระทวริรักษ์จะได้มีหนังสือ

สือถวายไปถึงสมเด็จพระเจ้าเฮมเปรอภายหลัง จะทำเดยวันไม่ทัน แล้ว
ฝากของไปถวายสมเด็จพระเจ้าเฮมเปรออย่างเล็กน้อย

มองคิกนีอยู่ได้ ๘ วัน เมื่อรับสั่งของถวายแล้วได้ล่ำมญวนล่ำม
เขมรขึ้นเสียที่เมืองกำปอศ รัชชาทหลวงเกลามิสซึ่งอยู่ที่เมืองเขมรลงเรือ
ไปด้วย แล้วก็ใช้จักรลงไปอ่าวตุนันคลันลมาว่าจักนักษไปมิได้ ก็ข้ามไป
เมืองสิงคโปร์พักขวางลมลงเกาะมินลา จึงไปถึงอ่าวตุนันเมื่อวันศุกร์ เดือน ๓
แรม ๑๓ ค่ำ วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๐ นายเรือกัสตินส์
ก็ล่วงหน้าลงมาก่อนแจ้งแก่มองคิกนีว่าจะถึงเส้นทางอันเหมือนกัน แต่ ณ
วันอังคาร เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ จึงไปถึงปากน้ำเมืองเว้ ได้ให้ขุนนาง
ถือหนังสือไปส่งที่ค่านญวน นายค่านไม่รับเอาหนังสือวางไว้ที่ค่านแล้ว
กลับลงมาเรือ รุ่งขึ้นนายค่านให้ขุนนางญวนเอาหนังสือลงมากินทากัน
เรือรบ ถ้าจะกินสั่งให้จับขุนนางญวนไว้ แล้วเรือพวกญวนก็หนีกลับเข้ามา
ในปากน้ำ แล้วถ้าจะกินสั่งให้จับขุนนางญวนกับหนังสือลงมาเรือรบขึ้นไป
ส่งที่ฝั่ง นายเรือรบเห็นญวนจับแจ้งการสู้รบก็กลับมาเรือกัสตินส์ ถ้าจะ
โคระสู้รบก็ไม่ได้ด้วยปากน้ำค่านเข้าไม่ถึงก็ใช้จักรมาอ่าวตุนัน ไม่มีญวน
ลงมาได้ถามว่ากระไร

อยู่มาได้ ๒ วัน มีขุนนางญวนเอาหนังสือมองคิกนี มาส่งไปไว้ที่
ปากน้ำเมืองเว้นนกลับมากินอีกว่าไม่มีผู้ใดแปล ก็กับค่านายกำปั่นเห็นว่า
ญวนถูกญวนไม่รับหนังสือจริง แล้วเห็นญวนเรียกทหารขึ้นล้อมจะรบ จึงได้คิด
หักกำลังญวนลงเสียก่อน จึงสั่งให้ทหารยิงขึ้นขึ้นไปที่ย่อมญวนก็แตกหนี

จึงให้ทหารไปยุตชนวนขึ้นใหญ่เผารางเลียบ ๖๐ กระบอก แล้วเอาหน้าล้าง
กินขึ้นใกล้กินเลียบ ๕๐ หลัง ญวนยกทัพมาจะแย่งเอาข้อม พวกทหารใน
กำปั่นก็ยิงเอาหนีไปอีก พอกำปั่นรบชอกาปริสเซอร์เซอร์เซอร์ไปถึงเข้าอีกลำหนึ่ง
กำมะโตก็มีหนึ่งลื้อขึ้นไปถึงเจ้าเมืองกว้างนาม เจ้าเมืองกว้างนามมีหนึ่งลื้อ
มาว่าให้ส่งคันหนึ่งลื้อไปถวายเจ้าเวียตนามแล้ว เจ้าเวียตนามให้ตอบมาว่า
มีน้ำใจจะทำไมตรีกับฝรั่งเศส ครั้นมองตึกนี้ไปถึงแล้วมีขุนนางญวนมาบอก
ว่า เจ้าเวียตนามจะให้ขุนนางผู้ใหญ่ลงมาทำหนังสือสัญญาด้วย

อยู่ได้ ๓ วัน มีเจ้าองค์หนึ่ง ขุนนางผู้ใหญ่ ๔ คน ลงมาที่เมือง
กว้างนาม ญวนเชิญมองตึกนี้ขึ้นไปปรึกษาด้วยการจะทำหนังสือสัญญาที่
เมืองกว้างนาม ขุนนางญวนจึงว่าเมืองญวนไม่เคยทำหนังสือสัญญาแก่
ผู้ใด สิ้นคำสั่งไว้ก็ไม่มี ที่คลองน้ำใหญ่ ๆ ลุกเรือค้าเข้าไปได้ก็ไม่มี ถึง
ทำหนังสือสัญญาก็ไม่มีประโยชน์อย่างไร มองสิเออร์มองตึกนี้ตอบว่ามีใช้
จะทำหนังสือสัญญาการค้าขายแต่สิ่งเดียว การบ้านเมืองก็มีอีกหลายข้อ
คือญวนจับเอาสังฆราชบาทหลวงฝรั่งเศสไม่มีผิดสิ่งไรก็เอาไปฆ่าเสีย
หลายคน และคนที่เข้าวัดก็ต้องซ่อนตัวถ้ารู้ว่าเข้าวัดแล้วต้องตาย ขุนนาง
ญวนจึงว่าขอทำสัญญาแต่เป็นไมตรีกับทั้ง ๒ ฝ่ายไม่เขียดเขียนซึ่งกันและ
กัน มองตึกนี้ไม่ยอม ขุนนางญวนจึงโตะมาเลี้ยงมองตึกนี้ก็ไม่กิน แล้ว
มองสิเออร์มองตึกนี้ก็ลาลงมาเรือใช้จักรไปทั้ง ๓ ลำ จะไปเมืองจันทก็ไม่ไ้
ต้องไปเมืองสิงคโปร์ก่อน และที่อ่าวตุนนั้นกว้างใหญ่มีช่องเข้าออกแต่
จำเพาะในอ่าวตุนนั้นมิปากน้ำเล็ก ๆ เข้าไปเมืองกว้างนามเดินไปเมืองเว้

ใกล้ทางเร็วเพียง ๓ วัน ญวนทำข้อมไว้ที่ช่องเขาเข้าไป ๒ ข้อม ในอ่าว
นั้นเป็นที่ไว้กำปั่นเรือรบต่าง ๆ ของญวนเป็นที่บังคลื่นลม หนทางนั้นต้อง
เดินด้วยเท้าจะไปด้วยช้างม้าไม่ได้ คนถือหนังสือเจ้าเวียตนามตั้งโรงไว้
เป็นระยะวังส่งถึงกันจนตลอดเมืองไว้ ถ้ามีราชการสิ่งใดก็ไต่ทราบโดยเร็ว
ที่เมืองไซ่ง่อนก็ทำเหมือนกัน ที่ไปมาไต่ก็ให้ควมมาวังส่งถึงกัน

หนังสือองค์พระหริรักษ์ถึงพระเจ้าแผ่นดิน

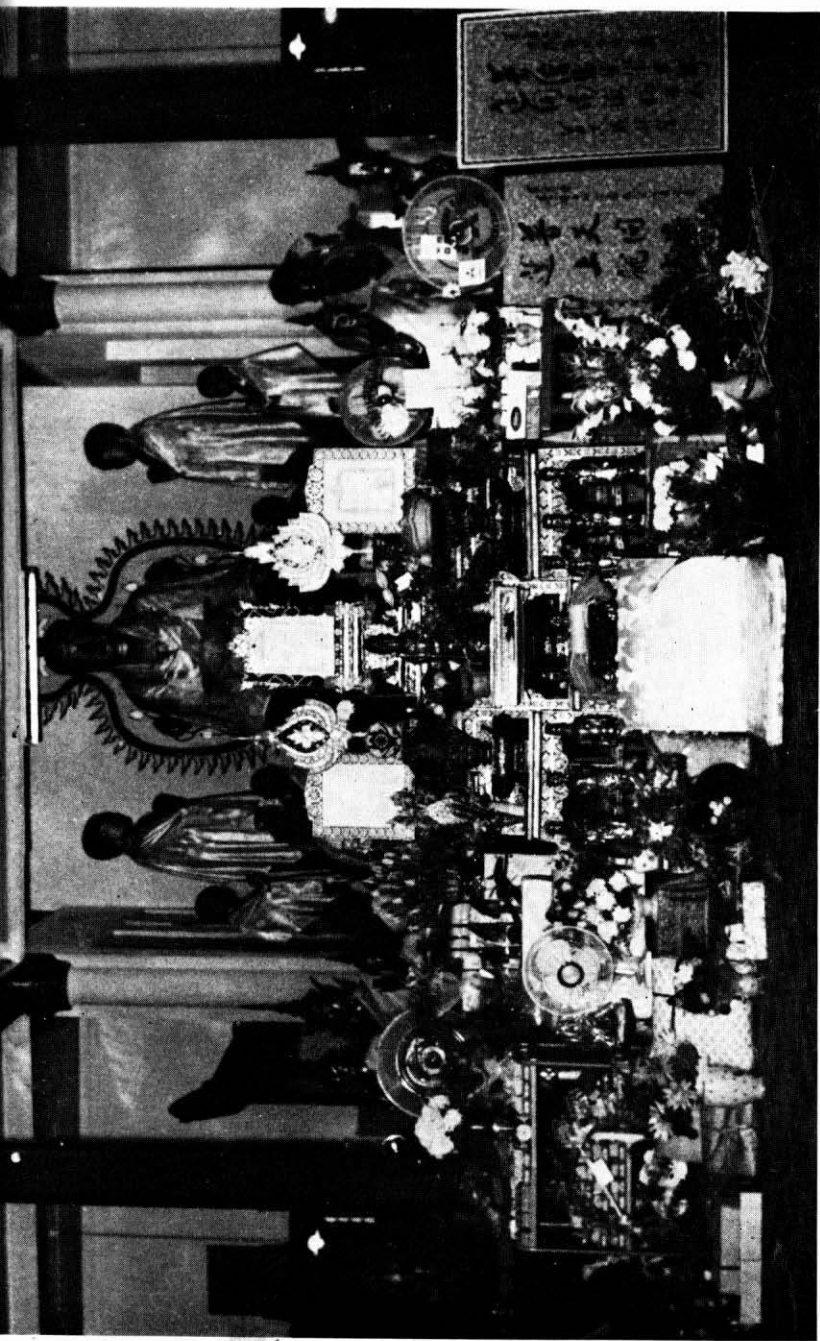
ข้อความในหนังสือนี้ใช้สำนวนเขมรตามเดิมเพื่อจะได้ฟังสำนวน
เขมรเดิม

พ.ศ. ๒๓๕๕ ฝ่ายที่เมืองเขมรเมื่อเดือน ๑๒ นั้น องค์พระหริรักษ์
ได้มีหนังสือฝากเรือกำปั่นไปส่งมอติเออร์มอติคนที่เมืองสิงคโปร์ ใจ-
ความว่า

หนังสือองค์พระหริรักษ์รามหาอิศราธิบดี เป็นเจ้าตั้งแต่พงศ์เผ่า
สาวการ (พงสาวการ) ตั้งแต่เดิมหลายแผ่นดินมา ทรงราชดำรงเมือง
เขมรทรงสืบตามธรรมเนียมแต่ก่อนมา บัดนี้คุณพ่อพระทัยรักใคร่นับถือมหา-
ราชพระบรมนาไปเลือนการค้าขาย เป็นเจ้านครฝรั่งเศส ก็อยากใคร่ขึ้นแจ้ง
บอกใจรักซื่อตรงกับเธอด้วยคุณเป็นเป็นเจ้าเมืองเขมร ไซ้มอติคนั้นแะเข้า
เยี่ยมฉันมีจิตยินดีนัก ได้ให้ขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองเขมร ๓ คน กับขุน-
นางรอง ๑๕ คน ออกมารับยินดี ณ เมืองกำปอต ด้วยเมื่อก่อนหลายปี

มาแล้ว บรรดาบาทหลวงฝรั่งเศสไปอยู่เมืองเขมรได้บอกผู้เป็นเจ้าเมือง
 เขมร สรรเสริญว่าเจ้าฝรั่งเศส ชาติฝรั่งเศสถือเพศมีใจเอ็นดูทุกประเทศ
 ทั้งปวง มิได้เบียดเบียนชาวต่างประเทศให้ขาดประโยชน์ มิแต่จะช่วย
 ทำนุบำรุงทุกประเทศให้เขามีประโยชน์ได้ความสุขสบาย ใจเจ้าฝรั่งเศส
 ก็ไม่เหมือนประเทศชาติฝรั่งเศสทั้งปวง ที่คิดแต่เบียดเบียนทำให้เสียประ-
 โยชน์เขา ผู้เจ้าเมืองเขมรได้ยินดังนั้นก็มีใจยินดีอยากจะผูกไมตรีกับเจ้า
 เมืองฝรั่งเศส จะมีประโยชน์ไมตรีรักษาวต่อไป นครก็จะกว้างขวางมี
 ประโยชน์แก่ราษฎรเป็นอันมาก จึงใ้ให้บาทหลวงฤทธาวิโรมคอกคิ
 มิเชเบระตานสารา ทำเป็นหนังสือขอกิจรักโรครวณงาช้าง ๔ ถึง
 นอระมด ๒ ยอด รงหนัก ๕๐ หาย น้ำตาลทรายหนัก ๕ หาย
 พริกไทยหนัก ๔ หาย มาให้เจ้าฝรั่งเศส ขอความนั้นก็หายไปไม่ได้รับตอบ
 ขันนี้ถวายเป็นของขวัญ ๔ ชิ้น งาช้างใหญ่ ๔ ถึง นั้นอันนักพอแต่ให้เห็นใจ จะ
 ถวายมามากด้วยมองคิดกันว่าไปผูกไมตรีกับเมืองญวน แล้วจะเลยไปเมือง
 จีนยังไม่กลับไปเมืองฝรั่งเศส จึงถวายแต่น้อยพอให้เห็นใจ แล้วทูลเจ้า
 ฝรั่งเศสให้ไ้รู้ ด้วยเมืองเขมรเดิมเป็นเมืองใหญ่มีเขตแดนกว้างขวาง
 ครั้นอยู่มาญวนเป็นคนใจร้ายทำไมตรีกับเมืองเขมร เบียดเบียนเอาเมือง
 เขมรทีละเมือง ๒ เมือง เมื่อครั้งเจ้ายาลองวิวาทกับเจ้าโกเชินหนีไป
 พังกรุงเทพพระมหานคร พกขีนิคาตุเจ้าเมืองเขมรที่กรุงเทพพระมหานคร
 ได้เป็นไมตรีกัน ครั้นหนีมาจากกรุงเทพพระมหานครไปอยู่เมืองพระตะพัง
 คงที่พริกกับกองทัพโกเชิน ขีนิคาตุอยู่เมืองเขมรได้ให้กองทัพไปช่วยรบจน
 ชนะเจ้าโกเชินได้เป็นเจ้าเมืองญวน ได้มาขอเมืองพระตะพังแก่ขีนิคาตุว่า

เมืองพระตะเพิม^๕คน^๕ ขอเมืองนั้นอย่า^๕ให้^๕เขา^๕ส่วย^๕และ^๕ใช้^๕ส่วย^๕คน^๕เมือง^๕นั้น^๕
 บิคา^๕ดู^๕เห็น^๕ว่า^๕เป็น^๕ทาง^๕ไมตรี^๕ ก็^๕ยอม^๕ยก^๕ส่วย^๕และ^๕มิ^๕ได้^๕ใช้^๕ส่วย^๕คน^๕เมือง^๕นั้น^๕
 ครั้น^๕นาน^๕มาก^๕เขา^๕เมือง^๕นั้น^๕เป็น^๕เมือง^๕ชน^๕ญวน^๕ ครั้น^๕มา^๕ถึง^๕พิศ^๕อุ^๕ก^๕ก^๕กลับ^๕ไป^๕ฟัง^๕
 เจ้า^๕ยา^๕ลง^๕ค^๕ไป^๕อยู่^๕กร^๕ง^๕เท^๕พ^๕ระ^๕มา^๕ห^๕า^๕น^๕ค^๕ร^๕ บุ^๕ตร^๕เจ้า^๕ยา^๕ลง^๕ซ^๕ือ^๕มี^๕น^๕มา^๕ง^๕ไ^๕้^๕เป็น^๕
 เจ้า^๕ ให้^๕ซ^๕ุ^๕ค^๕ค^๕ล^๕อง^๕ค^๕ัก^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕เข^๕ม^๕ร^๕ค^๕ง^๕ค^๕่^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕เ^๕ี่ยม^๕มา^๕ง^๕ไ^๕้^๕จ^๕ว^๕ก^๕ ให้^๕ซ^๕ุน^๕นาง^๕
 ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕ญ^๕ว^๕น^๕อยู่^๕ ครั้น^๕พิ^๕ศ^๕ุ^๕ต^๕าย^๕ยัง^๕อยู่^๕ค^๕่^๕บุ^๕ตร^๕ห^๕ญ^๕ิง^๕ เจ้า^๕มี^๕น^๕มา^๕ง^๕ท^๕า^๕ไ^๕้^๕ท^๕อ^๕ย^๕ให้^๕เขา^๕
 บุ^๕ตร^๕พิ^๕ศ^๕ุ^๕ก^๕ย^๕ี^๕มา^๕ร^๕ค^๕า^๕ค^๕บุ^๕ตร^๕ค^๕ุ^๕ไป^๕ก^๕ัก^๕ซ^๕ิง^๕ไ^๕้^๕ท^๕เ^๕ื่อ^๕ง^๕ไ^๕้^๕ซ^๕่^๕อื่น^๕ ให้^๕ข^๕่า^๕บุ^๕ตร^๕ห^๕ญ^๕ิง^๕พิ^๕ศ^๕ุ^๕เล^๕ีย^๕
 คน^๕หนึ่ง^๕ ให้^๕ซ^๕ุน^๕นาง^๕ผู้^๕ใหญ่^๕ใน^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕เข^๕ม^๕ร^๕และ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕แ^๕ก^๕ย^๕้าย^๕กัน^๕ไป^๕อยู่^๕เ^๕าะ^๕
 ข^๕้าง^๕ ไป^๕อยู่^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕ค^๕ง^๕เก^๕ย^๕ไ^๕ก^๕ล^๕เ^๕ื่อ^๕ง^๕จ^๕ิน^๕ข^๕้าง^๕ ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕เข^๕ม^๕ร^๕ท^๕ง^๕ส^๕ัน^๕ร^๕ู้^๕ว^๕า^๕เจ้า^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕ญ^๕ว^๕น^๕
 ไ^๕ร^๕ำ^๕ย^๕ก^๕ไ^๕ำ^๕เว^๕ร^๕ิ^๕ข^๕่า^๕พ^๕ัน^๕ญ^๕ว^๕น^๕ต^๕าย^๕เป็น^๕อัน^๕มา^๕ก^๕ ไป^๕ซ^๕อ^๕ค^๕ุ^๕ค^๕่^๕กร^๕ง^๕เท^๕พ^๕ระ^๕มา^๕ห^๕า^๕น^๕ค^๕ร^๕
 มา^๕เป็น^๕เจ้า^๕ พระ^๕ยา^๕ท^๕ส^๕ม^๕เ^๕็^๕เจ^๕พระ^๕น^๕ั^๕เ^๕ล^๕ว^๕า^๕เจ้า^๕อยู่^๕ห^๕ั^๕ว^๕ไ^๕้^๕เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕บ^๕ิน^๕ท^๕ร^๕เค^๕ชา^๕
 แม่^๕ท^๕พิ^๕ ค^๕ุ^๕ม^๕ไ^๕พร^๕่^๕พล^๕ก^๕ว^๕า^๕ ๕,๐๐๐^๕ ท^๕ง^๕ย^๕ัน^๕ไ^๕หญ^๕่^๕ย^๕ัน^๕น^๕้อย^๕ ก^๕ับ^๕เค^๕ร^๕อง^๕ศ^๕า^๕ส^๕ค^๕ร^๕า^๕ว^๕ุ^๕
 ก^๕ระ^๕สุ^๕น^๕ต^๕ิน^๕ค^๕ำ^๕ เล^๕ื่อ^๕ผ้า^๕ เล^๕็^๕ย^๕ง^๕อ^๕า^๕ห^๕า^๕ร^๕ เ^๕ิน^๕ท^๕อง^๕ ค^๕ิ^๕ก^๕เป็น^๕เ^๕ิน^๕หล^๕ว^๕ง^๕เล^๕ีย^๕ห^๕าย^๕
 ไป^๕หล^๕าย^๕ห^๕าย^๕ มา^๕ช^๕่ว^๕ย^๕ร^๕บ^๕ก^๕ับ^๕ญ^๕ว^๕น^๕ ๑๔^๕ ปี^๕ยัง^๕ม^๕ไ^๕้^๕ท^๕เ^๕ื่อ^๕ง^๕เข^๕ม^๕ร^๕ เจ้า^๕ญ^๕ว^๕น^๕ให้^๕
 ซ^๕อ^๕เป็น^๕ไม^๕ตรี^๕ร^๕ับ^๕ส^๕่ง^๕มา^๕ร^๕ค^๕า^๕ค^๕บุ^๕ตร^๕ค^๕ุ^๕บุ^๕ตร^๕ห^๕ญ^๕ิง^๕ของ^๕พิ^๕ศ^๕ุ^๕ และ^๕ซ^๕ุน^๕นาง^๕มุ^๕ข^๕มน^๕ตรี^๕
 ก^๕ับ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕ที่^๕แ^๕ก^๕ไป^๕อยู่^๕ท^๕ก^๕เ^๕าะ^๕ท^๕ก^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕ร^๕ว^๕ร^๕ว^๕ร^๕ม^๕ส^๕่ง^๕มา^๕ให้^๕ค^๕ุ^๕ท^๕ง^๕ส^๕ัน^๕ แล้ว^๕ร^๕ับ^๕
 ย^๕ิน^๕ตี^๕ให้^๕ค^๕ุ^๕เป็น^๕เจ้า^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕เข^๕ม^๕ร^๕ให้^๕ค^๕ร^๕า^๕ค^๕ง^๕เป็น^๕ค^๕ร^๕า^๕ญ^๕ว^๕น^๕ ๒^๕ ท^๕ว^๕ง^๕ ไ^๕หญ^๕่^๕หนึ่ง^๕
 เล^๕็ก^๕หนึ่ง^๕ แล้ว^๕ส^๕ัญ^๕ญา^๕ว^๕า^๕ เม^๕ื่อ^๕ง^๕เข^๕ม^๕ร^๕ที่^๕ญ^๕ว^๕น^๕ไ^๕้^๕ไป^๕ท^๕เ^๕า^๕ไ^๕ระ^๕ม^๕อ^๕ย^๕ให้^๕ท^๕ง^๕ส^๕ัน^๕
 เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕บ^๕ิน^๕ท^๕ร^๕เค^๕ชา^๕แม่^๕ท^๕พิ^๕ค^๕ิ^๕ก^๕ก^๕ับ^๕ค^๕ว^๕า^๕คว^๕ร^๕ร^๕ับ^๕เป็น^๕ทาง^๕ไม^๕ตรี^๕เ^๕ล^๕ิ^๕ก^๕ ก^๕ั^๕ว^๕ย^๕ไ^๕้^๕
 มา^๕ร^๕ค^๕า^๕ค^๕บุ^๕ตร^๕และ^๕หล^๕า^๕น^๕ก^๕ับ^๕ซ^๕ุน^๕นาง^๕มุ^๕ข^๕มน^๕ตรี^๕ย^๕ำ^๕น^๕เม^๕ื่อ^๕ง^๕ค^๕ัน^๕มา^๕ส^๕ัน^๕แล้ว^๕ก็^๕ไ^๕้^๕ร^๕ับ^๕เป็น^๕
 ไม^๕ตรี^๕ค^๕่^๕อ^๕กัน^๕แ^๕ก^๕ั^๕ค^๕ิ^๕ร^๕า^๕ช^๕ ๑๒๐๕ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ปี^๕มะ^๕แ^๕ม^๕ น^๕พ^๕ค^๕ก^๕ ค^๕่^๕อ^๕มา

ภาพถ่าย สัญลักษณ์ พัตยต์
พระครูคณานันท์สมณจารย์ (เบา)

ฝ่ายเมืองซึ่งญวนไท้ (สญญา) ไว้ว่าจะคืนให้ เมืองนั้นก็ไม่ได้มา กลับ
 บังคับดู ส่วยก็ไม่ให้เอา เขมรจะทำเรือเส้าไช้ไปไปค้าขายประเทศ
 นอกก็มีให้เข้าออก เนื้อความเมืองเขมรเช่นนี้ขอทูลเจ้าฝรั่งเศสให้รู้
 ญวนเอาเมืองเขมรไปเป็นเมืองญวน เมืองทงน่าย ญวนเอาไปเป็นเมือง
 ญวนประมาณ ๒๐๐ ปีมาแล้ว ที่เขาภายหลังนั้นคือเมืองไซ่ง่อน เมือง
 ล่องไห้ เมืองสาแตก เมืองสมิถ่อ เมืองโงฏก เมืองประมอนสอ เมือง
 อุดล เมืองคึกเขมา เมืองเปียม เมืองเกาะสน เกาะกลาค ตั้งแต่บัดนี้
 ต่อไปเบื้องหน้าถ้าญวนยกเมืองทั้งสี่และเมืองใด ๆ ถวายเจ้าฝรั่งเศสนั้น
 ขอเจ้าฝรั่งเศสอย่าไ้รับเอา ด้วยเป็นเมืองเขมรจริง ตั้งแต่แม่น้ำเมือง
 ไซ่ง่อนฝั่งข้างตะวันตกจนถึงเมืองเปียม และเกาะทั้งสองให้คงอยู่เป็นเมือง
 เขมรเหมือนแต่ก่อน ฝ่ายฝั่งตะวันออกแม่น้ำเมืองไซ่ง่อนต่อไปด้วย เมือง
 ทั้งนั้นญวนเอานานแล้ว มิได้วิวาทปรารณาบอก ให้เจ้าฝรั่งเศส อย่าให้ดู
 กับราษฎรเสียประโยชน์เกิดทุกข์เดือดร้อนคับแค้น เกียรติยศชื่อเจ้า
 ฝรั่งเศสก็จะลือชาปรากฏ ว่าเป็นคนใจดีให้มีประโยชน์แก่ประเทศอื่น
 เขมรกับฝรั่งเศสจะได้เป็นไมตรีรักใคร่กันค้าขายต่อไปเบื้องหน้า

ได้เขียนหนังสือนี้ยื่นอยู่ ณ เขตประตูเมืองอุทุมมีไชย แล้วได้ประทับ
 ทรา ณ วันอังคาร เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ จ.ศ. ๑๒๑๘ (วันที่ ๒๕
 พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๘ ปีมะโรง อัฐศก ส่งไปเมืองสิงคโปร์)

(ข้อนี้กล่าวไว้พอให้ทราบสำนวนเขมรเล่น)

ฝ่ายกรุงเทพมหานคร เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑ ขึ้น ๑ ค่ำ (วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๕) กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ สิ้นพระชนม์ ณ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (พฤษภาคมที่ ๕ มีนาคม) ได้เชิญพระศพกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ๒ พระศพ มาลงเรือเอกชัยที่หน้าวัดพระเชตุพน ณ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลา ๒ ยามเศษ จักเป็นกระบวนแห่ข้ามไปเข้ามรุผ้าขาวที่หลังวัดอรุณราชวราราม มีการมหรสพ ๒ วัน ๒ คืน ครั้นเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ พระราชทานเพลิงพร้อมกันทั้ง ๒ พระศพ

หนังสือขุนข้าหลวงเมืองไซ่ง่อนถึงเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์

สมุหพระกลาโหม

พ.ศ. ๑๒๒๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก (พ.ศ. ๒๔๐๑) เป็นปีที่ ๔ ณ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ (พฤษภาคมที่ ๑๘ มีนาคม) องราชบัณฑิตยสถานได้ออกหนังสือถึงข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อน มาถึง ฯพณฯ หัวเจ้าท่านสมุหพระกลาโหมฉบับหนึ่ง ได้แปลหนังสือออกเป็นคำไทยใจความว่า หนังสือของกษัตริย์ของก๊กโคตหลกส์แซ่เอียน ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนฝ่ายใต้ ๖ หัวเมือง มาถึงท่านเสนาบดีเจ้าพระยา กลาโหมให้ทราบ ด้วยเมื่อเดือน ๑๒ ปีมะเส็ง นพศก จันทรขึ้นสองแฉ่งของลูกค้ำมาถึงไซ่ง่อนแจ้งความว่า ท่านเสนาบดีผู้ใหญ่กรุงเทพ

พระมหานครส่งญวนเรือซัด ๒๑ คน ฝากเรือลูกค้าไปถึงเมืองไซ่ง่อน มี
หนังสือเบิกชื่อเจ้าพนักงานกรุงเทพพระมหานครสำหรับลำออกไปด้วย และ
ไพร่ญวน ๒๑ คน ได้รับไว้แล้วนั้นได้ให้ย่ำเห็นจรวงวลเงินหลินของลูกค้า
และข้าพเจ้าคิดถึงการครั้งก่อน เมื่อข้าพเจ้ากับเจ้าคุณจักรี (หมายถึง
เจ้าพระยาบดินทรเดชา) แม่ทัพกรุงเทพพระมหานคร ได้ชุมนุมกันที่
เมืองอุทงมีไชยพุกจาสัญญากันว่า (เมื่อครั้งสองพระนครยัรบกันอยู่ว่า)
พวกญวนที่กองทัพกรุงเทพพระมหานครจับไปได้ และอาวุธขึ้นของ
กรุงเทพพระมหานครที่กองทัพญวนเก็บไปได้ ภายหลังนั้นเมื่อเลิกทัพ
กลับไปเมืองทั้ง ๒ ฝ่าย ขอให้นำความกราบทูลทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่าย
กรุงเทพพระมหานครให้มอบไพร่ญวนไป ฝ่ายเมืองญวนจะได้คืนอาวุธขึ้น
ส่งมาให้ ตั้งแต่นั้นมากกว่า ๑๐ ปีแล้วยังไม่ได้ข่าวคราวประการใด และ
การซัดนั้นเป็นการแม่ทัพทั้งสองฝ่ายสัญญากันไว้ ข้าพเจ้าเป็นพนักงานอยู่
ในการอนัน การที่สัญญากันไว้นั้นช้านานมาแล้วหาสำเร็จไม่ เป็นการ
หน่วงหนกอยู่ในใจ และเมื่อเดือน ๑๒ ปีมะโรง อัฐศก เมืองพทโฆมาศ
บอกหนังสือมาว่า ไพร่ญวนต้องพายุเรือซัดไป ๒๐ คน นายเรือชื่อเวียน
เฮอเกินกลับมาถึงเมืองพทโฆมาศให้การว่า กรุงเทพพระมหานครจัดเรือ
และคนมาส่งที่เกาะกงปล่อยมา ญวนรายนี้ไม่มีหนังสือสำคัญมาจึงไม่ได้
ทูลเจ้าเวียคนาม แต่เงินหลินของพาพวกญวนออกมามีหนังสือเบิกร้องจะ
แจ้งเป็นสำคัญ ข้าพเจ้าคิดว่าการครั้งหลังพวกญวนออกมามีไพร่พวกญวน
ที่จับไว้แต่ก่อน แต่เป็นคนอยู่ในเมืองญวนเกินทางทะเลต้องพายุซัดไป
กรุงเทพพระมหานครได้ทำนุบำรุงเลี้ยงแล้วส่งมาเหมือนเป็นข้อเมตตาแก่

ญวนก็เป็นการเจริญดี และซึ่งญวนเก็บไถ่ข้าวขึ้นไว้จะต้องใช้คนส่งขึ้นไป
จะไต่ต้องกับคำสัญญาเดิมและคอยแทนซึ่งเมตตาส่งญวนมา ข้าพเจ้าได้
นำข้อความขึ้นกราบทูลเจ้าเวียงตนามก็โปรดตามที่ข้าพเจ้าคิดไว้นั้น
ข้าพเจ้าจึงส่งให้เจ้าเมืองโงกจกขึ้นที่เก็บไว้ได้ครึ่งก่อน มี ขึ้นทอง ขึ้น
เหล็กรวม ๓๐ กระบอก บรรทุกเรือลำเลียงลำหนึ่งมอบให้ขุนนางซื้อชื้อ
เข้ามาถึงแดนกรุงเทพ ฯ ถึงวันใดขอให้รับไว้โดยสะดวก พวกญวนซึ่งต้อง
จยไว้นั้นถ้าผู้ใดสมัครกลับไปบ้านเมืองก็ขอให้ส่งออกไป จะไต่ต้องกับคำ
สัญญาเดิม ขอท่านเสนาบดีจงพิจารณาให้สมควร

หนังสือมา ณ วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ (พุธที่ ๒๗ มกราคม
พ.ศ. ๒๔๐๐) คอตก ๑๐ ปี ปีมะเส็ง นพศก

หนังสือตอบของญวนข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองโข่งอน

แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ ฯพณฯ หัวเจ้าพระยาศรีสุริย-
วงศ์ที่สมุหกลาโหม มีหนังสือตอบออกไปใจความว่า

กินเลี้ยงโกซื้อได้มีหนังสือส่งขึ้นเข้าไปและได้รับญวนเรือชัก ๒๑
คนไว้แล้ว ว่าเมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพได้ผูกจากสัญญากับ
แม่ทัพญวนที่เมืองฮกมี้ไซยว่า เลิกทัพกลับไปเมืองแล้ว ฝ่ายแม่ทัพไทย
รับจะส่งไพร่ญวนที่กองทัพจับได้ออกไป ฝ่ายญวนจะคืนเครื่องศาสตราวุธ
มาให้ กาลนานมาถึง ๑๐ ปีหาได้ข่าวคราวไม่ ครั้นนั้นพวกญวนต้อง
พายุเรือชักเข้ามาในเขตแดนกรุงเทพพระมหานคร ท่านบำรุงเลี้ยงบูส่ง

ออกมาเหมือนเมตตาดูณ เจ้าเวียงตามจะรับสั่งให้ส่งขึ้นที่เก็บได้ ๓๐
 กระบอก ให้องค์เชื้อ แชนอิน ซ้อยอนคัยว่าที่เมืองดิงเปียนกันเข้าไปส่งนั้น
 ได้แจ้งตามหนังสือแล้ว และญวนซึ่งเงินหลินทองพาไปส่งที่เมืองไซ่ง่อนนั้น
 เป็นเรือญวนซึ่งต้องพายูชกไปถึงเมืองนครศรีธรรมราช ฯ บอกส่งเข้าไป
 ณ กรุง ได้ให้ไล่เลียงไต่ถามก็เป็นญวนมาเที่ยวค้าขายโดยสุจริตมิใช่
 ญวนมาทำร้ายกับบ้านเมืองใด จึงได้ส่งญวนกลับไป ไซ่ง่อนส่งญวน
 ๒๑ คนนั้นหาได้ไม่ ญวนต้องพายูเรือชกมาในเขตแดนเมืองขึ้นกรุงเทพ
 พระมหานครครั้งใด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงคุณ
 ธรรมมหาประเสริฐ ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่คนทั้งหลายซึ่งมิได้มี
 ความผิด ได้ส่งให้กลับไปบ้านเมืองเป็นหลายครั้ง ซึ่งว่าเมื่อเจ้าพระยา
 บดินทรเดชาออกไปทำศึกสู้รบกับญวนพูดสัญญาไว้ว่าเลิกทัพไปแล้วจะส่ง
 ญวนที่กองทัพจับได้คืนไป ฝ่ายญวนจะคืนเครื่องศาสตราวุธให้คืน เมื่อ
 ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้า
 พระยาบดินทรเดชาเป็นแม่ทัพออกไปจัดแจงเมืองเขมร บอกเข้าไปกราบ
 บังคมทูลพระกรุณาว่าญวนมาพูดจาจะเลิกทัพไม่สู้รบ นักมารดาและภรรยา
 พระเขมรบรรดาออกไปอยู่กับญวนก็ส่งคืนให้ ฝ่ายองค์พระหริรักษ์รามหา
 อิศราธิบดี และพระยาพระเขมรก็ยอมเป็นไมตรีกันตามเมืองใหญ่น้อย ๓ ปี
 จะส่งไปบรรณาการแก่ญวนครั้งหนึ่ง ตามอย่างเมืองเขมรเคยมาแต่ก่อน
 จึงโปรดเกล้า ฯ คำรับว่า ญวนกับเขมรไม่คิดทำศึกรบกัน จะให้
 ไพร่บ้านพลเมืองลูกค้าไปมาค้าขายถึงกันก็แล้ว จึงได้ให้เจ้าพระยาบดินทร
 เดชาเลิกทัพกลับเข้าไปกรุงเทพพระมหานคร และธรรมดาแม่ทัพนายกอง

ไปทำศึกสงครามแก่กัน ต่างคนต่างได้ผู้คนช้างม้าเครื่องศาสตราวุธทั้ง
๒ ฝ่าย แต่ฝ่ายกรุงเทพพระมหานครได้ญวนมา พระบาทสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่คนซึ่งมีชีวิต จึงโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้เลี้ยงดูทำนุบำรุงตั้งบ้านตั้งเรือนทำมาหากินเช่นพวกพุ่มมาจน
ทุกวันนี้ ฝ่ายญวนได้คนไทยไปแต่หาได้ยินว่าเขาไปเลี้ยงดูทำนุบำรุงไว้ที่
แห่งใดไม่ และขึ้นอาวุธซึ่งเจ้าเวียตนามรับส่งให้ยังญวนผู้สำเร็จราชการ
เมืองไซ่ง่อนส่งเข้าไปนั้น ก็ชอบใจอยู่แล้ว แต่ของอันนี้ฝ่ายเมืองญวน
ได้ไว้ก็เป็นสิทธิของญวนเถิด หากต้องการที่ใครจะเอาไว้ไม่ ที่กรุงตั้งแต่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ
เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ลดค่าธรรมเนียม
ปากเรือเบ็ดทางค้าขาย เรือลูกค้าทั้งปวง คนนานาประเทศเข้ามา
ค้าขายโดยมากหาได้เกี่ยวกันห้ามหวงแก่คนต่างประเทศต่างภาษาไม่ ถ้า
ญวนไม่คิดเป็นข้าศึกศัตรูกันแล้วจะมาค้าขายก็มาเถิด

หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก
(วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๐๑) ของรูปชื่อไม่รู้ว่าธรรมเนียมญวนไม่เคยรับ
หนังสือตอบ แล้วของรูปชื่อก็ลาไป ของรูปชื่อเข้ามาครั้งนั้นก็ได้โปรดฯ ให้
เลี้ยงดูอยู่แพที่บ้านเจ้าพระยาวรวิงค์มหาโกษาธิบดี ท่านเจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์จึงไ้เอาหนังสือฝากเงินหลินของลูกค้าออกไป.

หนังสืออนุญาตข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนตอบ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

ครั้นต่อมาเดือน ๒ ขึ้น ๓ ค่ำ (พฤษภาคม ค.ศ. ๒๔๐๑) องคินเลื่องโกซอมีหนังสือตอบฝากเรือลูกค้ามาใจความว่า
 กินเลื่องโกซอของตักโกหลกัตรีหอยของเตงครานเลียดข้า เป็น
 ข้าหลวงผู้กำกับเมืองไซ่ง่อนฝ่ายใต้ทั้งหก มีความชอบแก่ครั้งหัวเมือง
 ณ กรุงเวียตนาม ทำหนังสือตอบมายังเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมันตพงศ์
 สุธิ มหาบุรุษรัตนทอง ว่าที่สมุหพระกลาโหมผู้ไต่บังคับการรบฝ่าย
 หัวเมืองทะเลฝ่ายตะวันตก ณ กรุงเทพพระมหานครให้ทราบ ด้วยเมื่อเดือน
 ๑๐ ยี่มะเมีย สัมฤทธิศก เรือจีนหลินทองจีนกอกอไปมาถึงเมืองไซ่ง่อนถือ
 หนังสือเจ้าคุณมาถึงข้าพเจ้าณบัดนี้ ให้แปลออกดูไต่ความในหนังสือนั้น
 ว่า ไต่ทราบตามหนังสือข้าพเจ้าที่มิเข้าไปส่งคืนให้ และว่ากล่าวถึงข้อ
 สัญญาคนขึ้นคนคนนั้นด้วย เมื่อครั้งทง ๒ พระนครยังทำศึกก่อนอยู่นั้น
 ทหารฝ่ายกรุงเทพฯ ไต่จัญราษฎรเมืองญวนก็ไปรทให้เลี้ยงดูให้ทำมาหากิน
 เป็นสุขอยู่ ฝ่ายทหารเมืองญวนจับไต่คนเมืองไทยไปนั้น หาไต่ข่าวว่า
 เลี้ยงดูอยู่ที่แห่งใดค่ายใดไม่ ซึ่งอาวุธขึ้นที่ญวนเก็บไปได้นั้นก็เช่นสิทธิ์
 ฝ่ายเมืองญวน กรุงเทพพระมหานครไม่ควรรับไว้ และว่าสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพพระมหานคร เสวยราชสมบัติแล้วไปรท ๑ ให้
 ยกค่าธรรมเนียมปากเรือเปิดทางค้าขาย มิได้เกียจกันหึงสัหวงแก่คนนานา
 ประเทศ เหตุคั้งนั้นเรือลูกค้านานาประเทศเข้ามาค้าขายสนุกสนานเป็นอันมาก

ถ้าเมืองญวนไม่ยอมยกกองทัพทำศึกสงครามต่อไปอีก จะเข้ามาค้าขายก็
เข้ามาเถิด และซึ่งก่อนกรุงเทพพระมหานครโปรดฯ ให้ส่งญวนต้องพายุ
ชุกออกไปนั้น ก็มีข้อนี้เป็นอันมาก เหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงคิดถึงข้อสัญญา
แต่ครั้งก่อนที่เมืองอุคงมีไชย จึงได้มีหนังสือบอกขึ้นไปกราบทูลเจ้า
เวียงคานามทรงทราบแล้ว จึงจัดคนบรรทุกขึ้นเข้ามาส่งคืน ปราบปรามจะให้
ถูกต้องตามสัญญาเดิม ซึ่งกรุงเทพพระมหานครจะรับไว้หรือไม่รับไว้
สุดแต่จะเห็นควรเถิด ก็ไม่เกี่ยวข้องในการอะไรดอก แล้วแต่ครั้งก่อน
เมื่อได้สัญญาที่เมืองอุคงมีไชยแล้ว ซึ่งทหารเมืองญวนจับได้บุตรพระยา
พระเขมร ฝ่ายกรุงเทพพระมหานครและคนกรุงเทพพระมหานครคนลาว
ก็ส่งมาให้เจ้าพระยาบดินทรเดชารับไว้ทั้งสิ้น ไม่แต่เท่านั้นสืบไปราษฎรฝ่าย
กรุงเทพพระมหานครต้องพายุชุกไปแขวงเมืองพทโธมาส ชุนนางผู้รักษา
เขตแดนแทนทำตามพระทัยพระเจ้าเวียงคานาก็เลี้ยงดู และส่งกลับไปถึง
เขตแดน ณ เมืองประจันตคีรีเขต มิให้หวงไว้อยู่ที่ค่ายลโคแห่งใดสักคน
เกี่ยวข้อง และซึ่งคนเมืองญวนแต่ครั้งก่อนทหารฝ่ายกรุงเทพพระมหานคร
จับได้ไปเลี้ยงดูในแขวงกรุงเทพฯ มาหลายปีแล้ว สุดแต่ฝ่ายกรุงเทพ
พระมหานครจะจัดแจงให้ตามใจสมัครเถิด ซึ่งข้าพเจ้ามีหนังสือเหตุด้วย
การจะส่งขึ้นคืนจึงว่าเฝ้าฯ ไปถึงการสัญญาเดิมนั้น และซึ่งให้หนังสือ
ที่มีมาวางการศึกสงครามให้ไปมาค้าขายถึงกัน การข้อนี้แต่ครั้งก่อน
เมืองญวนและกรุงเทพฯ เป็นทางพระราชไมตรีไปมาถึงกันเป็นอันสนิทสนม
มิได้ขาดสืบไป เหตุด้วยชุนนางรักษาเขตแดนปราบปรามจะหาความชอบ
จึงก่อเหตุเป็นศึกสงครามร้าวรานต่อกัน ตั้งแต่ชุนนมนุสัญญากันที่เมือง

อุทุมม์ไชย แล้วถึงการศึกสงครามเลิกทัพกลับไปทั้งสองฝ่ายก็เป็นทาง
พระราชไมตรีต่อกันแล้ว ซึ่งเขตแดนทั้งสองพระนครทางไปมากันการอยู่
และเหตุด้วยเมื่อขาดทางพระราชไมตรี ราษฎรลูกค้าทั้งสองพระนครจึง
ไม่ไปมาค้าขายถึงกัน แต่ก่อนกรุงเทพฯ ก็หามีน้าใจจะเกลียดกันหึงสหวง
ฝ่ายเมืองญวนก็หาได้มีใจห้ามปรามไม่ ยัคนักรุงเทพฯ อยากให้ค้าขาย
ไปมาถึงกันเป็นอันสะดวกก็เป็นความดีอยู่แล้ว ลมทิศตะวันตกยัคนักรุงช่นชาน
ขอให้ท่านเจ้าเวียงสุโขเถิก

หนังสือเขียนตอบก ๑๘ ปี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (ศักราช ๒๒

จุลาคม ๒๔๐๑

ฝรั่งเศสรบกับญวน

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าอัมเปรอให้ไว้สัธมิราลวิโกเคอเขนยี่ เป็น
แม่ทัพคุมเรือรบมาทำหนังสือสัญญากับญวนอีก ถ้าไม่ยอมทำก็ให้ตีเอา
เมืองเลย อักมิราลวิโกมาถึงปากน้ำเมืองเว้ เมื่อวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
(พ.ศ. ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๑) คลองน้ำคั้นเรือใหญ่เข้าไม่ได้ จึงให้
ขุนนางถือหนังสือลงเรือรบเข้าไปหลายลำ ขุนนางได้นำหนังสือขึ้นไปแต่
ไม่มีผู้ไต่รับ จึงได้นำขึ้นไว้ชายตลิ่งแล้วกลับลงมาลงเรือ ไก่คอยอยู่หลายวัน
ไม่เห็นญวนตอบหนังสือ จึงแต่งคนไปสืบอีก พวกญวนเข้าวัดกระซิบบอก
ว่ามีขุนนางญวนถือหนังสือของท่านทั้งเสีย อักมิราลวิโกทราบความดังนั้น

ก็ยกทหารและเรือรบไปประชิดยิงข่มค่ายที่อ่าวคุรุณ ญวนสู้รบต่อค่ายนั้นอยู่
ฝรั่งเศสไม่โต้แตกหนีไป แต่ไพร่บ้านพลเมืองนั้นฝรั่งเศสมีใจกรุณาให้อยู่
เป็นปกติมิได้ทำร้าย ฝรั่งเศสได้ยึดข้อมที่มั่นไว้ได้ทั้งหมด ฝรั่งเศสก็กระ
ไปกล่าวแก่เจ้าเวียตนามเรื่องญวนฆ่ายากหลวงที่เมืองเว้

ครั้นเดือน ๑ ข้างขึ้น อัคริราลริโกให้ขุนนางยกทัพไปตีเมือง
ไต้เมืองกว้างนามอีกเมืองหนึ่ง พวกญวนจับได้ทหารฝรั่งเศสสองคน
คัดศีรษะเสียคนหนึ่ง เอาแขวนคอคนหนึ่ง แล้วเที่ยวตระเวนว่าญวนทำ
หนังสือสัญญา ญวนจะสู้รบแข่งแรงเตรียมทหารไว้ที่เมืองเว้หลายหมื่น
ฝรั่งเศสว่าในเดือน ๑ ข้างแรม จะยกไปตีเมืองเว้ให้ได้ แล้วเห็นว่า
ญวนยกลงมามาก สืบได้ความว่าหนทางที่จะขึ้นไปเมืองเว้ยากลำบาก
ต้องขึ้นเขาลงห้วย คนน้อยก็สู้คนมากได้จะเอาชนะเปรียบมิใหญ่ไปก็ขัดสน
จึงให้กองกองทัพไว้คิกตองเมืองชินที่อ่าวคุรุณ สร้างบ้านเมืองขึ้นมากแล้ว
พวกทหารในกองทัพเจ็บเป็นโรคตาแดงและโรคบิดเป็นอันมาก มีพวกญวน
เข้ารีตบอกอัคริราลริโกว่า ตั้งอยู่ที่นั่นไม่ได้เป็นประโยชน์อะไร อากาศก็
ไม่ดี ถ้าไปอยู่ที่เมืองไซ่ง่อนจะมีประโยชน์มาก ถ้านำทั้งกว้างทั้งลึก
สินค้าเมืองลาวเมืองเขมรลงมาจากนั้น เสบียงอาหารก็บริบูรณ์และข้าว
เปลือกข้าวสารก็เป็นสินค้าใหญ่ อัคริราลริโกก็เห็นชอบด้วย

ฝรั่งเศสรบกับญวน (ต่อ)

ครั้นถึงเดือน ๓ อัคริราลริโกได้ทั้งอ่าวคุรุณเสียแล้วยกมาทาง
เมืองไซ่ง่อน ได้สู้รบกับญวนเมืองไซ่ง่อน ญวนพยายามสู้รบอย่างแข็งแรง

ไต่ชิงทุ่นและสายโซ่ไว้หน้าข้อมืออย่างแน่นหนา ฝรั่งเศสก็พยายามยิงทุ่นและสายโซ่ขาดออก ที่เขาเมืองตงนายได้แล้วก็เลยยกตีเขาเมืองไช่จ๋องไว้อีก พระเจ้าเวียตนามก็ไต่พยายามส่งกองทัพมาตีเขาเมืองไช่จ๋องคืน ไต่สู้รบกันหลายครั้งญวนก็แตกพ่ายไปทุกครั้ง

ญวนทำสัญญาใช้เบี้ยปรับฝรั่งเศส

ฝ่ายที่เมืองญวน เมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ อัครมหาราชอนาถกับขุนนางเมืองเว้ ชื่อ องพัน หีบยาง ล่ามชื่อของเขียนเทียบ ทำหนังสือสัญญากันที่เมืองไช่จ๋อง ชื่อ ๘ ว่า เจ้าเมืองญวนต้องใช้ค่าปรับฝรั่งเศสเป็นเงิน ๔ ล้านเหรียญ กำหนด ๑๐ ปี จะใช้ให้สิ้น ญวนจะยกเมืองบิโนว เมืองยาคิน เมืองคินเตื่อง กับเกาะปูลอกของทอนให้เป็นของฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสตีได้เมืองโกดองของญวน

เมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๐๕ อัครมหาราชอนาถเป็นแม่ทัพยกไปตีเขาเมืองโกดองของญวนได้ แล้วขึ้นไปครอบคุมเมืองเซมรถึงนครวัด

ต่อมาพระเจ้าอัมเปรอให้อัครมหาราชเอกลากรอน ขึ้นไปเปลี่ยนอัครมหาราชอนาถกลับ

ญวนแต่งทูตไปกรุงปารีส

เดือน ๒ พ.ศ. ๒๔๐๖ พระเจ้ากรุงเวียตนามได้แต่งตั้งให้องพานหับ
 ขางเป็นราชทูต องลามตรึงรายเป็นอุปทูต องวันจันเป็นตรีทูต กับให้
 ญวน ๒๐ คน นำราชสาส์นพร้อมด้วยสิ่งของเครื่องบรรณาการไปกรุงปารีส
 ไปพร้อมกับเรือรบฝรั่งเศส ถึงกรุงปารีสแล้ว คอนเวนเมนต์ฝรั่งเศส
 ไม่สู้ยินดีเหมือนทูตไทย เห็นว่าเป็นเมืองเซเลบ การรับรองทูตก็ตาม
 ธรรมเนียมเท่านั้น

ฝรั่งเศสได้เมืองญวน ๓ เมือง

เมื่อวันศุกร์เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ (วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ.
 ๒๔๐๑) อัครมิวบลเคอลากอนได้ให้ทหารไปตีเอาชัยมใหญ่เมืองวังลง
 วันเสาร์เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ ให้ทหารไปตีเอาเมืองโจกุก ณ วันจันทร์
 เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ ให้ทหารไปตีเอาเมืองบันทายมาศ ญวนไม่ได้สู้รบ
 ทั้งเสียเมืองทั้ง ๓ เมือง.

(ขอจบเรื่องพงสาวดารญวนซึ่งเกี่ยวกับประเทศไทย
 ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ไว้เพียงเท่านี้)

๑ พล ๑ จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี

สนทนากับพระครูคณานัมสมณาจารย์ เจ้าคณะใหญ่หน้มนิกาย

ในห้องแสดงวิวัฒนาการของคณะสงฆ์หน้มนิกาย

งในงานแสดงสัปดาห์แห่งพระไตรปิฎก ณ สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย

วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๐๓

พิมพ์ที่ บิรียัก ปะระชาวัน จำกัถ (แผนกการพิมพ์) เลขที่ ๓๕ ซอยพิทักษ์
ถนนสีลม พระนคร ภายหลังเกียวกี แผนกการพิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๐๘